

241 679

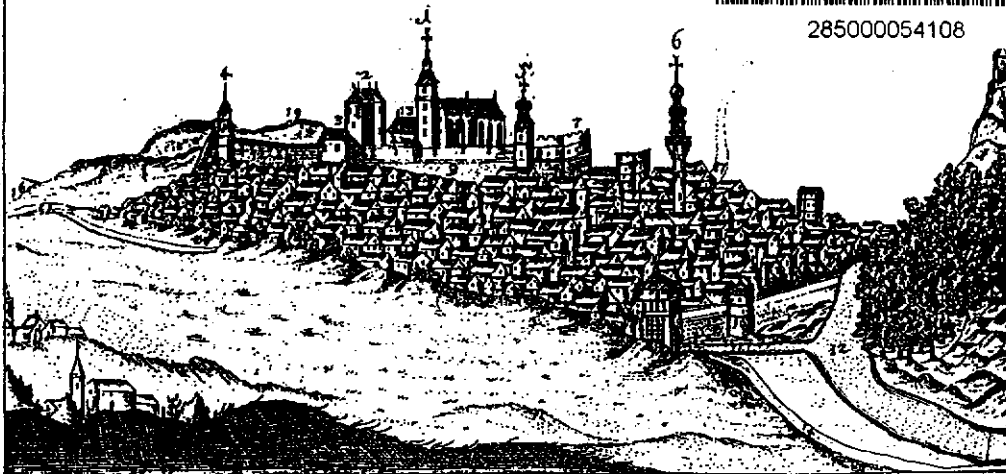
Univerzita Mateja Bela
Univerzitná knižnica

285000054108

92

NEVSOL o NEVSOLIO.

1. La Chiesa grande nel Castello. 2. La Torre Alta, con 4 cannoni. 3. Una vendetta. 4. Una torre armata di Moschetteri. 5. Porta per la quale senta nel Castello. 6. La torre della Piazza. 7. Quartiere del Commandante. 8. Porta di Cremil. 9. Mura del Castello con fosse d'acqua. 10. Rondella della quale forma he sono 11. attorno la Città. 11. Fiume Bistritza, che entra nella Città. 12. Fiume Carona nel quale entra la Bistritza. 13. La Chiesa de Vandalis. 14. Strada di Cremil. 15. Strada di Stuben. 16. Fondo della Signora dei e la Montagna. 17. Porta di Pij, o pris. 18. Casa della sentinella su la Montagna. 19. Montagna, che signo reggia la Città. 20. Porta della quale forma he sono 6. nella Città. r

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA • TOMUS 4

ACTA

HISTORICA

NEOSOLIENSIA

TOMUS 4

BAŇSKÁ BYSTRICA 2001

UK UMB Banská Bystrica

285001000021519

244 049
UNIVERZITNÁ KNIŽNICA
Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
-3-

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied

Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

IV. / 2001

OBSAH

Zostavovatelia :

doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.
prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Redakčná rada :

prof. PhDr. Milan Myška, CSc.
prof. hab. Dr. Adam Suchonski
doc. PhDr. Miroslav Daniš, CSc.
PaedDr. Ján Stanislav, CSc.
prof. PhDr. Július Alberty, CSc.
prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.
doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.
doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.
doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Recenzenti :

prof. PhDr. Július Alberty, CSc., PhDr. Michal Barnovský, DrSc.,
PhDr. Darina Bialeková CSc., doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.,
prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc., prof. PaedDr. Vojtech Korim, CSc.,
prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.,
PaedDr. Ján Stanislav, CSc., doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.,
doc. PhDr. Pavol Zdycha, CSc., doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc.

© Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica, 2001

ISBN 80-8055-568-0
EAN 978808055689

ÚVOD 5

REFERÁTY A KOREFERÁTY Z VEDECKEJ KONFERENCIE K DEJINÁM BANSKOBYSSTRICKÉHO ŠKOLSTVA

Martuliak, P.: Obzor literatúry a prameňov k dejinám banskobystrického školstva...	7
Nagy, I.: Obzor prameňov a literatúry k dejinám vyššieho štátneho katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici.....	17
Kasáčová, B.: Prehľad škol a školských inštitúcií v Banskej Bystrici v rokoch 1919 - 1948	27
Kováčiková, D.: Historické pramene k vzniku a činnosti detskej opatrovne v Banskej Bystrici	45
Turanská, E.: Činnosť prvej detskej opatrovne v Banskej Bystrici.....	51
Burkovská, K.: Prehľad prameňov k dejinám banskobystrických škôl v štátnom archíve v Banskej Bystrici.....	56
Ričalka, M.: František Richard Oswald o vzťahu štátu a cirkvi k škole	67
Gabzdilová, S.: Vzdelávanie etnických menšín na Slovensku na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia	75

HISTORICKÉ ŠTÚDIE A ODBORNÉ ČLÁNKY

Kožiak, R.: Kristianizácia ako problém historického výskumu	87
Chorvátová, H.: Príspevok k pôvodu a datovaniu strieborných lunicových príveskov z pokladov zlomkového striebra v 10. až 11. storočí	95
Fremal, K.: KSC a parlamentné voľby v roku 1935 na strednom Slovensku	101
Odrobiňáková, J.: Slobodný slovenský vysielateľ – informačný zdroj SNP	109
Varinský, V.: Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948	118
Matejkin, S.: Hospodárske problémy ako predmet politických konfliktov v rokoch 1945 – 1948 na strednom Slovensku.....	130
Rusnáková, L.: Úvod do problematiky stereotypov, predsudkov a mýtov v slovensko – poľských vzťahoch v 20. storočí	138
Sučanská, M.: K otázke výskumu mýtov, predsudkov a stereotypov vo vzťahu Čechov a Slovákov v 20. storočí	145
Ferianc, Š.: Zhodnotenie zvolenskej regionálnej historickej spisby a jej význam pri výchove občanov a žiakov.....	155
Tomeček, O.: Vývoj hraníc chotára mesta Banská Bystrica od 13. do 19. storočia	163
Šuch, J.: Historik ako geograf, portrétista alebo krajinkár?	175

ÚVOD

Prvá časť ročenky katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici je venovaná referátom a koreferátom z vedeckej konferencie Školstvo ako jedinečný fenomén v histórii mesta Banská Bystrica. Uskutočnila sa 9. apríla 2001 na katedre histórii FHV UMB v Banskej Bystrici v rámci grantového projektu komisie VEGA č. 14 pri SAV a MŠ Slovenskej republiky č. 1/7479/20 História a vývoj banskobystrického školstva.

Druhá časť už tradične pozostáva z príspevkov, štúdií a článkov členov katedry histórie, ich spolupracovníkov z iných pracovísk a vysokých škôl. Svoje prvé práce v nej uverejnili aj interné doktorandky katedry.

REFERÁTY A KOREFERÁTY Z VEDECKEJ KONFERENCIE K DEJINÁM BANSKO- BYSTRICKÉHO ŠKOLSTVA

OBZOR LITERATÚRY A PRAMEŇOV K DEJINÁM BANSKOBYSSTRICKÉHO ŠKOLSTVA

Pavol Martuliak

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

1. Na úvod

Nie nadarmo nazýva skvelý vedec – pedagóg Matej Bel, po ktorom nesie naša univerzita svoje meno, školy *štepnicami*, keď napr. ešte ako mladý študent banskobystričského evanjelického gymnázia vo verši svojej básne píše vo vtedy používanej bibličtine: *Neb jistě štěpnice jsou školy*. Toto prirovnanie používa aj v liste, v ktorom, ako absolvent univerzity v Jene v júli 1708 prijíma ponuku Banskobystričanov na miesto profesora evanjelického gymnázia, keď uvádza: *Školy sú rozhodne nielen pre cirkev, ale aj pre celú spoločnosť, jednak štepnicami, jednak záštitami, z ktorých, ak sú dobre budované, priam ako šípy z dobre namiereného luku, užitoční muži vychádzajú.*¹

Význam školy, ako základného prostriedku pre výchovu mestu i krajine osožných vzdelaných mladých ľudí si vznešení patricijovia tohto mesta uvedomovali i dávno predtým, venujúc školskému vzdelávaniu svojich synov osobitnú pozornosť už od čias stredoveku.

Ďalší intenzívny rozvoj školstva v meste podnietilo udomácnovanie sa humanizmu a renesancie v duchovnej sfére, v spojení s nástupom nového veku. Bolo to v tesnej spojitosti s prenikaním reformačných myšlienok M. Luthera, ktorý dával primárny akcent na rozvoj školstva a vzdelanosti. Zásluhou niektorých bývalých odchovancov witemberskej univerzity, poslucháčov kázní a prednášok Luthera a Melanchtona, ako bol napr. levočský rodák Ján Siegler, vzniká v polovici 30. rokov 16. storočia v B. Bystrici mestská partikulárna latinská škola, známa neskôr ako gymnázium. Boli to spočiatku zväčša nemeckí profesori, rektori, ako napr. Matej Freundt, Abrahám Schremmel, P.

---

¹ TIBENSKÝ, J.: *Veľká ozdoba Uhorska*. Bratislava : Tatran, 1984, 57.

Halvepapius, a ďalší, ktorí pozdvihli chod tejto školy na vysokú úroveň v 2. pol. 16. stor. V ich šľapajach pokračovali aj významní slovenskí rodáci, napr. priekopník vecného encyklopedizmu 17. stor. Ján Duchoň, vďaka povestným rečníckym cvičeniam, ktoré organizoval so žiakmi a celému svojmu pedagogickému majstrovstvu nazývaný aj ako *slovenský Komenský*. Alebo ďalší liptovský rodák, jeho nasledovník, skvelý vedec a pedagóg Ján Hanzel či Hanzelov odchovanec, neskôr konrektor gymnázia Tomáš Steller, ktorý v čase najväčšieho prenasledovania evanjelikov a dočasnej násilnej likvidácie školy v roku 1674 spolu s ďalšími okúsil nielen domáce žaláre, ale aj talianske gajeje.

Desiatky skvelých odborníkov, vedcov, pedagógov, rektorov bystrického evanjelického gymnázia odchovali stovky nadaných žiakov, ktorí svojimi študijnými výsledkami, ale aj početnými vynikajúcimi vedeckými prácami, robili dobré meno svojej bystrickej almaty nielen v domácom prostredí ale aj na univerzitách v zahraničí, najmä v Nemecku. Príkladom toho môže byť aj spomenutá už *veľká ozdoba Uhorska* Matej Bel, niekdajší žiak a neskôr slávny rektor obnoveného bystrického evanjelického gymnázia. Ale aj ďalší z radov nadaných žiakov, neskôr úspešných rektorov školy, napr. P. Simonides, Adam Dávid Lovich, Gottfried Koch a pod.

V dôsledku pre evanjelikov menejpriaznivých pomerov 17., 18., ale i 19. storočia ev. gymnázium nebolo dopriate požívať niekdajšiu slávu, pretože mohlo pôsobiť, až na niekoľko rokov výnimiek, len ako nižšie. Až v r. 1810 mohli byť zavedené aj dve vyššie triedy, keď bolo gymnázium dočasne povýšené na obvodné, pod riadením ďalšieho chýrneho pedagóga Pavla Magdu. Po jeho odchode ostalo na ďalších sto rokov len ako nižšie. Štatút vyššieho získalo až r. 1913, v čase riadenia známej pedagogickej osobnosti Michala Vargu. Tu sa zároveň žiada uviesť aj obetavosť úvod bystrického ev. cirkev. zboru. Evanjelické gymnázium i elementárne evanjelické školy v meste a vo filiách mohli existovať len z prostriedkov cirkevnej pokladnice, pretože nedostávali žiadnu štátnu podporu.

Lepšie podmienky pre svoj rozvoj malo v meste, počnúc najmä 18. storočím, rímskokatolícke školstvo, menovite gymnázium, ktoré mohlo pôsobiť ako vyššie, tzv. kráľovské, vydržiavané štátom. Počnúc poslednou tretinou 19. storočia boli, popri svojom odbornom rozkvetu, obidve tieto gymnáziá vystavené silnému maďarizačnému tlaku, ktorý sa stupňoval až do rozpadu monarchie. Aj v týchto podmienkach, zásluhou početných múdrych a obetavých profesorov, ale aj mnohých nadaných žiakov, tieto školy, krajine i svetu odchovali rad vynikajúcich osobností. Krátko po zániku R-Uhorska zaniklo i evanjelické, ako aj rímskokatolícke gymnázium i ďalšie stredné školy, pretože tieto v novej ČSR prešli do rúk štátu.

Napriek peripetiám a zložitostiam vývoja si školy v meste, vďaka starostlivosti mestskej, cirkevnej, až napokon neskôr i štátnej vrchnosti, udržiavali dobrú úroveň. Zásluhou početných múdrych a obetavých profesorov, ale aj mnohých nadaných žiakov tieto školy krajine i svetu odchovali rad vynikajúcich osobností.

V nadväznosti na staršie vzácne tradície, rozvoj školstva na pôde mesta pokračoval míľovými krokmi najmä v minulom, 20. storočí. Vďaka tomu má Banská Bystrica na prahu 21. storočia 17. základných, 6 stredných odborných škôl a šesť gymnázií. Okrem toho jednu základnú umeleckú školu a jedno umelecké konzervatórium. Ďalej tu pôsobí osem odborných učilíšť a pri nich dve odborné dievčenské školy. Len na týchto stredných školách v meste v súčasnosti študuje okolo 10 000 žiakov.

Už takmer polstoročia je Banská Bystrica centrom vysokoškolského štúdia. K dnešnému dňu sa tu na dvoch vysokých školách nachádza spolu 11 fakúlt, ktoré za-

bezpečujú rozmanité formy a pestré odbory vysokoškolského štúdia. Tieto dnes navštevuje asi 6000 poslucháčov riadneho, či denného štúdia. K tomu možno prirátavať rovnaký počet študentov rôznych odborov či zameraní, študujúcich na jednotlivých fakultách popri zamestnaní a vyše 200 študujúcich doktorandov.

Kvôli úplnosti, ale aj vzhľadom na to, že na pôde nášho mesta vznikla prvá takáto škola svojho druhu na Slovensku, poznamenávam, že v našom meste sídli ešte 14 materských škôl.

Tento stručný výpočet uvádzam čiastočne z dôvodu, aby som zvýraznil neblahú skutočnosť, že napriek charakteru Banskej Bystrice, ako mesta škôl, doteraz nebola súhrnnejšie spracovaná história banskobystrického školstva.

Je pravdou, že sa v priebehu vývoja našli jednotlivci, ktorí sa venovali podchyteniu histórie jednotlivých škôl alebo aj spracovaniu niektorých čiastkových otázok, spojených s touto históriou. O ich diele podrobnejšie hovorí obsah môjho referátu i ďalšie príspevky. Čiastkovými otázkami tejto problematiky v súčasnosti sa zaoberajú najmä dnes tu prítomní účastníci konferencie. Absentuje pritom súhrnná vedecká syntéza, ktorá by v sebe zahŕňala problematiku, ako celok.

Je potešiteľné, že vzhľadom na blížiacu sa 750. výročie udelenia privilégii slobodnému kráľovskému banskému mestu *VILLA BISTRICIA* uhorským kráľom Belom IV., sa súčasní predstavitelia mesta ujali ušľachtilej akcie, do ktorej zapojili odborníkov z rozličných vedných odborov. Jej výsledkom má byť vypracovanie encyklopedického diela, ktoré má charakterizovať pohľad do histórie i súčasnosti mesta zo všetkých odborných hľadísk.

V rámci tohto projektu sa žiada zároveň vypracovať ucelenejší, syntetický pohľad na históriu a súčasnosť takého dôležitého fenoménu, akým je školstvo. Na túto náročnú úlohu som sa podujal, v spolupráci s úzkym kolektívom spolupracovníkov. Pristupujeme k tomu aj v rámci výskumu VEGA, do ktorého sme zapojení druhý rok. Do tejto činnosti sme sa pokúsili, zatiaľ so začiatocnými výsledkami, zapojiť aj časť študentov histórie na FHV. O týchto, ale najmä o problémoch, spojených s riešením tejto úlohy, prípadne o ďalšom smerovaní našej činnosti, by mala rokovať dnešná konferencia. Chcem vyjadriť presvedčenie, že toto stretnutie odborníkov ozrejmi viaceré otázky, spojené s riešením problematiky, posunie latku poznania a prispeje k zdarnému výsledku na rozbehutej ceste k uvedenému cieľu.

Vo svojom referáte sa chcem venovať problematike vymedzenej názvom, ale súčasne sa mienim dotknúť aj niektorých metodických a metodologických problémov, spojených jednak s výskumom prameňov a literatúry a potom s riešením fenoménu, akým je banskobystrické školstvo.

Vzhľadom na odlišnosti v charaktere, obsahu, formách i cieľoch školstva a vzdelávania vo všeobecných rovinách, ale i na pôde mesta, som aj obsah môjho referátu rozdelil do dvoch hlavných častí. Prvá z nich sa dotýka prehľadu prameňov a literatúry, ale i stupňa spracovania problematiky, ktorá sa viaže, hoci nie výlučne, k evanjelickému školstvu v Banskej Bystrici do roku 1918. V druhej sa chcem venovať otázkam, ktoré sa dotýkajú výskumu a spracovania problematiky histórie vývoja banskobystrického školstva od vzniku 1. ČSR po súčasnosť. Vychádzajúc z reality, že časť spolureferujúcich nadväzuje na obsah môjho referátu konkrétnymi doplnujúcimi vstupmi, tieto pasáže sa pousilujem korektne obísť.

2. Prehľad prameňov a literatúry k banskobystrickému školstvu do roku 1918.

Základom vedeckej práce historika je pôvodný prameň či materiál pôvodnej povahy. Platí to aj v našom prípade. Pri výskume histórie školstva staršieho obdobia, narážame na základný problém, ako historici, skúmajúci vývoj ostatných odvetví – nedostatok archívneho materiálu. Tento problém súvisí hlavne so živelnými, sčasti spoločenskými pohromami, ktoré mesto v priebehu uplynulého poldisročia, viackrát citeľne postihli. O materiáloch, uložených v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici, fond Mesto Banská Bystrica, bude reč v osobitnom príspevku. Napriek problémom v tejto oblasti, zachovala sa i k obdobiu od čias stredoveku po rok 1918, značná časť cenných materiálov, ktoré môžu historikovi významne poslúžiť. V referáte sa budeme zaoberať prevažne prameňmi a literatúrou k dejinám evanjelického školstva, menovite gymnázia. Neobchádzame pritom ani pramene a literatúru, ktoré dokumentujú vývoj rímskokatolíckeho školstva v meste, so zreteľom, že k rímskokatolíckemu gymnáziu bude osobitný referát.

Možno len závidieť, ale zároveň sa aj podakovať tým vzácnym jednotlivcom, ktorí sa zaujímali o históriu banskobystrických škôl a podchytili nám ju, pred viac ako sto rokmi. Ide najmä o záslužnú činnosť profesorov či riaditeľov dvoch bystrických gymnázií, dielo ktorých uvediem medzi prameňmi z nasledovných dôvodov. V čase pôsobenia týchto osobností, z ktorých uvediem najmä mená dvoch najvýstižnejších, existovali na staršom, evanjelickom i na časovo mladšom rímskokatolíckom gymnáziu skvele vybudované archívy, ktoré sú žiaľ už dávno minulosťou. Príslušní horlivci dokázali materiál týchto archívov, doplnený často aj o ďalší výskum zúročiť pre vypracovanie histórie banskobystrických škôl od čias ich vzniku po dobu ich pôsobenia. V prvom rade ide najmä o riaditeľa evanjelického gymnázia **Karola Rosenauera**, ktorý spracoval dejiny tejto školy, okrajovo i ďalších, od čias jej vzniku začiatkom 16. do poslednej tretiny 19. storočia. Dielo uverejnil v tom čase v úradnej reči maďarčine, ako obsiahle úvodné časti výročných správ Evanjelického a. v. gymnázia v Banskej Bystrici v šk. r. 1874/1875 a 1875/1876.² Čo je na diele osobitne cenné a radí ho vlastne medzi historické pramene, sú najmä odkazy na vtedy jestvujúci archívny materiál, ktorý sa, žiaľ, pre dnešok nezachoval a tým je jeho práca zároveň preneseným archívnym svedectvom. Jeho činnosť a prácu na ďalšom historickom diele prerušilo jeho predčasné úmrtie.

Podobný charakter a význam má aj dielo **Emila Jurkovicha**, riaditeľa Štátneho vyššieho rímskokatolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici. V rámci svojho rozsiahleho diela, zasväteného predovšetkým histórii, ale i vtedajšej súčasnosti mesta Banská Bystrica a okolia koncom 19. a na prahu 20. storočia, venoval veľkú pozornosť taktiež školstvu.³ Vzhľadom na dobovú atmosféru a úradný jazyk maďarský obidvaja autori svoje práce publikovali v maďarčine.

Časť prameňov, vybraných z jednotlivých archívov Uhorska začiatkom 20. storočia, ktoré sa vzťahujú na vznikajúce reformačné školstvo 16. storočia, možno nájsť

² ROSENAUER, K.: *A Besztercebányai ev. gymnasium története.* (Dejiny Ev. a. v. gymnázia v Banskej Bystrici.) In: *BESZTERCEBÁNYAI AG. H. EV. V. OSZTÁLYÚ GYMNASIUM ÉRTESITVÉNYE AZ 1874-75 TANEVRŐL.* Banská Bystrica 1875. Taktiež: *BESZTERCEBÁNYAI AG. H. EVENT. V OSZTÁLYÚ GYMNASIUM ÉRTESITVÉNYE AZ 1875-76 TANEVRŐL.* Banská Bystrica 1876.

³ Napr. JURKOVICH, E.: *Školstvo v Banskej Bystrici v minulosti.* Banská Bystrica: 1899. Ďalšie práce tohoto autora pozri v príspevku I. Nagya v tomto zborníku.

v päťzväzkovom pramennom diele: *Pramene k cirkevným dejinám Uhorska obdobia reformácie*, ktoré vychádzalo v Budapešti v rokoch 1902-1912.⁴

Zaujímavým svedectvom o príkladnej vedeckej aktivite bývalých žiakov alebo budúcich profesorov bystrického gymnázia, ktorí sa úspešne prezentovali publikovaním svojich prác na zahraničných univerzitách, je dvojzväzkové pramenné dielo autorov: Hellebrant, Á. – Szabó, K., ktoré vyšlo v Budapešti r. 1896-98.⁵ Obsahuje názvy prác, publikovaných v r. 1480-1711 v inom, ako maďarskom jazyku, v jednotlivých univerzitných mestách Európy, najviac v Nemecku.

Aktivitu žiakov banskobystrického ev. gymnázia 17. storočia, najmä z čias chýrneho slovenského pedagóga – Jána Duchoňa, rektora bystrickej školy, dokumentuje v latinčine rukou každého autora písaný súbor prác *rečnických cvičení* – **GYMNAS-MATA ORATORIA**, ktoré sa zachovali v jedinom exemplári v koženej väzbe.⁶ Spomedzi ostatných jedinečných prameňov je zvlášť cenná kronika banskobystrického ev. gymnázia.⁷

K dopĺňujúcim pramenným materiálom patria viaceré knižné diela dobových autorov (napr. Rezik, Matthaides, Simonides, Masník), ktoré vyšli v preklade z latinčiny v slovenskom jazyku alebo v origináli.⁸ Sem možno zaradiť i niektoré diela P. Križku či Jána P. Drobného.⁹

Množstvom faktografických údajov, ktoré sa viažu k bystrickému školstvu, menovite evanjelickému, oplýva obsiahla publikácia Jána Slávika: *Dejiny zvolenského ev. a. v. bratstva a seniorátu.* Banská Štiavnica 1921. Vo vzťahu k histórii rímskokatolíckeho

⁴ BUNYITAY, V. – RAPAICS, R. – KARÁCSONYI, J.: *EGYHÁZ TÖRTÉLEMI EMLÉKEK A MAGYARORSZÁGI HITUJITÁS KORÁBÓL.* Prvý zväzok: 1526 - 1529. Budapešť 1902. - BUNYITAY, V. – RAPAICS, R. – KARÁCSONYI, J.: *EGYHÁZ TÖRTÉLEMI EMLÉKEK A MAGYARORSZÁGI HITUJITÁS KORÁBÓL.* Druhý zväzok, 1530 – 1534. Budapešť 1904. - BUNYITAY, V. – RAPAICS, R. – KARÁCSONYI, J.: *EGYHÁZ TÖRTÉLEMI EMLÉKEK A MAGYARORSZÁGI HITUJITÁS KORÁBÓL.* Tretí zväzok, 1535 – 1541. Budapešť 1906. - Karácsonyi, J. – Kollányi, F.: *EGYHÁZ TÖRTÉLEMI EMLÉKEK A MAGYARORSZÁGI HITUJITÁS KORÁBÓL.* Štvrtý zväzok, Budapešť 1909. - Karácsonyi, J. – Kollányi, F. – Lukacsic, J.: *EGYHÁZ TÖRTÉLEMI EMLÉKEK A MAGYARORSZÁGI HITUJITÁS KORÁBÓL.* Piaty zväzok, 1548-1551. Budapešť 1912.

⁵ SZABÓ, K. - HELLEBRANT, Á.: *RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR III-DIK KÖTET. MAGYAR SZERZŐKTŐL KÜLFÖLDŐN 1480-TOL 1711-IG MEGJELENT NEM MAGYAR NYELVŰ NYOMATATVÁNYOKNAK KÖNYVESZETI KÉZIKÖNYVE. KIADJA A M. TUD AKADÉMIA. ELSŐ RÉSZ.* Budapešť 1896. Taktiež: SZABÓ, K. - HELLEBRANT, Á.: *RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR III-DIK KÖTET. MAGYAR SZERZŐKTŐL KÜLFÖLDŐN 1480-TOL 1711-IG MEGJELENT NEM MAGYAR NYELVŰ NYOMATATVÁNYOKNAK KÖNYVESZETI KÉZIKÖNYVE. KIADJA A M. TUD AKADÉMIA. MÁSODIK RÉSZ.* Budapešť 1898.

⁶ Originál je uložený v archíve Farského úradu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Kremnici.

⁷ *Leges gymnasii Neosoliensis A. C. renovate. Rector Matthias Bel.* (Zákony Banskobystrického evanjelického gymnázia, obnovené rektorom Matejom Belom.)

⁸ 1. JÁN REZÍK – SAMUEL MATTHAEIDES: *GYMNAZIOLÓGIA. Dejiny gymnázií na Slovensku.* SPN Bratislava 1971 (Vyšla v preklade a úprave Vladislava Ružičku.). 2. *Katovské lešenie prešovské, postavené r. 1687, čiže PREŠOVSKÁ JATKA z pera Jána Rezika.* Upravil a preložil do slovenčiny Gustáv Pogány. Transcius, Liptovský Sv. Mikuláš 1931. 3. Peter Kónya: *Prešovské jatky alebo prešovský krvavý súd roku 1687.* (Úvodná historická štúdia). In: *Ján Rezik. Verejná prešovská poprava čiže prešovské jatky 1687.* Košice 1996. ISBN 80-967670-0-3. 4. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka.* Tatran, Bratislava 1981. (Publikácia vyšla v úprave a preklade Jozefa Minárika.) 9. KRÍŽKO, P.: *Dejiny Banskomeštského seniorátu. Liptovský Sv. Mikuláš 1948.* - KRÍŽKO, P.: *Kremnické školstvo v rokoch 1527-1674, Bratislava 1975 – DROBNÝ, J. P.: Evanjelickí slovenskí martýri. Liptovský Sv. Mikuláš 1929.*

ľudového školstva možno oceniť najmä publikáciu Antona Hreblaya.¹⁰ Zásluha sa vzťahuje najmä na skutočnosť, že autor knihu zostavil hlavne na základe archívnych prameňov, prevažne Archívu rímskokatolíckeho farského úradu v Banskej Bystrici.

K dielam pramenného charakteru, ktoré súvisia s históriou banskobystrických škôl, hlavne gymnázií obidvoch konfesii z čias zostrenej maďarizácie, patria publikácie K. Čulena, ktoré vyšli v tridsiatych rokoch 20. st. : *Slovenské študentské tragédie*, či *Roky slovenských nádejí a sklamaní*. O utrpení mladých slovenských bystrických študentov, ktoré museli znášať za svoje národné cítenie a aktivitu v časoch najtvrdšej maďarizácie začiatkom 20. storočia, podáva výstižnú ilustráciu vo svojej publikácii banskobystrický autor Ľudo Izák.¹¹

Za dielo, svojim spôsobom, pramennej povahy, ktoré značnou mierou zasahuje i do školstva možno považovať aj publikáciu, zameranú prevažne na rozvoj hudobného umenia v meste, autorom ktorej je Konštantín Hudec.¹²

Zo staršej cudzojazyčnej literatúry pramennej povahy možo ešte uviesť napr. rozsiahle dielo v maďarskom jazyku autora Michala Žilinského, ktoré podáva prehľadnú históriu protestantských cirkví v Uhorsku.¹³

K základným prameňom k histórii školstva 18. – 19. storočia nevyhnutne patrí dielo: *Ratio educationis 1777 a 1706*, ktoré vyšlo v slovenčine v SPN Bratislava v roku 1988.¹⁴

Odborná literatúra, venovaná dejinám banskobystrického reformačného školstva, je relatívne skúpa. Najväčšie ocenenie zasluhuje v tomto smere dielo **prof. J. Mikleša, ktorý vyoral prvú, značne hlbokú brázdú, na poli vedeckého prístupu k spracovaniu bohatých dejín banskobystrického školstva**. Vo svojej vedeckovýskumnej práci venoval veľkú pozornosť predškolskej výchove, ktorá má na pôde mesta osobitné tradície. S názvami publikovaných prác autora v tejto oblasti sa stretáme najmä v príspevkoch ďalších autorov, ktoré odznejú na konferencii, najmä dr. E. Turanskej. Na veľkosť a význam školstva v dejinách mesta prof. Mikleš upozornil už v roku 1955, v jubilejnej publikácii *Banská Bystrica*, ktorá vyšla pri 700. výročí udelenia mestských privilégií.¹⁵ *Súčasne*, v tom istom roku prezentuje staršie dejiny školstva v Banskej Bystrici staťou *Mestská latinská škola* v odbornom časopise *Jednotná škola*.¹⁶ O pár rokov neskôr na stránkach tohto časopisu J. Mikleš upozorňuje na veľkosť diela banskobystrických pedagógov ďalšou erudovanou staťou.¹⁷

V niektorých svojich odborných štúdiách sa prof. Mikleš venuje hlavne analýze dejateľnosti najvýznamnejšieho slovenského pedagóga 17. storočia, *slovenského Komenského*, rektora bystrickej mestskej latinskej školy, Jána Duchoňa.¹⁸ Jeho originálne pedagogické majstrovstvo neprestal zviditeľňovať na stránkach odborných periodicit, v zborníkoch i v prednáškach doma i v zahraničí, do konca svojho tvorivého života. Osobitnú pozornosť si zasluhuje najmä jeho štúdia *Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa*. Prácu vhodne dopĺňajú z latinčiny preložené vynikajúce práce jeho žiakov, k vypracovaniu ktorých ich viedol ako rektor banskobystrického evanjelického gymnázia v rámci povestných rečníckych cvičení (*gymnasmata oratoria*). Touto monografiou sa prof. Mikleš výrazne prezentuje na publikácii: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*.¹⁹ Časť svojich štúdií venuje aj ďalšiemu banskobystrickému pedagogickému veľikánovi Matejovi Belovi.²⁰

K *zviditeľňovaniu* banskobystrických pedagogických osobností čiastočne prispel aj rovesník, sused a priateľ prof. Mikleša dr. Jaromír Bázlik.²¹ Do kytice autobiografií významných osobností bystrického školstva záslužne prispel aj Pavol Styk, najmä svojou publikáciou o významnom banskobystrickom pedagógovi Jánovi Kmeťovi.²²

Z mála novších publikácií, ktoré sa viažu k histórii gymnaziálneho štúdia v Banskej Bystrici, možno uviesť najmä prehľadnú publikáciu Olda Richtera.²³ Spomedzi málo súčasných historikov sa dejín banskobystrického školstva, menovite 18. storočia, dotýkajú niektoré štúdie dr. E. Kowalskej, CSc., pracovníčky HÚ SAV v Bratislave.²⁴ Situáciu na bystrických školách v čase násilnej maďarizácie názorne dokresľuje aj štúdia dr. J. Borgulovej.²⁵ Výskumu a publicite histórie školskej problematiky v Banskej Bystrici, menovite novšieho obdobia, venujú pozornosť aj pracovníčky Pedagogickej

¹⁸ Pozri napr.: MIKLEŠ, J.: *Pedagogický realizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku v 17. storočí*. In: *Jednotná škola XXII*. 1970. 639-665. Taktiež – MIKLEŠ, J.: *Vecný encyklopedizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku*. In: *ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKANAE PREŠOVIENSIS, PEDAGOGIKA II* 1971, Prešov. 73-96. Ďalej – Mikleš, J.: *Latinizujúce literárne tendencie v pedagogickom pôsobení Jána Duchoňa*. In: *Jednotná škola XXIII*. 1971. 62-78. – Mikleš, J.: *Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg v 1. polovici 17. storočia*. In: *ACTA FACULTATIS PEDAGOGICAE BANSKÁ BYSTRICA, PEDAGOGIKA III*. 1971. 17-33. – Ďalej tiež jedna z radu jeho posledne zverejnených prác: *Mikleš, J.: Mesianistická idea v humanistickej poézii J. A. Komenského a Jána Duchoňa*. In: *STUDIA COMENIANA ET HISTORICA*. Uherský Brod XX., č. 3. 1990. 14-40.

¹⁹ MIKLEŠ, J., Novacká, M., Škoviera, D., Špaňár, J.: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : Tatran, 1986.

²⁰ Pozri napr.: MIKLEŠ, J.: *Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708 – 1714*. In: *Zborník referátov z Vedeckej konferencie v Bratislave v dňoch 29. – 30. mája 1984*. Bratislava: SPN, 1984. 137-152.

²¹ Pozri napr. prácu BÁZLIK, J.: *Dr. Christian Andreas Zipser, veľký banskobystrický učenc*. In: *Zborník VVÚ regionalistiky č. 2, Banská Bystrica : FHV UMB, 1996*.

²² STYK, P. : *Ján Kmeť. Život a práca najlepšieho praktického pedagóga slovenského*. Banská Bystrica 1932.

²³ RICHTER, O. a kol.: *Banskobystrické gymnázium*. Martin : Osveta, 1983.

²⁴ Pozri napr. : KOWALSKÁ, E.: *Zásahy Jozefinizmu do cirkevnej a školskej autonómie uhorských evanjelikov*. In: *Historické štúdie* 39. 1998. 161-164.

²⁵ BORGULOVÁ, J. : *Osobnosť I. Žiaka Somolického v kultúrno-spoločenskom živote Banskej Bystrici*. In: *Zborník príspevkov z odbornej konferencie: Taká bola Banská Bystrica*. VVÚ regionalistiky. Banská Bystrica : FHV UMB, 1996, s. 55 – 60.

¹⁰ HREBLAY, A.: *Dejiny rím. kat. ľudového školstva v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica 1938.

¹¹ IZÁK, Ľ.: *Tajný spolok "Mor ho!"* II. vydanie. Praha 1929.

¹² HUDEC, K.: *Hudba v Banskej Bystrici do 19. storočia*. Liptovský Sv. Mikuláš 1941.

¹³ ZSILINSZKY, M.: *A MAGYARHONI PROTESTÁNS EGYHÁZ TÖRTÉNETE*. Budapešť 1907.

¹⁴ Toto záslužné dielo obsahuje preklad latinsky písaných originálov: 1. *Sústava výchovy a školského vzdelávania v uhorskom kráľovstve a k nemu pripojených provinciách*. 1. zv., Viedeň 1777 (preklad do slovenčiny prof. Ján Mikleš). 2. *Sústava verejnej výchovy a školského vzdelávania v uhorskom kráľovstve a k nemu pripojených provinciách*. *Budín 1806* (preklad – Mária Novacká).

¹⁵ MIKLEŠ, J.: *Dejiny banskobystrického školstva, najmä latinského*. In: *BANSKÁ BYSTRICA Zborník prác k 700. výročiu založenia mesta*. Martin : Osveta, 1955. 134-160.

¹⁶ MIKLEŠ, J.: *Dejiny školstva v Banskej Bystrici. Mestská latinská škola*. In: *Jednotná škola*. X, č. 3, 1955. 308-343.

¹⁷ MIKLEŠ, J.: *Učebný plán a Zákony školy bystrickej z r. 1617*. In: *Jednotná škola XIII*, č. 1, 1958. 64-91.

fakulty UMB, i aktívne účastníčky konferencie: dr. Dagmar Kováčiková, CSc., dr. E. Turanská, CSc.²⁶

Autor tohto príspevku sa zaoberá intenzívnejším výskumom a spracovávaním banskobystrického školstva posledných šesť – sedem rokov. Druhým rokom rieši túto výskumnú úlohu aj v rámci projektu VEGA, č. 1/7479/20. K tejto problematike publikoval päť vedeckých statí v domácich zborníkoch, jednu v zahraničí.²⁷ Je autorom prehľadnej monografie: *Banská Bystrica, ako významné centrum vzdelávania od stredoveku po súčasnosť*, podstatná časť ktorej bola publikovaná aj v rámci jubilejnej pamätnice UMB v roku 1999²⁸. Ďalšia monografia: *Evanjelické školstvo v Banskej Bystrici do roku 1918*, vyšla ako súčasť knižnej publikácie.²⁹ Súbežne bola publikovaná v domacom zborníku aj moja ďalšia obsiahlejšia štúdia pod názvom, ktorá obsahuje výstižnú charakteristiku života a diela viacerých významných pedagogických osobností mesta Banskej Bystrice v uplynulých storočiach.³⁰

Možno sa domnievať, že vzhľadom na uvedený rozsah publikácií, je problematika banskobystrického školstva do roku 1918, najmä jeho protestantskej časti, do značnej miery doposiaľ primerane historiograficky zmapovaná. V prvom rade ostáva dokončiť rímskokatolícku časť školstva, menovite Vyššieho štátneho rímskokatolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici. Na túto úlohu sa podujal hlavne Mgr. Imrich Nagy, pracovník K H FHV. Nedoriešenou ešte ostáva aj história niekdajšieho školstva v susednej Radvani, ktorá ako bývalá samostatná obec, je dnes prirodzenou súčasťou mesta.

Mimoriadna pozornosť bola venovaná výskumu a publicite v oblasti histórie materského školstva v Banskej Bystrici. Primárnu zásluhu na tom má hlavne profesor Ján Mikleš, o čom svedčí jeho bohatá publikačná činnosť. Začiatky je treba hľadať už v publikácii: *Vznik detských opatrovní v Uhorsku*. Bratislava SPN, 1964. Ďalej je to tiež knižné dielo: *Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku*. Publikácia SPN Bratislava 1970, s.8-46, 65-75, 96-187 (139 strán). K tejto problematike sa viažu ďalšie štúdie J. Mikleša, predovšetkým: *Vývoj a idey predškolskej výchovy do obdobia založenia prvých verejných ústavov predškolskej výchovy*. In: Zborník PF v B. Bystrici r. XII, 1968, s. 5 - 97. *Základy a pramene predškolskej výchovy v prvých detských opatrovniach v Uhorsku*. In: Jednotná škola V. 1965 s. 455 -474. *Dokumenty o vzniku materského školstva na Slovensku*. Zborník PF v B. Bystrici č. 5. 1965, s.101 -121. *Didak-*

²⁶ Pozri napr. témy príspevkov menovaných na vedeckej konferencii 9. 4. 2001.

²⁷ MARTULIAK, P.: Počiatky a vývoj banskobystrického školstva do konca 16. storočia. In: Zborník ACTA UNIVERSITATIS MATTHIAE BELII. Spoločenskovedná sekcia č. 1. Banská Bystrica 1997 s. 85 - 92. - Martuliak, P.: Rozkvet a zánik banskobystrickej mestskej latinskej školy v 17. storočí. In: ACTA UNIVERSITATIS MATTHIAE BELII. Zborník Fakulty humanitných vied. Sekcia spoločenskovedná. 2. Banská Bystrica 1998, s. 122-131. - Martuliak, P.: Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici koncom 17.-začiatkom 18. storočia a Matej Bel. In: ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. I./1998, s. 161 - 169. 1 AH. - Martuliak, P.: Pedagogická činnosť Mateja Bela v Banskej Bystrici. In: HISTORIE - HISTORICA 1998 6. ACTA Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 1998, s. 125-134. 1 AH.

²⁸ Pozri publikáciu: *UNIVERZITA MATEJA BELA TRADÍCIE A PERSPEKTÍVY*. Banská Bystrica 1999. 9 - 41.

²⁹ ALBERTY, J., MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica v znamení kalicha*. Banská Bystrica: TRIAN, 2001. 117-186.

³⁰ MARTULIAK, P.: *Vybrané osobnosti banskobystrického školstva v 16 až 19. storočí*. In: Zborník: Osobnosti v dejinách mesta. HISTORICKO-ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE II. FHV UMB Banská Bystrica 2001, s. 36 - 60.

tika detskej opatrovne v B. Bystrici. In: Predškolská výchova, č. 4, 1964. *K 140 výročiu založenia detskej opatrovne v Banskej Bystrici*. In: Predškolská výchova, č. 12, 1969. *Kapitoly z dejín ústavu detskej opatrovne v Banskej Bystrici*. Materská škola r. VI. 1959, č. 10, s. 308 - 316. *Kapitoly z dejín ústavu detskej opatrovne - pokračovanie*. In: Materská škola č. 11, 1959, s. 339- 347. *K 130. výročiu najstaršej materskej školy v Banskej Bystrici*. In: Materská škola r. VI. 1960, s. 190 - 191. *Vznik ústavu detskej opatrovne v B. Bystrici r. 1829*. In: Materská škola č. 1, r. VII. 1960, s. 21 - 25. *Vznik ústavu..... pokračovanie*. In: Materská škola č. 2, r.VII. s. 58 - 60. *Kapitoly z dejín bystrickej detskej opatrovne*. In: Materská škola, č. 12, r. VII. 1960, s. 369-377.

Niektoré štúdie prof. Mikleša k tejto problematike boli tiež publikované aj v zahraničí, hlavne v Maďarsku, napr.: *Az első beszüterczébányai óvoda keletkezése*. In: Óvodai nevelés. Minisztérium folyóirata. Budapešť, XVII.r. 1964, č. 11, alebo *Brunswick Teréz filantropizmusa és a XIX. századi szlovákfollyóizatok cikkeit és ovodák létesítésének zükségéségeről*. In: A Magyar Pedagógia, 3 - 1963. Akadémiai Kiadó Budapest.

Z prác súčasných autoriek k tejto problematike možno uviesť štúdiu Dagmar Kováčikovej: *Vznik a činnosť detskej opatrovne v Banskej Bystrici v bádateľskej činnosti Jána Mikleša*. In: Predškolská výchova, roč. 54, 1999/2000, č. 3, s. 10-13. Sem patrí tiež štúdia Evy Turanskej: *Vznik a činnosť detskej opatrovne v Banskej Bystrici*. In: *Dejiny predškolskej výchovy na Slovensku*. Zborník Múzea školstva a pedagogiky VII. Bratislava 1999, s. 33-37.

3. Stručný prehľad o stave prameňov a literatúry k dejinám škôl v Banskej Bystrici v 20. storočí.

Už v úvode tejto časti sa žiada poznamenať, že s prameňmi či pôvodným materiálom k tejto časti histórie banskobystrických škôl, sú značné problémy. Vzhľadom na pramene v ŠOKA BB situáciu bližšie konkretizuje vo svojom koreferáte K. Burkovská. K zmapovaniu historického vývoja jednotlivých škôl od ich vzniku po súčasnosť, sú k dispozícii hlavne výročné správy jednotlivých škôl, ktoré sú k dispozícii doposiaľ, žiaľ len v kusom stave, neucelené. Ide najmä o školy medzivojnového obdobia, ale aj krátko po roku 1945. Domnievali sme sa že bude schodnejšie mapovať vývoj škôl v meste po roku 1949, keď tieto prešli pod OŠ ONV a konečne KNV v Banskej Bystrici, v čom sme, žiaľ, zažili sklamanie (bližšie o tom v príspevku Mgr. Burkovskej). Vzhľadom na to sme odkázali hlavne na archívy, kroniky, príp. súdobé štatistiky jednotlivých škôl, k čomu nie je ľahko sa dopracovať, o čom máme konkrétne poznatky.

Veľa by nám mohli v tomto smere snáď napomôcť archívy mestského, okresného, prípadne krajského úradu na pôde mesta. Je nám známe, že hodne materiálu, ktorý sa viaže aj ku školstvu v meste, bolo v archíve S KV KSS. Okrem dostupného archívneho materiálu nám môžu čiastočne poslúžiť periodiká –noviny či časopisy – regionálnej alebo celokrajinskej povahy, podľa príslušných období. Podobne tiež rôzne jubilejné brožúry, ale aj kroniky jednotlivých škôl a ďalší štatistický materiál, ak sa vôbec zachoval. Pre historika nič nemení na skutočnosti, že tento materiál je často zavádzajúci a poznamenaný dobou či súdobou politickou atmosférou.

Odborná literatúra, ktorá sa viaže k banskobystrickým školám po roku 1918, je doposiaľ veľmi skromná. Okrem štúdie B. Kasáčovej: *Banskobystrické školstvo v 1. polovici 20. storočia* a čiastočne publikácie O. Richtera, sa problematikou bystrických

škôl v 20. storočí v súhrnnej forme nezaoberal nikto. Len skromnou *náplastou* na realitu absencie, menovite v otázke spracovania problematiky druhej polovice 20. storočia je môj prvý pokus o stručný náčrt histórie stredných a vysokých škôl v meste v uvedenej publikácii z r. 1999: *Banská Bystrica, ako významné centrum vzdelávania od stredoveku po súčasnosť*.

Priebežne, pravda, vychádzali viaceré, prevažne jubilejné *pamätnice*, základných i stredných škôl, vrátane odborných učilíšť, ako aj dvoch pôvodných fakúlt. Je pritom realitou, že tieto jednotlivé *pamätnice* či ostatné uvedené publikácie, ktoré vyšli pred novembrom 1989, sú poznamenané pečat'ou doby, v ktorej vznikli. Ostáva úlohou historika reálne posúdiť a zhodnotiť príslušnú problematiku, miesto a úlohu tej, ktorej školy či škôl vcelku, ktoré v jednotlivých etapách v rámci mesta či spoločnosti zastávali a plnili. S týmto problémom pochopiteľne najviac zápasia najmä naši začínajúci autori, študenti histórie FHV, ktorí sa taktiež zapojili do riešenia absentujúcej problematiky. Časť výsledkov svojich *pionierskych pokusov* prezentujú i dnes vo svojich vystúpeniach.

Ostáva skutočnosťou, že menovite na výskume a spracovaní dejín banskobystrického školstva, najmä v 20. storočí, ostáva ešte kus náročnej práce historika. Problémy sú známe, je potrebné hľadať cestu k ich preklenutiu. Inak nie je možné dospieť ku konečnému cieľu, ktorým je ucelená syntéza takej významnej problematiky, akou je banskobystrické školstvo od čias stredoveku do začiatkov tretieho tisícročia.

Summary

Rewiew of literature and reference material related to the history of education in Banska Bystrica.

The study is basically an initial paper of the Conference on the History of Education in Banska Bystrica concerned with the topic: "Education system as a unique phenomenon in the history of town Banska Bystrica".

Introductory part of the paper provides a very brief account of the development and place of the educational system in Banska Bystrica from the Middle Ages up to the present, including the university study. It also converts the interest of the conference organisers to clarify certain questions related to the research and processing of the given issue.

The second part of the paper provides rewiew of basic reference materials and literature related to the development of education in Banska Bystrica until 1918 with a focus on the evangelical education system, especially 'gymnasium' (grammar school) since the issues related to the literature concerned with the Roman-Catholic gymnasium are dealt with in the paper of Mgr. I. Nagy.

The third and final part provides a brief content of the reference material and literature related to the schools in Banska Bystrica in the 20th century.

OBZOR PRAMEŇOV A LITERATÚRY K DEJINÁM VYŠŠIEHO ŠTÁTNEHO KATOLÍCKÉHO GYMNÁZIA V BANSKEJ BYSTRICI

Imrich Nagy

Katedra histórie FHV UMB Banská Bystrica

Začiatky tohto gymnázia siahajú do polovice 17. storočia, kedy ho v meste založili jezuiti. Po zrušení jezuitskej rehole a v súvislosti s tereziánskymi reformami bolo rímskokatolícke gymnázium roku 1778 zriadené ako *archigymnázium* (vyššie gymnázium).¹ V ďalších rokoch prechádzala táto významná vzdelávacia inštitúcia viacerými reformami, štatút *vyššieho* gymnázia si, až na niekoľko rokov výnimiek, striedavo uchovávala.

Najstaršími tlačenými správami, s ktorými sa stretávame v dejinách školy sú klasifikačné výkazy. Ich prostredníctvom mala škola zámer reprezentovať sa pred verejnosťou. Tento zvyk sa zakladá už na ustanovení Ratio Educationis (§ 335), na ktorý sa potom odvoláva aj nariadenie vrchného školského riaditeľstva zo 7. 3. 1779.² Náklady na tlač takejto správy mali podľa spomenutého nariadenia niesť študenti školy. S výberom peňažného príspevku boli pravdepodobne problémy, keďže jeho výška nebola stanovená a samotný príspevok bol dobrovoľný. Školská rada banskobystrického gymnázia sa až 3. 9. 1800 uchýľuje k obdobnému nariadeniu, čo pravdepodobne súviselo s nedostatkom financií.³ Napriek tomu prax bola taká, že riaditeľstvo muselo sumu zakaždým doplniť z vlastných fondov. Nakoniec Miestodržiteľská rada aj s ohľadom na chudobných študentov zakázala vyberanie tohto príspevku. V banskobystrických knižniciach sme vypátrali tri takéto výkazy z rokov 1828, 1833 a 1839 pod názvom *Juventus scholastica regii gymnasii Neosoliensis e facto in moribus, doctrina religionis, et literis progressu* (čiže Študujúca mládež banskobystrického kráľovského gymnázia podľa dosiahnutého pokroku v mravoch, náuke náboženstva a literatúre). Vo výkaze z r. 1839 je už naznačený zmenený štatút školy v názve vyjadrený slovami: *...sub moderatione cleri secularis dioecesis Neosoliensis...* (čiže ...pod vedením laického kňazstva banskobystrickej diecézy...). Všetky tieto výkazy sú veľmi stručné: na štyroch stranách uvádzajú vyznamenaných študentov z dvoch tried humanitných a štyroch tried gramatických, pričom ich pokrok je uvedený iba z predmetov náboženstvo a maďarčina. Nasledujúci výkaz, ktorý sme mali k dispozícii je už vytlačený v maďarčine a po-

¹ MARTULIAK, P.: Banská Bystrica ako významné centrum vzdelávania od stredoveku po súčasnosť. Banská Bystrica 1999. ISBN 80-8055-248-7, s. 19.

² JURKOVICH, Emil: *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium története*. In: *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője za 1894-1895. tanévről*. Közzéteszi: Lévy István, igazgató. Besztercebányán: Nyomatott Singer és Sonnenfeldnél, 1895, s. 315.

³ JURKOVICH, E.: *A besztercebányai...*, s. 316.

chádza z r. 1847⁴. Jeho názov je zhodný s latinským názvom posledne menovaného výkazu latinského. Má osem strán, je teda o čosi obširnejší, ale to je spôsobené nárastom počtu študentov. Uvádza aj ich celkový počet: 149. V menoslove sú zoradení významenani študenti podľa tried, kde sa už dve humanitné triedy rozlišujú na triedu poetiky a rétoriky. Prospech sa opäť uvádza iba z predmetov náboženstvo a maďarčina.

Nový organizačný poriadok školstva v Uhorsku z roku 1849 (*Organisations-Entwurf*) zasiahol do života školy dvojakým spôsobom. Pokyn, aby sa vyučovací jazyk riadil potrebami obyvateľstva, ktoré má v danom ústave najväčšie zastúpenie⁵, umožnil v nasledujúcich rokoch presadiť slovenský charakter školy. Na druhej strane nariadenie ministerstva z 8.10.1850 znamenalo v novom školskom systéme prekategORIZáciu školy z vyššieho gymnázia (malo 6 tried) na nižšie gymnázium (4-triedne).⁶ Tento stav sa zmenil až nariadením ministerstva, ktoré počnúc školským rokom 1852/53 nariadilo postupne otvárať V. – VIII. triedu. Štatút vyššieho c. k. štátneho gymnázia získala škola opäť 6. 9. 1854.⁷

Organisations-Entwurf priniesol zmenu aj do podoby tlačených školských správ. Podľa § 116 tohto nariadenia bola každá vzdelávacia inštitúcia na konci školského roka povinná vydať výročnú správu, ktorá mala poskytnúť verejnosti jasný obraz o stave a činnosti školy.⁸ Z tohto obdobia sa nám zachovali takto rozšírené výročné správy školy s nemeckým titulom: *Programm des k. k. kathol. Gymnasiums zu Neusohl*.⁹ K dispozícii sme mali správy z rokov 1854 – 1861, ktoré sú v titule taktiež očíslované: *II. Programm – IX. Programm*. Štruktúra týchto správ plne zodpovedá požiadavkám spomínaného nariadenia. Na začiatku každej správy sa nachádza odborná štúdia od niektorého z profesorov školy.¹⁰ Tematicky sú viac zastúpené humanitné disciplíny: klasická filológia, literatúra, dejepis, než disciplíny prírodovedné (chémia, matematika). Tak ako je oficiálnym jazykom výročných správ z tohto obdobia nemčina, sú aj spomenuté štúdie s dvoma výnimkami publikované v nemčine. Tými výnimkami je štúdia *Matúš Trenčanský, pojednání dějepisné od prof. Gočára Jana z výročnej správy zo školského roku 1853/54* a štúdia *Význam a rozsah choru, převod, rozprava metrická a výklad sloky v Sofokleově Philoktetu v. 391-401 od H. Meisnara z výročnej správy z roku 1861*. V správach z roku 1858 a 1859 sa v tejto úvodnej časti nachádzajú aj štatistické tabuľky meteorologickej stanice pri banskobystričkom gymnáziu.¹¹

Nasledujúcou staťou je *Kronika gymnasia* (tá je v našich správach od šk. roku 1855 publikovaná v češtine), kde sú zaznamenané najvýznamnejšie udalosti zo života

školy v uplynulom školskom roku. Nasleduje *Schulnachrichten*, ktorý poskytuje prehľad o profesorskom zbore, predmetoch, školskej knižnici, školských zbierkach a od roku 1856 prináša aj témy školských písomných prác z nemčiny a slovenčiny. Nasledujú štatistické tabuľky, ktoré podávajú informácie o študentoch školy, ich národnostnom zložení, vierovyznaní, kompletný menoslov študentov podľa tried, kde je uvedené aj miesto ich bydliska. Záverečná časť je publikovaná dvojjazyčne (nemecko-česky): *Návěští k seznámení se s způsobem a s následky známkování na B-Bystrickém gymnasiu a nakoniec je to informácia o nasledujúcom školskom roku: O změnách gymn. a o přijímání žákovstva na příští školní rok*.

Do tohto obdobia spadá aj práca Juraja Slotu, profesora náboženstva na gymnáziu, z roku 1860: Památka vysvěcení nové budovy c. k. katolického státného vyššieho gymnasia v Baňské Bystřici, které se stalo dne 10. oktobra roku 1858. Táto pamätná publikácia obsahuje záznam slávnostnej reči autora, v ktorej sa zameril na vývoj katolíckeho školstva a jej poslanie v dejinách. Okrem toho je k publikácii pripojená aj samostatná časť pod názvom: Dějepisný náčrt c. k. státného katolíckeho vyššieho gymnasia v Baňské Bystřici.¹² Prácu rozdelil na 4 časti: 1. za Ferdinanda III. a Leopolda I. (t. j. pôsobenie jezuitov), 2. obdobie Márie Terézie a Jozefa II., 3. obdobie Leopolda II. a Františka I. až do roku 1850 a 4. obdobie vlády Františka Jozefa I. (t. j. od vydania organizačného poriadku až do roku 1858). V úvode spomína aj pramene a literatúru, z ktorej čerpal informácie k svojim zápiskom o dejinách gymnázia, ako sám o nich hovorí. Z historických prác mal k dispozícii Dragona a Kazyho *Historia Regni Hungariae* z roku 1737, kde však našiel iba útržkovité informácie. Okrem toho sa ešte opiera o kanonické vizitácie. Jurkovich u neho oceňuje, že ide nad rámec Dragonovej práce, pretože sa venuje aj vonkajším dejinám školy (vývoj a vzťahy s mestom), zaoberá sa aj základinami naviazanými na školu a alumneom, ako aj učebnými osnovami a školskými zbierkami.¹³

Od začiatku 60-tych rokov začali silnieť snahy o maďarizáciu školy, čo sa prejavilo roku 1861 odstránením českých profesorov zo školy. Takto maďarizovaný profesorský zbor však pôsobil na škole iba v školskom roku 1861/62. Miestodržiteľská rada totiž na základe sťažnosti biskupa Štefana Moysesova výnosom č. 12938 z 30.6.1862¹⁴ nariadila zaviesť na škole 3 úradné jazyky, kde dominancia patrila práve slovenčine.¹⁵ Znamenalo to nový profesorský zbor pod vedením Martina Čulena. Medzi profesormi sa nachádzali už aj bývalí študenti školy z predchádzajúceho "českého" obdobia, ktorí vyštudovali na univerzite v Prahe alebo vo Viedni. Toto slobodné obdobie školy bolo prerušené maďarizačnými dôsledkami rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867.

V tomto čase sa správy školy vracajú k svojej staršej skromnejšej podobe a aj ich jazykom je opäť latinčina. Vychádzajú pod názvom: *Classificatio alumnorum regii rom. cath. gymnasii Neosoliensis* (čiže Klasifikácia žiakov banskobystričkého kráľovského rímskokatolíckeho gymnázia). K dispozícii sme mali správy z rokov 1863 až 1866. Správy z rokov 1863 a 1864 majú rozsah len 12 strán a podávajú menoslov pro-

⁴ *A beszterczebányai királyi tanodában világi papság vezérlette alatt tanuló ifiúságnak az erkölcsiség és tudománybani előmenetéből érdemszerinti sorozata 1847 év másod felében*. Beszterczebányán: nyomtatott Machold Fülöp betűivel, 1847.

⁵ SLOTA, Juraj: *Památka vysvěcení nové budovy c. k. katolického státného vyššieho gymnasia v Baňské Bystřici, které se stalo dne 10. oktobra roku 1858*. V B. Bystřici: tiskem Filipa Macholda, 1860, s. 184.

⁶ Reforma totiž rozdelila gymnázia na vyššie 8-ročné, ktoré mali pripravovať pre štúdium univerzitné a nižšie 4-ročné, ktoré mali pripravovať k postupu na vyššiu reálnu školu, resp. na akékoľvek povolanie v praktickom živote.

⁷ SLOTA, J.: *Památka vysvěcení...*, s. 185.

⁸ JURKOVICH, E.: *A beszterczebányai...*, s. 316.

⁹ Od r. 1855 názov gymnázia v titule doplnený na *Staats-Gymnasiums*.

¹⁰ V správe z roku 1852/53 sa nachádza prvý pokus o načrtnutie dejín katolíckeho gymnázia z pera J. Dragona: *Übersicht der geschichte des kath. Gymnasiums in Neusohl*.

¹¹ Uvádzané sú pod nemeckým titulom: *Meteorologische Beobachtung*.

¹² SLOTA, J.: *Památka vysvěcení...*, s. s. 168 – 201.

¹³ JURKOVICH, E.: *A beszterczebányai...*, s. XII.

¹⁴ JURKOVICH, E.: *A beszterczebányai...*, s. 104.

¹⁵ V slovenčine sa mali vyučovať predmety: náboženstvo, latinčina, gréčtina, slovenčina, zemepis (celkom 111 hodín), v maďarčine predmety: dejepis, filozofia a maďarčina (celkom 48 hodín) a v nemčine predmety: matematika, prírodopis a nemčina (celkom 36 hodín).

fesorov s uvedenými predmetmi a triedami, ktoré učia a menoslov študentov z ôsmych tried s ich dosiahnutými výsledkami v jednotlivých disciplínach. Na záver je pripojený menoslov maturantov s ich výsledkami a menoslov odmenených študentov za dosiahnuté výsledky, ako aj odmena finančná alebo knižná, ktorú dostali. Pri finančnej odme- ne je uvedená základina, z ktorej bol dar poskytnutý. Podobne sú uvedené aj tituly darovaných kníh, medzi ktorými nájdeme Sládkovičove, Šafárikove či Hollého spisy. Správy z rokov 1865 a 1866 sú už obsiahnejšie. Okrem už uvedených údajov obsahujú aj štatistické údaje o študentoch a aj stať *Letopis gymnasia* publikovanú v slovenčine. Je v ňom uvedený postup a spôsob vyučovania, rozdelenie predmetov podľa jazyka, v ktorom sa prednášajú, zoznam mimoriadnych predmetov, bohoslužieb, výkaz alumnea, pokyny k začiatku nasledujúceho školského roka a vysvetlivky skratiek, ktoré sú použité pri klasifikácii.

Od roku 1868 sa už stretávame opäť s výročnými správami zodpovedajúcimi svo- jou štruktúrou nemeckým správam z päťdesiatych rokov, ale už publikovanými v maďarskom jazyku. Možno tu však odsledovať aj silnejúcu maďarizáciu, pretože správy z prvého obdobia nasledujúceho po roku 1867 majú ešte trojjazyčný maďarsko- nemecko-slovenský titul.¹⁶ Vychádzame z dvoch správ z roku 1870 a 1871. Ich obsah sa stáva štandardným: odborná štúdia gymnaziálneho profesora, prehľad profesorského zboru, vyučovací jazyk a pomocné vyučovacie jazyky, učebné plány, výňatky zo škol- ského poriadku, prehľad o školskej knižnici a školských zbierkach, školné a poplatky, zoznam štipendistov a odmenených študentov, program umeleckých akadémií, infor- mácia o nasledujúcom školskom roku (tá je uvedená aj v slovenčine a nemčine), štatis- tické tabuľky o študentoch, ich klasifikačné zoznamy. V závere je v trojjazyčnej verzii ešte pripojená: *Výročná správa o pôsobení žiackeho podporovacieho spolku na baňsko- bystrickom kat. kr. štátnom vyššom gymnasiu*. Jej úplná verzia je však iba v maďarčine. Pod slovenským a nemeckým titulom sú publikované iba štatistické vý- kazy. V týchto správach chýbajú údaje z meteorologickej stanice, ktorá, ako je uvedené v správe z roku 1870, bola pre nedostatok priestorov dočasne zrušená.

V správe z roku 1871 sa navyše objavujú aj témy verejných prednášok, ktoré kona- li profesori školy pre verejnosť mesta a okolia. Uskutočnili sa v zimných mesiacoch a ich témami boli praktické záležitosti využiteľné v bežnom živote, napríklad technické nákresy, matematika, obchodná korešpondencia a podobne. V tejto správe je publiko- vaná aj štúdia k dejinám školy, avšak jej autor nie je uvedený. Dejiny sú v nej rozčle- nené na štyri obdobia: 1. od počiatkov po vládu Márie Terézie (ide teda o dejiny jezuit- ského kolégia), 2. Obdobie vlády Márie Terézie a Jozefa II., 3. od čias vlády Leopolda II. po rok 1850 a 4. od r. 1850 po najnovšie časy. Periodizácia je rovnaká ako v prípade Slotovom, resp. Dragonovom. Jurkovich sa o tejto štúdii vyslovuje v intenciách, že ide o pretlmočenie, miestami doslovné, Dragonovej práce a teda s výnimkou niektorých novších údajov je to práca bezcenná.¹⁷

Z nasledujúceho obdobia sa môžeme zmieniť ešte o výročných správach z rokov 1877, 1895, 1897 a 1900. Vychádzajú už iba pod maďarským titulom: *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értésítője* (čiže Správa banskobystrického vyššieho kráľ. kat. gymnázia). Štruktúrou presne zodpovedajú predchádzajúcim výročným správam.

Správa z roku 1877 obsahuje ešte aj trojjazyčné pasáže: vysvetlivky klasifikácie a úč- tovný výkaz alumnea. Nasledujúce správy sú už dôsledne jednojazyčné, čiže maďarské. Správy z rokov 1895 a 1900 sú však zaujímavé odbornou štúdiou, ktorá je v nich uve- rejená – ide v podstate o monografiu k dejinám banskobystrického vyššieho gymnázia z pera tunajšieho profesora klasických jazykov Emila Jurkovicha.¹⁸

Impulzom ku vzniku tohto diela boli podľa jeho slov nadchádzajúce milénarne oslavy. Bola to v podstate jeho prvá vážnejšia práca dotýkajúca sa dejín mesta, do kto- rej sa ešte púšťal z pozície historika amatéra. Avšak spôsob, akým túto úlohu realizo- val, mu dopomohol k povereniu, ktoré dostal od mestskej rady, napísať monografiu mesta Banská Bystrica. Vráťme sa však k spomínaným dejinám katolíckeho gymnázia a priblížme si ich kompozíciu. Postupuje metódou pozitivistického historika, ktorý svo- je uzávery vytvára na základe dôkladného štúdia archívneho materiálu a následne ich radí do logických rámcov. História školy začína jezuitským obdobím, ktorému sa snaží venovať komplexne. Najprv nás teda vovádza do okolností usadenia jezuitov v Banskej Bystrici. Následne sa zaoberá najprv vo všeobecnosti charakterom jezuitských škôl: zoznamuje nás s učebným poriadkom – rozdelením tried a učebnej látky na školách v pôsobnosti jezuitských kolégií, ktoré vykazovali dôslednú uniformitu.¹⁹

Súčasťou života jezuitských škôl sa veľmi rýchlo stali aj akadémie a divadelné predstavenia určené pre verejnosť, ktoré považuje za jedinečný fenomén aj pre dejiny mesta. Osvetľuje vnútornú hierarchiu školy a jej vnútorný život. Rovnakú dôležitosť, ktorú udeľuje vnútorným dejinám, však poskytuje aj vonkajším dejinám školy v nasledujúcej časti svojej práce. Skúma teda vzájomné interakcie škola – mesto – štát. Predelom je samozrejme rok 1773, teda rok rozpustenia jezuitských kolégií. Aj toto nasledujúce obdobie skúma z aspektu vonkajších aj vnútorných dejín školy. Pri vnútor- ných dejinách školy však už venuje osobitnú pozornosť jednotlivostiam, ktoré spolu- vytvárali charakter gymnázia od roku 1774 až do jeho čias. Takto sleduje zmeny vo vyučovacom jazyku školy, v normách správania, ktoré sa vyžadovali od frekventantov školy (sem patrí aj cirkevný charakter školy a s tým súvisiaca povinnosť či “dobrovoľ- nosť” navštevovania bohoslužieb aj zo strany profesorského zboru).

S rozvojom školy sa dostavili aj požiadavky na nové priestory, ktoré sa niekoľko- krát menili a neraz sa musela škola uspokojiť s provizórnym riešením. Ďalej sleduje zbierkové fondy školy, ktoré vynikali svojou rozmanitosťou a bohatstvom a osobitné miesto medzi nimi zaujímala knižnica školy. Mala časť profesorskú aj žiacku a v čase svojej existencie plnila dôležitú kultúrno-civilizačnú úlohu aj vo vzťahu k mestu. Ďalej podáva prehľad osobností, ktoré spoluformovali charakter školy, zarátajúc medzi nich oblastných školských riaditeľov, riaditeľov samotnej školy a prirodzene profesorský zbor. Dopĺňa aj štatistické údaje o študujúcich, ktorých štúdiom bolo častokrát umožne- né aj vďaka podporným základinám. V tejto oblasti však nezastupiteľnú úlohu zohralo alumneum, ktorej venuje náležitú pozornosť. Na záver podáva krátky prehľad publi- kačnej činnosti školy.

Zaujímavý je prehľad literatúry a prameňov, ktoré mal Jurkovich k dispozícii, a ktoré uvádza v úvode svojej práce. Z jezuitského obdobia školy mal k dispozícii neú-

¹⁶ *A besztercebányai kir. államfőgymnasium értésítője* – Ročná zpráva o Baňsko-Bystrickom kat. kr. štátnom hlavnom Gymnasiu – Jahresbericht des kath. kön. Staatsobergymnasiums zu Neusohl.

¹⁷ JURKOVICH, E.: *A besztercebányai...*, s. XII.

¹⁸ Vyšla pod názvom: *A besztercebányai kir. kath. főgymnasium története Jurkovich Emiltől*.

¹⁹ Riadili sa podľa jednotných smerníc, dokumentu *Ratio studiorum*, ktorý na začiatku postavil vysokú latku pre požadovanú kvalitatívnu úroveň školy (medzi jednotlivými školami neexistovali rozdiely v metodike, učive alebo učebniciach).

plné ročenky jezuitov, ktoré sa nachádzali v univerzitnej knižnici v Budapešti, ďalej výkazy tunajšieho jezuitského kolégia (tzv. diaria), avšak iba z rokov 1719 až 1729, ďalej *Acta Collegii Jesuitarum Neosoliensium*, ktoré sa nachádzali v budapeštianskom štátnom archíve. Všetky tieto materiály však boli charakteristické veľmi skúpmi informáciami o škole. Väčšiu spokojnosť vyslovuje s *Annuae Litterae S. J. Provinciae Austriae*, najmä v podobe listinnej, ktorý našiel vo viedenskej dvorskej knižnici. Okrem uvedených primárnych prameňov mal k dispozícii aj rukopisy Wolfganga Ebenhöcha, voľakedajšieho rektora jezuitského kolégia v Banskej Bystrici, venujúce sa jeho dejinám.²⁰

Prirodzene, že na dokreslenie vonkajších okolností jednotlivých udalostí využíval aj bohatý materiál mestského archívu a archívu riaditeľstva lesov. Pre obdobie po roku 1774 bola pre neho situácia s pramenným materiálom veľmi priaznivá, keďže v archíve gymnázia sa nachádzali všetky úradné dokumenty školy. Okrem toho mal pre toto obdobie k dispozícii aj dva denníky profesorov školy: denník Ignáca Gyurcsáka z rokov 1778 – 1792 a denník Jakuba Bednaricsa z rokov 1778 – 1789. V nasledujúcom období sa už začínajú objavovať aj snahy o vedenie školskej kroniky, či zapisovanie dejín školy. Jurkovich uvádza úradné záznamy školy, ktoré hovoria o povereniach v tomto zmysle v roku 1789 pre riaditeľa Balogha, v roku 1806 pre profesora Valenta Bolla a v roku 1863 pre profesora Emila Černého. O tom, či tieto snahy korunoval aj úspech, však Jurkovich nemal žiadne informácie.²¹ Okrem archívu školy využil aj biskupský archív a župný archív. Spomína aj tlačené návrhy dejín školy. Okrem tých, ktoré sme už uviedli, spomína ešte štúdiu Bélu Himpfnera²², ktorá bola uverejnená vo výročnej správe školy v roku 1880. Hoci predmetom štúdie je iba jediný školský rok z minulosti (1779/80), Jurkovich vysoko oceňuje, že podáva porovnanie s aktuálnou situáciou.

Jurkovich sa prirodzene nevyhol ideologizujúcim maďarizačným tendenciám v duchu svojej doby,²³ ktoré sú markantné najmä pri jeho charakteristikách obdobia 50-tých a prvej polovice 60-tých rokov v živote školy. Tento aspekt však jeho práci serióznemu historik nemôže vyčítať. Naopak treba poznamenať, že pre rovnaké obdobie dokáže uviesť aj pozitíva: “Pokiaľ ide o 9-ročné tunajšie pôsobenie českých profesorov, treba priznať, že duchovné niveau inštitúcie pozdvihli na najvyššiu možnú úroveň.”²⁴ A pre toto svoje tvrdenie uvádza aj argumenty: požadovali vysokú úroveň od študentov, čo dokonca vyprovokovalo sťažnosti zo strany mesta; od vlády a biskupa vymohli väčšie sumy na vybavenie školy učebnými pomôckami; založili žiacku knižnicu; pre gymnázium získali Hamuljakovu knižnicu; založili základinu pre podporu chudobných žiakov (alumneum).

Emil Jurkovich sa k tejto téme vracia ešte raz v už spomínanej školskej správe z roku 1900, v ktorej uverejňuje štúdiu pod názvom *Pótfüzet a beszterczebányai kir.*

²⁰ EBENHÖCH, Wolfgang: *Synopsis Rerum Memorabilium Collegii S. J. et Parochiae Neosoliensis ab anno 1648.*

EBENHÖCH, Wolfgang: *Notitiae Subsidiariae Pro Faciliori Collegii P. P. Soc. Jesu et Parochiae Neosoliensis Gubernatione Conscriptae Anno 1755 – 1756.*

²¹ JURKOVICH, E.: *A beszterczebányai...*, s. XI.

²² HIMPFNER, Béla: *A beszterczebányai kir. főgymnasium az 1779-80- iki tanévben.*

²³ Určite to však nebola iba táto duchovná loajalita so štátnou ideológiou, ktorá mu v roku 1897 zabezpečila za toto dielo osobitné uznanie ministra školstva Júliusa Wlassicsa, treba za tým vidieť predovšetkým ocenenie odborných kvalít.

²⁴ JURKOVICH, E.: *A beszterczebányai...*, s. 100.

kath. főgymnasium történetéhez (čiže Doplnujúci zošit k dejinám banskobystriického vyššieho kráľ. kat. gymnázia). Podotýka však, že na svojej prvej tzv. milénarnej práci nenašiel nič, čo by bolo treba opraviť a predkladaný doplnovací zošit má slúžiť iba na vyplnenie bielych miest.²⁵ Môže tak urobiť preto, lebo sa mu v súvislosti s výskumom, ktorý robil pre svoju pripravovanú monografiu mesta, dostalo do rúk množstvo materiálu k dejinám katolíckeho gymnázia. Doplniť sa mu podarilo najmä staršie (jezuitské) obdobie školy. Ide o údaje najmä z mestského archívu, na základe ktorých publikoval aj svoju štúdiu k dejinám ľudového školstva v Banskej Bystrici.²⁶ Ďalej sa mu podarilo skompletizovať *Diaria* jezuitského kolégia, ktorého jednotlivé časti objavil v knižnici a archíve miestnej fary, kapituly a v univerzitnej knižnici v Budapešti. Cenným zdrojom sa ukázal byť aj rukopis Martina Kovachicha²⁷, ktorý obsahuje správy cirkevnej vrchnosti o školských záležitostiach predkladané v rokoch 1773 – 1776 Miestodržiteľskej rade, a ktorý našiel v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti.

Obsahovo sa teda jeho doplnujúce informácie týkajú zriadenia a vývoja jezuitského gymnázia a v rámci toho aj konkrétnejšie divadelných predstavení, profesorov, študentov, miestností, v ktorých sa konalo vyučovanie a udalostí dotýkajúcich sa rozpuštenia jezuitského kolégia. Obsahovo menšia časť sa potom týka drobnejších upresnení a doplnení vonkajších dejín školy od roku 1773 do najnovších čias. Cenným doplnkom je rozhodne podrobný menný register k základnému dielu aj k doplnkovému zošitu.

Katolícke gymnázium v Banskej Bystrici nežilo iba svojim vnútorným životom. Škola veľmi živo reagovala na spoločensko-historický vývoj, a to nielen vo svojom bezprostrednom okolí (myslíme samotné mesto) – veď ten výrazným spôsobom sama ovplyvňovala a to nielen v štáte, ale i za jeho hranicami. Za skutočne prelomové, aj keď z pohľadu školy v negatívnom zmysle, treba vnímať roky tesne pred a počas prvej svetovej vojny. O týchto skutočnostiach si môžeme urobiť obraz aj z výročných správ z rokov 1913, 1915 a 1916.

Škola sa v týchto rokoch mala konečne dočkať dôstojných priestorov v novopostavenej budove gymnázia²⁸. Vojnové udalosti ale tomu zabránili. Najskôr mala škola vyčleniť všetok vhodný nábytok z novozariadenej školy a internátu pre potreby vojenskej záložnej nemocnice, neskôr (20.8.1914) bolo oznámené, že pre účely vojenskej záložnej nemocnice bude zabratá aj samotná novopostavená budova katolíckeho gymnázia.²⁹ Od 1.10.1914 do 2.11.1914 bola prerušená aj výuka na príkaz zvolenského podžupana z obavy pred rozšírením chorely, keďže v budovách školy boli núdzovo umiestnení vojaci stiahnutí z frontu. Výročná správa z roku 1916 obsahuje stať *Naša*

²⁵ JURKOVICH, Emil: *Pótfüzet a Beszterczebányai kir. kath. főgymnasium történetéhez.* In: *A Beszterczebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1899-1900 tanévről.* Közzétési: Lévy István, igazgató. Beszterczebányán: nyomtatott a Hungária könyvnyomtatójában, 1900, s. 2.

²⁶ JURKOVICH, Emil: *Beszterczebánya népoktatása a múltban.* Beszterczebányán: Hungária könyvnyomda, 1899.

²⁷ *Relationes Superiorum Rei Litterariae et Scholis Publicis propositorum a prima eiusdem in Hungaria reformatione, anno nimirum 1773. usque ad annum 1776. utrobique inclusive ad Excelsum Concilium Regium Locumtenentiale Hungaricum et per illud ad S. C. et Regiam Apostolicam Majestatem in Negotio Studiorum et Rei Litterariae Scholasticae per eosdem factae.*

²⁸ Dnes sídlo Ekonomickej fakulty UMB na Tajovského ul. č. 10.

²⁹ *A Beszterczebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1914-15. iskolai tanévről.* Közzétési Csallóközi Jenő igazgató. Beszterczebánya: Machold F. könyvnyomdája, 1915, s. 34.

škola a vojna³⁰. Išlo o povinnú súčasť školských správ v Uhorsku na základe výnosu ministerstva náboženstva a školstva č. 14 092-V. zo dňa 29.1.1916. Spomínaná správa mala formu odpovedí na dotazník. Prvý bod sa dotýkal školských budov a ich využitia na vojnové účely a s tým spojených odchýlok od riadneho učebného procesu.

Druhý bod hovoril o profesorskom zbore vo vzťahu k vojnovému stavu: mená a osudy odvedených profesorov, mená a činnosť náhradníkov a činnosť profesorov na škole a mimo nej v súlade s vojnovou ideológiou monarchie. Tretí bod vypovedal o študentoch: mená odvedených študentov, študentské zbierky pre frontových vojakov³¹, spoločenská aktivita študentov v súlade s vojnovou ideológiou monarchie a nakoniec vplyv vojny na študijné výsledky. Posledný bod sa dotýkal špeciálnych dopadov vojny na chod školy. Pozorovaný bol napríklad nižší počet zapísaných študentov v školskom roku 1915/16 oproti predchádzajúcim rokom.

Záverom možno povedať, že aj napriek neúplnosti a rámcovitosti nami poskytnutého prehľadu prameňov a literatúry k dejinám Vyššieho katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici, tie poskytujú dostatočne jasný obraz o nesmiernej šírke a bohatosti materiálu, ktorý môže byť inšpirujúci pri ďalšom historickom výskume dejín školy ako aj dejín školstva a vzdelanosti v Banskej Bystrici.

Bibliografia

1. ČULEN, Kónštantín: *Roky slovenských nádejí a sklamaní*. Trnava, 1932. 427 s.
2. JURKOVICH, Emil: *Besztercebánya népoktatása a multban*. Besztercebányán: Hungária könyvnyomda, 1899. 31 s.
3. JURKOVICH, Emil: *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium története*. In: *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője za 1894-1895. tanévről*. Közzéteszi: Lévy István, igazgató. Besztercebányán: Nyomatott Singer és Sonnenfeldnél, 1895. 319 s.
4. JURKOVICH, Emil: *Pótfüzet a Besztercebányai kir. kath. főgymnasium történetéhez*. In: *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1899-1900 tanévről*. Közzéteszi: Lévy István, igazgató. Besztercebányán: nyomatott a Hungária könyvnyomtatójában, 1900. 80 s.
5. SLOTA, Juraj: *Památka vysvěcení nové budovy c. k. katolíckého státného vyššího gymnasia v Baňské Bystrici, které se stalo dne 10. oktobra roku 1858*. V B. Bystrici: tiskem Filipa Macholda, 1860. 207 s.

Použitá pramene (výročné správy školy zoradené chronologicky)

1. *Juventus scholastica regii gymnasii Neosoliensis e facto in moribus doctrina religionis; et literis progressu semestri secundo in classes redacta anno M,DCCC,XXXIII*. Neosolii: Typis Philippi Machold. [4] s.
2. *Juventus scholastica regii gymnasii Neosoliensis e facto in moribus, doctrina religionis, et literis progressu in classes redacta anno M,DCCC,XXVIII*. Neosolii: Typis Susannae Stephani. [4] s.

³⁰ *ISKOLÁNK és a háború*. In: *A Besztercebányai kir. kath. főgimnázium értesítője az 1915-16. iskolai évről*. Közzéteszi Csallóközi Jenő igazgató. Besztercebánya: Machold F. könyvnyomdája, 1916, s. 7-20.

³¹ Išlo napríklad o zber dubienky, kovových predmetov pre potreby armády, či zber kníh pre frontových vojakov. Študenti však boli zapojení aj do výpomoci pri poľnohospodárskych prácach na zabezpečenie úrody.

3. *Juventus regii gymnasii Neosoliensis sub moderatione cleri secularis dioecesis Neosoliensis e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico M,DCCC,XXXIX*. Neosolii: Typis Philippi Machold. [4] s.
4. *A Besztercebányai királyi tanodában világi papság vezérlette alatt tanuló ifjuságnak az erkölcsiség és tudománybani előmenetéből érdemszerinti sorozata 1847 év másod felében*. Besztercebányán: nyomatott Machold Fülöp betűivel, 1847. [8] s.
5. *II. Programm des k. k. kath. Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1853-54. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 44.
6. *III. Programm des k. k. kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1855. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 36.
7. *IV. Programm des k. k. kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1856. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 42.
8. *V. Programm des k. k. kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1857. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 44.
9. *VI. Programm des k. k. kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1858. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 38.
10. *VII. Programm des k. k. kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1859. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 39 s.
11. *VIII. Programm des k. k. kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1860. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 36 s.
12. *IX. Programm des kath. Staats-Gymnasiums zu Neusohl*. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1861. Neusohl: Druck von Philipp Machold. 28 s.
13. *Classificatio alumnorum regii rom. kath. gymnasii Neosoliensis pro anno scholastico 1862/3 semestri aestivo*. Neosolii: typis Philippi Machold, 1863. [12] s.
14. *Classificatio alumnorum regii rom. cath. gymnasii Neosoliensis pro anno scholastico 1863-64. semestri aestivo*. Neosolii: typis Philippi Machold, 1864. [12] s.
15. *Classificatio alumnorum regii rom. cath. gymnasii Neosoliensis pro anno scholastico 1864-65. semestri aestivo*. Neosolii: typis viduae Philippi Machold, 1865. [16] s.
16. *Classificatio alumnorum regii rom. cath. gymnasii Neosoliensis pro anno scholastico 1865-66. semestri aestivo*. Neosolii: typis viduae Philippi Machold, 1866. [16] s.
17. *A Besztercebányai kath. kir. államfőgymnasium értesítvénye 1869-70. Ročná zpráva o Baňsko-Bystrickom kat. kr. štátnom hlavnom Gymnasiume. 1869-70. Jahresbericht des kath. kön. Staatsobergymnasiums zu Neusohl. 1869-70. Besztercebányán: nyomatott Machold Fülöp özvegyénél. 41 s.*
18. *A Besztercebányai kath. kir. államfőgymnasium értesítvénye. Ročná zpráva o Baňsko-Bystrickom kath. kr. štátnom hlavnom gymnasiume. Jahres-Bericht des kath. königl. Staats-Obergymnasiums zu Neusohl. 1870-71. Besztercebányán: nyomatott Machold Fülöp özvegyénél, 1871. 51 s.*
19. *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1876-77. tanévről*. Közzéteszi Szakmáry József, igazgatóhelyettes. Besztercebányán: Machold Fülöp könyvnyomdájából, 1877. 55 s.
20. *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője za 1894-1895. tanévről*. Közzéteszi: Lévy István, igazgató. Besztercebányán: Nyomatott Singer és Sonnenfeldnél, 1895. 404 s.
21. *A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1896-1897. tanévről*. Közzéteszi: Lévy István, igazgató. Besztercebányán: nyomatott Sonnenfeld Mór könyvnyomtatójában, 1897. 96 s.

22. A Besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1899-1900 tanévről. Közzéteszi: Lévay István, igazgató. Besztercebányán: nyomtatott a Hungária könyvnyomtatójában, 1900. 141 s.
23. A Besztercebányai kir. kath. főgimnázium értesítője az 1912-13. iskolai évről. Közzéteszi Csallóközi Jenő igazgató. Besztercebánya: nyomtatott Havelka József könyvnyomdájában, 1913. 90 s.
24. A Besztercebányai kir. kath. főgimnázium értesítője az 1914-15. iskolai tanévről. Közzéteszi Csallóközi Jenő igazgató. Besztercebánya: Machold F. könyvnyomdája, 1915. 87 s.
25. A Besztercebányai kir. kath. főgimnázium értesítője az 1915-16. iskolai évről. Közzéteszi Csallóközi Jenő igazgató. Besztercebánya: Machold F. könyvnyomdája, 1916. 111 s.

Zusammenfassung

Quellenhorizont zur Geschichte des höheren katholischen Gymnasiums in Banská Bystrica (Neusohl)

Die Grundquellen zur Geschichte der Schule sind ihre Jahresberichte. Es wird mit Beispielen aus den Jahresberichten von den Jahren 1828-1916 dokumentiert. Sie haben ihre feste, sogar gesetzlich vorgeschriebene Struktur, die sich jedoch in Einzelheiten ins aktuelle Gesellschaftsklima fügt. Sie stellen eine Unterlage nicht nur für die Rekonstruktion der internen Geschichte der Institution dar, sondern sie bieten auch Informationen von Extrenverhältnissen der Schule, von ihrer Position im Region und in breiterer Hinsicht auch vom Staat, d.h. es erstattet uns, von der externen Geschichte der Schule sprechen zu können. Die zeitgenössischen Texte, die die Geschichte der Schule aufzuzeichnen versuchen, erfordern eine eigenartige Auffassung. Sie dienen als Thema, aber auch als Richtschnur zu einer neuen kritisch-historischen Bearbeitung der Geschichte des katholischen Gymnasiums in Banská Bystrica, die dieses Thema zweifellos verdienen würde.

PREHĽAD ŠKOL A ŠKOLSKÝCH INŠTITÚCIÍ V BANSKEJ BYSTRICI V ROKOCH 1919 - 1948

Bronislava Kasáčová

Katedra elementárnej a predškolskej pedagogiky,
Pedagogická fakulta UMB, Banská Bystrica

Na úvod

Banská Bystrica mala na začiatku existencie Československa čo do počtu a zloženia školských inštitúcií dobrú východiskovú pozíciu. Bola jedným zo vzdelávacích centier na území Slovenska. Maďarizačný útlak završený povestným XXVII. zákonným článkom grófa Apponyiho z roku 1907 spôsobil, že na území terajšieho Slovenska bolo roku 1910 už iba 467 neštátnych, zväčša cirkevných škôl so slovenskou vyučovacou rečou.¹ O dopade maďarizácie na slovenské školstvo svedčia štatistické údaje: na Slovensku sa v rokoch 1867 - 1912 znížil počet ľudových škôl so slovenským vyučovacím jazykom z 2000 na 377. Tesne pred prvou svetovou vojnou mohlo navštevovať slovenskú ľudovú školu iba 17 % slovenských detí. Po zatvorení matičných gymnázií neostala na Slovensku ani jedna slovenská stredná škola.²

Školy v Banskej Bystrici v období vzniku Československej republiky

Situácia po vzniku Československa v meste Banská Bystrica bola pomerne výhodná pre budovanie školskej štruktúry v národnom duchu s pomerne širokým zastúpením jednotlivých stupňov a typov škôl. Banskobystrické školstvo vstúpilo do významného obdobia svojho vývinu. Po odchode profesorov a učiteľov lojálnych s predchádzajúcim režimom, boli povolani aj na uvoľnené profesorské a učiteľské miesta v banskobystrických školách českí učitelia, ktorí najmä v prvých rokoch samostatného Československa zohrali dôležitú úlohu pri budovaní národného školstva.

Sieť škôl, ich materiálne a personálne zabezpečenie predurčilo formovanie Banskej Bystrice ako jedného z centier vzdelávania na Slovensku v rámci nového štátneho útvaru Československa. Význam niektorých inštitúcií mal význam pre užší región, pretože mali charakter spádových škôl, do ktorých prichádzali žiaci zo širšieho okolia. Druhý faktor ovplyvňujúci neskorší expanzívny rozvoj škôl v Banskej Bystrici bol ten, že niektoré školy mali aj význam nadregionálny, či celoslovenský. V neposlednom rade je potrebné si uvedomiť aj to, že umiestnenie a pôsobenie siete škôl sa významnou mierou podpísalo aj na demografickom rozvoji mesta, ktorý bolo možné zaznamenať v nasledujúcom období.

¹ PŠENÁK, J.: Pramene k dejinám československého školstva.s.10.

² Encyklopédia Slovenska III. Bratislava : Veda. 1979, s.441.

Prehľad o školách a školských inštitúciách na území mesta dokumentuje tabuľka č. 1, ktorá zachytáva stav škôl a žiactva v školskom roku 1920-21:

Tab. č. 1. Stav škôl a školských zariadení v Banskej Bystrici v šk.roku 1920/21

Názov inštitúcie	Miesto	Počet žiakov
Rím. katolícka detská opatrovňa	Strieborná ulica	50 detí v jednej triede ³
Úvodná škola Živeny	Lazovná ulica	60 detí v jednej triede ⁴
Rím. katolícka dievčenská ľudová škola	Dolná ulica pri kostole sv. Alžbety.	271 žiačok v štyroch triedach. ⁵
Rím. kat. chlapčenská ľudová škola	Horné námestie v budove Pretória dnešné Moysesovo	218 žiakov v štyroch ročníkoch ⁶
Ev.a.v. ľudová škola	Lazovná ulica	183 žiakov v štyroch triedach ⁷
Ľudová škola židovská	Lazovná ulica	102 žiakov v troch triedach
Rím.kat. meštianska škola dievčenská	Dolná ulica	205 žiačok v štyroch ročníkoch ⁸
Štátna meštianska škola	Súdobná a Školská ulica	343 žiakov v štyroch ročníkoch - 8 tried. ⁹
Evanjelické gymnázium	Školská ulica	113 žiakov v 5 triedach ¹⁰
Štátne reformné reálne dievčenské gymnázium K. Kuzmányho	Kuzmányho ulica	157 žiačok v siedmich triedach. ¹¹
Štátna gymnázium A.Sládkoviča	Horné námestie (dnes Moysesovo)	292 študentov v ôsmich ročníkoch 9 tried ¹²
Československý štátny koedukačný ustav učiteľský	Súdobná a Školská ulica	102 št. 4 a triedy 41 žiakov v 2 triedach cvičnej školy
Štátna obchodná škola	Súdobná ulica	168 žiakov v šiestich triedach. ¹³
Štátna odborná škola kovorobná	Hlavné námestie	75 žiakov v štyroch triedach ¹⁴
Rodinná škola Živeny (spolu s päťmesačnou školou hospodinskou - gazdinskou)	Lazovná ulica	38 žiačok v dvoch triedach. ¹⁵

³ Štátny oblastný archív, Banská Bystrica, 1922, XIV 419/922, 568.

⁴ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

⁵ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

⁶ ŠOKA BB, 1922, XIV 419/922, 568.

⁷ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

⁸ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

⁹ ŠOKA BB, 1922, XIV, 653/926, 556.

¹⁰ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

¹¹ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

¹² Richter, O.: Banskobystrické gymnázium. Osveta, Martin 1983. s.120.

¹³ ŠOKA BB 1921, XIV, 86/921, 553.

¹⁴ ŠOKA BB 1921, XIV, 86/921, 553.

V tabuľke je uvedený stav podľa archívnych prameňov zo školského roku 1920/1921. Tento sa postupne menil. Bližší obraz o banskobystrickom školstve v 1. polovici 20 storočia si preto vyžaduje aj uplatnenie diachronického prístupu k významným školským inštitúciám v ich vzájomnej súvislosti v rámci mestskej štruktúry.

Predškolské inštitúcie

Ako uvádza tabuľka, na začiatku existencie Československa v Banskej Bystrici existovali dve predškolské inštitúcie:

Rím. katolícka detská opatrovňa - cirkevné zariadenie, ktoré sídlilo v Striebornej ulici a staralo sa o 50 detí v jednej triede.¹⁶ Plnilo hlavne úlohu sociálnej opatery jednak pre deti zamestnaných rodičov, ale tiež aj deti polosiroty. Prevádzka bola zabezpečovaná najmä z prostriedkov charity a katolíckej cirkvi.

Úvodná (ovodná) škola Živeny – detská opatrovňa. Mala súkromný charakter, avšak s dotáciami štátu. Bolo to vlastne predškolské zariadenie nadväzujúce na tradície detskej opatrovne - prvého predškolského zariadenia na území Slovenska. Založená bola v roku 1829 z iniciatívy Terezie Brunschwickovej podľa filantropických vzorov. Sídlilo v budove na Lazovnej ulici a malo v roku 1920 v jednej triede 60 detí predškolského veku.¹⁷ Toto zariadenie sídlilo od tohto roku v jednej budove spolu s Rodinnou školou Živeny. Taktiež výchovno-vzdelávacie ciele oboch inštitúcií využívali spoločnú existenciu. Žiačky Rodinnej školy sa niektoré predmety prakticky učili v úvodnej škole. Svojím spôsobom úvodná škola bola zároveň aj cvičnou školou pre Rodinnú školu.

Ľudové školy v Banskej Bystrici

V školskom roku 1921/22 pôsobili podľa údajov v tabuľke č. 1. v Banskej Bystrici tieto ľudové školy:

Rímskokatolícka chlapčenská ľudová škola, ktorú v štyroch triedach navštevovalo 218 žiakov. V tom čase sídlila v budove Pretória na Hornom námestí (dnešné Moysesovo nám.). Pôsobenie tejto školy podrobne zachytáva monografia Antona Hreblaya.¹⁸ V roku 1933 už mala v piatich ročníkoch 235 žiakov. Pochopiteľné bolo, že budova nestačila potrebám školy. Počet žiakov vzrástol a v organizačnom systéme ľudových škôl pribudol od školského roku 1925-26 jeden ročník. Preto v roku 1935 na zasadnutí mestskej stolice správca školy podal návrh, aby škola dostala novú, vyhovujúcejšiu budovu. Dňa 1.4.1936 sa na zasadnutí mestskej rady rozhodlo, že škola sa premiestni do priestorov, ktoré sa uvoľnia odchodom vojenských úradov do novostavby, čím sa uvoľnia priestory školy na Hornom námestí (dnes Moysesovo nám. budova v ktorej je ZŠ). Od začiatku storočia pôsobili na tejto škole postupne títo učitelia: Eugen Klein, Anton Machovich, Adolf Hergott, Ondrej Béreš, Anton Hreblay, Ján Bornemissa, Gutáv Smida, Alexander Svorák, Vojtech Šimčík, František Zsolnai.

Rímskokatolícka dievčenská ľudová škola, bola založená v roku 1870. Po období rastu školy a jej tiesnenia sa v nevyhovujúcich priestoroch dostala novú budovu zís-

¹⁵ ŠOKA BB 1921, XIV, 86/921, 553.

¹⁶ podľa: ŠOKA, B.B. 1922, XIV 419/922, 568.

¹⁷ ŠOKA, B.B. 1921, XIV, 86/921, 553.

¹⁸ HREBLAY, A.: Dejiny rím.kat. ľudového školstva v Banskej Bystrici. Vývoj ľudového školstva na Slovensku. Banská Bystrica 1938.

kanú prestavbou susedného domu pri kláštore. V tom čase dal biskup Romely postaviť aj budovu vo dvore kláštora pre materskú školu.

Škola mala v roku 1921 v štyroch triedach 271 žiakov.¹⁹ V roku 1933 mala v piatich ročníkoch 288 žiakov.²⁰ V škole vyučovali rehoľné sestry rádu sv. Vincenta. Sídlila v budove v Dolnej ulici napravo od kostola Sv. Alžbety, spolu s dievčenskou meštianskou školou. Školu v roku 1928 začala spravovať učiteľka Flóra Kubischová. Dovtedy podliehala správa školy kláštora, školskej stolici, či správcovi chlapčenskej školy.

Ev. a. v. ľudová škola v Banskej Bystrici bola koedukovaná a v štyroch triedach ju navštevovalo 183 žiakov. V roku 1933 mala už v piatich ročníkoch 288 žiakov.²¹ Sídlila na Lazovnej ulici v budove dnešného Literárno-hudobného múzea a v budove oproti areálu Evanjelického kostola.

Ľudová škola židovská. Bola to súkromná škola s právom verejnosti. Sídlila v budove na Lazovnej ulici. Existovala od roku 1866 po získaní povolenia na zriadenie židovskej školy. V rokoch 1866 - 68 sa organizovala zbierka na stavbu židovskej školy a synagógy. Vyučovanie sa začalo 1. septembra 1878. Z roku 1892 existujú údaje o súkromnej židovskej škole Jakuba Schwarca.²² V školskom roku 1921 mala v troch triedach 102 žiakov, v roku 1926/27 mala zapísaných 62 detí a správcom školy bol Marek Rosenzweig.²³ V roku 1933 mala v piatich ročníkoch 92 žiakov.

V roku 1922 mala v dvoch triedach dvoch učiteľov. Organizovaná bola spojením dvoch ročníkov. Náboženstvo vyučoval rabin Áron Schönfeld v hebrejčine.²⁴ Po jej zavretí počas Slovenského štátu sa činnosť obnovila v rokoch 1945 až 1946. Potom bola zavretá a vyučovalo sa v nej len náboženstvo, keďže synagóga bola počas vojny zdevastovaná.²⁵

Cvičná škola pôsobila pri Štátnom koedukačnom učiteľskom ústave. V roku 1919 ju tvorili dve triedy so 41 žiakmi, do ktorých kandidáti učiteľstva chodievali na prax. Postupne sa vybudovali triedy všetkých postupných ročníkov. V týchto však vždy bývalo žiakov menej než dvadsať. Každý ročník mal svojho stabilného cvičného učiteľa, čiže nepostupoval so žiakmi do vyššej triedy. Táto škola sídlila priamo s učiteľským ústavom najprv na Súdobnej ulici, neskôr od 1934 roku na Nábřeží légii v novostavbe.

Stredné školy v Banskej Bystrici

Okrem týchto škôl pôsobiaci priamo vo vtedajšom katastri mesta, do stredných škôl prichádzali aj deti z ľudových škôl okolitých dedín, ktoré sú v súčasnosti zväčša súčasťou Banskej Bystrice. Boli to: Štátna aj rím.kat. ľudová škola v Radvani, štátne ľudové školy v Rudlovej, Sásovej a v Majeri, Ev.a.v. ľudová škola v Šalkovej a rím.kat. ľudové školy v Šalkovej a v Jakube. Keď k tomu prirátame aj ľudové školy zo vzdiale-

¹⁹ HREBLAY, A.: Dejiny... s.156

²⁰ HREBLAY, A.: Dejiny...s.159.

²¹ BÁZLIK, J.-HAVLÍK, Š.: Zbežný pohľad na dejiny Ev.a.v. cirkevného zboru v B.Bystrici so zvláštnym zreteľom na školstvo a stavbu chrámu. Rukopis uložený v archíve LHM. s. 36

²² ŠOKA, B.B., Inventár mesta 1892.

²³ ŠOKA, B.B., Inventár mesta. 1850-1922, VII,1-3/926.

²⁴ BITUŠÍKOVÁ, A.: Kulturelle und Gesellschaftliche Aktivitäten der Jude in Banská Bystrica. In: Zborník z konferencie v Brne 1995.

²⁵ Informátor - spomienky.

nejších obcí, pre ktoré najbližšími boli banskobystričné stredné školy, je pochopiteľný význam rozvoja stredných škôl v meste v danom období.

Štátna meštianska škola v Banskej Bystrici

Meštianska škola existujúca v meste pôvodne organizačne podliehala Zák.č. 38/1868, podľa ktorého vznikli meštianske školy z vyšších národných škôl. Bola poštátnená 23.2.1900. V školskom roku 1921/22 mala 8 tried v štyroch ročníkoch a 343 žiakov.²⁶ Škola bola koedukovaná, navštevovalo ju 280 chlapcov a 63 dievčat - katolícke dievčatá navštevovali väčšinou rím.kat.meštiansku školu.²⁷

Malý školský zákon z r. 1922 umožnil, aby sa vzdelávací kurz na meštianskych školách skrátil na tri roky, čo sa začalo realizovať vládny nariadením č. 137/1925. Na niektoré meštianske školy malo toto skrátenie štúdia negatívny vplyv.²⁸

V tomto čase sa však banskobystričná meštianska škola snažila o svoj rozvoj, o čom svedčia aj archívne materiály. Sídlila v budove na rohu Súdobnej a Školskej ulice (dnes Skuteckého a Komenského). V rokoch 1919 až 1923 začalo vedenie školy pracovať na vybavení nadstavby budovy o jedno poschodie a prístavbu dvorného traktu s telocvičňou. Mesto kúpilo pozemok za 24 800.-K už v roku 1923, avšak žiadosť o prístavbu ostala nedoriešená. V zápisnici zo zasadnutia mestskej finančnej komisie zo 7.4.1922 čítame: *Jozef Holobec odporúča návrh na prijatie (prístavby), lebo ako vraví, čo sa škôl týka, je Banská Bystrica jedno z tých najpoprednejších miest, a aby vážnosť mesta netrpela, vybudovanie a rozšírenie školských budov výdatne podporovať je neodškriepiteľnou povinnosťou mesta.*²⁹

Najväčšie problémy mali s financiami. Niečo poskytlo mesto, ale požiadavky na peniaze od Ministerstva národnej osvety ostávali dlho nevypočítané. Rozhodnutie o prístavbe bolo stále odsúvané. V roku 1929 Juraj Babka, školský inšpektor píše na referát školstva a národnej osvety: *Záležitosť prístavby uvedenej školy ľahá sa už vyše sedem rokov tak, že je to už až trápne a už od rokov priživujeme sa na Štátnom gymnáziume A. Sládkoviča, kde máme z núdze umiestnené 4 triedy a 1 zborovňu, pričom nám však hrozí nebezpečie, že nás odtiaľ každú chvíľu vyhostia, nakoľko sa tam zriaďuje internát.*³⁰ Z tohto listu zaznievajú aj iné ako len organizačné a finančné problémy: *Školský inšpektor vie, čo práce stálo získať členov obecnej rady (ktorí sú vo väčšine nie priaznivcami slovenských škôl a šilhajú na juh), aby hlasovali za prístavbu tunajšej meštianskej školy. Páni z nenašského tábora sú veľmi náladoví a majú s inými, im podobnými stranami väčšinu v mestskom zastupiteľstve, ľahko sa môže stať, že preforsirujú zrušenie prvého uzavretia.*³¹

Záležitosť prístavby meštianskej školy sa ťahala až do roku 1934. Starosta sa odvolával proti rozhodnutiu ministerstva, že sa má celá prestavba financovať z mestských zdrojov. Dokonca mestu vytkli, že: *keď je tak bohaté, že malo na výstavbu Národného*

²⁶ ŠOKA BB 1922, XIV, 653/926, 556.

²⁷ ŠOKA BB 1921, XIV, 86/921, 553.

²⁸ MÁTEJ, J.: Dejiny slovenskej a českej pedagogiky. Bratislava: SPN, 1976, s.346.

²⁹ ŠOKA BB 1922, VI, 377/922, 560.

³⁰ ŠOKA BB 1922, VI, 377/922, 560.

³¹ ŠOKA BB 1922, VI, 377/922, 560

domu, tak nepotrebuje od štátu podporu na dostavbu.³² V tridsiatych rokoch bola však aj Banská Bystrica v tiesnivej finančnej situácii a aj tu sa odrážala hospodárska kríza, ako píše starosta v horeuvedených súvislostiach: *...priemysel upadá, obchod stagnuje, veľká časť robotníctva je bez práce a príjem z lesného hospodárstva s poklesom cien dreva je veľmi nízky.*³³ Pre zdôvodnenie svojich požiadaviek starosta uvádzal: *Meštiansku školu navštevujú žiaci zo širšieho okolia, 61% žiakov je z okolia a 39% je bystrických. Banská Bystrica je kultúrnym aj spoločenským strediskom. Preto by bolo škoda neriešiť takto prílev ľudí do mesta. Zároveň z toho dôvodu správny výbor mesta žiadal, aby okres na túto školu prispieval alebo jednotlivé obce, z ktorých deti meštianku navštevujú.*³⁴ Aj rodičia detí pridali svoj hlas k tomu, aby sa vo veci prístavby školy záležitosti doriešili. Ohradzovali sa najmä proti odpoľudňajšiemu vyučovaniu, ktorým sa dočasne malo riešiť umiestnenie dievčenských tried v učiteľskom ústave: *Vyžaduje to aj mravný prospech našich dietok, ktoré stiesnené všetky v hlavnej budove školy nemajú podmienky ani po stránke mravnej výchovy.*³⁵ Nakoniec sa meštiansku školu podarilo dobudovať, zväčša však z prostriedkov mesta a darov.

Rím. kat. meštianska škola v Banskej Bystrici

Koncom 19. storočia vznikla myšlienka vytvoriť z vyšších tried rím. kat. dievčenskej ľudovej školy meštiansku školu. Myšlienku jej utvorenia podporoval vtedajší biskup dr. Karol Rimely. Ministerstvo kultu návrh schválilo a právo verejnosti rím. kat. dievčenskej školy udelilo 4.8.1903.³⁶ Vyučovať sa začalo v r. 1906. Riaditeľmi boli Emil Jurkovich, neskôr Jozef Gürtler. Pri škole bol zriadený aj internát. Keďže budova milosrdných sestier pre školu nepostačovala, správa školy kúpila od susednej kolkárne pozemok za 7400,- korún, na ktorom bola za 151 000,- korún postavená nová budova. Budovu staval Alojz Peierberger v rokoch 1907-1908, keď bola v auguste dokončená. Počas vojny bolo v budove umiestené vojsko. Po obnovení vyučovania bola vyučovateľskou rečou maďarčina do 29.1.1919. Odvtedy už sa učilo po slovensky, učiteľkami boli slovenské rehoľné sestry. Od 15.9.1921 sa v dôsledku reorganizácie dostala pod spoločnú správu so štátnou meštianskou školou, avšak naďalej si ponechala cirkevný charakter so správcom Msgr. Fraňom Mesíkom-Vajdom. Od roku 1926 školu spravovala Alžbeta Ružičková.³⁷

Škola mala v roku 1921 v štyroch triedach 205 žiakov.³⁸ V roku 1933 mala 223 žiakov. Užívala triedy pri kostole Sv. Alžbety, neskôr aj na Súdobnej ulici. Postupne sa integrovala so Štátnou meštianskou školou, ktorá bola od polovice dvadsiatych rokov koedukovaná.

³² ŠOKA BB 1922, VI, 377/922, 560

³³ ŠOKA BB 1922, VI, 377/922, 560

³⁴ ŠOKA BB 1922, VI, 377/922, 560

³⁵ ŠOKA BB, 1922, VI, 377/922, 560.

³⁶ HREBLAY, A.: Dejiny... s.100-108.

³⁷ HREBLAY, A.: cit.18. s.100-108.

³⁸ ŠOKA BB, 1921, XIV, 86/921, 553.

Štátne gymnázium Andreja Sládkoviča v Banskej Bystrici

Pôsobenie tejto školy malo pre vzdelávanie banskobystrickej inteligencie veľký význam a aj v širších súvislostiach zohralo významnú úlohu. V prvých rokoch trvania Československej republiky bolo jedným z troch existujúcich gymnázií v Banskej Bystrici.

Vznik ČSR uvítali slovenskí a českí profesori a študenti gymnázia, ako dokumentuje archívny záznam, slávnostne. Riaditeľstvo školy poslalo mešťanostovi oznámenie s pozvánkou tohto znenia: *Usporiadaná bude slávnosť otvorenia nového školského behu, v ktorom sa započne vyučovať v materinskej reči slovenskej. O 8½ hod. ráno bude v nemeckom chráme Veni Sancte. Na to zhromaždia sa žiaci v aule ústavu, kde bude reč o význame tohoto aktu a zaspievajú budú hymny: Nad Tatrou sa blýska a Hej, Slováci. Riaditeľ gymnázia žiada Vás, aby ste sa ráčil tejto významnej, historickej slávnosti láskavo účastniť.*³⁹

V tom čase (rok 1919) sídlilo gymnázium v starej budove pôvodne katolíckeho gymnázia na dnešnom Moysesovom námestí. Keďže však už dávno táto budova nepostačovala rozrastajúcim sa potrebám a zámerom školy, bola preň ešte pred vojnou v roku 1914 postavená nová reprezentačná budova pri mestskom parku (dnes je v nej Ekonomická fakulta UMB). Rozmery aj architektonický štýl budovy dosvedčujú, aký význam prikladala školská správa už v predprevratovom období stredným školám. Výstavba prebiehala zo štátnych prostriedkov s príspevom mesta, ktoré venovalo pozemok. Cez vojnu v tejto budove malo sídlo vojsko, konkrétne vojenská nemocnica a po vojne vojenská správa.

Trvalo až do roku 1921, kým sa Štátne gymnázium A.Sládkoviča dostalo do budovy preň postavenej, čo sa spájalo aj s presunmi iných školských zariadení. Zo zápisnice mestskej rady sa dozvedáme, že nová budova bola v dosť zlom stave po niekoľkoročnom používaní vojskom a tiež: *"Budova starého gymnázia je majetkom mesta, ktoré ju prenechalo záväzne evanjelickému gymnáziu - ev.a.v. cirkvi. Plánovalo sa 30. mája (1921) s touto budovou pre štátny učiteľský ústav. To by sa ale vojenská správa nemohla vysťahovať z budovy "Na Lúkach". Budova Evanjelického gymnázia na Súdobnej ulici je pre vojenskú správu malá. Pán biskup Zöch, s ktorým sme jednali, pristúpil na to, aby vojenská správa sa nasťahovala na Horné námestie, Učiteľský ústav do budovy Evanjelického gymnázia na Súdobnej s tým, aby internáty tam plánované im poskytili v Gymnáziu Na Lúkach."*⁴⁰

Od toho roku začalo pôsobiť Štátne gymnázium A.Sládkoviča v budove pri mestskom parku. Zachovávalo si svoju profiláciu klasického gymnázia, ako pretrvávala z predchádzajúceho obdobia. Táto podoba gymnázia predpokladala ťažisko ďalšieho štúdia študentov vo filologických a filozofických disciplínach. Keďže však doba vyžadovala vývoj aj v tejto oblasti a klasické zameranie sa pre mnohých študentov stávalo neživotným, začali sa ozývať požiadavky na reorganizáciu školy. V tom čase bolo z 33 gymnázií na Slovensku okrem bystrického už len jedno klasického zamerania, a to v Levoči; tam však existovala okrem neho aj štátna šesťročná reálka.⁴¹

³⁹ ŠOKA BB, 1919, XIV, 62/1919, 532.

⁴⁰ ŠOKA BB, 1921, XIV, 372/921, 555.

⁴¹ MÁTEJ, J.: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava : SPN, 1976, s.298.

V 1926 roku rodičia žiakov adresovali riaditeľovi školy J. Úlehlovi žiadosť, aby sa v duchu súdobého vývoja strednej školy a pripravovanej reformy predniesla patričným školským úradom ich požiadavka: premeniť Gymnázium A.Sládkoviča na reálne od nasledujúceho školského roku. Ako dokumentuje žiadosť rodičov adresovaná riaditeľovi a školským úradom, dôvody, ktoré ich k tomu viedli, boli hlavne praktického charakteru:

1. *Považujeme za primeranejšie našej dobe a jej potrebám, aby sa naše deti učili namiesto gréčtiny živému modernému jazyku francúzskemu.*

2. *Pretože Sládkovičovo gymnázium je jediné klasické na strednom a západnom Slovensku, chceme odstrániť ťažkosti, ktoré majú študenti pri sťahovaní a zmene školy, pričom musia robiť diferencné skúšky. Tento dôvod je veľmi vážny práve u nás, lebo v Banskej Bystrici je veľmi mnoho úradníctva všetkých kategórií, ktoré neustále prechádzajú z miesta na miesto.*⁴²

Klasická podoba gymnázia s učebným plánom a osnovami zdedenými z minulého storočia bola v roku 1926 chápaná ako nemoderná. V liste zastupiteľskému zboru sa píše: *...ozývajú sa znovu ponosy, že sa na ústave učí dvom mŕtvym rečiam, totiž latinčine a gréčtine. To nezodpovedá duchu času. Gréčtina vyžaduje mnoho práce od žiakov, ktorú by mohli venovať nejakej živej reči.*⁴³

Aj riaditeľ Gymnázia A.Sládkoviča J. Úlehla túto snahu podporil a apeloval na zastupiteľský zbor, aby vyhovel rodičom. No 2.6.1926 zastupiteľský zbor väčšinou hlasov rozhodol, aby Štátne gymnázium A.Sládkoviča naďalej ostalo klasickým. Nie však nadhlo. Lebo výnosom MŠANO zo 1.3.1927 č.22. 195-II-27 sa rozhodlo, aby sa ústav postupne premenil na štátne reálne gymnázium, a to postupne tak, že od školského roku 1932-33 *"budú všetky triedy nášho ústavu reálne gymnazijné"*.⁴⁴

Pri gymnázii pôsobil samovzdelávací krúžok a divadelné združenie. Stalo sa tradíciou, že pri slávnostných príležitostiach, každoročných i príležitostných, študenti najmä vyšších ročníkov pripravovali kultúrne predstavenia i divadelné vystúpenia, na ktorých sa hrali hry slovenských a českých autorov. Tieto vystúpenia mali zväčša dobročinný charakter. Profesor Pavol Styk každoročne zaviedol žiakov prvých tried k hrobu Andreja Sládkoviča. *Vodca vychádzky mal k žiakom nabádavú reč, žiaci zadeklamovali Sládkovičove básne a zaspievali vhodné piesne.*⁴⁵ Výročné dni sa pripomínali slávnostne. Napríklad: *Deň slobody sme oslávili 27.10. (1938 pozn. autorky) spoločne s ostatnými strednými i odbornými školami spoločnou oslavou v Národnom dome, na ktorej mali slávnostné prejavy Ludovít Bakoss, Peter Karvaš, Miloslav Janský, žiaci VIII.triedy.*⁴⁶

Riaditelia Štátneho gymnázia A.Sládkoviča od roku 1919, Emanuel Pavelka a Jan Úlehla, od roku 1924 spolu s celým profesorským zborom, sa počas medzivojnového obdobia vo veľkej miere zaslúžili o rozvoj tejto školy. Mnohí z profesorov boli Česi, ktorí po vzniku slovenského štátu aj s rodinami museli opustiť Banskú Bystricu. Od 1.1.1938 sa stal riaditeľom Karol Kirsteuer. Jednoznačne za dvadsať rokov nadobudla táto škola vynikajúce meno a rozšírila okrem profesorského zázemia aj počet študentov tak, že spolu vo všetkých ročníkoch býval počet tried trinásť (I.-V. boli a, b).

⁴² ŠOKA BB, 1926, XIV, 676, 20.

⁴³ ŠOKA BB, 1926, XIV, 676, 20.

⁴⁴ Výročné správy Štátneho gymnázia A.Sládkoviča v Banskej Bystrici 1932.

⁴⁵ Výročné správy.....

⁴⁶ Výročné správy Štátneho gymnázia A.Sládkoviča v Banskej Bystrici 1932.

Evanjelické a.v.gymnázium v Banskej Bystrici

V 19. storočí bolo toto gymnázium organizované ako nižšie gymnázium so štyrmi triedami a umiestnené s evanjelickou ľudovou školou pri ev.a.v. kostole v budove, ktorú dal prestavať a o jedno poschodie zvýšiť Teofil Stadler v roku 1899. Tiež malo niektoré triedy v budove oproti vstupu do areálu evanjelického kostola, na tzv. Lovčányovskom láne. Tieto budovy však rozširujúcim sa školským zámerom nevyhovovali. Preto s finančnou pomocou mesta a z výnosu zbierky, ktorú na výstavbu novej budovy pre gymnázium zorganizoval farár Samuel Mikler, dala ev.a.v. cirkev postaviť nové gymnázium v rokoch 1893-95 na Školskej ulici.

Vyučovať sa začalo už v septembri 1895 a riaditeľom sa stal Ondrej Varga, pričom tu pôsobil až do roku 1916. Pod jeho vedením sa gymnázium rozvíjalo s cieľom stať sa vyšším, osemročným.

V období silnej maďarizácie, keď sa slovenčina zatlačala do úzadia, bol vzácnym človekom profesor Ján Kmeť, ktorý aspoň občas svojim žiakom vysvetľoval a prihovárал sa v slovenčine.⁴⁷

Najvýraznejší rozmach zažilo toto gymnázium so staršou bohatou históriou najmä v rokoch 1913 až 1916, keď sa postupne stalo osemtriednym. Za toto obdobie sa rozrástol aj profesorský zbor, počet žiakov sa zdvojnásobil. Zo štatistických prehľadov žiactva vidno, že čo sa týka konfesijného zastúpenia, bolo toto gymnázium otvorené aj študentom iného ako evanjelického vierovyznania. (rím.kat. 15% a viac, židovskej viery 12-15%).⁴⁸ Vo väčšej miere, než katolícke navštevovali toto gymnázium aj dievčatá z meštianskych rodín. Smutnejšie bolo, že k slovenskej národnosti sa hlásilo čoraz menej žiakov (v roku 1919 menej než 30%).

O tomto gymnázii v roku 1919 v súvislosti s preberaním stredných škôl do správy československého štátu písal A. Štefánek: *...prevažná väčšina profesorov i pán direktor ústavu neznajú slovensky ani v takej miere, žeby bolo možno predpokladať rýchle poslovenčenie gymnázia v prevediteľnej dobe. Ministerstvo pre národnú osvetu Republiky československej nehodlá trpieť ani jeden školský ústav na území čisto slovenskej zvolenskej župy, na ktorom by sa učilo po maďarsky v maďarskom duchu a maďarsky zmýšľajúcimi učiteľmi.*⁴⁹ Z profesorského zboru sa do služieb Česko-slovenského štátu prihlásili Karol Kisteuer, Samuel Seneš, Béla Jamrich a Karol Kysely.⁵⁰ Maďarskí profesori, ktorí svoju lojalitu neboli ochotní prejavíť, zo školy odišli, niektorí aj celkom opustili B. Bystricu. Existencia Gymnázia s takto okliešteným zborom bola vážne ohrozená, otvorili sa teda len štyri ročníky. Riaditeľom sa stal Pavel Styk, ako ďalší profesori prišli Ferdinand Lukáč a externí učitelia Andrej Stollmann a Daniel Laco. Staronový učiteľský zbor sa snažil obnoviť činnosť gymnázia. V auguste 1920 ev.a.v. cirkevný zbor odovzdal svoj ústav do správy Západného dištriktu, ktorý sa prostredníctvom gymnaziálneho výboru mal starať o jeho ďalšie udržiavanie. V záznamoch mesta sa uvádzalo v roku 1920, že škola mala 5 tried a navštevovalo ju 113 žiakov.⁵¹

⁴⁷ podľa: BÁZLIK, J.-HAVLÍK, Š.: Zbežný pohľad na dejiny Ev.a.v. cirkevného zboru v B.Bystrici so zvláštnym zreteľom na školstvo a stavbu chrámu. Rukopis uložený v archíve LHM, s.107)

⁴⁸ BÁZLIK, J. - HAVLÍK, Š.: Zbežný pohľad... s.99.

⁴⁹ RICHTER, O.: Banskobystrické gymnázium. Martin, Osveta, s.158.

⁵⁰ BÁZLIK, J., HAVLÍK, Š.: Zbežný pohľad... s.101.

⁵¹ ŠOKA, 1921, XIV, 86/921, 553.

Vo výročnej správe za školský rok 1920-21 sa uvádza oznam o zápise na ďalší školský rok, ktorý sa mal začať 5.9.1921, ale udalosti v meste sa vyvinuli tak, že tento zápis sa nekonal, a ani ďalší školský rok sa už nezačal. Tak Evanjelické gymnázium zaniklo, profesorský zbor čiastočne prešiel na iné školy (napr. K. Kirsteuer a Samuel Seneš na Gymnázium A.Sládkoviča) a študenti zväčša na Štátne gymnázium A. Sládkoviča, prípadne dievčatá na novovzniknuté Štátne reformné reálne dievčenské gymnázium.

Štátne reformné reálne dievčenské gymnázium K. Kuzmányho v Banskej Bystrici

Priamym predchodcom Štátneho reformného dievčenského gymnázia K. Kuzmányho (ďalej: dievčenské gymnázium) bola Vyššia dievčenská škola.. Dňa 6.8.1883 bol vymenovaný za riaditeľa vyššej dievčenskej školy Ondrej Kárpáti a za správkyňu bola určená Janka Décsei. Do prvého ročníka sa prihlásilo 30 žiačok, zväčša z rodín, kde si rodičia uvedomovali význam vzdelania aj pre mladé ženy. V školskom roku 1917-18 mala škola už 180 žiačok.⁵²

Existenciu dievčenskej školy poznačila silnejúca maďarizácia, ktorá práve vo výchove dievčat hľadala silnú páku naplnenia svojich cieľov. Veď najľahšou cestou, ako pripraviť výchovu ďalšej generácie v maďarskom duchu, bolo vložiť maďarský jazyk do úst budúcim matkám tejto generácie. Pravdou však je, že do tejto dievčenskej školy posielali svoje dcéry aj vysokí úradníci a dolnozemskí maďarskí statkári, pretože si získala povest' ako škola dobrej úrovne.⁵³

Keďže si škola získala veľmi dobré meno, mesto malo záujem na ďalšom rozvoji tejto ustanovizne. Preto zadovážilo pozemok za 20.000 zlatých, na ktorom v priebehu dvoch rokov (1893-94) bola postavená skutočne reprezentačná budova firmou Robert Schreiber. V novej dvojposchodovej budove (dnešná Kuzmányho ulica č.1) sa už v októbri 1884 začalo vyučovať v zmysle starej zásady: "praktická výučba, ženská cnosť, bezúhonné vlastenectvo."⁵⁴

Táto budova plne vyhovovala 6-triednej Vyššej dievčenskej škole, pričom na najvyššom poschodí bol umiestnený internát pre dochádzajúce žiačky. Dievčatá mali možnosť cvičiť sa v hre na klavír, učili sa popri maďarčine i nemčinu, francúzštinu a nepo- vinne aj angličtinu. Nebolo však vzácnosťou, že vyššie triedy mali už veľmi nízky počet žiačok.

Iste aj vďaka dobrej povesti tejto školy a uvedomenia si, že nemožno zanedbať vzdelávanie dievčat v novom národnom duchu, bola po vzniku republiky táto škola premenená na dievčenské reformné reálne gymnázium a v roku 1920 dostala do názvu meno Karola Kuzmányho. Kým v roku 1919 mala škola len 5 tried a 68 žiačok, veľmi rýchlo sa vyvinula na 8-triedne gymnázium. V školskom roku 1920-21 mala 7 ročníkov a 157 žiačok.⁵⁵ V školskom roku 1943-44, bol počet žiačok 217.⁵⁶

⁵² podľa: Výročné správy Štátneho gymnázia Karola Kuzmányho, 1945.

⁵³ ADAMOVIČ, Š.: K polstoročnému jubileu nášho ústavu. In: Výročné správy Štátneho dievčenského reálneho gymnázia. 1945.s.4.

⁵⁴ ADAMOVIČ, Š.: K polstoročnému jubileu..., s.5.

⁵⁵ ŠOKA, 1921, XIV, 86/921, 553.

⁵⁶ ADAMOVIČ, Š.: K polstoročnému jubileu..., s.6.

Od roku 1919 prišiel na miesto riaditeľa (spočiatku ako dočasný správca) český profesor Jan Roubal, ktorý tu pôsobil až do roku 1938, keď musel tak ako iní českí profesori odísť zo Slovenska. Pri dievčenskom gymnázii existoval aj naďalej internát, ktorý poskytoval ubytovanie aj dievčatám z iných stredných škôl, učiteľského ústavu, obchodnej a gazdinskej školy.

Významnú úlohu pri formovaní národného povedomia, spoločenskom živote školy v medziškolských súvislostiach, a taktiež na budovaní povesti tejto vzdelávacej ustanovizne už od prvých rokov jej existencie, zohral samovzdelávaci krúžok "pre doplnenie mravných, vlasteneckých, kultúrnych a umeleckých zásad pedagogických - didaktických."⁵⁷

Krúžok viedla Jindřiška Kovářová, české zázemie sa prejavilo na výbere titulov zvolených pre predstavenia. Dievčatá s nacvičenými hrami cestovali na zájazdy do iných miest, aj do Čiech. Hlavne prostredníctvom domácich predstavení za zapájali do kultúrneho života mesta. Výťažky z predstavení boli poskytnuté buď na dobročinné ciele, alebo ostali k dispozícii škole, ktorá nimi pokrývala rôzne aktivity, počnúc školskými výpravami a výletmi, podporami chudobných študentiek nekončiac. Napríklad jednej študentke zabezpečovala zo svojich fondov možnosť štúdia vo Francúzsku v spolupráci s francúzskymi úradmi.

V školskej telocvični pôsobila telovýchovná jednota SOKOL, v ktorej boli mnohé žiačky ústavu organizované ako cvičenky (žiačky a dorastenky). Tiež židovský spolok MAKABI mal dohodu s gymnáziom, podľa ktorej v jeho telocvični mohol organizovať svoje podujatia. Roku 1938 po odchode profesora Jana Roubala sa stal riaditeľom Rudolf Lichtner, ktorý viedol Dievčenské gymnázium v čase Slovenského štátu a po vojne bol zaistený. V roku 1944 bol poverený vedením školy Dr.Štefan Adamovič, ktorý tu pôsobil aj ako profesor ev.a.v. náboženstva. V roku 1947 bol ustanovený za riaditeľa Ján Mikleš, ktorý sa stal významnou osobnosťou na poli dejín slovenskej pedagogiky a školstva svojou bádateľskou a syntetizujúcou činnosťou.⁵⁸ V roku 1948 sa stal riaditeľom Ján Holécy, ktorý pokračoval ako riaditeľ už koedukovaného gymnázia z Dievčenského gymnázia K.Kuzmányho s Gymnáziom A.Sládkoviča (dovtedy chlapčenským) v roku 1950, čím sa skončilo obdobie osemročných gymnázií v dôsledku Zákona o jednotnej škole z roku 1948. Tieto dve gymnáziá, vlastne len ich posledné štyri ročníky, od spomínaného roku začali na krátky čas existovať ako štvorročné Gymnázium v budove Gymnázia A.Sládkoviča.

Československý štátny koedukačný ústav učiteľský v Banskej Bystrici

Predchodcom učiteľského ústavu v 19. storočí bola katolícka učiteľská preparandia založená zásluhou Štefana Moysesu. V nej sa začalo vyučovať 4.novembra 1856.⁵⁹

Spočiatku ústav nemal vlastných učiteľov, učili na ňom gymnaziálni profesori. Prvými vlastnými učiteľmi boli Ján Munkay, Ján Egry, Anton Halúzka a riaditeľom bol

⁵⁷ ADAMOVIČ, Š.: K polstoročnému jubileu..., s. 3.

⁵⁸ KOVÁČIKOVÁ, D.: *Vedecká a publikačná činnosť Jána Mikleša (1911 – 1997)* In: Acta Universitatis Mathaei Bellii, Pedagogická fakulta UMB, č. 4. Banská Bystrica, 1997

⁵⁹ HREBLAY, A.: *Dejiny rím.kat. ľudového školstva v Banskej Bystrici. Vývoj ľudového školstva na Slovensku. Banská Bystrica, 1938. s.129.*

Fraňo Mrázek z Lanškrounu. Tento ústav bol spočiatku dvojtriedny a sídlil v budove Chlapčenskej ľudovej katolíckej školy. Od roku 1868 bol ústav trojročný, namiesto nemecko-slovensko-českého vyučovania sa silne presadzovalo len maďarské vyučovanie a zároveň sa začali silné tlaky na to, aby boli vymenení aj profesori učiteľského ústavu. Títo boli obvinení z toho, že v tomto ústave "budúci učelia sa vychovávajú za panslávskych fanatikov, ktorí budú búriť a zavádzať pokojný, tichý, doteraz panslávskym ideám neprístupný ľud obecný."⁶⁰ Banskobystrická katolícka učiteľská preparandia zanikla zásahom zhora - uhorská vláda ho dala zatvoriť spolu s tromi slovenskými gymnáziami r. 1874.

Učiteľské prípravky sa organizovali podľa Zákona č.38/1868 a následne podľa Z.č.293/1919 Zb. Tým došlo k podstatnej zmene v systémovom zatriedení učiteľských ústavov, pretože kým predtým patrili do siete národných škôl, od roku 1919 boli zaradené do kategórie stredných škôl. Odvtedy sa nahradil termín preparandia názvom učiteľský ústav a boli zrušené ženské a mužské, nahradili ich koedukačné.

V Banskej Bystrici začal učiteľský ústav pôsobiť od roku 1919-20 najprv ešte ako dievčenská preparandia. Profesor chlapčenského gymnázia A.Sládkoviča Jozef Hádek na základe poverenia MŠaNO prijímal prihlášky do 1.ročníka. Ústav začal s piatimi profesormi (Doubek, Kulhánek, Novák, Trubáčková a Vlčková).⁶¹

Vyučovať sa začalo 25.9.1919. Prvé dva ročníky so zborovňou boli umiestnené v obchodnej škole na Súdobnej ulici č.11 a "tretí a štvrtý ročník s riaditeľňou na druhom konci mesta v kláštore. Cvičnej školy ani štátnej ľudovej v meste nebolo".⁶²

Od polovice októbra mohli sa zapisovať aj chlapci, keď bolo oficiálne zverejnené jeho zriadenie 15.10.1919 vo Vestníku ako mužského ústavu, následne koedukačného. Začiatky boli ťažké aj preto, že nebolo dost' učebných pomôcok ani slovenských učebníc. V prvom školskom roku bola k dispozícii jediná slovenská učebnica pre učiteľské ústavy, a to Čítanka pre 1.triedu stredných škôl slovenských. Ostatné knihy profesorskej aj žiackej knižnice boli maďarské. Všetok majetok, ktorý učiteľský ústav postupne získal, dostával v podobe darov, alebo presunutím z iných škôl (knihy, klavír, organ, učebné pomôcky pre cvičnú školu a i.)

V prvom školskom roku bol ústav rozmiestnený na troch miestach. Správou banskobystrického ústavu bol po odchode J.Hádeka poverený E.Skopál. Za jeho vedenia sa podarilo presťahovať triedy z kláštora do meštianskej školy na Súdobnej ulici, kde zriadil aj cvičnú školu. Od roku 1921-22 prešiel celý učiteľský ústav do budovy bývalého evanjelického gymnázia na Súdobnej ulici č.5. O dva roky dostal do užívania aj školské zbierky a kabinety a zriadili sa dve triedy cvičnej školy. Kvôli priestorovej stiesnenosti sa stav žiakov znížil v roku 1925/26.

Budovu v dvadsiatych rokoch považovali za dost' vhodnú, sídlili v nej však nielen štyri triedy učiteľského ústavu, ale ešte k tomu aj dve triedy cvičnej školy, preto zriadili učebne aj z kabinetov. Kresliareň slúžila aj ako hudobná trieda a aula. Jedna trieda slúžila ako dielňa - robotáreň.

Vyučovalo sa pred i popoludní, v stredu a v sobotu len do 13.hodiny. Na nástrojoch cvičili žiaci až do 19. hodiny. "Náboženstvu sa venujú neoficiálne podľa vôle svo-

⁶⁰ HREBLAY, A.: *Dejiny...*, s.134.

⁶¹ Výročná správa Čsl.štát.ústavu učiteľského v B.B.1925-38.

⁶² Výročná správa Čsl.štát.ústavu učiteľského v B.B.1925.

jej a rodičov. Samostatne si žiactvo vedie samovzdelávací krúžok Kriváň. Patrónkou a zakladateľkou je Františka Vlčková."⁶³

Pre žiakov cvičnej školy študenti pravidelne organizovali náučné besiedky. Pamätané dni oslavovali domácimi slávnosťami. Pri výročiach žiaci navštevovali hroby významných osobností: Sládkoviča, Bottu, Somolického. Často sa organizovali náučné vychádzky s vyučovaním v prírode, navštevovali múzeá, výstavy, knižnicu, niekedy aj školské výpravy a výlety, spomínajú sa výlety do Prahy, Brna a na Macochu. V školských správach sa píše, že prof.Gründl organizoval telocvično-hudobné predstavenia. Ako učiteľ hudby tu pôsobil Viliam Figuš, ktorý ako činný učiteľ skomponoval operu Detvan, a tiež učiteľ hudby Štika, (z jeho žiakov pamätníci spomínajú mená: Očenáš, Hrdina, Mikula, Andrašovan). Z ďalších učiteľských osobností sa spomínajú riaditeľ Skopál, učelia Myšička, Keller, Kulhánek, cviční učelia Brocková, Jasovský, Daxner,a Chmelík.⁶⁴

Učiteľský ústav sa v auguste 1934 presťahoval do novej budovy, ktorú vystavalo mesto na Nábřeží légii, na rohu s Kapitulskou ulicou (dnes ZUŠ). Aj tu boli začiatky ťažké, cvičné triedy sa museli najskôr vyučovať striedavo. Keď v roku 1938 musel riaditeľ Skopál ako Čech odísť, pôsobil ústav od roku 1939 už pod vedením riaditeľa Mihála, ktorý bol dovtedy riaditeľom meštianskej školy v Slovenskej Lupči.

V roku 1938 po zabratí Lučenca sa Učiteľský ústav v Banskej Bystrici stal útočiskom aj pre študentov z južnej časti regiónu. Ako jediný učiteľský ústav v širšom okolí, navštevovali ho aj mnohí študenti z väčších vzdialeností. Tí bývali ubytovaní v internátoch, chlapci v Gymnáziu A.Sládkoviča a dievčatá v internáte dievčenského gymnázia. Samovzdelávacie krúžky týchto škôl často organizovali spoločné podujatia. Dostávali sa do povedomia mesta a jeho kultúrneho prostredia.

Štátna obchodná škola v Banskej Bystrici

Nižšia obchodná škola v Banskej Bystrici existovala už v roku 1885 a v roku 1891 sa prerokovalo s mestom založenie nižšej obchodnej školy a kurzu obchodnej školy pri banskobystrickej Vyššej dievčenskej škole. Dohodou sa dosiahlo, že v roku 1905 na pozemku, ktorý darovalo mesto, sa na štátne náklady postavila budova na rohu Súdobnej a Tehelnej ulice vedľa Sedrie.⁶⁵

Po prevrate maďarskí učelia zo školy odišli. Doplnený profesorský zbor bol viac český, ako slovenský. *Riaditeľom bol Čech Jiroušek. Nemal rád hocikoho. Slováci učelia museli zo zboru odísť, tí čo sa zúčastnili Pribinových osláv v Nitre. Tak si to on zistil a vyhodil ich.*⁶⁶

Štátna obchodná škola, od roku 1924-25 Štátna obchodná akadémia, pripravovala absolventov meštianskej školy alebo nižšieho stupňa gymnázia (zo štvrtého ročníka prešli žiaci a žiačky na túto školu, aby spolu s maturitou získali aj odbornú kvalifikáciu). Štúdium bolo štvorročné, končilo sa maturitou, po ktorej mali okrem praktického uplatnenia aj možnosť študovať na Vysokej škole obchodnej, alebo po doplnujúcej

⁶³ Výročná správa Čsl.štát.ústavu učiteľského v B.B.1928.

⁶⁴ Informátor

⁶⁵ ŠOKA, B.B. 1922, XIV, 322/922, 567.

⁶⁶ Informátor.

maturite aj na právnickej fakulte univerzity. Pri škole sa otvorili aj jedno a dvojročné obchodné kurzy pre doplnenie vzdelania obchodníckeho a remeselníckeho dorastu.

Štúdium bolo praktickejšie zamerané, žiaci popri teoretickom vyučovaní absolvovali prax, aby poznali obchod, techniku predaja, tovar a zaobchádzanie s ním. Mesiac v lete spravidla strávili v obchode, pričom, keď to financie dovoľovali, chodili aj do iných miest. O svojich skúsenostiach podávali obsažné referáty spolužiakom v spoločných prednáškach. Prax považovali v rámci obchodníckej prípravy za veľmi prínosnú, ako čítame vo výročných správach: *...naučia sa styku so šéfom, úradníkmi, predavacími, obecenstvom, to ich spoločensky obrusuje.*⁶⁷

Žiaci absolvovali aj exkurzie do zahraničia, v roku 1924 sa spomína cesta do Talianska. V neskorších rokoch boli v Švajčiarsku a vo Francúzsku.

Štátna obchodná akadémia sa po vojne rozdelila na štvorročnú obchodnú akadémiu a dvojročnú obchodnú školu.

Štátna odborná škola v Banskej Bystrici

Predchodcom tejto školy bola banskobystrická mestská učňovská škola - *ipariscola*, ktorá sa v Inventári mesta spomína v roku 1885.⁶⁸

V roku 1911 založili v Banskej Bystrici Odbornú školu kovorobnú. Táto škola mala saturovať potrebu odborných pracovníkov v štátnych železniarňach v Podbrezovej a v železničných dielňach vo Zvolene.⁶⁹ Od svojich začiatkov sídlila v budove na Hlavnom námestí pri prechode do Striebornej ulice. Zásluha na jej založení sa pripisuje vtedajšiemu mešťanostovi Júliusovi Cesznakovi - ktorý dôvodil, že Banská Bystrica "najvhodnejšia je medzi priemyselnými mestami Zvolenom a Podbrezovou".⁷⁰

Ešte pred jej vznikom bola myšlienka postaviť jej vlastnú budovu, a to na Mestskom majeri (koniec Súdobnej, dnes Skuteckého ulice), kde sa neskôr aj stavala. No "provizórne" na 21 rokov zostala sídliť na námestí. Vyučovať sa v nej začalo v roku 1914, štátnou bola od roku 1919. V roku 1913-14 mala v jednej existujúcej triede 16 žiakov, vedením školy bol poverený Koloman Csizmadia. V školskom roku 1915-1916 mala tri triedy a 36 žiakov. V roku 1919 mala v štyroch triedach už 75 žiakov.⁷¹

Slovenské úrady školu prevzali v máji r.1919.⁷² Pri preberaní slovenských škôl po prevrate sa o zachovanie tejto zaslúžil učiteľ Karol Skalský, ktorý tam aj ďalej ostal vyučovať praktické predmety. Správcom od 1919. roku bol Ing. Cvekl, ktorý učil teoretické predmety. Do školy pristúpili noví učitelia, keďže sa rozrastala - Otakar Kurza (neskôr bol riaditeľom 1920-1930), ing. Jaroslav Čejka, ing. Jiří Stébal, Jozef Goldman a Adolf Uher. V tejto budove na 1. poschodí bola umiestnená začas aj knižnica SOKOLA, ktorú spravovala pani Kurzová.

Do tejto školy chodili chlapci po absolvovaní meštianskej školy. V roku 1926 mesto prispievalo na každú učňovskú školu 6000,- korún ročne. Podľa údajov v Štátnom okresnom archíve existovali učňovská škola všeobecná a kovorobná a v tomto roku bol

⁶⁷ Výročná správa Štátnej obchodnej akadémie 1928.

⁶⁸ ŠOKA, B.B. Inventár mesta B.B. r.1885.

⁶⁹ MÁTEJ, J.: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava : SPN, 1976, s. 300.

⁷⁰ Výročná správa Štátnej priemyselnej školy, 1929.

⁷¹ ŠOKA, 1921, XIV, 86/ 921, 553.

⁷² MÁTEJ, J.: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. ...,s.300.

vznesený návrh na zriadenie odbornej školy pre učnice ženského krajčírstva. Toto sa však vyriešilo v rámci inej školskej inštitúcie (Odborná škola pre ženské povolania). Pokladníkom dozorného výboru učňovských škôl bol Alexander Sliuka, ktorý učil na učňovskej škole všeobecnej.

Aj v zložitých priestorových pomeroch v uvedenej budove sa škola rozvíjala, vyučovalo sa v kurzoch: elektrotechnický, hospodárskych strojov, kresliarsky pre učiteľov, pre kovorobotníkov. Vyučovanie teoretické a praktické sa dopĺňalo exkurziami. Rozvojom školy sa stalo, že v školskom roku 1931-32 nemohla škola zapísať všetkých záujemcov a mesto na opakované apelovanie a po dočasnej priestorovej výpomoci v obchodnej akadémii začalo 1.4.1932. s výstavbou novej modernej budovy. Budovu projektov Ing. Otakar Schmidt, realizovala ju firma Gescheidt a Čatloš a postavená bola o dva roka na rohu Súdobnej ulice a Na potôčku (t.č. Kukučínova ul.) dnešná Stredná priemyselná škola stavebná. Vedľa školy bola postavená aj budova s bytom pre riaditeľa. Od roku 1934 sa Štátna kovorobná škola už ako Priemyselná škola strojnícka odsťahovala z Hlavného námestia. Od nasledujúceho školského roku bola štvorročná, pričom sa do nej vstupovalo z tretej triedy meštianky.

Z najdlhšie pôsobiacich učiteľov spomenieme mená: Anton Hrdlička, Adolf Uher, Karol Musil. Od konca tridsiatych rokov bol riaditeľom Juraj Krajčovič. Ako učiteľ tu pôsobil aj Ladislav Sára. Ich osudy sa skončili tragicky, keď sa za svoju účasť v Slovenskom národnom povstaní J.Krajčovič a L.Sára stali obeťami fašizmu.⁷³

Postupne sa vyvinuli v rámci prípravy oddelenie A - vyššia priemyselná škola strojnícka - 4 roky, a oddelenie M - majstrovská škola strojnícka - 2 roky a trojmesačné kurzy s týmito odbormi: kuričský, strojnícky, elektrotechnický a šoférsky. Žiaci školy sa svojimi výrobkami prezentovali na rôznych hospodársko-priemyselných výstavách, napr. vo Zvolene 1922, v Brne 1928, v Bratislave 1926, kde získali aj ocenenie za kolektívnu prácu žiackych prác.

Rodinná škola živeny v Banskej Bystrici, neskôr Odborná škola pre ženské povolania

Myšlienka vytvoriť v Banskej Bystrici takýto typ školy sa zrodila v roku 1918. Vzorom bola brnenská škola "Vesna" a projekt priniesol školský radca František Mareš. V školskom roku 1919-20 MŠANO a ústredie Živeny v Turčianskom Sv. Martine poverilo predsedníčku Živeny Teréziu Vansovú, ktorá bola zároveň predsedníčkou správy Ženského spolku, zriadením tohto vzdelávacieho zariadenia. Živena začala jednanie s mestom, a keďže spolok mal vlastnú budovu v Lazovej ulici 32, kde sídlila Úvodná (ovodná) škola a kurzy šitia a varenia vzniklo rozhodnutie umiestniť ju v tejto budove.

Cez vojnu tu sídlilo vojsko a priestory, ktoré sa uvoľnili na prvom poschodí, zaujala Rodinná škola. Ministerstvo platilo 3 učebné sily a poskytlo prostriedky na vecný základ.⁷⁴ Slávnostné otvorenie Rodinnej školy sa konalo 4.10.1920.

V roku 1920 bola škola súkromná, požívala právo verejnosti. Mala 2 triedy a päťmesačný kurz. Spolu ju navštevovalo 38 žiačok.⁷⁵ Dňom 1.7.1921 prevzal školu od Živeny štát. Po otvorení ďalšej triedy už priestory nestačili, museli byť v prenajatých

⁷³ MÁTEJ, J.: Učitelia v protifašistickom odboji a SNP. Bratislava : SPN, 1974. s.122 a 123.

⁷⁴ Výročná správa Odbornej školy pre ženské povolania, 1921.

⁷⁵ ŠOKA BB 1921, XIV, 86/ 921, 553.

priestoroch Sladkovičovho gymnázia a o rok neskôr zase v Gymnáziu K. Kuzmányho. Keďže sa škola s prispáním mesta rozvíjala a mala aj podporu ministerstva, ktoré v 1925-26 zjednotilo názov tohto typu školy na Odbornú školu pre ženské povolania, začalo sa uvažovať o prístavbe.

V súvislosti s rozhodnutím pričleniť k tejto škole dievčenské oddelenie učňovskej školy pre krajičské povolanie aj s finančnými prostriedkami 6000,- korún od mesta, pristúpilo sa k prestavbe s podporou mestskej pokladne. Dobudovalo sa dvorné krídlo aj s bytom pre riaditeľku. Dostavba bola hotová v roku 1928.

Od začiatku pôsobenia tejto ustanovizne až do r.1935 bola jej riaditeľkou Anna Hrdličková-Čuprová. Ako odborné učiteľky tu pôsobili Vlasta Vojířová a Margita Furdíková, Mária Bejčková, Mária Lišková, Zdenka Stehlíková-Králová, Jarmila Zikmundová, Jarmila Nováková a Ružena Votěchová-Vlková. O náraste školy vypovedá údaj, že zatiaľ čo v roku 1920-21 bolo 20 žiakov, v 1929-30 to už bolo 109 žiakov.⁷⁶

Počas dvadsiatich rokov sa vyvinuli v škole z pôvodnej dvojročnej aj trojročnej tzv. živnostenskej odbory pre šitie šiat, čím škola reagovala na požiadavky hospodárskej situácie, keď aj ženy začínali byť častejšie v rámci rodín hospodársky činné.

Škola venovala pozornosť nielen odbornej príprave, ale aj kultúrnej a spoločenskej výchove žiakov. Usporadúvali sa exkurzie, vystúpenia v rámci študentských aktivít v meste, pripomínali si slávne výročia, v Národnom dome sa vystupovali žiačky pri 10. výročí vzniku republiky v roku 1928 slováckymi tancami v kyjovských krojoch. Pri škole pracoval vzdelávací spolok *Terézia Vansová*, v rámci ktorého sa robili prednášky, i spoločenský večierok spolu s učiteľským ústavom a jeho spolkom *Kriváň*.

V svojej dobe mala Odborná škola pre ženské povolania špecifický význam:

- poskytovala dievčatám teoretické i praktické vzdelávanie,
- prehlbovala odborné znalosti a dvíhala úroveň ženského povolania,
- bola prípravou k samostatnému povolaniu v živnosti alebo sociálnej službe,
- poskytovala predpísané vzdelanie pre učiteľky domácich náuk, pestúanky, pre školu sociálnej starostlivosti.⁷⁷

Keďže po vojne už sociálna situácia nadobudla novú kvalitu, a táto škola v podstate len málo pripravovala pre reálne povolania, väčšinou len pre potreby rodinné, od školského roku 1949-50 sa zmenila na sociálno - zdravotnú školu koedukačnú.⁷⁸

Záver

Obdobie medzi vojnami bolo pre banskobystrické školstvo obdobím rozkvetu. Jednak čo sa týka nárastu počtu, ale najmä kvality existujúcich škôl. Počiatočné problémy s nedostatkom slovenských učiteľov, najmä stredoškolských sa postupne odstránili vďaka tomu, že sa podarilo pripraviť mladých učiteľov. Na tom malo významný podiel aj pôsobenie Učiteľského ústavu. Možno skonštatovať, že úsilie o rozvoj školstva v Banskej Bystrici malo plnú podporu zástupcov mesta, čím sa toto mesto stalo vzdelávacím centrom regiónu. Vytvoril sa tak základ pre jeho neskorší vývoj ako univerzitného mesta.

⁷⁶ Výročné správy. Odborná škola pre ženské povolania 1921 a 1930

⁷⁷ KASÁČOVÁ, B.: Rodinná škola "Živeny" v Banskej Bystrici, neskôr odborná škola pre ženské povolania. Národná osveta, 1996, č. 7, s. 17.

⁷⁸ Výročná správa. Odborná škola pre ženské povolania 1949.

LITERATÚRA

ADAMOVIČ, Š.: *K polstoročnému jubileu nášho ústavu*. In: Výročné správy Štátneho dievčenského reálneho gymnázia. 1945

BÁZLIK, J.-HAVLÍK, Š.: *Zbežný pohľad na dejiny Ev.a.v. cirkevného zboru v B.Bystrici so zvláštnym zreteľom na školstvo a stavbu chrámu*. Rukopis uložený v archíve LHM.

BITUŠÍKOVÁ, A.: *Kulturelle und Gesellschaftliche Aktivitäten der Juden in Banská Bystrica*. In: Zborník z konferencie v Brne 1995.

Encyklopédia Slovenska III. Veda, Bratislava, 1979

HREBLAY, A.: *Dejiny rím.kat. ľudového školstva v Banskej Bystrici*. Vývoj ľudového školstva na Slovensku. Banská Bystrica, 1938.

KASÁČOVÁ, B.: *Banskobystrické školstvo v 1. polovici 20. storočia*. In: Zborník Banská Bystrica, sociokultúrne obrazy a portréty. Banská Bystrica, TRIAN 1996, s. 81-103.

KASÁČOVÁ, B.: *Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici*. Evanjelické listy, 1996, č. 11, príloha Evanjelické školy s.3.

KASÁČOVÁ, B.: 1999. *Výstava venovaná vzniku a vývinu predškolskej výchovy na Slovensku*. Prvá detská opatrovňa. Ján Mikleš. Rodinná škola Živeny. Materská škola na Lazovnej ulici 32. Banská Bystrica. Fotodokumentácia. Scenár a tvorba výstavy.

KASÁČOVÁ, B.: *Rodinná škola "Živeny" v Banskej Bystrici, neskôr odborná škola pre ženské povolania*. Národná osveta, 1996, č. 7, s. 17.

KOVÁČIKOVÁ, D.: *História prvej detskej opatrovne v bádateľskej činnosti Jána Mikleša*. In: Celoslovenská vedecká konferencia z príležitosti 170. výročia založenia 1. detskej opatrovne na území Slovenska. Zborník. Banská Bystrica 1999, s. 23 - 26.

KOVÁČIKOVÁ, D.: *Vedecká a publikačná činnosť Jána Mikleša (1911 - 1997)*. In: Acta Universitatis Mathaei Bellii, Pedagogická fakulta UMB, č. 4. Banská Bystrica, 1997

MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica ako významné centrum vzdelávania od stredoveku po súčasnosť*. Banská Bystrica, FHV UMB, 1999.

MIKLEŠ, J.: *Dejiny banskobystrického školstva najmä latinského*. In: Banská Bystrica. Zborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin 1955

MÁTEJ, J.: *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. SPN, Bratislava 1976

MÁTEJ, J.: *Učítelia v protifašistickom odboji a SNP*. Bratislava, SPN, 1974

POTEMRA, M.: *Školstvo na Slovensku v rokoch 1901-1918*. ŠVK, Košice, 1990

PŠENÁK, J.: *Pramene k dejinám československého školstva*. SPN, Bratislava, 1979

RICHTER, O.: *Banskobystrické gymnázium*. Martin, Osveta, 1983

PRAMENE

Inventár mesta Banská Bystrica 1855-1920

Mesto Banská Bystrica 1920

Výročné správy Štátneho gymnázia A.Sládkiča v Banskej Bystrici 1920-1949

Výročné správy Štátneho gymnázia K.Kuzmányho v Banskej Bystrici 1919-1951

Výročné správy Čsl.štát. ústavu učiteľského v B.B. 1927-28

Výročné správy Štátnej obchodnej akadémie, 1924-1948

Výročné správy Štátnej priemyselnej školy, 1925-1940

Výročné správy. Odborná škola pre ženské povolania, 1920-1949

INFORMÁTORI

JUDr. Jaromír Bázlik, nar. 1910

prof. Elena Bazovská, nar. 1913

Darina Čičmancová, nar. 1921

Ľena Sobotová, nar. 1932

František Sobota, nar. 1907

Leo Redlinger, nar. 1941

Summary

The survey of schools and educational institutions in Banská Bystrica during 1919-1948

The author deals in the paper with the review of schools in Banská Bystrica in the first half of 20th century. There were good presumption for enlarging of the school-net in the start of Czechoslovak republic in 1918 in this city. The problem was deficiency of Slovak teachers. Some years later the schools grew up in the number and quality so. In the period between two wars there were some pre-school institutions, church school on primary and secondary level and school for teachers preparation with practice primary school. The role of grammar schools existing there was important for development of the city. It was a regional centre of education and had got a good start for next period, Banská Bystrica became the university city.

HISTORICKÉ PRAMENE K VZNIKU A ČINNOSTI DETSKEJ OPATROVNE V BANSKEJ BYSTRICI

Dagmar Kováčiková

Katedra pedagogiky a sociálnej práce, Pedagogická fakulta UMB,
Banská Bystrica

V bohatej školskej a pedagogickej minulosti mesta Banská Bystrica, od prvej farskej školy (1384) cez mestskú latinskú školu a jej pokračovateľku gymnázium, resp. dve konfesijné gymnáziá a ďalšie školy, si zasluhuje pozornosť detská opatrovňa. Svoju činnosť začala 4. novembra 1829. Jej vznik súvisí so šírením filantropického hnutia zo západných krajín a iniciatívou grófký Márie Terézie Brunšvikovej, ktorá počas svojho liečenia na Sliači navrhla mestskému magistrátu v Banskej Bystrici zriadiť opatrovňu podobnú budínskej "anjelskej záhrade". Po získaní potrebných informácií z letákov, vydávaných zakladateľmi budínskej detskej opatrovne, mestská rada prerokovala založenie opatrovne na svojom zasadnutí 7. októbra 1829 a prijala uznesenie o jej zriadení.¹ Bola to prvá detská opatrovňa na území dnešného Slovenska.

O jej vzniku a činnosti sa dozvedáme z dobových písomných dokumentov. Sú to najmä: letáky, Smernice pre bystrický Ženský spolok a detskú opatrovňu z roku 1853, Riadiace pravidlá z r. 1834, Informačné tabuľky z r. 1835/1836, články v uhorských časopisoch a v Slovenských národných novinách.

Uvedené pramene objavil, preložil a spracoval profesor Ján Mikleš (1911-1997), ktorý pôsobil na Pedagogickej fakulte UMB v Banskej Bystrici. Tento odborne fundovaný bádateľ, uznávaný odborník z oblasti slovenskej pedagogickej historiografie, okrem toho, že sa vo svojej vedecko-bádateľskej činnosti venoval dejinám banskobystrického školstva v 16. a 17. storočí, jeho pedagogickým tradíciám a reformačno-humanistickým tendenciám vo vzdelávaní, osobitnú pozornosť venoval aj otázke vzniku a činnosti prvej detskej opatrovne v Banskej Bystrici. Pri príležitosti 130. výročia jej vzniku (1959) napísal prvé štúdie. Nakoľko v tom období problematika dejín verejnej predškolskej výchovy na Slovensku nebola vôbec spracovaná, rozhodol sa venovať pozornosť tejto otázke aj z iniciatívy pracovníčok Výskumného ústavu pedagogického J. A. Komenského v Prahe, Dr. Jírovej a Dr. M. Bartuškovovej a Oľgy Holécycovej, CSc. z Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave.

Za významné historické pramene Mikleš považoval letáky Brunšvikovej a Rehlingena, ktoré boli v roku 1829 použité v Banskej Bystrici. Letáky vo všeobecnosti vyzývali k zakladaniu ústavov predškolskej výchovy, informovali o ich cieľoch, úlohách a metódach, dávali pokyny pre ich organizáciu a správu podľa skúseností získaných v Budíne a v Pešti. Uvádali aj inštrukcie, ako získať peniaze potrebné na ich udržiavanie. V Banskej Bystrici mali za cieľ presvedčiť obyvateľov o užitočnosti a výhodách

¹ MIKLEŠ, J.: *Dokumenty o vzniku detských opatrovní na Slovensku*. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava : SPN, 1970, s.32.

výchovy detí v detských opatrovniach. Tieto letáky boli napísané v nemeckom jazyku. Sú významným prameňom pri objasňovaní otázky založenia a vzniku prvej detskej opatrovne. Na základe podrobného štúdia a rozboru možno urobiť záver, že ich autorom bol A. Rehlingen, významný priekopník predškolskej pedagogickej teórie a praxe na území bývalého Uhorska a že myšlienka založenia detskej opatrovne v Banskej Bystrici sa dostala z Londýna cez Viedeň a Budín zásluhou M. T. Brunšvikovej, ktorá so svojim tajomníkom Antonom Rehlingenom propagovala zakladanie detských opatrovní a zakladala filantropické spolky s cieľom finančne i pedagogicky podporovať a viesť detské opatrovne.

O organizácii a činnosti opatrovne sa dozvedáme z latinsky písaných *Riadiacich pravidiel* (Regule directive), ktoré boli zaslané hlavným školským riaditeľom Michalom Adamkovitsom z Bratislavy 24. novembra 1834. Podľa nich sa zamestnanie detí rozdeľovalo na vzdelávanie (institutio) a na praktické a telesné cvičenia (exercitatio). Pravidlá stanovovali, že zamestnanie detí má byť prispôsobené budúcemu predpokladanému životnému postaveniu týchto detí.

O obsahu činnosti opatrovne sa dozvedáme z *Informačných tabuliek detskej opatrovne* z roku 1835/1836. Svojím obsahom dokumentujú, že deti v detskej opatrovni získavali základné poznatky o zvieratách, vtákoch, remeslách a rozvíjali sa ich základné pracovné zručnosti. Náležitá pozornosť bola venovaná i spevu, tancu a pohybovým hrám, ktoré sa za priaznivého počasia realizovali v záhrade pri dome alebo na susedných lúkach pod dozorom učiteľa a pestúnky. Tiež sa v opatrovni venovala pozornosť základom vzdelávania, čo dokumentuje fakt, že už pri slávnostnom otvorení detskej opatrovne deti mali k dispozícii abecedné tabuľky a kocky. Analýza programu zamestnania detí, ktorý bol uvedený v Informačnej tabuľke zo 6. 3. 1936 dokumentuje vplyv pedagogických názorov M. Brunšvikovej, ktorá precízne rozpracovala obsah výchovy a vyučovania v detských opatrovniach. Uverejnený bol v časopise *Haszonos múlatságok* r. 1830, kde na str. 99 napísala: *Tieto malé deti sa tak vyučujú, že ani nevedia, či sa učili a celý deň tak trávia, že si myslia, že sa len hrali. Učia ich krátkym a ľahko pochopiteľným nábožným piesňam, priučajú ich aj mravným pripovediam podľa systému Bell-Lancasterovho. Tento má za úlohu, aby vyučovanie v jednom predmete naraz netrvalo nikdy viac ako štvrt hodinu. Tomuto ich vyučuje buď sám učiteľ, alebo vyučovaním poverí druhé dieťa, ktoré je príležitostne vycvičené... Toto je pre učiteľa tak veľkým poľahčením, že učiteľ je schopný vyučovať nielen 150-200 chovancov, ale z pôvodného hravého vyučovania vytvorí riadne vyučovanie, a to tak, že tie deti, ktoré sa zúčastňujú na vyučovaní, cvičia sa aj v telesných pohyboch, napr. v tom, že povstávajú, sadajú si, obracajú sa a vykonávajú pohyby rúk a nôh podľa taktu. Vo všeobecnosti vyučovanie sa len do tej miery rozvíja, do akej to pripúšťajú vekové osobitosti so zreteľom na duševné a telesné schopnosti detí a ich rozvoj. Učia sa o tom, čo raz budú potrebovať a bude pre nich užitočné nielen v škole, ale v ktorejkoľvek životnej situácii. Preto deti zaučujú do toho, čo je Boh a aké sú jeho vlastnosti, čo je mravný cit, čo je dobro a čo zlo. Tu sa tiež ľahkým spôsobom učia poznávať písmená, aby tieto pochopili a vedeli čítať. Tu sa učia základom kreslenia, písaniu a počítaniu, učia sa dobrému rozmyšľaniu a aspoň dvom domácim jazykom, medzi ktorými má byť bezpodmienečne jazyk maďarský. Učia sa ďalej veciam, ktoré v našich pomeroch sú cenné a užitočné, ako je napr. príroda a remeselnícke poznatky. Deti sa tu učia chápať vlastnosti ľudského tela a tie veci, ktoré budú raz potrebovať a majú pre nich cenu. Učia sa tu teda všetkému tomu, neznalosť čoho spôsobuje tisíc a tisíc deťom smrť, alebo čo je ešte horšie - vrhá ich do biedneho*

*postavenia, čím sa stávajú ťarchou mesta. Napokon počas hodiny hier,... pripúšťa sa taká forma hier, ktorá sa najlepšie hodí pre rozvoj telesných síl, a to tak, aby sa pritom neohrozilo zdravie a život dieťaťa,... väčšie dievčatá sa cvičia aj v ženských ručných prácach.*²

Pedagogické názory Brunšvikovej boli blízke a mali veľa spoločných črt s názormi J. A. Komenského, vyslovenými v Informatóriu školy materskej, v Didaktike magne, v Pampedii a v ďalších dielach.

Ďalší dokument *Smernice pre bystrický Ženský spolok a detskú opatrovňu* z roku 1853 (rukopis je písaný po nemecky) objasňoval otázku zariadenia a organizácie činnosti opatrovne. V organizačnom uznesení zo zasadnutia výboru Ženského spolku z 15.8.1854 sa pracovníkom v prvej detskej opatrovni odporúča Rehlingenova kniha *Opatrovňa pre malé deti od dvoch do sedem rokov*, ktorá vyšla vo Viedni r. 1832. Z tejto knihy boli prevzaté celé state do Knihy štatútov bystrického ženského spolku. Z nej pracovníci bystrickej detskej opatrovne získali základné informácie o vybavení miestnosti detskej opatrovne, učebných pomôckach a zamestnaní detí. V *Knihе štatútov* sa píše: *...Do ústavu sa prijímajú len deti, ktoré nemajú menej ako dva roky a nie viac ako šesť rokov. Deti celkom chudobných rodičov sa prijímajú bezplatne, deti zámožných rodičov s poplatkom najmenej desať alebo dvadsať grajciarov na mesiac... Spolok sa postará, aby bola zriadená ubikácia s 2 izbami pre deti: jedna je priestrannejšia a určená pre vyučovanie. V jej dvoch oddeleniach pre chlapcov a dievčatá sú okolo stien na podlahe pripevnené lavice s operadlami. Steny sú tu opatrené písmenami, učebnými tabuľkami, kresbami, obrazmi a tabuľami na písanie. V druhej miestnosti sa odkladajú šaty, klobúky a prinesené jedlo... V tejto izbe deti obedujú... treba mať ďalej starosť o to, aby deťom pre zotavenie a gymnastické cvičenia bol k dispozícii priestrannejší dvor a záhrada... Okrem toho, boli tam rozpracované metodické pokyny pre jednotlivé druhy zamestnaní ako čítanie, písanie, počítanie, spev, kreslenie.*³ Vplyv pedagogických myšlienok M. T. Brunšvikovej a A. Rehlingena možno sledovať na obsahovom zameraní zamestnania detí. Možno konštatovať, že Wilderspinov rozvrh hodín zamestnania detí našiel svoju odozvu aj v prvých detských opatrovniach na Slovensku (Wilderspinova kniha *O včasnej výchove detí* bola preložená aj do nemeckého jazyka), ale Brunšviková a Rehlingen pod vplyvom štúdia diel Pestalozziho a Diesterwerga prekonali Wilderspinov školský spôsob výchovy a väčšiu pozornosť venovali metodickej stránke výchovnej činnosti, rešpektovaniu didaktických princípov a rozvoju detskej cháповosti a ostrovtipu. Komparáciou názorov M. T. Brunšvikovej a A. Rehlingena s myšlienkami Wilderspina a Wetheimera vidieť styčné body v otázke cieľov detských opatrovní, v niektorých otázkach metodiky mravnej výchovy, hlavne v otázke neuznávania telesných trestov a v otázke pozorovania detí a odhaľovania ich sklonov a záujmov, ktoré môžu byť rozhodujúce pre usmernenie ich vývoja. Rozdielnosť názorov je aj v otázke obsahu mravnej výchovy a rozdelenia pedagogického systému na zložky, pričom A. Rehlingen dospel k myšlienke rozvoja celej osobnosti dieťaťa a nielen jeho poznávacích schopností.

² MIKLEŠ, J.: *Vznik detských opatrovní v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia*. In: *Jednotná škola*, roč. 14, 1964, č. 7, s.641-642.

³ *Smernice pre bystrický Ženský spolok a detskú opatrovňu z roku 1853*. In: *Kapitoly z histórie materského školstva*. Bratislava : SPN, 1970, s. 130-139.

Bystrická detská opatrovňa mala za úlohu uskutočňovať prípravné vyučovanie pre elementárnu školu. Bola udržiavaná z nadácií, finančných darov a hmotnej podpory mesta. Podľa Knihy štatútov bystrického Ženského spolku, kto daroval väčší obnos, získal titul patróna a na základe uznesenia komitétu sa zapísal do patronátnej knihy. Medzi významných patrónov, zapísaných v *Zlatej knihe patrónov detskej opatrovne*, ktorú pre tento cieľ zriadil dobročinný bystrický Ženský spolok, patrili najmä biskup Jozef Belánsky a reprezentant uhorského dynastického zemianstva župan Anton Radvanský. Títo, ako aj ostatní prominentní mešťania ochotne poskytovali financie a boli presvedčení o potrebe takéhoto zariadenia, pretože z letákov sa dozvedeli o prvých úspechoch založených detských opatrovní.

K dobrodincom, ktorí začiatkom druhej polovice 19. storočia hmotne a morálne podporovali činnosť opatrovne, patrili najmä učitelia c.k. rím. katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici. Ako píše Mikleš⁴ dokumenty, ktoré máme k dispozícii o patrónoch a podporovateľoch prvej ústavnej predškolskej výchovy svedčia o tom, že týmito dobrodincami boli: biskup Štefan Moyzes, prof. Michal Chrástek, prof. Martin Čulen, Emil Černý, Daniel Tvrdoň, Tomáš Červeň a iní.

Okrem archívnych materiálov nezanedbateľným historickým prameňom k problematike prvej detskej opatrovne sú aj články a správy o jej činnosti uverejnené v starých uhorských časopisoch a v Slovenských národných novinách. Objasňujú podmienky, ktoré vytvorili potrebu zakladať opatrovne pre deti rodičov, ktorí boli zamestnaní a nemohli sa starať o deti, ktoré doma nechávali bez dozoru. Zdôvodňujú ciele a úlohy opatrovní a prinášali správy o založených detských opatrovniach a o ich činnosti. Slovenské národné noviny priniesli i charakteristiku pôsobenia prvého slovenského učiteľa bystrickej detskej opatrovne Štefana Rokosa. V hodnotení jeho pedagogického pôsobenia bola ocenená najmä výchova detí v slovenskom jazyku a láskavý prístup k deťom, ako aj jeho pedagogická činnosť v nedeľnej škole, kde pracoval podľa vzoru anglickej *Sunday school*.⁵

Na základe historických prameňov sa dá usúdiť, že prvá detská opatrovňa v Banskej Bystrici vznikla v tom istom čase ako vo veľkých štátoch a vo svojej činnosti uplatňovala na tú dobu pokrokové zásady výchovno-vzdelávacej činnosti. Pri hodnotení významu vzniku prvej detskej opatrovne na Slovensku treba oceniť bádateľskú heuristickú prácu Jána Mikleša. Výborná jazyková vybavenosť mu umožnila skúmať pramenné dokumenty z archívu detskej opatrovne, archívu mesta Banská Bystrica a rukopisného oddelenia *Országos Széchényi Könyvtár* v Budapešti.

Znalosť filozofie a jazykov, náročná heuristická práca a osobný entuziazmus umožnili preložiť a spracovať bohatý pramenný materiál, zhodnotiť pedagogické dedičstvo prvých zakladateľov detských opatrovní, podrobne analyzovať obsah, metódy a zásady pedagogickej práce. Jeho zásluhou sú preložené a preskúmané dobové dokumenty o vzniku a činnosti prvej detskej opatrovne a napísané základné štúdie o vzniku ústavnej predškolskej výchovy na území bývalého Uhorska a aj súčasného Slovenska. Spracované archívne materiály boli využité i pri výstavách a zriaďovaní pamätnej izby. Pri príležitosti 170. výročia vzniku opatrovne bola v pôvodnej budove na Lazovnej ulici

otvorená stála expozícia výstavy o vzniku a vývine detských opatrovní.⁶ Jej súčasťou je aj osobnosť profesora Mikleša a jeho heuristická vedecká činnosť.

Význam štúdia dokumentov o činnosti detskej opatrovne výstižne uviedol profesor Ján Mikleš vo svojej prednáške na seminári v Modre 9. novembra, 1966: *...načrenie do dejín vzniku ústavnej predškolskej výchovy na Slovensku. Z aspektu širších historických súvislostí má význam pre pedagogickú teóriu a môže pomáhať aj dnešným učiteľkám v ich práci. Zaiste nás musí naplňovať obdivom nevšedná filozofická i pedagogická erudícia Brunšvickej a Rehlingena. Obdivujeme aj pedagogické pôsobenie bystrického Štefana Rokosa, ktorý sa v detskej opatrovni prihovárал k deťom v slovenskom jazyku, t.j. lingua Slavica, predkladajúc im obrazy vtákov a štvornohých zvierat a chodiac s nimi do blízkeho parku na "lúky", aby sa tu deti voľne pohybovali, spievali a tancovali.*

*Ak sa nám pri tejto sonde do pedagogickej minulosti podarilo pochopiť pedagogickú logiku, ktorá spája prítomnú pedagogickú problematiku s minulosťou v oblasti predškolskej výchovy, môže to byť pre nás povzbudením, aby sme poznané pokrokové dedičstvo v súčasnej pedagogickej praxi tvorivo využívali. Aj to bol zámer, ktorý som sledoval.*⁷

Literatúra:

1. 10 rokov vysokoškolského učiteľského štúdia v Banskej Bystrici 1954-1964. Banská Bystrica : 1966.
2. Hroncová, J.: Za Prof. PhDr. Jánom Miklešom, CSc. In: Pedagogická revue, 49, 1997, č. 3-4, str. 173-174.
3. Kasáčová, B.: Výstava venovaná vzniku a vývinu predškolskej výchovy na Slovensku. Materská škola na Lazovnej ulici 32. Banská Bystrica : 1999.
4. Kasáčová, B.: Banskobystrické školstvo v prvej polovici 20. storočia. In: Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty. Banská Bystrica : FHV UMB, 1996, s. 81-103.
5. Kováčiková, D.: Vedecká a publikačná činnosť Jána Mikleša (1911-1971). In: Acta Universitatis Matthaei Belii, Pedagogická fakulta, č. 4, Banská Bystrica, 1997.
6. Kováčiková, D.: História prvej detskej opatrovne v bádateľskej činnosti Jána Mikleša. In: Celoslovenská vedecká konferencia z príležitosti 170. výročia založenia 1. Detskej opatrovne na území Slovenska. Banská Bystrica : 1999, s. 23-26.
7. Michalička, V.: Súpis prác prof. J. Mikleša. Rukopis.
8. Mikleš, J.: Dokumenty o vzniku detských opatrovní na Slovensku. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava : 1970, str. 8-46.
9. Mikleš, J.: Kapitoly o vzniku ústavnej predškolskej výchovy na Slovensku. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava : 1970, s. 117-166.
10. Mikleš, J.: Vznik detskej opatrovne v Banskej Bystrici. In: Kapitoly z histórie materského školstva. Bratislava : SPN, 1970, s. 65-75.
11. Mikleš, J. Vznik detských opatrovní v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. In: Jednotná škola, roč. 14, 1964, č. 7, s. 638-357.

⁴ MIKLEŠ, J.: Z pokrokovej tradície bansko-bystrického školstva. In: Acta Facultatis paedagogicae Banská Bystrica. Pedagogika 3. Bratislava : SPN, 1971, s.13.

⁵ Charakteristika učiteľa Štefana Rokosa. Slovenské národné noviny, č. 127, 1846. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava 1970, str. 145-146.

⁶ KASÁČOVÁ, B.: Výstava venovaná vzniku a vývinu predškolskej výchovy na Slovensku. Materská škola na Lazovnej ulici 32. Banská Bystrica 1999.

⁷ MIKLEŠ, J.: Dokumenty o vzniku detských opatrovní.... s. 46.

12. Mikleš, J.: Z pokrokovej tradície banskobystrického školstva. In: Acta Facultatis paedagogicae Banská Bystrica. Pedagogika 3, Bratislava : SPN, 1971, s.5-16.
13. Mikleš, J.: Súpis vedeckých prác a publikačnej činnosti. Katedra pedagogiky PF UMB, Banská Bystrica : 1991.

Summary

Historical sources of establishment of nursery school in Banská Bystrica

In the rich scholar and pedagogic history of the town Banská Bystrica, nursery school, which rose in 1829, has its own place. Its rise and activities are documented in the old documents, which were found and elaborated by Ján Mikleš. Important sources for rising of the nursery school were leaflets of Brunšvickova and Rehlinger. The organization of activity was recorded in Regulae directive and in Directive for bystrica's Women club and nursery school. The unneglectable sources are articles in hungarian magazines and Slovak national newspapers.

ČINNOSŤ PRVEJ DETSKEJ OPATROVNE V BANSKEJ BYSTRICI

Eva Turanská

Katedra pedagogiky a sociálnej práce, Pedagogická fakulta UMB,
Banská Bystrica

Školstvo v Banskej Bystrici má bohatú a dlhú históriu. Existovali tu školy rôzneho typu a stupňa a pôsobili na nich učitelia, z ktorých mnohí patria k významným osobnostiam nášho kultúrneho a vedeckého života.

Zaujímavú kapitolu v histórii vzdelávacích a výchovných aktivít v Banskej Bystrici tvorí predškolská výchova. V Banskej Bystrici bola v roku 1829 založená prvá detská opatrovňa na Slovensku. Hnutie detských opatrovní vzniklo v krajine s rozvinutým priemyslom – v Anglicku, odkiaľ sa šírilo do strednej Európy, v našom prípade cez Viedeň a Pešť na Slovensko. V tomto procese sa uplatnili mnohé osobnosti, ktoré v zriaďovaní detských opatrovní videli naplnenie svojich filantropických predstáv o pozdvihnutí chudobného ľudu výchovou a vzdelávaním detí od útleho veku. K nim v našom regióne patrila bratislavská rodáčka **Mária Terézia Brunswicková**, pedagogicky vzdelaná (osobne sa poznala s Pestalozzom) grófká, vybavená silným filantropickým cítením. Jej sa podarilo zachytiť trend vytvárania detských opatrovní a dosiahnuť ich praktickú realizáciu napriek tomu, že hospodárske stimuly neboli v zaostávajúcom Uhorsku a tým menej na Slovensku so sporadickým priemyslom až také naliehavé.

Mária Terézia Brunswicková bola aktívna členka budínskeho filantropického *Spolku priateľov ľudí*. Svoju pedagogickú erudíciu uplatnila pri tvorbe a vydávaní dokumentov, ktoré ovplyvnili zameranie a výchovnú činnosť detských opatrovní. Rozšírovala skúsenosti získané pri prevádzke už jestvujúcich detských opatrovní najmä v Budíne (založených v roku 1828, 1829) a v Pešti (1829).

Koncom septembra 1829 poslala Brunswicková zo Sliacha magistrátu mesta Banská Bystrica list, v ktorom ho žiadala, aby otvoril v kráľovskom slobodnom meste, ale aj v Španej doline a na Starých horách opatrovne pre malé deti ešte pred príchodom zimy a aby povolil tlač a distribúciu písomných materiálov, určených k popularizácii tejto myšlienky medzi mešťanmi, ktorí by mohli tento projekt podporiť finančne, i medzi rodičmi detí; pre ktoré je opatrovňa určená.

Tieto písomné materiály majú formu letákov v nemeckom jazyku, originály sú uložené v Štátnom okresnom archíve Banská Bystrica s týmito názvami:

1. Výzva k zakladaniu a udržiavanie detských opatrovní,
2. Ešte slovo o detských škôlkach,
3. Opis nekonečných výhod, ktoré poskytujú detské škôlky,

4. Výzva k obyvateľom mestských okresov, aby zakladali ústavy pre opateru a výchovu malých detí.¹

Letáky vo všeobecnosti vyzývajú k zakladaniu ústavov predškolskej výchovy, informujú o ich cieľoch, úlohách a metódach práce, poskytujú pokyny pre ich organizáciu a riadenie podľa skúseností získaných v Budíne a v Pešti. Poskytujú aj inštrukcie, ako získať peniaze potrebné na ich prevádzku a udržiavanie.

V prvom letáku je charakterizovaný cieľ týchto ústavov: prijímať deti predovšetkým z chudobných rodín vo veku 2 – 6 rokov a vychovávať ich k zbožnosti a mravnosti, poskytovať im elementárne poznatky a príležitosť na hry. Výchova má byť vedená príjemným, pestrým a neunavujúcim spôsobom, učiteľ má vynikať láskavosťou a jemným správaním. Podľa potreby sa na výchove majú podieľať aj ďalší pracovníci ústavu. Opatrovňa má mať prísny organizačný poriadok.

Druhý leták sa podrobnejšie zaoberá pomermi v rodinách, v ktorých sú obidvaja rodičia zamestnaní. Poukazuje na výchovne nevhodné a z hľadiska zdravia nebezpečné zotrvávanie detí prakticky celý deň v prázdnom byte bez dozoru rodičov. Tieto fakty dokresľuje aj tretí leták, v ktorom sa vysvetľuje prínos navštevovania opatrovne pre deti, ale aj pre rodičov.

Rada mesta sa listom Brunswickovej zaoberala už 1. októbra 1829. Jej zámery nazýva „chvályhodnými a ľudomilnými, plnými zmyslu pre humanitu, ktoré sú v súlade so zásadami kresťanskej charity a smerujú k rozvoju mravnosti, ktorej základy sa môžu jedine v útlom veku položiť“². Výsledkom týchto snáh bolo založenie najstaršej detskej opatrovne na území Slovenska 4. novembra 1829 v Banskej Bystrici, Dokladom o tom je list biskupa Belanského z 12. novembra 1829 zo Svätého križa, v ktorom oznamuje Terézii Brunswickovej, že v Banskej Bystrici bol otvorený ústav pre opateru malých detí, aby „svojimi požehnanými úspechmi plne zodpovedal tak potrebám času, ako aj zamýšľaným cieľom jeho ľudomilných zakladateľov“³. Do opatrovne bolo zapísaných 150 detí. Prvým učiteľom bol Matej Kern, ktorý predtým pôsobil v opatrovni v Budíne.

Činnosť detskej opatrovne v Banskej Bystrici

Detská opatrovňa v Banskej Bystrici bola verejným ústavom predškolskej výchovy pre deti vo veku 2 – 6 rokov, ktorých rodičia boli zamestnaní. Domáce pramene o jej činnosti sú pomerne skromné, možno však predpokladať, že ciele a obsah činnosti a témy, zaradené do zamestnaní detí, boli podobné, ako b ostatných opatrovniach, ktorých založenie Brunswicková iniciovala a ich činnosť viac menej riadila.

¹ Údaj o letákoch uvedený v príspevku TURANSKÁ, E.: *Vznik a činnosť detskej opatrovne v Banskej Bystrici*. In: Dejiny predškolskej výchovy na Slovensku. Aktuálne otázky múzejníctva VII. Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva, 1999 bol prevzatý z uvedeného prameňa. Pri jeho overovaní sme dokumenty našli v ŠOKA Banská Bystrica, Fond MBB, rok 1829. Tiež: MIKLEŠ, J.: *Základy a pramene teórie predškolskej výchovy v prvých detských opatrovniach v Uhorsku. Dokončenie*. In: Jednotná škola XVII, 1965, č. 5.

² MIKLEŠ, J.: *Vznik detskej opatrovne v Banskej Bystrici*. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava : SPN, 1970, s. 68

³ MIKLEŠ, J.: *Vznik detských opatrovní v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia*. In: Jednotná škola XVI, 1964, č. 7, s. 134.

Dobrá predstavu o obsahu výchovy v týchto ústavoch poskytuje dokument z jej pozostalosti: *Učebné predmety ústavu detskej opatrovne sv. Jozefa v Pešti z roku 1830*⁴. V zozname je uvedených 18 predmetov so stručnou charakteristikou. Patrí k nim napríklad náboženstvo, spev, úvod do písania, počítanie, nemecké a maďarské slová, prírodopis, technológia, zemepis náuka o remeslách, náuka o zdraví, o piatich zmysloch, mravy a sentencie. Z charakteristiky predmetov vidieť snahu o uplatňovanie zásad názornosti, primeranosti, postupnosti. Ukážeme to napríklad na charakteristike predmetu *geometrické poznatky*:

Najprv je to predbežná pomoc pri poznávaní tvarov a zároveň úvod do poznávania geometrických vzťahov. Učiteľ deti naučí, ako treba rysovať rovné, šikmé, krivé, polkruhové a kruhové čiary, tieto s nimi skladá a vytvára z nich tvary. To všetko je zamerané na každodenný život a aby sa deti zoznámili s nástrojmi.

Z charakteristiky predmetu *počítanie*:

Začiatočníci čítajú len na prstoch do desať, neskoršie dvadsať, nakoniec na počítadle, na guľkách od 50 do 100. Pokročilejší potom začnú sčítovať a odčítovať ...

V charakteristike predmetu *spev* sa uvádza:

Toto je jeden veľmi užitočný a príjemný predmet, rozvíja a kladie základy čistému sluchu, rozvíja hlas, uľahčuje a spríjemňuje učenie bez knihy. Hudba je rozvíjanie estetického citu...

O zaradení jednotlivých predmetov v dennom režime dáva predstavu *rozvrh hodín*, nájdený tiež v pozostalosti Terézie Brunswickovej bez bližšieho určenia, takže predstavoval pravdepodobne všeobecný návod pre všetky podobné opatrovne. Zamestnania sa striedali po štvrt hodinách, aby sa udržala detská pozornosť. Ako príklad uvedieme rozvrh na pondelok:

Od 8. do 9. hod.

1. Spev a modlitba
2. Úvod do náboženstva na základe rozprávania,
3. postupná príprava na čítanie
4. úvodné cvičenie na písanie

Od 9. do 10. hod.

- 1.,2. Náuka o zdraví na základe rozhovoru a rozprávania
3. Predbežné uvedenie do počtov
4. Postupná príprava na čítanie.

Od 10. do 11. hod.

Jedenie, hry v prírode, atď.

Konkrétne údaje o výchove a vyučovaní v banskobystrickej opatrovni poskytuje po latinsky písaná *Informačná správa* z prvého polroku 1835/36, uložená v mestskom archíve⁵. v správe sa uvádza, že deti *sa vzdelávajú v elementoch poznatkov jazykom nemeckým, slovenským a maďarským v poznaní Stvoriteľa, ... Ukazujú sa im živočíchov... Ďalej sa im ukazujú rozličné remeselnícke výrobky a poučajú sa o ich používaní*.

⁴ MIKLEŠ, J.: *Vznik detskej opatrovne v Banskej Bystrici*, s. 153.

⁵ MIKLEŠ, J.: *Filantropizmus Márie Terézie Brunswickovej a správy slovenských časopisov o potrebe zakladať detské opatrovni v 19. storočí na Slovensku*. In: Zborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici, Bratislava : SPN, 1964, s.131. Dokument je v tomto prameni uvádzaný ako „Informačná tabuľka“.

Správa obsahuje i ďalšie fakty o opatrovni: v tomto roku bolo v opatrovni 58 chlapcov a 47 dievčat, z toho 16 detí do 4. roku, 29 do 5. roku a 58 detí vo veku 6. rokov. Podľa náboženstva bolo 64 evanjelikov a 41 rímskokatolíkov. Učiteľmi boli Štefan Rokos (42 rokov) a Eva Genger (51 rokov).⁶

Ďalším zaujímavým prameňom k histórii opatrovne v Banskej Bystrici sú Smernice pre bystrický Ženský spolok a detskú opatrovňu z roku 1853.⁷ Ženský spolok bol založený súčasne s opatrovňou, jeho úlohou bola všestranná podpora a dozor nad činnosťou ústavu, čo zodpovedalo presvedčeniu Terézie Brunswickovej, že v predškolskej výchove majú hrať hlavnú úlohu ženy. Jednotlivé paragrafy týchto smerníc sa vzťahujú priamo na detskú opatrovňu. Napríklad z paragrafov 3,4,5 vidno, aké veľké právomoci mali členky spolku pri kontrole opatrovne z hľadiska čistoty a poriadku, pri prijímaní detí do ústavu a pri dozore činnosti učiteľov a personálu. Smernice poskytujú aj údaje o dennom režime detí, o finančných záväzkoch rodičov: deti chudobných rodičov boli prijímané bezplatne, zámožnejšie rodiny platili 10 až 20 grajciarov za mesiac, k čomu sa rodičia pri zápise zaviazali sľubom. Pri zápise sa požadoval očkovací preukaz (!).

V paragrafe 18 je podrobne opísané zariadenie opatrovne: *Spolok sa postará, aby bola zriadená miestnosť s dvoma izbami pre deti. Jedna je priestrannejšia a určená pre vyučovanie, v ktorej v dvoch oddeleniach pre chlapcov a dievčatá sú okolo stien na podlahe pripevnené lavice s operadlami. Steny sú opatrené písmenami, učebnými tabuľkami, kresbami, obrazmi a tabuľkami na písanie. V druhej miestnosti sa odkladajú šaty, klobúky, košíky a prinesené jedlo. Tu na vhodnom mieste stojí stôl s krčahom vody a plechovými pocínovanými pohármi, umývadlami a uterákmi. V tejto izbe deti aj obedujú. Tieto miestnosti sa dva razy cez deň, tj. ráno a odpoľudnia vetrajú a každý deň raz vydrhnú, nad čím majú zvlášť dozerať príslušná podpredsedníčka . . . a príslušná pani, ktorá má v tom čase dozor. Keďže deti sa ľahko unavia a zvlášť v lete sú ospalivé, zariadilo sa, aby si v druhej izbe mohli na rohožky ľahnúť.*

V § 19 sa hovorí o zdravotnom dozore, § 21 obsahuje pokyny pre rodičov, Deti mali prichádzať do opatrovne ráno pred ôsmou hodinou a poobede pred druhou hodinou. Mohli tiež zostať v ústave celý deň, pričom sa im v poludnie vydalo jedlo, ktoré so sebou priniesli. V prípade, že dieťa zostalo doma, malo sa to oznámiť učiteľovi.

Opatrovňa v Banskej Bystrici teda nebola len útlkom pre deti zamestnaných rodičov, ale kládla si seriózne vzdelávacie a výchovné ciele, zamerané na prípravu detí pre vstup do národnej školy. V svojom čase predstavovala pozoruhodnú súčasť školstva v meste. História opatrovne bola predmetom vedeckého bádania profesora Jána Mikleša, významného slovenského pedagóga a historika.⁸

⁶ MIKLEŠ, J.: *Filantropizmus*....s. 131.

⁷ *Smernice pre bystrický Ženský spolok a detskú opatrovňu z r. 1853.* In: Kapitoly z histórie materského školstva. Bratislava : SPN, 1970, s. 130-141.

⁸ KOVÁČIKOVÁ, D.: *Vedecká a publikačná činnosť Jána Mikleša.* In: Acta Universitatis Matthiae Bellii, Pedagogická fakulta, č. 4. Banská Bystrica : UMB, 1997, s. 91.

Literatúra

- Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava : SPN, 1970.
- Kováčiková, D.: Vedecká a publikačná činnosť Jána Mikleša. In: Acta Universitatis Matthiae Bellii, Pedagogická fakulta, č. 4. Banská Bystrica, UMB, 1997.
- Mikleš, J.: Filantropizmus Márie Terézie Brunswickovej a správy slovenských časopisov o potrebe zakladať detské opatrovni v 19. storočí na Slovensku. In: Zborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici, Bratislava, SPN 1964. Dokument je v tomto prameni uvádzaný ako "Informačná tabuľka".
- Mikleš, J.: Vznik detskej opatrovne v Banskej Bystrici. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava, SPN 1970.
- Mikleš, J.: Vznik detskej opatrovne v Banskej Bystrici. In: Kapitoly z histórie materského školstva na Slovensku. Bratislava, SPN 1970.
- Mikleš, J.: Vznik detských opatrovni v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia. In: Jednotná škola XVI, 1964, č. 7.
- Mikleš, J.: Základy a pramene teórie predškolskej výchovy v prvých detských opatrovniach v Uhorsku. Úvod. Jednotná škola XVII, 1965, č. 4.
- Mikleš, J.: Základy a pramene teórie predškolskej výchovy v prvých detských opatrovniach v Uhorsku. Dokončenie. Jednotná škola XVII, 1965, č. 5.

Summary

The first nursery school in Banska Bystrica

The first nursery school in the territory of Slovakia was grounded in Banská Bystrica in the year 1829. The article describes the circumstances of its foundation and its educational activity.

PREHLAD PRAMEŇOV K DEJINÁM BANSKOBYS- TRICKÝCH ŠKÔL V ŠTÁTNO M ARCHÍVE V BANSKEJ BYSTRICI

Katarína Burkovská

Štátny okresný archív v Banskej Bystrici

Keďže štúdiu dejín banskobystrického školstva v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici (ďalej len ŠOKA v BB) sa venuje zvýšená pozornosť najmä zo strany poslucháčov Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a taktiež zo strany študentov gymnázií pôsobiacich v Banskej Bystrici, rozhodli sme sa zúčastniť tejto vedeckej konferencie s koreferátom na tému: Prehľad prameňov k dejinám banskobystrických škôl v ŠOKA v Banskej Bystrici.

Nielen bádatelia, ale aj stránky sú častými žiadateľmi o nahliadnutie do písomností školských fondov uložených v ŠOKA v BB. Verejnosť má záujem najmä o vyhotovenie kópií vysvedčení, protokolov o záverečných skúškach, osobných spisov atď.

Keďže ŠOKA v BB je aj mestským archívom, jeho povinnosťou bolo a je prebrať nielen registratúry škôl pôsobiacich v obvode Banskej Bystrice, ale aj registratúry škôl pôsobiacich v meste. Takže do komplexnej archívnej starostlivosti ŠOKA v BB patria celky písomností jednotlivých škôl v meste a jeho obvode. Písomnosti každej školy tvoria v archíve jeden ucelený archívny celok - fond (zvýraznený je tučným písmom).

V archíve opatrujeme fondy národných (ľudových) škôl až zo začiatku 19. storočia, stredných škôl (gymnázií) od konca 18. storočia, ale o školách a učiteľoch nájdeme cenné archívne dokumenty aj vo fonde Mesto Banská Bystrica 1255-1922, Mestský úrad v Banskej Bystrici 1923-1945, Miestny národný výbor v Banskej Bystrici 1945-1949 (1951), Školský inšpektorát v Banskej Bystrici (1908) 1919-1945 (1951), Okresný úrad v Banskej Bystrici 1923-1945, Okresný národný výbor v Banskej Bystrici 1945-1949 (Ďalej len MBB, MÚ v BB, MNV v BB, ŠI v BB, OÚ v BB, ONV v BB), ku ktorým sú vypracované aj archívne pomôcky - inventáre.

S otázkami školstva sa sa stretáme aj vo fonde Okresný národný výbor v Banskej Bystrici 1954-1990, odbore školstva, ktorý ešte nie je spracovaný. Väčšinu týchto fondov tvoria inventarizácie, plány, rozpočty, rozbor, projektová a rozpočtová dokumentácia. Uložené sú tu osobné spisy učiteľov zo 40-tych až 60-tych rokov, dislokácie učiteľov z rokov 1953-1968, rozväzovanie pracovného pomeru zamestnancov v 50-tych až 60-tych rokoch, rôzne písomnosti 1. a 2. žiackeho domova z rokov 1953-1957. Ostatné písomnosti škôl sú uložené na Okresnom úrade v Banskej Bystrici, v registratúrnom stredisku.

Zaujímavým prameňom k poznaniu dejín školstva v meste je aj regionálna tlač. V archívnej knižnici sa nachádzajú napr. Banskobystrické noviny 1934-1935, Pohronský hlásnik 1926-1938, Naše noviny 1934-1939, Hronské noviny 1920-1928, v ktorých sa hojne vyskytujú články týkajúce sa banskobystrických škôl.

Našou snahou bolo urobiť prehľad všetkých škôl archívne materiály ktorých sú uložené v ŠOKA v BB, a to škôl poskytujúcich základné vzdelanie, všeobecné a odborné stredné vzdelanie a učňovské vzdelanie od konca 18. storočia do polovice 20. storočia. Zmyslom práce je pomôcť bádateľom vyhľadať v archíve školské fondy a vo fondoch príslušné skupiny archívnych dokumentov, prípadne aj jednotliviny k študovanej téme, upozorniť verejnosť na obsah a možnosti využitia archívnych dokumentov školských fondov banskobystrických škôl. Zverejnenie obsahu školských fondov pomôže bádateľovi posúdiť tieto fondy z hľadiska možností ich využitia a hodnoty pre historické bádanie. V snahe uľahčiť bádateľom orientáciu v archívnom materiáli týkajúcom sa škôl podávame nielen prehľad všetkých školských fondov, ale aj stručný a prehľadný historický vývoj danej školy (pôvodcu fondu). Keďže údaje k danej škole si možno doplniť aj z iných fondov, už z inventarizovaných, podávame stručný obsah písomností, ktoré sa týkajú škôl a sú súčasťou týchto fondov.

Zaradenie škôl do stupňa poskytovanej úrovne vzdelania, vymedzenie názvu a časového rozsahu fondov banskobystrických škôl

Zaradiť školy do stupňa poskytovaného vzdelania (základné, stredné, vysoké), vymedziť názov a časový rozsah fondov škôl je náročné vzhľadom na zložitý vývoj školstva u nás. Školám sa často menil názov, upravovala dĺžka výučby, rozširovala alebo zužovala povinná školská dochádzka, menilo sa zaradenie do stupňa poskytovaného vzdelania. Preto sa v archívnej praxi stalo pravidlom, že pri zmene názvov pôvodcov fondov uvádzame posledný názov skutočného pôvodcu fondu. V systéme základného (ľudového) školstva sa stretávame aj so zlučovaním viacerých škôl do jednej, aj s členením škôl na stupne ako to bolo v roku 1948, keď sa 8. ročné ľudové školy rozčlenili na národné a stredné školy, ktoré sa v roku 1953 opäť zlúčili a vytvorili nový typ - osemročné stredné školy. Naše členenie škôl na školy základné, stredné všeobecnovzdelávacie, stredné odborné, učňovské a vysoké, ktoré je uvedené aj na internetovej stránke pod názvom <http://www.archivneusohl.sk>, je len ilustračné, pretože zaradenie školy do určitého stupňa poskytovaného vzdelania je v rôznych obdobiach rôzne. Napr. pod pojmom "stredné školy" sa do roku 1918 rozumeli len gymnáziá. Počnúc rokom 1919 k nim pribudli učiteľské ústavy, ktoré v zmysle zákonného článku 38/1868 boli v systéme základného školstva. V jedenásťročných stredných školách bolo ucelené základné a stredné školské vzdelanie. Hoci ročníky 1-8 sú základnými školami, ročníky 9-11 strednými, budeme ich ako celok pokladať za stredné školy v klasickom slova zmysle.

Význam fondov škôl jako pramenných materiálov k poznaniu histórie školstva v Banskej Bystrici

Školské fondy zostanú vždy primárnym pramenným materiálom pre poznanie vývoja školstva, jeho miesta v spoločnosti. Prirodzene nájdeme v nich údaje aj k ostatným problémom, ako napr. sociálne pomery v meste, historické otázky mesta, údaje o významných osobnostiach mesta a pod. Význam písomností škôl je v zásade úmerný ich stupňu. Najväčší význam majú písomnosti gymnázií a učiteľských akadémií. Najmä u posledných možno využiť triedne výkazy k overeniu a doplneniu bibliografických dát o významnejších osobnostiach a spisy pre poznanie politického života na škole. Najcen-

nejším prameňom pre štúdium činnosti školy okrem úradných dokumentov a korešpondencie sú výročné správy, ktoré sú súčasťou buď fondov jednotlivých škôl, alebo archívnej knižnice, alebo fondov MBB, MÚ v BB. Využitím výročných správ vo výskume dejín školstva v Banskej Bystrici možno obohatiť nielen faktografiu vývoja jednotlivých škôl, ale aj spresniť celkový obraz školstva.

Pre poznanie dejín základného školstva v meste Banská Bystrica a v jeho regióne do roku 1951 poskytujú bohatý prameň písomnosti ŠI v BB. Spracovaný fond ŠI v BB možno využiť pri štúdiu školskej politiky štátnej správy na úrovni škôl ľudových i meštianskych, t.j. v okruhu všeobecného vzdelania v rokoch 1919-1951. Súbor pravidelných hlásení o počte žiakov, učiteľov, o dodržiavaní predpísaného učebného plánu a vyučovacích metód obsiahnutých vo fonde je vhodný na štatistické spracovanie, aj keď neumožňuje podať obraz o stave vzdelanosti celého obyvateľstva. Spisy jednotlivých škôl, ktoré tvoria väčšiu časť fondu ŠI v BB, poskytujú údaje o zriadení školy, úprave a zmenách jej obvodu, právneho postavenia, o počte tried, žiactva a učiteľského zboru, ich kvalifikácii, národnosti, stave, náboženskom vyznaní učiteľov a žiakov, ich sociálnom rozvrstvení, o školskej dochádzke, hospodárení školy a pod. Písomnosti ŠI v BB ďalej podávajú informácie o mobilizácii učiteľov počas 2. svetovej vojny, ich účasti v SNP, pôsobení v Hlinkovej garde. Zaujímavý by mohol byť pre bádateľa súpis majetku škôl, z ktorého jasne vidieť finančnú situáciu školy, alebo kvalifikačné tabuľky učiteľov s uvedením výšky ich platu. Významné pre poznanie problémov základných škôl sú zápisnice školských stolíc a kuratórií. Vo fonde sú zachované aj písomnosti detských opatrovní a škôlok. I keď tieto písomnosti majú skôr sociálny než školský charakter a nepripisujeme im veľkú hodnotu, myslíme si, že je správne, aby okresný archív ako regionálny archív predsa len zhromaždil a zachoval istý výber týchto archívnych dokumentov pre poznanie štruktúry školstva v rokoch 1919-1951.

Súčasťou fondu MBB sú výkazy škôl a výchovných ústavov, správy o mestských školách, zápisnice školských stolíc, obehníky min. školstva a osvety, správy o stave banskobystrických škôl po hygienickej stránke, o školskej dochádzke, školnom, platoch učiteľov, rôznych akciách školskej mládeže, zoznamy zapísaných žiakov banskobystrických škôl, údaje o umiestnení škôl, príspevkoch mesta na cirkevné školstvo, rozpočty na školy a škôlky, vyúčtovanie škôl. Všetky tieto údaje poskytujú všeobecné informácie o školách v meste a bádateľ si z nich môže urobiť prehľad o celkovej situácii školstva v Banskej Bystrici.

Ale pre poznanie histórie konkrétnej školy ako sme už spomenuli sú najdôležitejšie a najcennejšie fondy jednotlivých škôl.

Prehľad prameňov k dejinám škôl v Banskej Bystrici s udaním ich stručného historického vývoja

A. Základné školy v Banskej Bystrici

Ku školám poskytujúcim základné vzdelanie patrili ľudové (národné) školy a meštianske školy, neskôr premenované na stredné školy. Písomnosti týchto škôl sú zachované väčšinou z 20. st., zriedka zo začiatku 19. st. Keďže školstvo bolo v Uhorsku a teda aj na Slovensku od prvopočiatkov v rukách cirkvi, veľká časť písomností ľudových škôl, ale aj stredných (napr. Evanjelické gymnázium v B. Bystrici a iné) je uložená v cirkevných archívoch (na jednotlivých farách a v archíve biskupského úradu), ktoré

ešte nie sú spracované. Staršie písomnosti základných škôl sa v ŠOKA v BB nachádzajú len sporadicky. Kompletne sa nezachovali ani mladšie písomnosti základných škôl. ŠOKA v BB postráda napr. archív *Zidovskej ľudovej školy v Banskej Bystrici*, *Štátnej meštianskej školy dievčenskej v Banskej Bystrici*, *Rímsko-katolíckej meštianskej školy dievčenskej v Banskej Bystrici*.

Počiatky ľudového školstva v B. Bystrici môžeme klásť pravdepodobne už do 13. st., kedy už existovala farská škola a neskôr mestská škola. Písomné záznamy o nej sa v ŠOKA nenachádzajú, pretože pri požiari zhoreli mnohé vzácne listiny a knihy. Prvá zmienka o učiteľovi sa nachádza v mestskej účtovnej knihe z r. 1386-1399. V r. 1527 vznikla mestská latinská škola, záznamy o ktorej sú v mestských účtoch zo 16. st. Z tohto obdobia sú zaujímavé predovšetkým školské poriadky z rokov 1564, 1574, 1580. Písomnosti z tohto obdobia poskytujú informácie o učiteľoch, vyučovacom jazyku, podporovaní chudobných žiakov, učive.

V rozpätí rokov 1955-1971 ŠOKA v BB prevzal do trvalej úschovy písomnosti **1. Národnej školy v Banskej Bystrici** a jej právnych predchodcov z rokov **1805-1953**. Písomnosti tohto typu škôl do roku 1953 vo všetkých jej fázach považujeme za jeden fond a označujeme ho názvom poslednej školy. Tvorí ho 47 škatúľ a je nespracovaný. Predchodcom *1. Národnej školy v Banskej Bystrici 1948-1953* boli:

Rímsko-katolícka ľudová škola chlapčenská v Banskej Bystrici 1805-1944

Rímsko-katolícka ľudová škola dievčenská v Banskej Bystrici 1820-1944

1. Štátna ľudová škola v Banskej Bystrici 1945-1948

V roku 1953 sa 1. Národná škola v B. Bystrici zlúčila so *Strednou školou v B. Bystrici* (bývalou *Meštianskou školou*) a vznikla *1. Osemročná stredná škola v Banskej Bystrici*.

Písomnosti *Rímsko-katolíckej ľudovej školy chlapčenskej v Banskej Bystrici* tvoria najmä triedne knihy a klasifikačné katalógy za roky 1890-1944. Ďalej fond obsahuje výročné správy, rozvrhy hodín, denníky, výkazy, školský inventár, zoznamy chlapcov, úradné spisy a kmeňovú knihu školy. Vo fonde ŠI v BB sú údaje o učiteľoch, účtovné záležitosti, správa o stave kmeňového majetku školy atď. Vo fonde MBB sa nachádzajú správy a výkazy o škole, výročné správy za roky 1908-1912, údaje o školskej dochádzke, rozvrhy hodín, platy učiteľov, údaje o klasifikačných katalógoch. Vo fonde MÚ v BB je súpis školopovinných detí, organizácia vyučovania, rozpočet školy, vyúčtovanie, záverečné účty školy atď.

Rímsko-katolícka ľudová škola dievčenská v Banskej Bystrici vznikla v roku 1796. V mestskom protokole z roku 1796 je rozvrh hodín tejto školy. Ale v r. 1812 bola ztvorená a dievčatá koedukovali s chlapčenskou ľudovou školou, alebo prešli do evanjelickej ľudovej školy. Znovuotvorená bola v r. 1918. Písomnosti tejto školy za roky 1820-1944 tvoria triedne knihy, klasifikačné katalógy za roky 1890-1944, úradné spisy.

V roku 1945 sa Rímsko-katolícka škola dievčenská spolu s Rímsko - katolíckou školou chlapčenskou pretvorili na *1. Štátnu ľudovú školu v Banskej Bystrici*. Písomnosti tejto školy ako právneho nástupcu Rímsko-katolíckej ľudovej školy tvoria taktiež triedne výkazy, klasifikačné katalógy za šk. rok 1947/48, korešpondencia, inventáre učebných pomôcok a školského zariadenia, osobné výkazy učiteľov, súpis hnutelností a nehnuteľností školy.

Archívne dokumenty **1. Národnej školy v Banskej Bystrici** (právneho nástupcu 1. Štátnej ľudovej školy) pozostávajú z klasifikačných katalógov za roky **1948-1953**, triednych výkazov, rozpočtu, záverečného účtu a iných písomností. Zápisnice

z učiteľských porád, výkaz práce učiteľov v organizáciách, správy o záujmových krúžkoch atď. sa nachádzajú vo fonde ŠI v BB.

Pomôckou k poznaniu dejín rímsko-katolíckeho ľudového školstva v B. Bystrici a v jej okolí môže slúžiť aj Historický schematizmus rím. kat. ľudových škôl a učiteľov banskobystrickej diecézy do roku 1896, ktorý je súčasťou archívnej knižnice.

V r. 1960 ŠOKA v BB prevzal od **Osemročnej strednej školy**, predchodcu **2. Národnej školy v Banskej Bystrici**, pri *Vyššej pedagogickej škole v Banskej Bystrici* písomnosti svojho a jej predchodcov za obdobie **1897-1953**. Archívny materiál je uložený v 13 škatuliach a je nespracovaný. Právnymi predchodcami **2. Národnej školy v Banskej Bystrici 1948-1953** boli: *Evanjelická augsburského vyznania ľudová škola v Banskej Bystrici 1897-1945*, *2. Štátna ľudová škola v Banskej Bystrici 1945-1948*, *2. Národná škola v Banskej Bystrici 1948-1953*

Ťažisko písomností *Evanjelickej aug. vyznania ľudovej školy v Banskej Bystrici* tvoria triedne knihy a klasifikačné katalógy. V spisoch školy nájdeme kroniku školy za roky 1919-1949, vysvedčenia, zápisnice o prehliadke školy a iné zápisnice, dekréty učiteľov, osobné výkazy učiteľov, bežnú korešpondenciu, štatistiky, príписы, obežníky, záverečné účty. Zachované písomnosti z fondu ŠI v B. Bystrici oboznamujú so stavom kmeňového majetku školy, školskej budovy, s osobnými záležitosťami učiteľov a je tu aj výkaz členov školskej stolice. V archívnej knižnici je Správa o cirkevných veciach a školstve ev. a vyzn. cirkevnej obce v B. Bystrici za roky 1876-1886.

Spisy **2. Štátnej ľudovej školy v Banskej Bystrici** tvoria rôzne evidencie, štatistiky, údaje o školskej dochádzke, pedagogických odmenách, skúškach spôsobilosti, bežná agenda a iné. Fond MBB obsahuje písomnosti, ktoré sa týkajú platu učiteľov, školskej dochádzky, stavby budovy, rozpočtu školy. Významnejšie sú výročné správy. Súpis poštátnených nehnuteľností školy a údaje o poštátnení školy sú súčasťou fondu MNV v BB. Vo fonde ŠI v BB je napr. zápisnica zo schôdze rodičovského združenia, evidenčný list o organizácii školy atď.

Archívny materiál **2. Národnej školy v Banskej Bystrici** pozostáva z korešpondencie a iných úradných spisov.

Ďalšou ľudovou školou pôsobiacou v meste bola **Židovská ľudová škola**, v ktorej sa začalo vyučovanie v r. 1878. Archív tejto školy sa v ŠOKA v BB nenachádza. Údaje o nej nájdeme vo fonde ŠI v BB, kde sú uložené písomnosti týkajúce sa osobných záležitostí učiteľov, príspevky židovskej obce na udržiavanie školy, menoslov členov židovskej školskej stolice a korešpondencia školy. Vo fonde MBB sú údaje o otvorení školy, správa o škole, o jej stave, klasifikačných katalógoch. Ale najvýznamnejšie sú výročné správy z rokov 1878-1903, ktoré sú tiež súčasťou fondu MBB.

Pri ľudových školách pôsobili nedeľné opakovacie školy. Ich poslaním bolo opakovat' prebraté učivo v elementárnej škole. Navštevovali ich povinne ešte 3 roky žiaci, ktorí absolvovali 6 ročnú dennú školskú dochádzku. Vo fonde MBB je správa mešťanostu k reorganizácii *mestskej nedeľnej opakovacej školy*, výročné správy za roky 1860, 1861, správy o zriadení a organizácii školy, o vyučovaní náboženstva na škole.

Pri učiteľských akadémiách sa zriaďovali cvičné školy ako ďalší typ ľudových škôl. V B. Bystrici pôsobila **5 - triedna cvičná ľudová škola pri učiteľskej akadémii 1936-1942**. V ŠOKA v BB je uložená 1 škatuľa tohto nespracovaného fondu, ktorý tvoria triedne knihy z rokov 1936-1942 a rokovacie zápisnice.

Popri štátnych ľudových školách pôsobili v B. Bystrici aj súkromné školy poskytujúce základné vzdelanie. V zápisniciach mesta z roku 1578 sú údaje o súkromnej diev-

čenskej škole (Deutsche Mädleinschul), ktorá vznikla v r. 1575. Neskôr sa volala mestská dievčenská škola, ktorá v 2. pol. 19. stor. zanikla a prešla do katolíckej dievčenskej ľudovej školy. Súčasťou fondu MBB sú zmienky o súkromnej dievčenskej škole pani Hartlovej (1856-1862), o povolení pre pani Fány Hellovú otvoriť súkromnú dievčenskú školu z r. 1863, údaje o evanjelických skromných dievčenských školách dr. Zipsera a J. Klimovej.

K základným školám môžeme zaradiť aj meštianske školy. Školský zákon č. 95/1948 Zb.z. premenil k 1. sept. 1948 obvodné meštianske školy na stredné školy. Stredné školy v rokoch 1948-1953 poskytovali síce základné všeobecné vzdelanie, ale nadväzovali teritoriálne i stupňom vzdelania na zrušené meštianske školy, a tak podávame ich opis spoločne s opisom dokumentov meštianskych škôl pod posledným názvom *Stredná škola v Banskej Bystrici*.

V roku 1960 prevzal ŠOKA v BB od **2. Osemročnej strednej školy v Banskej Bystrici** do archívnej starostlivosti písomnosti jej predchodcu **Strednej školy chlapčenskej v Banskej Bystrici** s písomnosťami jej právnych predchodcov za roky **1883-1953** o počte 23 škatúľ. Fond je nespracovaný, usporiadaný. Právnym predchodcom *Strednej školy chlapčenskej v Banskej Bystrici 1948-1953* bola:

Štátna meštianska škola chlapčenská v Banskej Bystrici 1883-1920, 1938-1948, ktorá bola v rokoch 1921-1938 spojená s dievčenskými triedami pod názvom: *Štátna meštianska škola zmiešaná v Banskej Bystrici (1921-1938)*.

Písomnosti *Štátnej meštianskej školy chlapčenskej a Štátnej meštianskej školy zmiešanej* tvoria z veľkej časti triedne knihy a výkazy o prospechu za roky 1919-1948. V spisoch školy nájdeme zápisnice o skúškach dospelosti, o správaní žiakov, rôzne priestupky mládeže, písomné práce žiakov, platobné listiny učiteľov, pokladničné knihy, inventár školy, zápisnice obvodnej školskej rady, hlavnú knihu majetku školy, zápisnicu o prevzatí školy atď. V archívnej knižnici sa nachádzajú výročné správy školy za roky 1883-1917.

Písomnosti *Strednej školy chlapčenskej v Banskej Bystrici* tvorí bežná korešpondencia školy. Archívne dokumenty týkajúce sa tejto školy sú aj súčasťou fondu ŠI v BB, MÚ v BB, MNV v BB.

Archív *Strednej školy dievčenskej v Banskej Bystrici* a jej predchodcu *Štátnej meštianskej školy dievčenskej v Banskej Bystrici* sa v ŠOKA v BB nenachádza. Vo fonde MBB je zmienka o o stavbe budovy pre školu, plány budovy, rozpočet. Najcennejšie sú výročné správy za roky 1883-1917. Fond ŠI v BB obsahuje písomnosti tejto školy za roky 1938-1948 a týkajú sa organizácii školy, stavu majetku školy, základných údajov o škole, osobných záležitostí učiteľov a účtovného materiálu.

Vo fonde ŠI v BB je zopár písomností týkajúcich sa Rímsko-katolíckej meštianskej školy dievčenskej za roky 1928-1944.

Do systému základného školstva zaraďujeme aj Školu pre deti duševne úchylné, zriadenú v Banskej Bystrici v roku 1931, premenovanú neskôr na Pomocnú školu. Písomnosti pomocnej školy nájdeme vo fonde ŠI v BB a vo fonde MNV v BB.

Archívne dokumenty výchovných ústavov, sirotincov, detských škôlok a opatrovní nájdeme vo fonde MBB, MÚ v BB. Vo fonde ŠI v BB sú zmienky o Detskej opatrovní ženského spolku v Banskej Bystrici 1938, 1941-1943, Rímsko-katolíckej detskej opatrovní v Banskej Bystrici 1930-1944, 1. Štátnej detskej opatrovní v Banskej Bystrici 1946-1949, 2. Štátnej detskej opatrovní v Banskej Bystrici 1945-1949.

B. Stredné všeobecnovzdelávacie školy v Banskej Bystrici

Pod pojmom "stredné školy" sa až do roku 1918 rozumeli iba gymnáziá. Počnúc rokom 1919 podľa zákona č. 293/1919 k nim pribudli aj učiteľské ústavy a odborné učiteľské ústavy. Čiže do roku 1919 aj tie patrili do systému základného školstva.

Fond Vyššieho rímsko-katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici je ohraničený rokmi 1783-1918, obsahuje 20 škatúl a je nespracovaný, usporiadaný. Je to najvýznamnejší školský fond uložený v ŠOKA v BB. Najviac využívaným archívnym materiálom sú výročné správy z rokov 1852-1917. Väčšiu časť dokumentov tvoria knihy, a to klasifikačné katalógy za roky 1788-1898 a triedne knihy z rokov 1866-1918. V spisovom materiáli nájdeme zápisnice z porád z rokov 1858-1914, polročné hlásenia, obežníky, informácie o žiakoch, písomné práce žiakov, maturitné protokoly, zoznamy žiakov, hospodársko-administratívne záznamy, spisovú agendu, denník príjmov a výdavkov školy. V spisoch fondov MBB, MÚ v BB, MNV v BB nájdeme údaje o zriadení gymnázia, jeho poštátnení, o stavbe budovy aj s plánmi, o vyučovacej reči a vyučovacích hodinách, o odmenách žiakom. Ďalej sa tu nachádzajú pozvánky na skúšky, štatistické výkazy, odpis korešpondencie biskupa Š. Moyzeša so župou vo veci organizácie gymnázia atď.

V roku 1919 bolo Vyššie rímsko-katolícke gymnázium premenované na Československé štátne gymnázium Andreja Sládkoviča v B. Bystrici, výročné správy ktorého za roky 1913, 1914, 1919-1931 sa nachádzajú v archívnej knižnici.

Ďalšou významnou školou, ktorá pôsobila v Banskej Bystrici bolo Evanjelické gymnázium. Od školského roku 1913/1914 sa podarilo dosiahnuť premenovanie gymnázia na Vyššie osemtriedne evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici. V roku 1919 gymnázium zaniklo. Jeho archív sa nachádza na evanjelickej fare v B. Bystrici. Písomnosti gymnázia tvoria súčasť fondu MBB a týkajú sa otázky zriadenia školy, stavby a slávnostného odovzdania budovy školy. Ďalej tu nájdeme školské výkazy a iný spisový materiál. V archívnej knižnici sú výročné správy za roky 1875-1918.

Druhým typom strednej všeobecnovzdelávacej školy, ktorá pôsobila v B. Bystrici bola *Štátna vyššia škola dievčenská*. Jej priamym pokračovateľom bolo *Štátne reformné reálne gymnázium Karola Kuzmányho*, ktoré sa v školskom roku 1951/52 zlúčilo s Gymnázium A. Sládkoviča a vzniklo už spomínané *Československé štátne gymnázium A. Sládkoviča v Banskej Bystrici*. Vyššie dievčenské školy boli 6-ročnými školami a mali vychovávať dievčatá z radov maďarskej buržoázie. Poskytovali dievčatám vyššie vzdelanie ako meštianske školy.

ŠOKA v BB uschováva písomnosti *Štátnej vyššej školy dievčenskej v Banskej Bystrici* za obdobie 1883-1918 (1920), ktoré sú uložené v 5 škatuliach. Fond školy je nespracovaný. Najvýznamnejšie pre poznanie histórie školy sú výročné správy za roky 1883-1908. Ďalej sa tu nachádzajú zápisnice z metodických porád (1887 - 1918), spisy (1883 - 1919), klasifikačné katalógy a triedne výkazy z rokov 1912 - 1917, účtovný materiál. Vo fonde MBB sú výročné správy za roky 1894-1897, údaje o zriadení školy, stavbe školskej budovy atď.

Archívne dokumenty fondu *Štátneho reformného reálneho gymnázia K. Kuzmányho v Banskej Bystrici* sú ohraničené rokmi 1922-1948 a uložené sú v 4 škatuliach. Fond je nespracovaný. Tvoria ho klasifikačné katalógy z rokov 1922-1948, spisový materiál za roky 1919-1948, hlavná účtovná kniha z rokov 1927-1936. Vo fonde MBB sú údaje o založení gymnázia a v archívnej knižnici výročné správy za roky 1919-1949 atď.

Vo fonde MBB sú zmienky o 2 súkromných *vyšších dievčenských školách* a o *robotníckom gymnáziu*, ktoré pôsobili v B. Bystrici na začiatku 20 storočia.

Ucelenosť základného a stredného vzdelania predstavuje jedenásťročná stredná škola. Hoci ročníkmi 1 až 8 je základnou školou a ročníkmi 9 až 11 strednou, budeme ju ako celok pokladať za strednú školu v klasickom slova zmysle. Jedenásťročné stredné školy sa stali nástupkyňami bývalých gymnázií s povinnou 8-ročnou školskou dochádzkou, kým ročníky 9-11 nadväzujúce na ôsmy ročník boli výberové. Školským rokom 1960/61 v zmysle školského zákona 186/1960 Zb. sa prvých 8 (9) ročníkov pretvorilo na ZDŠ a z vyšších troch ročníkov sa utvoril nový typ školy - všeobecnovzdelávacia stredná škola, neskôr gymnázium. Fond 2. *Jedenásťročnej strednej školy v Banskej Bystrici* je ohraničený rokmi 1953-1959, tvorí ho 7 škatúl výlučne s triednymi knihami. Fond je nespracovaný, usporiadaný.

C. Stredné odborné školy v Banskej Bystrici

Do sústavy stredných škôl môžeme zaradiť aj učiteľské ústavy. Tieto školy dávali svojim absolventom celkom špeciálne vzdelanie pre istý druh životného povolania. Zákon č. 288/1940 Sl. z. z 29. okt. 1940 premenoval učiteľské ústavy na učiteľské akadémie. Po poštátnení akademií v zmysle nariadenia SNR č. 34/1945 Zb. n. SNR učiteľská akadémia v Banskej Bystrici mala názov *Štátna učiteľská akadémia v Banskej Bystrici*, od roku 1948 *Učiteľská akadémia*. V roku 1950 zanikla.

ŠOKA v BB uschováva písomnosti *Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Banskej Bystrici*, ktorá spolu s písomnosťami *Učiteľského ústavu v Banskej Bystrici* tvorí jeden fond ohraničený rokmi 1919-1950. Fond je nespracovaný, uložený v 11 škatuliach. Písomnosti *Učiteľského ústavu v Banskej Bystrici 1919-1940* tvoria najmä klasifikačné katalógy z rokov 1919-1940, vysvedčenia dospelosti z r. 1940, osobné výkazy učiteľov z rokov 1928-1933, maturity z r. 1923, 1928 a výročné správy za roky 1927-1940. Písomnosti *Učiteľskej akadémie v Banskej Bystrici 1940-1950* pozostávajú z triednych výkazov z rokov 1948-1950, vysvedčení dospelosti z rokov 1941, 1945, 1946, hlavného katalógu, protokolov o skúške z r. 1950, zápisníc z rokov 1940-1948. Pramene k dejinám tejto školy sú súčasťou fondu MBB, a to napr. listy Štefana Moyzeša vo veci učiteľskej preparandie, oslavy 10. výročia trvania ústavu, výročné správy za roky 1940-1949, plány budovy pre učiteľský ústav. Vo fonde OÚ v BB sú tiež údaje o stavbe školskej budovy.

Pri Učiteľskej akadémii v BB pôsobila *Skúšobná komisia pre učiteľov ľudových a meštianskych škôl v Banskej Bystrici*, fond ktorej tvorí 18 škatúl z rokov 1920-1951(1954). Fond je nespracovaný a obsahuje výsledky skúšok, protokoly o priebehu skúšok, vysvedčenia o učiteľskej spôsobilosti atď.

Pri učiteľských ústavoch sa zriaďovali aj odborné učiteľské ústavy. Boli to zariadenia na vzdelávanie učiteliek domácich náuk a zariadenia na vzdelávanie učiteliek mestských materských škôl. Podľa štatútu ústavu poskytovali absolventkám vzdelanie potrebné pre vedenie domácností, výchovu v rodine a spôsobilosť vyučovať domáce náuky (ženské ručné práce). Odborné učiteľské ústavy zanikli spolu s učiteľskými akademiami v šk. roku 1949/50. V ŠOKA BB vo fonde MÚ v BB sa nachádza memorandum proti zmene organizačného štatútu *Ústavu pre vzdelanie učiteliek domácich náuk* z roku 1931.

Vo fonde MBB sa nachádzajú účtovné písomnosti *Vyššej osvetovej školy*, ktorá taktiež pôsobila pri Učiteľskej akadémii.

Školský zákon č. 95/1948 Zb. predpokladal premenu učiteľských akadémií na gymnáziá, ktoré ale nemali byť ich opakovaním. Mal to byť nový typ školy, ktorá mala síce poskytovať všeobecné vzdelanie, ale so zameraním k učiteľskému povolaniu. Zákon č. 31/1953 Zb. o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov a vládne nariadenie č. 32/1953 Zb. premenovali pedagogické gymnáziá na pedagogické školy bez narušenia ich vnútornej organizácie. Pod týmto označením existovali do konca šk. roku 1958/59, kedy v zmysle zákona č. 57/1959 Zb. a vládneho nariadenia č. 118/1959 Zb. zanikli a ich pôsobnosť prechádza na novootvorené pedagogické inštitúty.

Písomnosti *Pedagogického gymnázia v Banskej Bystrici* a *Pedagogickej školy pre vzdelanie učiteľov národných škôl v Banskej Bystrici* tvoria jeden archívny fond s názvom **Pedagogická škola pre vzdelanie učiteľov národných škôl v Banskej Bystrici 1950-1960** s počtom škatúl 15. Fond je nespracovaný. Písomnosti *Pedagogického gymnázia 1950-1953* obsahujú hlavný katalóg, triedne knihy, inventár školy. Písomnosti *Pedagogickej školy 1953-1960* tvoria triedne výkazy, triedne knihy, zápisnice, kádrové posudky žiakov, protokoly o skúškach, údaje o činnosti profesorského zboru, albumy školy, korešpondencia.

Ku školám poskytujúcim stredné odborné vzdelanie patrí *Vyššia hospodárska škola v Banskej Bystrici 1949-1960*. Jej predchodcom bola *Štátna vyššia obchodná škola v Banskej Bystrici* založená v roku 1902. V šk. roku 1922/23 bola zreorganizovaná a vznikla 4. ročná *Štátna obchodná akadémia v Banskej Bystrici*. V ŠOKA v BB v archívnej knižnici sa nachádzajú výročné správy akadémie za roky 1924-1948. V šk. roku 1949/50 sa mení názov školy na už spomínanú *Vyššiu hospodársku školu v Banskej Bystrici*, písomnosti ktorej taktiež tvoria len výročné správy za roky 1949-1952. V roku 1960 bola škola výnosom Ministerstva školstva a kultúry premenovaná na *Strednú ekonomickú školu v Banskej Bystrici*.

Okrem Vyššej obchodnej školy pôsobila v Banskej Bystrici aj *Nižšia obchodná škola*. Vo fonde MBB sú údaje o jej založení, hospodárskych pomeroch, štatistiky.

Ďalšou strednou odbornou školou v meste bola *Vyššia škola elektrotechnická*. Jej predchodcom bola *Štátna odborná škola kovorobná v Banskej Bystrici*, ktorá vznikla v r. 1913. K dennej odbornej škole bola pridelená 3 - ročná *odborná pokračovacia škola učňovská*, ktorú navštevovali uční všetkých stavebných živností mesta a okolia. Písomnosti *Kovorobnej školy v Banskej Bystrici* sú súčasťou fondu MBB a oboznamujú so zriadením školy, stavbou budovy pre školu. Sporadicky sa škola spomína aj vo fondech OÚ v BB. Súčasťou archívnej knižnice sú výročné správy školy z rokov 1919-1934, 1949. V roku 1939 splynula košická štátna priemyselná škola s banskobystrickou a vznikla *Štátna slovenská priemyselná škola*, ktorá mala 2 oddelenia: 1. Vyššiu priemyselnú školu strojnícku 2. Majstrovskú školu strojnícku, ktorá sa v šk. roku 1946/47 zmenila na *Majstrovskú školu elektrotechnickú*. Výročné správy tejto školy za roky 1948, 1949 sa nachádzajú v archívnej knižnici. V roku 1951 došlo k reorganizácii priemyselnej školy na **Vyššiu priemyselnú školu elektrotechnickú v Banskej Bystrici**. Rôzne písomnosti tejto školy za rok 1954 sú uložené v archíve v jednej škatuli. Fond je nespracovaný.

Po roku 1918 vznikali na Slovensku odborné školy pre ženské povolania ako ďalší typ odborných škôl. Poskytovali dievčatám odborné vzdelanie pre domácnosť a pre ďalšie štúdium v živnostenských pracovniach a iných typoch špeciálnych škôl. V roku

1920 miestny odbor Živeny založil rodinnú školu pod názvom *Ženská odborná škola rodinná spolku Živena*, údaje o ktorej sa nachádzajú vo fonde MBB. V roku 1921 prevzal školu od Živeny štát a v šk. roku 1925/26 bola premenovaná na *Odbornú školu pre ženské povolania v Banskej Bystrici*. Archívne dokumenty tejto školy sa v ŠOKA v BB nenachádzajú. Údaje o nej nám poskytnú najmä výročné správy z rokov 1920-1949, ktoré sú uložené v archívnej knižnici. Sporadicky sa s písomnosťami školy stretneme vo fonde MBB. Keďže táto škola len v malej miere školila pre povolanie a väčšinou len pre rodinné potreby, mení sa od šk. roku 1949/50 na *Vyššiu sociálno-zdravotnú školu koedukačnú v Banskej Bystrici* a neskôr na súčasnú *Strednú zdravotnú školu v Banskej Bystrici*, kde sú uložené písomnosti jej horevymenovaných predchodcov.

V roku 1998 ŠOKA v BB prevzal do úschovy písomnosti **Stredného odborného učilišťa na ul. Jána Kollára v Banskej Bystrici** za roky 1976-1990. Fond je uložený v 70 škatuliach a je nespracovaný. Písomnosti školy tvoria triedne knihy (1983-1997), protokoly o záverečných skúškach (1983-1995), protokoly o písomnej maturitnej skúške (1990-1996), vysvedčenia (1997/98), pedagogické záznamy (1994-1997), katalógové listy, smernice, zmluvy, účty atď. Keďže sa jedná o živý materiál, nie je určený pre bádateľov, ale len pre stránky.

D. Učňovské školy v Banskej Bystrici

Zákonnými podkladmi pre zriadenie učňovských škôl na Slovensku boli §§ 80-87 zákonného článku č. 17 z roku 1884, takzvaný priemyselný zákon a vykonávacie nariadenie Ministerstva kultu a vyučovania č. 33564 z roku 1893 o organizácii živnostenských učňovských škôl. Obidve citované právne normy prikazovali obciam, v ktorých bolo aspoň 50 živnostenských učňov a nebola pre nich osobitná škola, zriadiť školu (kurz) pre učňov.

Fondy učňovských škôl sa v ŠOKA v BB nenachádzajú. Súčasťou fondu MBB sú štatistické hlásenia o učňovských školách z roku 1898, správy mesta o *živnostenských a opakovacích školách pre učňov* písomnosti *Mestskej učňovskej školy*, ktoré tvoria zápisnice výboru školy, správy o škole, vysvedčenia, údaje o školskej dochádzke, výstave prác učňov, výkaz o činnosti učňovskej besiedky, inventár pomôcok, vyúčtovanie. Ďalej tu nájdeme zápisnice *Nižšej priemyselnej učňovskej školy* z r. 1902, výkazy o školskej dochádzke, údaje o vyučovaní a zápisnice dozorného výboru *Štátnej učňovskej školy* z r. 1905, vyúčtovanie, rozpočet, štatistiky, údaje o otvorení *Nižšej obchodnej školy pre obchodných učňov* z rokov 1894-1901.

Najnižším typom obchodnej školy bola *Kupecká učňovská škola v Banskej Bystrici*, ktorá vznikla v roku 1859 a zanikla v roku 1934.

Od roku 1940 pôsobila meste *Štátna melioračná škola*. Písomnosti oboch škôl sa v našom archíve taktiež nenachádzajú.

Pri elementárnych školách sa zriaďovali kresliarske školy. *Kresliarska škola v Banskej Bystrici* bola založená medzi rokmi 1818-1820. Od roku 1861-62 bola spojená s *Nedeľňajšou učňovskou školou*. Vo fonde MBB je správa o škole, zoznam učiteľov, učňov, výkaz prác učňov, inventár školy.

Písomnosti *E. VYSOKÝCH ŠKOL* sa v ŠOKA v BB nenachádzajú. Archív má vo svojej úschove písomnosti predchodcov *Pedagogickej fakulty*, a to *Pedagogickej školy pre vzdelanie učiteľov národných škôl*, ktoré sú podrobnejšie opísané vyššie.

Osobitným typom škôl sú hudobné školy zmenené neskôr na ľudové školy umenia. V ŠOKA v BB sa nachádzajú výročné správy *Mestskej hudobnej školy v Banskej Bystrici* z rokov 1942, 1943, záverečné účty, rozpočet školy.

Verím, že náš referát bude dobrou pomôckou pre prácu bádateľov tým, že záujmom o históriu škôl umožní ľahšie sa orientovať v spleti rôznych druhov škôl pôsobiacich na území mesta Banskej Bystrice od konca 18. storočia do polovice 20. storočia, v školských fondoch a v iných písomnostiach týkajúcich sa škôl, ktoré sú uložené v ŠOKA v BB.

Tým, že dost' podrobne uvádzame aj opisy archívnych dokumentov obsiahnutých v spracovaných fondoch (MBB, MÚ v BB, MNV v BB, OÚ v BB, ONV v BB a ŠI v BB, umožňujeme bádateľom urobiť si počiatočnú predstavu o kvantitatívnej ale aj kvalitatívnej úrovni archívnych dokumentov uschovaných k téme školstva v ŠOKA v BB.

Zusammenfassung

Der Überblick der Quellen zur Geschichte der Schulen in Banská Bystrica

Zur komplexen Archivpflege gehören Einheiten der Schriftstücke der einzelnen Schulen im Umfang ihrer Wirksamkeit. Da das Staatsbezirksarchiv in Banská Bystrica auch ein Stadtarchiv ist, war und ist seine Pflicht, nicht nur die Registraturen der Schulen, die im Umfang von BB wirksam waren und sind, sondern auch die Registraturen der Schulen in der Stadt Banská Bystrica zu übernehmen. Die Schriftstücke jeder Schule bilden in Archiv eine festgefügte Einheit - der Fonds.

Im Bezirksarchiv sind Fonds der National- und Volksschulen fast vom Anfang des 19. Jahrhunderts, Mittelschulen (Gymnasien) von Ende des 18. Jahrhunderts gelegt, aber preiswerte Archivalien über Schulen und Lehrer finden wir im Fonds Stadt BB 1255 - 1922, Stadtamt in BB 1923 - 1945, Ortsnationalausschuss in BB 1945 - 1949 (1951), Schulinspektorat in BB (1908) 1919 - 1945 (1950), Bezirksamt in BB 1923 - 1945, Bezirksnationalausschuss in BB 1945 - 1949.

In der Arbeit ist die Übersicht aller Schulen erwähnt, derer Archivalien in Bezirksarchiv in BB gelegt sind, und zwar der Schulen, die Grundbildung, allgemeine Mittelbildung und Lehrlingsbildung von Ende des 18. bis in die Hälfte des 20. Jahrhunderts gewährten. Absicht dieser Arbeit ist die Veröffentlichung des Inhaltes der Schulenfonds und auch anderer Fonds, derer Bestandteil die Archivadokumente der Schulen sind.

Die Studie weist auf Problem der Einreihung der Schulen in die Stufe des geleisteten Niveaus der Bildung (Grund, Mittel- und Hochschulen), Abgrenzung der Benennungen und des Zeitumfangs der Schulenfonds hin. In der Archivpraxis ist es zu Regel geworden, dass wir bei der Veränderung des Namens der Fondsurheber den letzten Namen des wirklichen Fondsurhebers anführen.

Die Schulenfonds werden immer dem Primärmaterial für die Erkenntnis der Schulwesensentwicklung, seiner Stelle in der Gesellschaft bleiben. Bedeutung der Schriftstücke der Schulen ist im Grundsatz ihrer Stufe angemessen. Die grösste Bedeutung haben Dokumente der Gymnasien und Lehrerakademien.

Die Arbeit könnte ein gutes Hilfsmittel für die Forscher dadurch sein, dass sie ermöglicht sich den Interessenten für die Schulwesensgeschichte leichter im Durcheinander verschiedener Arten von Schulen, die auf dem Gebiet der Stadt BB von Ende 18. bis in die Hälfte des 20. Jahrhunderts tätig waren, in den Schulenfonds und anderen Schulwesenschriften, in Bezirksarchiv zu BB gelegt, zu orientieren.

FRANTIŠEK RICHARD OSVALD O VZŤAHU ŠTÁTU A CIRKVI K ŠKOLE

Michal Ričalka

Katedra pedagogiky a psychológie, FHV UMB, Banská Bystrica

František Richard Osvald patrí medzi významné osobnosti národného, kultúrneho a pedagogického života Slovákov druhej polovice 19. storočia a prvej polovice 20. storočia. Svoje duchovné sily, organizačné schopnosti a finančné prostriedky obetoval v prospech zakladania národných spolkov, na vydávanie slovenských časopisov, kníh s cieľom prehliť národného ducha medzi duchovnou a svetskou slovenskou inteligenciou a jednoduchým ľudom všade, kde pôsobil ako kňaz a cirkevný hodnostár. V tomto duchu pôsobil svojou publikačnou a organizátorskou činnosťou aj na farárov, učiteľov a rodičov a tiež na dorastajúcu generáciu i napriek nepriaznivým spoločensko-politickým podmienkam, ktoré vytvára vláda Uhorska v druhej polovici 19. storočia v snahe realizovať svoj cieľ, pomad'arčiť všetky slovanské národy Uhorska. Osvald celou svojou činnosťou usiluje o povznesenie národného povedomia slovenského ľudu a tým kladie odpor procesu pomad'arčenia slovenského národa. Zvýraznil to aj Karol Salva v roku 1892, keď o ňom napísal do mesačníka *Dom a škola: Stal sa spisovateľom pedagogickým z tej najčistejšej lásky k svojmu národu.*¹

Hlboko precitená láska k svojmu národu sa odráža v celom jeho pedagogickom diele. V svojich pedagogických prácach približuje rodičom a učiteľom aj zásadu národnosti vo výchove, ktorá zohráva významnú úlohu v nezmieriteľnom boji vlasteneckých síl slovenského národa proti maďarizácii. Táto problematika by si zasluhovala osobitnú pozornosť vo vzťahu k Františkovi Richardovi Osvaldovi a iným osobnostiam slovenských pedagógov minulosti.

Keď chceme poznať bohatú činnosť F. R. Osvalda ako teológa, duchovného pastiera, vychovávateľa, pedagóga a kultúrno-literárneho dejateľa, musíme sa podrobnejšie oboznámiť s jeho celým literárnym dedičstvom a bohatou organizátorskou činnosťou. Len tak získame ucelený pohľad na jeho osobnosť a môže nám byť podnetom vlastného tvorivého pedagogického myslenia.

František Richard Osvald sa narodil 3. 10. 1845 v Banskej Hodruši, dnes časť Hodruše - Hámrov, okres Žiar nad Hronom, zomrel 14. 4. 1926 v Trnave. Ako 24 ročný v roku 1869 absolvoval katolícku teológiu v Ostrihome. Od roku 1870 ako kaplán pôsobil v Starom Tekove, okres Levice, Dregely Palánku, Vrábľoch, okres Nitra a Majcichove, okres Trnava. Od roku 1880 ako farár pôsobil 37 rokov v Teplej pri Banskej Štiavnici, od roku 1917 sa stal kanonikom v Trnave, od roku 1921 pápežským prelátom a generálnym vikárom (zástupcom biskupa). V rokoch 1919-1926 bol predsedom Matice slovenskej, bol aj čestným predsedom Spolku sv. Vojtecha a v rokoch 1920-21 poslancom Národného zhromaždenia za Hlinkovú slovenskú ľudovú stranu.

¹ SALVA, K.: Štvorstoročie spisovateľskej činnosti Fraňa Richarda Osvalda. *Dom a škola*, r. VIII, 1892, č. 12, s.355.

F. R. Osvald do dejín slovenskej literatúry a kultúry vôbec sa zapísal svojou bohatou organizačnou a redakčnou činnosťou. V rokoch 1878-79 redigoval *Katolícke noviny*²; v rokoch 1880-1908 vydával a redigoval homiletický časopis *Kazateľňa*³ s prílohou *Literárne listy*⁴, ktoré vychádzali 18 ročníkov v rokoch 1891-1908. Na pamiatku 100. výročia Bernolákovského Slovenského učeného tovaryšstva Osvald vydal na svoje náklady tri zväzky almanachu *Tovaryšstvo*⁵ (1893, 1895, 1900) a zhromaždil v ňom práce mnohých významných literárnych pracovníkov.

Popri redakčnej a literárnej činnosti Osvald sa cieľavedome venoval aj otázkam pedagogickým, zvlášť výchove detí a mládeže od predškolského veku po dospelosť. Týmto otázkam venoval štyri knižné pedagogické práce: *Kto pán vo škole, či farár, či pán slúžny? Čili odúčenie od školy od cirkve*. Skalica, 1889; *Len jedno je potrebné*. Martin, 1881; *Od kolísky*. Ružomberok, 1889; *Hrsti príkladov*, Ružomberok, 1897. Tieto knihy vydal vlastným nákladom. Okrem týchto knižných prác napísal a publikoval desiatky článkov s pedagogickou problematikou, ktoré uverejňoval v rôznych dobových pedagogických časopisoch ako napr.: *Cyril a Method*,⁶ *Pešťbudínske vedomosti*,⁷ *Katolícke noviny*,⁸ *Národné noviny*,⁹ *Konfesionálna škola*,¹⁰ *Katolícka škola*,¹¹ *Pútnik svätovojtešský*.¹²

² *Katolícke noviny* – týždenník, ktorý obnovil P. Blaha. Vychádzal v Skalici a Trnave (1870-1906). Klerikálna časť v Slovenskej národnej strane na čele s Andrejom Hlinkom r. 1905 vyhlásila *Katolícke noviny* za svoj politický týždenník. V r. 1878-79 F. R. Osvald redigoval *Katolícke noviny*. Pozri: *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. Bratislava, Veda 1984, s. 198.

³ *Kazateľňa*. V rokoch 1880-1908 F. R. Osvald vydával a redigoval homiletický časopis *Kazateľňa*. Vychádzal v Ružomberku.

⁴ *Literárne listy* – literárny časopis, ktorý vychádzal ako príloha k časopisu *Kazateľňa*. Vydával a redigoval F. R. Osvald. Vychádzali dvojmesačne v Ružomberku od r. 1891-1908.

⁵ *Tovaryšstvo* – almanach, vydal F. R. Osvald na svoje náklady tri zväzky (1893, 1895, 1900) a zhromaždil v nich práce mnohých literárnych pracovníkov. Vychádzal v Ružomberku.

⁶ *Cyril a Method* – týždenník pre cirkevný a školský život. Vychádzal v Banskej Štiavnici od 14. 3. 1850 – 9. 7. 1891 a s prestávkou od 20. 4. – 29. 6. 1850 za redakcie J. Palárika. Majiteľom bol A. Radlinský. Časopis vychádzal v staroslovenčine. Od r. 1852-1856 vychádzal pod patronátom biskupa Š. Moysesu v Banskej Bystrici. Pozri: *Encyklopédia Slovenska*. Zv. I. Bratislava, Veda 1977, s. 345-346.

⁷ *Pešťbudínske vedomosti* – slovenské noviny pre politiku a literatúru. Vychádzali v Budapešti od 13. 3. 1861 2x týždenne. Zodpovedný redaktor J. Francisci, od 22. 9. 1863 M. Š. Ferienčík. Bojovali za práva Slovákov. Ich pokračovaním sa stali *Národné noviny* v Martine.

⁸ *Katolícke noviny*. Pozri poznámku č. 2.

⁹ *Národné noviny* – tlačový orgán Slovenskej národnej strany. Vychádzali od roku 1870 do roku 1945 v Martine rozličnou periodicitou od denníka až po týždenník. Do vzniku prvej Československej republiky redakciu viedol M. R. Ferienčík, V. Paulíny – Tóth, A. Čerňanský, A. Červenák, A. Pietor, S. H. Vajanský a J. Škultéty. Pozri: *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. Zv. I. Bratislava, Veda 1984, s. 615.

¹⁰ *Konfesionálna škola* – časopis pre výchovu, výučbu, hudbu, umenie a literatúru. Vydával a redigoval ho F. Otto Matzenauer s Andrejom Pulmannom a J. Zelengerom. Vychádzal mesačne na 16-20 stranách v r. 1871, 1872, 1873. Tlačila ju Minerva v Pešti, neskoršie F. X. Škarnicla v Skalici.

¹¹ *Katolícka škola* – časopis pre slovenské katolícke učiteľstvo. Začal vychádzať v r. 1874 v Trnave. Vydával a redigoval ho F. O. Matzenauer. Celkom vyšlo 8 čísel. Tlačil F. X. Škarnicla v Skalici. Mal by byť náhradou za *Konfesionálnu školu*. Pre nepriaznivé kultúrno-politické podmienky sa *Katolícka škola* nevládla dlhšie udržať. Pozri: *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. Bratislava, Veda, 1984, s. 398.

¹² *Pútnik svätovojtešský* – katolícky mesačník slúžiaci Slovenskej národnej strane vydával ho Spolok sv. Vojtecha. Vychádzal v Trnave v r. 1887-1900 na 8-12 stranách, od r. 1897 pod názvom *Pútnik*. R. 1923 ústredný orgán *Katolíckej akcie* pre biskupstvo košické a Apoštolskú administratívu trnavskú. Od r. 1939

Prínos Františka Richarda Osvalda do teórie a praxe výchovy detí a mládeže bol podmienený do značnej miery aj tým, že dokázal tvorivo aplikovať poznatky J. A. Komenského na potreby praxe, výchovy a vzdelávania slovenskej mládeže v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia. Príbližiť Komenského teóriu predškolskej výchovy rodičom znamenalo významnou mierou prispievať k duchovnému rozvoju slovenskej mládeže. Stalo sa tak preto, že Osvald odporúčal Komenského na Slovensku o celé desaťročie skôr ako vyšiel prvý slovenský preklad *Informatória*¹³. Tvrdia celkom opodstatnene profesor PhDr. Andrej Čuma, CSc. a PhDr. Mária Podhájecká, CSc. Uvedení autori vyjadrujú presvedčenie o tom, že František Richard Osvald váži si Komenského a dáva mu úctu ako slávnemu pedagógovi¹⁴.

F. R. Osvald v svojej práci „Len jedno je potrebné“ v súlade so zásadou národnosti vo výchove zovšeobecňuje: „... prax národnej výchovy (národná pedagogika), obsahuje množstvo príkladov, výchovných situácií a problémov. Sleduje výchovu detí od útleho veku až po dospievanie.“¹⁵ Uvedená zásada sa v uvedenej práci F. R. Osvalda uplatňuje aj veľmi dobre premyslenými prostriedkami. Autori vo vyššie citovanej štúdii píšú: Každá kapitola (práce Osvalda „Len jedno je potrebné“, poznámka M. R.) sa začína príslovím k jej obsahu. Celá kniha obsahuje národné skvosty ľudového vychovávateľstva vo forme porekadiel, básničiek a prísloví.¹⁶ Žiada sa podčiarknúť, že sa vyššie uvedeným autorom na základe hlbšej analýzy práce F. R. Osvalda *Len jedno je potrebné* podarilo aj z hľadiska zásady národnosti výchovy odhaliť jej význam.

Jej význam „... spočíva v tom, že je to dielo venované slovenským rodičom, a to v jazyku slovenskom. Dôstojne reprezentuje národnú pedagogiku slovenskú v druhej polovici 19. storočia...“ Niektoré časti by bolo vhodné sprístupniť aj nášmu čitateľovi.¹⁷ Po analýze knihy Osvalda „Len jedno je potrebné“, vyššie uvedení autori prichádzajú k správnejmu záveru, že: „Čo do obsahu, Osvaldova kniha je akoby pokračovaním Komenského *Informatória*.“¹⁸ K tomu chceme dodať aj domnienku Prof. Juraja Čečetku, že F. R. Osvald vo svojich prácach a článkoch pedagogického zamerania vychádza z cirkevných výchovných zásad a že bol aj pod vplyvom nemeckého pedagóga Christiana Gotthilfa Salzmana a jeho práce *Krebsbüchlein* a *filantropistov*.¹⁹ V tomto smere bude potrebné urobiť hlbší výskum. Pravdepodobne prof. Čečetka k takémuto tvrdeniu musel mať určitý dôkazový materiál.

Osobnostný vývin F. R. Osvalda sa realizoval na pozadí spoločenských premien jeho doby. K ním treba zaradiť aj zmeny v náboženskom živote, ktoré sa realizovali pod

o roku 1944 týždenník, úradný orgán správ a zvesti Spolku sv. Vojtecha pre členov, určená hlavne inteligencii. Pozri: *Encyklopédia Slovenska*. Zv. IV. Bratislava, Veda 1980, s. 593.

¹³ ČUMA, A. – PODHÁJECKÁ, M.: *Osvald a jeho pedagogická príručka*. Predškolská výchova, roč. L, 1995/96, č. 4, s. 4.

¹⁴ ČUMA, A. – PODHÁJECKÁ, M.: *Osvald a jeho...*, s. 150.

¹⁵ ČUMA, A., PODHÁJECKÁ, M.: *Osvald a jeho...* s. 148.

¹⁶ ČUMA, A., PODHÁJECKÁ, M.: *Osvald a jeho...* s. 148.

¹⁷ ČUMA, A., PODHÁJECKÁ, M.: *Osvald a jeho...* s. 148. Pozri tiež: PODHÁJECKÁ, M.: *Pedagogické názory F. R. Osvalda na výchovu detí*. Predškolská výchova, roč. LI, s. 1-4.

¹⁸ ČUMA, A., PODHÁJECKÁ, M.: *Osvald a jeho...* s. 148. Pozri tiež: Podhájecká, M.: *Vplyv rodiny na formovanie osobnosti dieťaťa*. In: *Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní*. Bratislava: Juventa, 1997, s. 188-191.

¹⁹ Porovnaj: ČEČETKA, J.: *Príručný pedagogický lexikon*. II. diel. Turčiansky Svätý Martin: Kompas, 1943, s. 32.

vplyvom reformácie. V porovnaní s predreformačným obdobím, katolícka cirkev sa v oveľa väčšej miere orientuje na utváranie náboženského vedomia veriacich a zvlášť mládeže, na približovanie cirkevných činiteľov konkrétnemu jedincovi – veriacemu, ktorý pod vplyvom ekonomických zmien, odchádza do sveta práce, do prostredia, ktoré s ním, veľmi často neprimeraným a surovým spôsobom zaobchádza. Časť týchto zmien odráža l i b e r a l i z m u s – rozšírené spoločensko-politické a ekonomické hnutie, ktoré vzniklo za feudalizmu a pretrváva ešte aj v druhej polovici 19. storočia v Rakúsko-Uhorsku. Svojich prívržencov mal prakticky v každej krajine Európy.

Liberalizmus ako spoločensko-politické a ekonomické hnutie hlása: slobodu osobnosti, slobodu podnikania, zrušenie stavovských privilégií šľachty a cirkvi, obmedzenie monarchie parlamentom, žiada ústavu, prístup majetných vrstiev do riadenia štátu, volnomyšlienkarstvo a pod.

K liberalizmu ako politicko-hospodárskemu a spoločenskému hnutiu zaradujeme aj kresťanských liberálov – liberálnych teológov, ktorí sa usilovali o prenášanie kresťanského učenia do konkrétnych sociálnych a mravných programov spoločnosti. Toto učenie sa malo stať praktickým návodom na riešenie politických a morálnych problémov života ľudí v spoločnosti.

Pre biblických teológov sú charakteristické snahy, biblické predstavy v maximálnej možnej miere priblížiť svetskej morálke. Službu Bohu považujú za službu spoločnosti a ľuďom. Kresťanskí liberáli verili, že mravné zásady Krista, môžeme realizovať aj v spoločenskom živote. Veľký význam pripisovali: racionálno-logickým dôkazom týchto zásad, modernizácii kresťanského učenia v súlade s úrovňou vedy, zblížovaniu náboženskej morálky so svetskou morálkou, jej spojitost' s vierou a sociálnym a mravným pokrokom a pod.

Liberálni teológovia významnou mierou prispievali k zjednocovaniu demokraticky naladených svetských a cirkevných činiteľov, ktorí vystupovali za slobodu, mier, rovnoprávnosť národov, za realizáciu zásady názornosti vo výchove mládeže a dospelých, za aktívny podiel rodiny, cirkvi a štátu na výchove mládeže a pod.

V druhej časti nášho príspevku sa budeme zapodievať názormi Františka Richarda Osvalda na vzťah štátu a cirkvi k škole. Úvodom tejto časti chceme zdôrazniť, že Osvald sa k liberalizmu otvorene hlási. Zo štúdia jeho diela vyplýva, že jeho liberalizmus môžeme charakterizovať optimizmom. Na človeka a jeho možnosti sa díva optimisticky. Zastáva názor, že človek je schopný prekonať svoju hriešnosť vlastným úsilím, budovať lepšiu spoločnosť, keď pochopí zmysel príkazov Krista.

Už vo veku svojich 24 rokov napísal o slobode ako dôležitej kategórii liberalizmu toto: „Nikdy sa toľko nehovorilo o slobode, ako za našich čias... Niet slova, čo by sa dalo tak zneužiť a zapotvoriť, ako slovo sloboda“²⁰ a pokračuje: „Kofkí sa už dali omámiť týmto ľubozvučným slovom; ... To ale není divo, veď čože môže človeka tak šľachtiť, čo nad iné tvory vyvýšiť, keď nie sloboda, každý túži po nej, bo každý z nás cíti, že je tvor slobodný.“²¹

Osvald spája slobodu s právom. „Sloboda...iba tam môže jestvovať, kde je pravda. Ten, kto slobody je hoden, zná si vážiť každú slobodu; aby ... sloboda bola pravou ...“

²⁰ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole, či farár a či pán služny? Čili odlúčenie školy od cirkve*. Skalica: Vydal V. I. Havlíček, tlačou synov Škarnicla, 1869, s. 4.

²¹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 4.

má nasledovať právo a pravdu, ináč stane sa sloboda neprávom a hnusným násilím.²² Veľmi kriticky sa stavia k tým liberálom, ktorí sa snažili „slobodou“ oblažiť iných a sami ... vo svojom vlastnom dome neohradene hýbať sa nemôžu.“²³

Za dôležité považujeme podčiarknúť, že Osvald ako liberálny teológ vždy má na zreteli cieľ cirkvi. Za takýto cieľ považuje ... priviesť tak jednotlivcov ako aj rodiny a spoločnosti k svojmu pôvodu – zakladateľovi to Najsvätejšiemu, aby vychovala a vzdelávala synov svojich v cnostiach a v živote milom Kristu.“²⁴ ďalej píše „...cirkev má prístup a právo k jednotlivcom, rodinám, spoločnosti ... teda aj k štátu.“²⁵

Pokiaľ ide o jeho názor na vzťah cirkvi k štátu píše: *Ne chceme tvrdiť, že nádobno jej (cirkvi, pozn. M. R.) podiel brať vo vladarení, ale to je isté, že tí, čo na trónoch sedia, alebo kolo nich stoja, podriaďiť sa musia cirkvi, keď nechcú vo svojom jednaní prestúpiť medze práva a slušnosti.*²⁶

Aby sme získali ucelenejšiu predstavu o tom, ako chápal F. R. Osvald, ako teológ pojem liberalizmus, pozorne vnímajme tieto jeho myšlienky: *Ja stojím na čisto liberálnej pôde. Mój liberalizmus ale nedopúšťa postavenie cirkvi pod poručníctvo a ľubovôľu štátu. Mój liberalizmus není bezverecký, praje slobodu občiansku a náboženskú každému občianovi, chce slobodným vidieť ľud, slobodným, ale len skrze náboženské a mravné presvedčenie o pravde viery svojej, skrze hlavné pravidlo: Miluj bližného ako seba samého. Mój liberalizmus neslobodno zameniť s náboženským indiferentizmom; on nepretvára cirkev v štát a štát v cirkev; nenaťahuje medze jedného ku škode druhého a preto... o odlúčení školy od cirkvi vždy budem mať pred očami vzájomný vzťah medzi cirkvou a štátom.*²⁷

Osvaldova predstava o vzťahu cirkvi a štátu dá sa zhrnúť do týchto téz:

- Cirkev a štát sa vzájomne podporujú, bez toho, aby si jeden druhému zaujímali miesto, alebo sa spolu zliali.
- Cirkev nemôže sa stať štátom, štát nemôže byť cirkvou.
- Cirkev nesmie prestúpiť medze, ktoré jej Spasiteľ čo zakladateľ určil...
- Štát nemôže nahradzovať cirkev.²⁸

Zo štúdia publikačnej činnosti F. R. Osvalda vyplýva, že Osvald pozorne sledoval prípravu zmien v školstve v Rakúsko-Uhorsku. Zástupcovia liberalizmu v Uhorskej rade usilovali o odlúčenie školy od cirkvi. Vychádzali z presvedčenia, že výchova a vyučovanie má byť majetkom štátu; štát má právo a povinnosť riadiť vzdelávanie a výchovu mládeže; štát právo zriaďovať školy národné a obecné, cirkvi do tejto veci nič, iba ak ju o to požiadá štát, vtedy môže na nich pôsobiť; výchova a školské vzdelanie detí nezávisí vraj od rodičov, nemusia sa už starať o ne, postará sa o ne štát, alebo štátom určení učiteľia, ktorí nemusia dbať na vôľu rodičov; rodičia majú dosť s domácou výchovou, im zostáva povinnosť platiť učiteľov. Podľa mienky liberálov – zástupcov

²² OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 4.

²³ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole*....s.5.

²⁴ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* .... s. 6.

²⁵ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole s* ....s. 7.

²⁶ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole*....s.7.

²⁷ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 8.

²⁸ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 9.

v školských orgánoch Rakúsko-Uhorska, škola má byť v zásade... odtrhnutá od domu, od svedomia rodičov a od cirkvi.²⁹

F. R. Oswald s takýmto názorom liberálov nesúhlasí. Čím to zdôvodňuje? Píše: „Niet svätejších práv a povinností rodičov na zemi, nad práva týkajúce sa výchovy dŕných im od Boha detí!...rodičia musia chrániť duše zdôverené im od Boha detí pred nápadami zriadenej nevery v školách, v ktorých pozbavená je cirkev patriaceho jej dozorstva! Odlúčenie školy od cirkvi siaha rodičom do duši. Vtedy treba upozorniť na ich práva a povinnosti voči škole, na nebezpečia, ktoré im právom hrozí, a podať im aspoň maličkú zbraň, s ktorou by mohli bojovať... proti skazonosným snahám moderného liberalizmu, každý podľa možnosti, spojenými silami.“³⁰

Ďalšou otázkou, ktorou sa F. R. Oswald zapodieva v súvislosti s vzťahom štátu a cirkvi k škole je otázka: Kto má právo si privlastňovať školu? Štát či cirkev? Skôr kým Oswald dá odpoveď na vyššie uvedenú otázku, odpovedá na otázku: Aké sú úlohy školy? Odpoveď takto znie: „*Vychovávať a vzdelávať z dieťať rozumných a nábožno-mravných ľudí, zaopatríť ich tými vedomosťami, ktoré sú im v občianskom živote potrebné.*“³¹

O práve privlastňovať si školu štátom, alebo cirkvou F. R. Oswald vyjadruje svoj názor takto: Keď má ... štát výlučné právo ku (voči školám, pozn. M. R.) potom z práva tohto vyplývajú povinnosti, ktoré keď bude plniť, usnadní, poistí a zabezpečí jej (škole, pozn. M. R.) možnosť splniť si úlohu v každom ohľade;“³² Ale keď má toto právo cirkev ... vtedy sa táto možnosť jedine v lone cirkvi môže v skutočnosť uviesť; a toto musíme dokázať.³³

Pokiaľ ide o vzťah školy a rodiny Oswald zastáva názor, že: *Škola sa má zriaďovať podľa ducha rodiny a cirkvi... , že “kresťanstvo je základom výchovy...Všetky prostriedky, ktorými by škola úspešne plnila svoje úlohy berie na z náboženstva... a Oswald to považuje za základ mravnej výchovy.*³⁴ F. R. Oswald je presvedčený v tom, že “Mravne a nábožne vychovávať je úlohou cirkvi a nie štátu. Prečo? Preto, lebo ...len cirkev pri-niesla náboženstvo, a tak nábožné zásady do života a školy.”³⁵

Z uvedeného F. R. Oswald robí tento záver: ... škola odlúčená od cirkvi, ako štátny útvar neni v stave naplniť svoju úlohu; a preto štát nemôže mať všemohúce právo vo vzťahu k školám.³⁶

Ďalším dôvodom prečo F. R. Oswald bol proti tendencii odlúčiť školu od cirkvi bolo to, že ...výchova dieťať je s náboženským presvedčením rodičov v potrebnom, ale i najužšom spojení... že výchova dieťať je osobné právo a osobná povinnosť rodičov, ktoré im nikto, teda ani štát uprieť nemôže, nesmie.³⁷ Ďalej podľa názoru Oswalda Škola nosí na sebe jedine známku pomocnice a nič viac; ... pokračujúc a dopĺňujúc dokonat' to, čo ohľadom výchovy rodičia začali... pretože výchova dieťať v školách len vtedy

môže dôjsť hodnému zdaru, keď rodina a škola v jednom duchu pôsobia.³⁸ Týmto jednotným duchom je náboženské presvedčenie rodičov. Ak tomu tak neni, trpí jednota a harmónia výchovy.³⁹ F.R. Oswald je toho názoru, že rodičia ...majú právo ku všetkému tomu, čo sa robí v škole, a toto právo nedá sa skonfiškovať žiadnym obecným alebo školským zákonom.⁴⁰ Oswald to zdôvodňuje takto: ...Právo toto nemôže prejsť na “vyvolenú obec” alebo dáke zastupiteľstvo obce; pretože obec, ako taká, nemá žiadne práva vo vzťahu k domácej a školskej výchove; iba keď by bola proti dobrým mravom a ku skáze obce.⁴¹ Základom týchto názorov Oswalda je jeho téza, že *Dieťa patrí najprv rodičom, potom cirkvi a len potom štátu.*⁴²

Za práva rodičov F. R. Oswald bojuje aj vtedy, keď sa postavil proti odlúčeniu školy od cirkvi. “V tomto svojom úsilí Oswald žiada: Škola ... nesmie nič činiť, čo by zásady viery a cirkvi, ku ktorej rodičia patria, v srdci a vo vedomí dieťa zničilo...“⁴³ Ďalej píše: *Štát je povinný zakladať a riadiť verejné školy nie podľa ľubovôle ale s prihliadnutím na náboženstvo rodičov, a to tak, že navštevovanie školy neuráža svedomie rodičov. Táto požiadavka,... vychádza z práva a moci rodičovskej, ktorej patrí i právo rozhodnúť i súdiť o duchu a smere vzdelávania svojich dieťať.*⁴⁴

Podľa názoru Oswalda, keď sa neuplatňuje vyššie uvedené právo rodičov potom ... platí právo cirkvi samej: *ísť si povolaním, t. j. výchovou, ktoré povolanie (cirkev, pozn. M. R.) má i mimo štátu.*⁴⁵ Túto tézu Oswald buduje na tom, že cirkev má historické právo na školu, zakladala prvé školy, z radov cirkvi vychádzali kresťanskí učitelia, ktorí pracovali na mravnom a náboženskom vzdelávaní mládeže, že tieto školy v kláštoroch chránili duchovné poklady starého sveta, tu sa udržiavala osвета čo podľa Oswalda malo veľký vplyv na rozvoj našej civilizácie.

Záverom svojho vystúpenia k názorom Františka Richarda Oswalda na vzťah rodiny, cirkvi a štátu k škole chceme povedať: Oswald je presvedčený, že škola je spoločnou záležitosťou: rodiny, cirkvi a štátu. Tvrdí, že ... tieto tri faktory, jeden bez druhého svoje práva nemôžu uskutočniť.⁴⁶

Uvedené tri veľké ústavy (dom – rodina, cirkev – štát)... sú spolu vzdelávacie ústavy pre človeka. Každý podľa svojej možnosti...spolu dačím prispeje k vzdelávaniu človeka.⁴⁷

Oswald ...školu považuje za neodvislú od týchto ústavov, ale od nich odvislú pomocnicu.⁴⁸

Vyššie uvedenými stanoviskami sa F. R. Oswald stavia proti, podľa jeho názoru, neopodstatneným liberálnym snahám, ktoré ...chcú mať školu neodvislú od domu

²⁹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 9.

³⁰ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 9-10.

³¹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 18.

³² OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 18

³³ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 18.

³⁴ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* .... s. 21-22

³⁵ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 22.

³⁶ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 22.

³⁷ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 29.

³⁸ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ....s. 30.

³⁹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 30.

⁴⁰ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 30.

⁴¹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 30.

⁴² OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s.31.

⁴³ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 32.

⁴⁴ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 32

⁴⁵ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 33. Tu sa odvoláva na prácu Stahla (Rechtsund Staatslehre)

⁴⁶ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 40.

⁴⁷ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 40.

⁴⁸ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ...., s. 40.

a cirkvi, ale vo všetkom holdujúcu štátu.⁴⁹ Ako prívrženec liberalizmu napísal: *My tu nechceme odoprieť štátu právo ku školám, my len tvrdíme, že štát nemá výlučné právo, ale že ho má aj cirkev i dom, a že i týchto právo musí prísť v platnosť. Štát nie je všemohúci.*⁵⁰

Pokiaľ ide o jeho názor na vzťah štátu k škole, môžeme povedať, že ho buduje na téze: *Štát nemôže byť ani učiteľom ani vychovávateľom.*⁵¹ Na otázku v čom spočíva právo štátu ku školám F. R. Osvald odpovedá: *Štát dostáva zo školy občanov i úradníkov, on im rozdáva úrady a platí ich, môže teda žiadať a ustanoviť, čo a koľko majú vedieť tí, ktorí k nemu do služby vstúpia; alebo nariadiť, čo má každý občan vedieť, aby svojim občianskym povinnostiam zadosť urobiť mohol, tiež má sa starať a rodičov k tomu viesť, aby každé dieťa v tom, čo mu je najviac potrebné vynaučované bolo; niekde i múdre mútenie k tomu môže mať svoje dobré stránky. Viac ale štát nesmie, nemôže, jestli len nechce siahnuť po cudzom práve.*

*Právo cirkvi a domu ku škole je tak sriasnuté (späté, pozn. M. R.) so školou, že keď jej právo toto odoprieme, prestane byť školou ľudu, zaostane vo vyplnení svojho povolania. Keď nemôže škola byť bez domu (rodiny, pozn. M. R.) a cirkvi, vtedy ich štát nemôže z nej vytisnúť, musí sa ale s nimi spojiť, aspoň poistiť im právo ku škole, keď nechce, aby škola úlohu svojou zaznávala a tak i štátu škodila.*⁵²

Summary

František Richard Osvald about the relationship of state and church to school

Following information can be found in the first part of study: a brief characteristics of F. R. Osvald as a priest, publicist, publisher, editor of different Slovak magazines, pedagogue, author of several pedagogic works and church dignitary. He sacrifices all his strength, abilities and finances in favour of sacred life and improvement of national consciousness of the Slovak people. Throughout his activity he resisted authority of the Hungarian government in its efforts to Hungarianize the Slovak as well as the other nations in Hungary. The second part of the study is dedicated to pedagogic opinions of F. R. Osvald, especially to moral education of children and youth from preschool age to adulthood. The contribution of F. R. Osvald to the theory and practice of the education of children and youth was conditioned by the fact that he was able to apply the experience of J. A. Komenský for the needs of practice of preschool education for the Slovak parents. In such a way he helped to sacred development of the Slovak young people. It can especially be seen in his published works which in a dignity represent the Slovak pedagogy of the 19th century. Substantial place in the second part is devoted to F. R. Osvald's opinions on the relationship between state and church towards school. Osvald himself is a liberal and his liberalism can be characterized by optimism. It is documented in his published works in which he presented his attitude towards liberalism as towards the social, political and economic movement and expressed his points of view like a liberal theologian who tried to move Christianity to the concrete social and moral programmes of society and thus to the practice of schools.

⁴⁹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ..., s. 40.

⁵⁰ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole*..., s. 41.

⁵¹ OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ..., s. 41.

⁵² OSVALD, R. F.: *Kto pánom vo škole* ..., s. 42.

VZDELÁVANIE ETNICKÝCH MENŠÍN NA SLOVENSKU NA PRELOME ŠTYRIDSIATYCH A PAŇDESIATYCH ROKOV 20. STOROČIA

Soňa Gabzdilová

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Obyvateľstvo žijúce v minulosti na území dnešného Slovenska bolo po stránke etnickej značne heterogénne. Asimilačné tendencie realizované v rámci Uhorska maďarskou šľachtou sa po rakúsko – maďarskom vyrovnaní stali cieľavedomým procesom. Ašpirácie vytvoriť jeden uhorský národ, ktorý by bol v svojom obsahu i forme národom maďarským, vrcholili začiatkom 20. storočia a pre všetky etnické spoločenstvá žijúce v „Hornom Uhorsku“ mali tragické dôsledky tak v politickom i kultúrnom živote, ako aj v oblasti školstva a vzdelania. Pre priblíženie situácie uvádzam stav v školskom roku 1912/1913 na úseku ľudových škôl, kedy bolo na Slovensku celkovo 3 864 uvedených vzdelávacích inštitúcií. Z nich sa až v 3 478 (t.j. 90%) učilo po maďarsky, len 354 škôl (9,3%) malo vyučovacím jazykom slovenský, 22 (0,6%) nemecký a 10 (0,2%) ruský.¹

Rozpad Rakúsko-Uhorska v roku 1918 a následné utvorenie Československej republiky odštáňali prekážky vzdelávania etnických spoločenstiev v ich materinskom jazyku. V slovenských krajoch žili okrem Slovákov početné minority. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1930 Maďari predstavovali 17,6%, Nemci 4,5%, Rusi (neuvádzala sa ukrajinská, resp. rusínska národnosť) 2,8%, teda celkový počet uvedených etnických menšín dosahoval jednu štvrtinu obyvateľstva Slovenska.² Pestrá bola aj štruktúra regiónu Banská Bystrica. V Kremnici, Novej Bani, Handlovej, Prievidzi, Martine a v ich okolí žili Nemci. V roku 1930 sa pri sčítaní obyvateľstva k nemeckej národnosti v okrese Kremnica prihlásilo 10 622 osôb (čo predstavovalo 36,2% jeho obyvateľstva), v okrese Prievidza sa s nemeckou národnosťou identifikovalo 14 030 osôb (20,8%), v okrese Martin 10 385 (16,4%) a v okrese Nová Baňa 4 845 (14,4%).³ Južné kraje banskobystrického regiónu boli obývané maďarskou menšinou, ktorá bola koncentrovaná v okresoch Tornaľa, Rimavská Sobota, Lučenec. V roku 1930 sa v okrese Tornaľa k Maďarom prihlásilo 17 771 osôb (83,1%), Rimavská Sobota 6 278 (13,9%) a v okrese Lučenec to bolo 18 586 (24,7%).⁴

Vláda a štátne orgány predmníchovskej ČSR záväzky týkajúce sa vzdelávania etnických menšín, ku ktorým ich zaviazala Saintgermainská dohoda, v hlavných princípoch dodržiavali. Na Slovensku sa tak vzdelávací proces realizoval i v maďarskom,

¹ POTE MRA, M.: Školská politika maďarských strán na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. Historický časopis, ročník (roč.) 26, 1978, s. 522.

² Vypočítané podľa Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Krajina Slovenská. Praha 1936, s. XVII – XVIII.

³ Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III., s. XVII – XVIII.

⁴ Štatistický lexikon obcí..., s. XVII – XVIII.

nemeckom a ruskom jazyku. V školskom roku 1923/24 bolo v prevádzke na úrovni ľudových škôl celkovo 741 vzdelávacích inštitúcií s vyučovacím jazykom maďarským, 10 slovensko – maďarským, 113 s nemeckým, 3 nemecko-maďarským, 1 slovensko-nemeckým a 134 s ruským, 4 slovensko-ruským. Vyučovalo sa na 16 maďarských meštianskych školách, 3 nemeckých a 1 ruskej. Na Slovensku v tom čase existovali 4 stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským, 3 nemecké stredné školy.⁵ Jednalo sa o gymnáziá, reálne gymnáziá a reformované reálne gymnáziá. Neskôr bola založená aj 1 stredná škola, na ktorej vzdelávací proces prebiehal v jazyku ruskom. Uvedená organizačná sieť škôl bola viac-menej stabilizovaná.

V období Slovenskej republiky vzdelávanie a výchova boli podmienené duchom ideológie klerikalizmu a nacionalizmu. Vzdelávanie etnických menšín v jazyku nemeckom, maďarskom a ruskom prebiehalo, avšak v odlišných podmienkach. Tento stav vyplýval z rozdielneho postavenia minorít – Nemcov na jednej strane, Maďarov, Rusínov a Ukrajincov na strane druhej. Bezprostredne po vyhlásení autonómie Slovenska vtedajší slovenský premiér Jozef Tiso prehlásil, že *všetky oprávnené túžby a nároky nemeckej národnej skupiny na Slovensku sa splnia*.⁶

Už k 1. marcu 1939 začalo pri prezídiu Ministerstva školstva a národnej osvety pracovať nemecké oddelenie, do pôsobnosti ktorého patrili záležitosti týkajúce sa výuky a výchovy na všetkých druhoch a stupňoch nemeckých škôl. Výchova a vyučovanie na týchto školách boli *slobodné v duchu nemeckého národného socializmu, ba aj učebné osnovy sa prispôbili tomuto duchu, a preto priblížili sa v takomto zmysle rišsko-nemeckým osnovám*.⁷ Na rozdiel od nemeckých škôl vzdelávacie inštitúcie s vyučovacím jazykom maďarským a ruským požívali podstatne menšiu podporu štátnych orgánov a pracovali pod ich priamym dozorom.

V dôsledku verdiktu Viedenskej arbitráže bolo južné územie Slovenska pričlenené k Maďarsku. Z regiónu Banskej Bystrice boli postihnuté územia okresov Tornaľa, Lučenec, Rimavská Sobota a Levice.

Aj keď národnostná problematika v stredoeurópskom priestore predstavovala jednu z prioritných otázok, politická reprezentácia domáceho slovenského odboja nemala v čase blížiaceho sa konca druhej svetovej vojny vypracovanú ucelenú koncepciu budúceho postavenia etnických minorít. V období Slovenského národného povstania nemohla Slovenská národná rada (SNR) prirodzene venovať mešinovej otázke takú úlohu, aká jej náležala, pretože prioritné úlohy, ktoré bolo potrebné riešiť, vyplývali zo situácie na povstaleckom území. Vzdelávania mládeže nemeckej a maďarskej národnosti na Slovensku v ich materinskom jazyku sa týkalo nariadenie SNR č. 6 zo 6. septembra 1944, na základe ktorého sa maďarské a nemecké deti mohli učiť v maďarskom a nemeckom jazyku v ľudových školách zriadených do 6. októbra 1938. Vzdelávacie inštitúcie ostatných kategórií a stupňov boli zrušené.⁸

Zásadné bolo nariadenie SNR č. 5 zo 6. septembra 1944, podľa ktorého boli na Slovensku poštátnené školy od detských opatrovní a útulní až po školy vysoké.

Na oslobodenom území Slovenska, postupne, od začiatku roka 1945 slovenské orgány presadzovali, aby deťom maďarskej národnosti na oslobodenom území južného

Slovenska bola umožnená výuka v ľudových školách vo svojom materinskom jazyku, v súlade s nariadením SNR č. 6/1944. Ako uviedol zástupca povereníka SNR pre školstvo a národnú osvetu O. Pavlík v rozhovore s redaktorom Pravdy, škola bola v minulosti vhodným prostriedkom národnostného útlaku. Vo vzťahu k ďalšiemu postupu Povereníctva SNR pre školstvo a národnú osvetu na južnom Slovensku konštatoval, že povereníctvo zastáva názor, aby deti maďarskej národnosti mohli získať aspoň základné vzdelanie vo svojom materinskom jazyku. Zdôraznil však, že *na maďarských školách nebudeme trpieť nám cudzí a nepriateľský duch, ...zamedzíme pestovanie starého hungarizmu a revizionizmu*.⁹

V zmysle nariadenia SNR č. 6/1944 vyučovanie v maďarských školách skutočne prebiehalo. Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu vydalo 7. marca 1945 obežník, ktorý obsahoval pokyny týkajúce sa organizovania výuky na národných školách na vrátenom území a upravoval aj proces zápisu do týchto škôl.¹⁰ Na južnom Slovensku bolo v tej dobe 15 školských inšpektorátov – Bratislava III., Galanta, Komárno, Košice I. a II., Levice, Lučenec, Čop, Nové Zámky I. a II., Rimavská Sobota I. a II., Rožňava, Sobrance, Šahy - zriadené na základe výnosu Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu zo dňa 5. marca 1945. Ich úlohou bolo ihneď po prechode frontu organizačne zabezpečiť v svojom obvode vyučovanie. Prvým krokom mali byť nové zápisy žiakov, najprv do slovenskej, potom do maďarskej školy. Zápis mal byť realizovaný v zmysle *zásady slovenské dieťa do slovenskej školy, maďarské dieťa do maďarskej školy*.¹¹

Zároveň so zabezpečením organizačnej stránky vyučovania sa Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu snažilo zabezpečiť zmeny aj v obsahovej stránke výuky na všetkých stupňoch škôl. Už v obežníku č. 14 z 19. marca 1945 boli uvedené zmeny učebného plánu a výchovy na ľudových školách. Ich všeobecné ideové smernice uvádzali, že *za víťaznou Červenou armádou a Československým armádnym sborom, ktoré lámu bašty nacizmu a fašizmu, musí kráčať armáda učiteľov, s úlohou zničiť ložiská nacistickej mravnej nákazy*.¹² Ľudové školy mali vychovávať deti v rámci ideí ľudovej demokracie, k láske k Sovietskemu zväzu. Obežník upozorňoval, že vytýčené smernice platia aj pre školy s vyučovacím jazykom maďarským.

V priebehu druhej svetovej vojny bola postupne v rámci československého zahraničného odboja sformovaná koncepcia ČSR ako národného štátu Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín. Existenciu Československa s vylúčením neslovanských minorít presadzoval najmä E. Beneš a jeho najbližšie okolie, čo bolo pritom podmienené súhlasom USA, ZSSR a Veľkej Británie.

Realizácia uvedeného zámeru v podmienkach Slovenska predpokladala vyradenie nemeckého a maďarského obyvateľstva, čo v praktickej rovine znamenalo vystáňovať asi pol miliona Maďarov a okolo päťdesiat tisíc Nemcov.

Politická reprezentácia domáceho slovenského odboja nemala priamy vplyv na formovanie koncepcií obnovy Československej republiky. Do rokovania mala možnosť vstúpiť len v *konečných fázach* utvárania programu vlády obnoveného Československa. Je potrebné konštatovať, že jej úsilie a pozornosť boli sústredené na to, aby presadila

⁹ Pravda, 20. februára 1945, s. 2.

¹⁰ Úradný vestník. Košice 14. apríla 1945, č. 3, s. 53. Obežník Povereníctva SNR Pre školstvo a osvetu č. 2 zo dňa 7. marca 1945.

¹¹ Úradný vestník. Košice 14. apríla 1945, č. 3, s. 54.

¹² Úradný vestník. Košice 14. apríla 1945, č. 3, s. 68. Obežník Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu č. 14 zo dňa 19. marca 1945.

⁵ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) A. Štefánek, krabica (kr.) 28.

⁶ Nové slovenské školstvo. II. Bratislava 1940, s. 77.

⁷ Nové slovenské školstvo..., s. 77.

⁸ Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945, roč. 1944, čiastka 2, 7. IX. 1944.

uznanie Slovákov za samostatný národ a jeho zrovnoprávenie s národom českým. Zásadné princípy vo vzťahu k menším prezentované vedúcimi českými politickými silami však prijala a stotožnila sa s nimi.

Princípy národnostnej problematiky vyjadrené v programe prvej vlády obnovennej republiky, vlády národného frontu Čechov a Slovákov, ktorý podľa miesta svojho vyhlásenia dostal pomenovanie Košický vládny program, postihovali maďarskú a nemeckú menšinu v oblasti občianskopolitickej, ekonomickej a sociálnej (kapitola 8 – 11). Ôsma kapitola v hlavných rysoch vymedzovala postoj a zásady vládnej moci k nemeckej a maďarskej menšine. Nezakotvila pôvodne stanovený zámer československej politiky *definitívne vyriešiť* problém neslovanských menšín v obnovenom štáte, čo vzhľadom na medzinárodné aspekty v tej dobe ani nebolo možné. KVP proklamoval, že Nemci a Maďari budú zbavení československého štátneho občianstva, môžu však optovať pre Československo, ale s tým, že právo individuálneho rozhodnutia o každej žiadosti bude v kompetencii štátnych orgánov.¹³

Problematike vzdelávania mladej generácie nemeckej a maďarskej menšiny bola venovaná XV. kapitola, ktorá jednoznačne stanovila, že v celej republike, v Čechách i na Slovensku, až do konečného rozhodnutia o nemeckej minorite, budú uzavreté všetky nemecké školy. Vo vzťahu k vzdelávaniu detí maďarskej národnosti vládny program určil, že uzavreté budú maďarské školy v mestách, ale situáciu škôl s vyučovacím jazykom maďarským mimo miest bližšie nešpecifikoval. K otázkam vzdelávania na ukrajinských školách sa nový vládny program nevyjadroval. Bolo však zrejmé, že naznačená nová zahraničnopolitická orientácia, ktorá našla svoj odraz aj v celkovom znení vládneho dokumentu, bude prepokladom pre jeho priaznivý rozvoj. Potvrdením tohto trendu bola aj XV. kapitola vládneho programu, ktorá deklarovala, že *bude z našich učebníc a pomôcek odstraneno vše, čo tam bylo antisovetského, mládež bude i náležite poučovaná o SSSR*.¹⁴

Aj keď spoločensko-politická situácia bola pre rozvoj ukrajinských škôl priaznivá, stav komplikovala rozdielna jazyková orientácia obyvateľstva severovýchodného Slovenska. U väčšiny z nich prevládalo rusínske (karpatoruské) čítanie podporované gréckokatolíckou cirkvou, ktoré však do značnej miery postrádalo etnický aspekt a v podstate predstavovalo iba začlenenie do nábožensko-kultúrneho rámca. V bežnej komunikácii obyvateľstvo používalo takmer výhradne miestny dialekt. Bol síce všeobecne rozšírený, ale všetky pokusy o jeho uzákonenie ako spisovného jazyka skončili neúspešne. Inteligencia zotrvala na ruskej orientácii, v oficiálnom styku preferovala ruštinu a aj keď snaha prijať tento jazyk za literárnu reč mala mnoho súpencov, predstavovala len núdzové riešenie bez šancí na konsenzus. Tretí prúd, ktorý je možné definovať ako ukrajinský smer, bol medzi obyvateľstvom severovýchodného Slovenska najmenej rozšírený, pretože na rozdiel od Zakarpatska nemal takmer žiadne tradície a literárny ukrajinský jazyk prakticky nikto neovládal. V praxi, pri písaní kníh, učebníc ako aj vzdelávacom procese na školách sa používal ruský jazyk, alebo tzv. jazyčie, ktoré vzniklo kombináciou slovnej zásoby a gramatických pravidiel cirkevnej slovančiny, ruského jazyka a miestneho dialektu. Vzdelávacie inštitúcie označované ako ukrajinské školy boli tak v tej dobe ukrajinskými len svojim názvom.¹⁵

Organizačná sieť ukrajinských škôl na východnom Slovensku sa po oslobodení rozširovala rýchlym tempom. Kým k 31. decembru 1945 mali Ukrajinci a Rusíni k dispozícii 3 materské školy, 260 ľudových škôl, 15 meštianskych a 3 stredné školy,¹⁶ v školskom roku 1947/48 bolo už 11 materských, 272 ľudových, 25 meštianskych a 5 stredných.¹⁷ Radikálne odlišná bola situácia vo vzdelávaní mládeže maďarskej a nemeckej národnosti, ktoré de jure (v zmysle nariadenia SNR č. 6/1944) mali mať možnosť výuky na ľudových školách v svojom materinskom jazyku. Realita však bola odlišná. V súlade s prijatou koncepciou riešenia problematiky neslovanských menšín, sa po prijatí KVP prestali otvárať ďalšie ľudové školy s vyučovacím jazykom maďarským a v máji 1945 bola zastavená výuka už na fungujúcich maďarských školách. Na mnohých sa však školský rok ešte dokončil. V nastávajúcom učebnom roku 1945/56 sa vyučovanie v maďarskom jazyku nezačalo.

Situácia vzdelávania detí nemeckej národnosti bola takisto nepriaznivá. Na základe existujúceho prístupného archívneho materiálu o dobovej tlači je možné vyvodiť záver, že v slovenských krajoch vyučovanie v nemeckých ľudových školách neprebiehalo. Podstatná časť nemeckej menšiny evakuovala s ustupujúcou nemeckou armádou koncom roka 1944 a začiatkom roka 1945, niektorí zo strachu pred blížiacou sa Červenou armádou, iní z donútenia (Himmlerov rozkaz o povinnej evakuácii Nemcov). V lete 1945 sa mnohí vracali späť do svojich domovov. Archívne materiály deponované v Slovenskom národnom archíve uvádzajú, že koncom roka 1945 žilo na Slovensku približne 57 000 Nemcov.¹⁸ Povojnové pomery na Slovensku sa postupne konsolidovali, ale vývoj politicko-spoločenskej situácie nevytvoril reálnu bázu pre obnovu vzdelávania detí nemeckej národnosti v ich materinskom jazyku.

Uvedená situácia v oblasti vzdelávania v materinskom jazyku dvoch neslovanských menšín na Slovensku bola realitou i napriek tomu, že SNR nariadenie z roku 1944 o prevádzkovaní ľudových škôl s vyučovacím jazykom nemeckým a maďarským nezrušila.

Po presídlení vlády z Moskvy do Košíc v apríli 1945 bola zahájená rozsiahla propaganda vládneho programu. Poprední politici vo vzťahu k Nemcom a Maďarom na verejnosti čoraz dôraznejšie proklamovali myšlienky o nemožnosti súžitia s nimi a o nutnosti ich vyst'ahovania. Politický život na Slovensku zachvátila protimaďarská a protinemecká vlna.

Vláda ČSR mala eminentný záujem, aby na medzinárodnopolitickej úrovni dosiahla súhlas k vyst'ahovaniu nemeckého i maďarského obyvateľstva z ČSR a k presadeniu svojho zámeru venovala veľké úsilie. Na ďalšie osudy Nemcov i Maďarov mali zásadný vplyv závery konferencie vlád USA, ZSSR a Veľkej Británie, ktorá sa konala 17. júla – 2. augusta 1945 v Postupime. Schválenie požiadavky odsunu Nemcov troma veľmocami umožnilo nakoniec československej vláde previesť vysídlenie nemeckého obyvateľstva. Prezident republiky podpísal 2. augusta 1945 dekrét č. 33 na základe ktorého stratili obyvatelia nemeckej i maďarskej národnosti, až na v dekréte uvedené výnimky, štátne občianstvo ČSR.

¹³ Košický vládny program. In.: FALTYŠ, S. (ed.): Dokumenty moderní doby. Praha 1978, s. 483 – 484.

¹⁴ Košický vládny program. In.: FALTYŠ, S. (ed.): Dokumenty moderní doby. Praha 1978, s. 484.

¹⁵ Bližšie KONEČNÝ, S.: Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu. In.: GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. (eds.): Etnické minority na Slovensku. Košice 1997, s. 71 – 72.

¹⁶ Štatistická príručka Slovenska 1947. Bratislava 1947, s. 344, 346, 336, 320 a 322.

¹⁷ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S.: K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov – Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch. Košice 1991, s. 37.

¹⁸ SNA, f. Povereníctvo vnútra (PV) – pracovné tábory (PT), kr. 33.

Transfer Nemcov zo Slovenska prebiehal v roku 1946, v nasledujúcom roku 1947 sa uskutočnil tzv. dodatočný odsun. Keď sa v roku 1950 uskutočnilo prvé povojnové sčítanie obyvateľstva, s nemeckou národnosťou sa oficiálne identifikovalo len 5 179 osôb.¹⁹ Podľa údajov ministerstva vnútra, ktoré v 50.-tych rokoch viedlo dôslednú evidenciu Nemcov, žilo na Slovensku 22 692 osôb nemeckej národnosti.²⁰

Súhlas k vysídleniu Maďarov československá diplomacia na medzinárodnej úrovni nedosiahla a tak maďarská otázka v rokoch 1945 – 1948 pútala značnú pozornosť slovenskej politickej scény a štátnych orgánov i inštitúcií. Maďari svojou početnosťou, koncentrovanosťou osídlenia, historickými súvislosťami (i tým, že nebol schválený ich spomínaný odsun) predstavovali na Slovensku ďaleko *problematickejšiu* skupinu obyvateľstva ako nemecká menšina.

Napriek tomu, že problematika maďarskej menšiny pútala pozornosť politickej scény Slovenska, oblasť maďarského školstva na Slovensku bola tým fenoménom, o ktorom sa od leta 1945 nediskutovalo, samotné školské otázky neboli predmetom politických rokovaní, diskusií. Ani jedna z dvoch najvýznamnejších politických strán na Slovensku – Demokratická strana a komunistická strana tejto problematike nevenovali pozornosť, podobne ani Slovenská národná rada a Zbor poverenikov. V školskej otázke panovala zhoda politických subjektov – odmietavé stanovisko k výuke v maďarskom jazyku. Aj keď jednotlivé politické i štátne subjekty zotrvali na negatívnom postoji až do februára 1948, isté signály po korigovaní zazneli.

Koncom roku 1947 sa v Československu začali objavovať náznaky nového pohľadu na problematiku maďarskej menšiny. Ako o jednom z prvých opatrení, ktoré by bolo malo priniesť zmenu do života a postavenia maďarského obyvateľstva bolo práve obnovenie vzdelávania v maďarskom jazyku. Vývoj v Československu smeroval v tom období už zreteľne doľava a v susednom Maďarsku sa po parlamentných voľbách (august 1947) stala najsilnejším politickým subjektom komunistická strana. Víťazstvo maďarských komunistov ovplyvnilo zmenu postoja Moskvy k problematike maďarskej menšiny na Slovensku. Na ustanovujúcej schôdzi Informačného byra komunistických a robotníckych strán 21. – 27. septembra 1947 predstaviteľ maďarskej delegácie J. Révay kritizoval nepriaznivé postavenia Maďarov na Slovensku. *Nemôžeme sa nestarať o to, že nemajú občianske práva (školy)*, zdôraznil.²¹ S ostrou kritikou vzťahu československého štátu k príslušníkom maďarskej menšiny vystúpil aj ďalší člen maďarskej delegácie M Farkas. Na KSČ bol vyvinutý tlak, aby sa zasadila o urýchlené riešenie maďarskej otázky v duchu *proletárskeho internacionalizmu*.

Uzurpácia politickej moci KSČ vo februári 1948, nastolenie diktatúry proletariátu a realizácia *programu výstavby socialistického systému* posunuli celý komplex národnostných vzťahov, vrátane postavenia etnických menšín do kvalitatívne novej polohy. Komunistická strana Československa v dôsledku zahraničnopolitických súvislostí – vonkajšieho tlaku ZSSR a Informbyra – začala postupne presadzovať tendenciu smerujúcu k vráteniu štátneho občianstva príslušníkom maďarskej a nemeckej minority.

Významným medzníkom v postavení nemeckej a maďarskej minority v ČSR bolo vrátenie štátneho občianstva. Najprv to bolo vládne nariadenie č. 76 z 13. apríla 1948 o vrátení československého štátneho občianstva osobám národnosti nemeckej a maďar-

¹⁹ Sčítaní ľudu v republike Československé ke dni 1. března 1950. Díl II. Praha 1958, s. 16.

²⁰ Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky Levoča, f. A 24, inv. j. 25.

²¹ SNA, f. G. T., č. 166/I. Citované podľa: Bobák, J.: Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948). Martin 1996, s. 151.

skej. Potom vo vzťahu k Maďarom zákon č. 245/48 Sb. z 25. októbra o štátnom občianstve a vládne nariadenie vo veci štátneho občianstva Nemcov č. 252 z 29. novembra 1949.

Zákon č. 95/1948 Sb. o základnej úprave jednotného školstva z 21. apríla 1948 sa k problematike vzdelávania detí a mládeže v jazyku maďarskom, nemeckom a ruskom explicitne nevyjadroval. Školský zákon stanovil, že vyučovacím jazykom v Čechách, na Morave a v Sliezku je jazyk český, na Slovensku jazyk slovenský. V paragrafe 3, odseku 2 síce pripúšťal, že v otázke vyučovacieho jazyka môže vláda určiť i výnimky. Zákon sa okrem vysokých, vojenských a bohosloveckých fakúlt vzťahoval na všetky stupne a druhy vzdelávacích inštitúcií. Na celom území Československej republiky ich začlenil do jednotnej školskej sústavy a previedol do kompetencie štátu. Zákon stanovil školám spoločný cieľ a každému druhu a stupňu určil vzdelávaciu úlohu. S vonkajšími zmenami vzdelávacej sústavy bola zároveň uskutočňovaná aj jej vnútorná prestavba. Vzdelanie a výchova mali byť tak založené na rovnakých ideových základoch a mali smerovať aj k jednotnému cieľu. Školy mali vychovávať *národne a politicky uvedomeľých občanov ľudovodemokratického štátu, statočných obrancov vlasti a oddaných zástancov pracujúceho ľudu a socializmu*.²² Jednoznačnejšie boli úlohy a poslanie vzdelávacieho procesu stanovené na IX. zjazde KSČ v máji 1949, ktorý v rámci tzv. generálnej línie budovania socializmu vytýčil ciele socialistickej kultúrnej revolúcie. Celá činnosť školy mala byť preniknutá ideológiou marxizmu – leninizmu a ideologická výchova mala stáť v popredí práce vzdelávacích inštitúcií všetkých stupňov bez rozdielu vyučovacieho jazyka.

Organizačná sieť ukrajinských škôl sa po februári 1948 stabilizovala – v školskom roku 1948/49 bolo v prevádzke 51 materských škôl, 275 národných, 3 gymnáziá, i učiteľská akadémia a 2 stredné odborné školy.²³ Začiatkom päťdesiatych rokov bol vývoj týchto škôl v rámci ukrajinizácie poznamenaný direktívno – administratívnymi nariadeniami, ktoré mali negatívny dopad na ich vzdelávací proces. Jednalo sa hlavne o zavedenie ukrajínčiny ako vyučovacieho jazyka do škôl, kde sa dovtedy vyučovalo v ruštine, resp. sa používalo tzv. jazyčie, alebo i jazyk slovenský.

Po februári 1948 začala komunistická strana vo vzťahu k Maďarom žijúcim na Slovensku postupne obnovovať aj jedno zo základných práv menšín, právo na vzdelanie v materinskom jazyku. Vo vzťahu k príslušníkom nemeckej minority sa situácia nemenila ani v *štáte pracujúceho ľudu, v štáte robotníkov a roľníkov*.²⁴

Vláda republiky na zasadnutí 30. septembra 1948 stanovila, že deťom maďarskej národnosti má byť zabezpečené právo na vzdelávanie v materinskom jazyku.²⁵ Na základe tohto vládneho uznesenia sa začali na Slovensku zriaďovať najprv odbočky (po-

²² Zákon č. 95 z 21. apríla 1948 o základnej úprave jednotného školstva (Školský zákon). In: Sbíрка zákonů a nařízení Československej republiky, částka 38, 10. května 1948.

²³ GAJDOŠ, M.: *Rusini (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989*. In.: GAJDOŠ, M. - KONEČNÝ, S. (eds.): *Etnické minority...*, s. 88.

²⁴ Celé desaťročia nemali Nemci možnosť vzdelávať sa v materinskom jazyku ani na najnižšom stupni škôl. Až v školskom roku 1997/98 sa otvoril prvý ročník na základnej škole v okrese Stará Ľubovňa s vyučovacím jazykom nemeckým. Bližšie: OLEJNÍK, M.: Úloha Karpatskonemeckého spolku pri výstavbe menšinového školstva a rozvoji kultúrnych tradícií nemeckého obyvateľstva na Slovensku. In.: Čas, roč. III, č. 1. HYPERLINK <http://www.saske.sk/cas> www.saske.sk/cas.

²⁵ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 17.

bočky) pro slovenských školách a neskor i samostatné školy s vyučovacím jazykom maďarským.

Aj keď problémy v oblasti vzdelania mladej generácie maďarskej národnosti bolo možné riešiť len postupne, v praxi od počiatku prevažovali snahy celý proces urýchliť. 12. októbra 1948 sa na Povereníctve školstva vied a umenia (PŠVU) za účasti povereníka L. Novomeského konala prvá porada, na ktorej boli prerokované základné praktické otázky obnovy škôl s vyučovacím jazykom maďarským. V prvom rade však bola riešená základná otázka – je potrebné zriaďovať samostatné školy s vyučovacím jazykom maďarským, alebo len triedy s vyučovacím jazykom maďarským na slovenských školách. Vzhľadom na neujasnenosť celej problematiky, ako i materiálne podmienky bolo rozhodnuté, že školská správa pristúpi najprv ku zriaďovaniu maďarských tried, označovaných vtedy ako maďarské pobočky, resp. odbočky. Na porade stanovili celkovo 31 obcí, v ktorých mali vzniknúť maďarské odbočky.²⁶ Ako uviedol povereník školstva L. Novomeský, bolo PŠVU z dôvodov personálnych, priestorových a organizačných nútené pristúpiť k etapovitému otváraniu odbočiek. Úvodná fáza zriaďovania odbočiek mala prebehnúť v štyroch časových úsekoch. Prvá etapa zriaďovania odbočiek bola ukončená 15. decembra 1948. Namiesto plánovaných 31 bolo vytvorených 22 v sedemástich obciach.²⁷ Druhé obdobie bolo vymedzené do konca februára 1949, v tom čase bolo zriadených 79 pobočiek v 53 obciach.²⁸ Podľa rozhodnutia pracovníkov PŠVU poverených riadením prác pri zriaďovaní odbočiek, malo sa do konca školského roka 1948/49 zastaviť ich otváranie.

Začiatok nastávajúcej etapy stanovili k 1. septembru 1949. Svoje rozhodnutie argumentovali nedostatkom učiteľov ako i tým, že nie je vhodné preradovať deti v priebehu školského roka. Poukazovali aj na absenciu základných učebných pomôcok v maďarskom jazyku, ale predovšetkým na fakt, že od školských inšpektorov z okresov južného Slovenska nedostali ani jeden návrh na konkrétnu obec, v ktorej by boli našli dostatočný počet žiadateľov – rodičov na zriadenie odbočky. Ako vyplýva zo správ okresných školských z južných okresov Slovenska zasielaných na PŠVU prevládala v tom období medzi maďarským obyvateľstvom voči novému postupu štátnych orgánov totiž značná nedôvera prameniaca predovšetkým z praxe obdobia rokov 1945 – 1948. Začiatkom roka 1949 situácia dospela do takého štádia, že na PŠVU po ukončení II. etapy zriaďovania maďarských odbočiek musela komisia vytvorená za účelom obnovy maďarského školstva zvolať všetkých inšpektorov z južného Slovenska a stanoviť 82 obcí, v ktorých mali byť postupne – priebežne otvárané maďarské pobočky.²⁹ Do konca školského roka sa ich počet zvýšil na 154, k 1. septembru na 267 v 146 obciach.³⁰

Učitelia v nich boli ustanovovaní a prekladaní na doporučenie komunistickej strany. Približne 45% tvorili nekvalifikovaní pedagógovia. Prevažná väčšina učiteľov na maďarských odbočkách neovládala jazyk slovenský. Podľa nariadenia PŠVU mal slovenčinu a vlastivedu na maďarských odbočkách vyučovať učiteľ z miestnej slovenskej

školy.³¹ V učebnom roku 1949/1950 sa začali odbočky otvárať aj na stredných školách (II. stupňa), do júna ich bolo ustanovených 7.³² V tom čase bolo na národných školách (I. stupeň) v prevádzke 315 odbočiek so 17 150 žiakmi,³³ k 30. júnu 1950 sa učilo v 319 odbočkách.

Postup obnovy maďarského školstva na Slovensku bol v ďalšom období podmienený priebehom a závermi IX. zjazdu KSS, ktorý sa konal 24. – 27. mája 1950 v Bratislave. Veľkú pozornosť venovalo stranické vedenie odsúdeniu tzv. buržoázneho nacionalizmu, z ktorého boli na základe falošných informácií a vykonštruovaných dôkazov obvinení poprední slovenskí komunisti. Závery zjazdu stanovili ciele a úlohy aj pre oblasť vzdelávania. Úsilím všetkých pracovníkov v školskom rezorte malo byť *vychovať z mladej generácie ľudí bezvýhradne oddaných vlasti, robotnickej triede, komunistickej strane, súdruhovi Klementovi Gottwaldovi, vychovať ľudí rozumne, telesne a mravne zdatných, zaniatených pre výstavbu socializmu, verných spojenectvu so Sovietskym zväzom, verných veľkým myšlienkam Lenina a Stalina, vychovať ľudí, ktorí nenávidia nepriateľa pracujúceho ľudu.*³⁴ Takto stanovené ciele mali naplňovať všetky vzdelávacie inštitúcie bez rozdielu vyučovacieho jazyka. Školy boli jednou z oblastí našej spoločnosti, ktorá sa stala terčom silného ideologického nátlaku vládneho režimu hlavne v prvej polovici päťdesiatych rokov.

Už začiatkom mája 1950 bol L. Novomeský odvolaný z funkcie povereníka školstva, vied a umení a obvinený z *buržoázneho nacionalizmu*. Ako uviedol ústredný tlačový orgán KSS Pravda, buržoázni nacionalisti marili výstavbu socializmu na Slovensku okrem iného aj tým, že narušali jednotu pracujúcich slovenskej, maďarskej a ukrajinskej národnosti, ktorá mala tvoriť základ novej spoločnosti.³⁵ Vytváranie odbočiek zo strany PŠVU bolo klasifikované ako veľká chyba. Namiesto nich, argumentovali kritici, mali byť zriaďované samostatné školy. Pracovníkom, ktorí boli priamo zapojení do týchto prác, bol vytýkaný pomalý postup pri ustanovovaní odbočiek, nesprávny prístup k maďarským učiteľom a dokonca počiatočný nezájem maďarských rodičov o možnosť vzdelania svojich detí v materinskom jazyku.

PŠVU vydalo 29. júna 1950 výnos č. 63 955/1950-I/5, ktorým bol systém maďarských pobočiek zrušený a vyslovená bola zásada, že všade tam, kde sú deti maďarskej národnosti a kde si to rodičia želajú, je potrebné zriaďovať samostatné materské školy, národné (I. stupňa) a stredné (II. stupňa).³⁶ 30. júna 1950 vydalo PŠVU ďalší výnos, na základe ktorého sa mali zriaďovať i samostatné odborné školy a gymnáziá s vyučovacím jazykom maďarským (III. stupňa), na tejto úrovni i odbočky.³⁷ Od polovice roka 1950 tak nastal prechod od utvárania maďarských odbočiek pri slovenských školách k zriaďovaniu samostatných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Školy sa začali utvárať neuveriteľne rýchlym tempom bez ohľadu na to, či existovali, resp. neexistovali konkrétne podmienky nevyhnutne potrebné k tomu, aby školské zariadenia mohli realizovať vyučovaciu a vzdelávaciu činnosť. Tendencia urýchľovania sa však

²⁶ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 89.

²⁷ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 91.

²⁸ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 12.

²⁹ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 17.

³⁰ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 14.

³¹ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 17.

³² SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 17.

³³ SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠ), kr. 7.

³⁴ Jednotná škola 1951 – 1952. Roč. VII., č. 2 – 3, s. 69.

³⁵ Pravda 12. júna 1953, s. 2 – 3.

³⁶ SNA, f. PŠ, kr. 179.

³⁷ SNA, f. PŠ, kr. 179.

stávala všeobecne rozšírenou a platnou vo všetkých oblastiach spoločenského a politického života a niesla sa v intenciách *rýchleho budovania socializmu* a teda i *urýchlenej výstavby socialistického národnostného školstva*.

V priebehu jedného roka, od júna 1950 do júna 1951, bol z kvantitatívneho hľadiska dosiahnutý prudký nárast. Najmä keď uvážime, že k 30. júnu sme mali 319 odbočiek na národných školách (I. stupňa) a 7 na stredných (II. stupňa). Stav maďarských pobočiek k 30. júnu 1951 prezentujú údaje v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1

Stav škôl s vyučovacím jazykom maďarským k 28. júnu 1951.³⁸

Druh školy	Počet			
	Škôl	tried	Žiakov	učiteľov
Materské	168	174	5 586	172
Národné	530	1 098	44 367	689
Stredné (úpl aj neúpl.)	86	175	6 098	154
Osobitné	6	7	114	7
Spolu	790	1 454	56 163	1 471

Aj v nasledujúcich dvoch školských rokoch sa sieť maďarských škôl rapídne rozširovala a k 30. júna 1953 bolo v prevádzke 215 materských škôl s 227 triedami a 6 857 deťmi, 553 národných škôl (I. stupňa) s 1 249 triedami a 44 033 žiakmi. Výuka v jazyku maďarskom prebiehala na 119 stredných školách (II. stupňa) v 473 triedach so 16 348 žiakmi.³⁹ V školskom roku 1950/51 boli na úrovni gymnázií a odborných škôl len tri školské zariadenia, na ktorých sa učilo v jazyku maďarskom. Na tomto stupni sa v súlade s výnosom PŠVU mohli zriaďovať i odbočky. V školskom roku 1952/53 to bolo už 42 tried s 1 505 žiakmi.

Uvedené kvantitatívne ukazovatele v procese obnovy maďarského školstva naplnili vedúcich pracovníkov štátnych orgánov, ako aj orgánov vládnucej komunistickej strany uspokojením. Na zasadnutí Predsedníctva Zboru poverenikov v správe PŠVU bolo konštatované, že sieť maďarských materských škôl je dobudovaná podľa potrieb občanov maďarskej národnosti. Podobne bol hodnotený i stav národných škôl (I. stupňa), ako aj stredných (II. stupňa), hoci s poznámkou, že počet tried na stredných školách je potrebné rozšíriť. Kritické hlasy ozneli len v súvislosti s gymnáziami a odborným školami.⁴⁰ Nikto z kompetentných nezvážil, či zvolený postup, ktorý na prvé miesto staval kvantitu, neprinesie v budúcnosti negatívne javy do vzdelávacieho procesu na maďarských školách.

Zriaďovania maďarského školstva sa začiatkom 50. tých rokov stalo politickou otázkou. V dusivej atmosfére tej doby, keď vzťahy medzi ľuďmi charakterizoval strach, podozrievavosť, nedôvera, absentoval racionálny pohľad a prístup. Osoby pracujúce na zodpovedných miestach povereníctva školstva a školskej správy konali bezvýhradne v línii IX. zjazdu KSS. Upozorniť, resp. poukázať na nesprávny postup pri organizovaní maďarských škôl prakticky znamenalo, že daná osoba nesúhlasí s líniou komu-

³⁸ SNA, f. PŠ, kr. 179.

³⁹ SNA, f. PŠ, kr.42.

⁴⁰ SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru poverenikov, kr. 7

nistickej strany, je nepriateľom bratského maďarského národa, ktorý tvorí pevnú súčasť bloku štátov budujúcich na čele so Sovietskym zväzom socializmu.

Vážnym problémom bol v prvom rade nedostatok vhodných priestorov, kde by sa mohlo vyučovanie realizovať. Ešte v školskom roku 1952/53 chýbalo na úseku škôl s vyučovacím jazykom maďarským 443 učebni na národných školách (I. stupeň) a 116 na stredných (II. stupeň) spolu teda 559.⁴¹ Na niektorých miestach napr. V Štúrove, Kráľovskom Chlmci sa vyučovalo v troch smenách. Nedostok učebni i učiteľov mal za následok, že v jednej triede bolo aj 60 detí, hoci podľa školského zákona ich mohlo byť maximálne 40 v prvom ročníku a v jednotriedke len 30. Chýbali základné učebné pomôcky v maďarskom jazyku – učebnice. Veľkým problémom bol nedostatok učiteľov. K 1. septembru 1951 sa na národných školách (I. stupeň) javil nedostatok 371 učiteľov (na slovenských 1 267, ukrajinských 83) a na stredných 156 pedagógov (slovenských 858, ukrajinských 46).⁴² K tomu sa pripájal ďalší zložitý problém – nekvalifikovanosť učiteľov. Uvedené problémy, od ktorých sa odvíjali ďalšie, sa v tej dobe neriešili.

Rozhodnutie budovať obnovenú ČSR v období rokov 1945 – 1948 ako štát bez neslovanských menšín viedlo, okrem iného, i k reštrikciám vo sfére maďarského a nemeckého menšinového školstva. V praktickej rovine vyústila táto politika k popretiu jedného zo základných práv menšín – práva na vzdelanie v materinskom jazyku. Po nastolení komunistického režimu sa jedným z primárnych ideologických postulátov stala téza *proletárskeho internacionalizmu*. V zmysle tohto princípu už nebolo možné pokračovať v diskriminácii etnických menšín. Väčšina nemeckého obyvateľstva bola v roku 1946 odsunutá z územia Slovenska. Režim až do novembra 1989 nepočítal komunitu etnických Nemcov, aj keď im občianstvo vrátil, v podstate ignoroval. Maďarskej minorente boli priznané základné menšinové práva, vrátane práva na vzdelanie v materinskom jazyku.

Na záver

Jedným zo základných práv etnickej menšiny je právo na vzdelanie v materinskom jazyku. Po skončení druhej svetovej vojny až do konca roku 1948 príslušníci nemeckej a maďarskej menšiny na Slovensku nemali zabezpečenú výuku v jazyku nemeckom a maďarskom. Uskutočňovalo sa len vyučovanie v ukrajinskom jazyku. Situácia sa zmenila po uchopení politickej moci Komunistickou stranou Československa, keď vládnuca KSČ bola pod medzinárodným tlakom, hlavne zo strany ZSSR a MLR, v súvislosti s budovaním jednotného socialistického tábora, nútená postupne obnoviť vyučovanie v maďarskom jazyku. Školy s vyučovacím jazykom maďarským sa od začiatku roka 1949 začali otvárať rýchlym tempom, ale kvantitatívny rast šiel na úkor kvality vzdelávania. Chýbali základné učebné pomôcky, kvalifikovaní učitelia, školské priestory a i. Deťom nemeckej národnosti, ktoré po odsune v roku 1946 spolu s rodičmi na Slovensku ostali, však komunistický režim neumožnil získať vzdelanie vo svojom materinskom jazyku ani na základnom stupni. Podporu mali školy s vyučovacím jazykom ukrajinským. Vzdelávanie na všetkých školách, bez rozdielu vyučovacieho jazyka, sa však uskutočňovalo v prísnom súlade s ideológiou vládnucej komunistickej strany – marxizmom – leninizmom.

⁴¹ SNA, f. PŠ, kr. 133.

⁴² SNA, f. PŠ, kr. 178.

The education of the ethnic minorities in Slovakia at the end of the forties and beginning of the fifties of twentieth century.

One of the possible minority rights is the right of a minority to be educated in its respective mother tongue. After the end of World War II till end of the year 1948 the members of German and Hungarian minorities in Slovakia lacked an access to education in German and Hungarian languages. In the sphere of education in minority languages only the education in Ukrainian language was realized. The situation changed after the communist take-over of Czechoslovakia. The Communist Party of Czechoslovakia came under pressure, namely from Soviet and Hungarian communists, to accept principles of so called proletariate internationalism and was pushed to gradually renew the education in Hungarian language. The schools with the Hungarian teaching language were from the beginning of year 1949 opened in a rush pace, however the quality of education lagged behind its quality. There were dearth of basic text books and other educational material, insufficient number of qualified teachers, lack of adequate buildings. The German schools children, who after the transfer of majority of Germans out of Slovakia remained, were deprived of education in German language even after year 1948. On the contrary, the schools with the Ukrainian teaching language enjoyed a generous state support. However, the whole system of education in Czechoslovakia was realized strictly in line with the communist ideology – Marxism – Leninism.

KRISTIANIZÁCIA AKO PROBLÉM HISTORICKÉHO VÝSKUMU

Rastislav Kožiak

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Keďže hlavnou témou tohto príspevku je kristianizácia ako problém historického výskumu, dovoľím si začať stručným náčrtom ústredných aspektov, z hľadiska ktorých historiografia skúma dejiny kresťanstva v stredoveku.

V stredoveku kresťanstvo prenikalo všetkými oblasťami života súdobej spoločnosti, či už išlo o oblasť politickú, ekonomickú, umeleckú, sociálnu, ... Preto aj pohľad na doterajšiu historiografiu poukazuje na široký záber a rôznosť aspektov historického výskumu stredovekého kresťanstva. Dominujúce postavenie medzi nimi si zachovávajú dva tradičné, niekedy stojace v opozícii, aspekty historiografie: **dejiny cirkvi a cirkevných inštitúcií** na jednej strane a **dejiny náboženského cítenia (senzibility) a náboženských praktík** na strane druhej.¹

V prvom prípade ide o staršiu výskumnú oblasť, charakteristickú hlavne pre koniec 19. a prvú polovicu 20. storočia, ináč označovanú aj ako inštitucionálna história (*histoire institutionnelle*).² Predmetom jej záujmu sú dejiny cirkvi ako inštitúcie, teda aj otázky cirkevnej organizácie, cirkevnej hierarchie a jej vzťahov so suverénmi.³

V druhom prípade ide o mladú (dokonca „nedávnu“) výskumnú oblasť, nazývanú dejiny religiozity (*histoire religieuse*).⁴ Jej hlavný prínos tkvie v obrátení pozornosti na život veriacich, náboženskú prax a náboženskú mentalitu.⁵

Pokým staršia historiografia preferovala dejiny cirkvi, prípadne len ojedinele doplnené o exkurz do histórie náboženskej praxe, v posledných desaťročiach zaznamenáme trend opúšťajúci izolovaný prístup zástancov jedného alebo druhého aspektu historiografie stredovekého kresťanstva. Historický výskum smeruje k vzájomnému zmiešavaniu oboch skúmaných oblastí. Príkladom takejto „syntézy“ je aj medzinárodný

¹ ALIBERT, D. et al.: *Chrétientés médiévales : VII-XI siècle. b.m.* : Atlande, 1997, s. 23.

² ALIBERT, D. et al.: *Chrétientés ...*, s. 23.

³ Z veľkého množstva titulov rôznej proveniencie uvádzam len ako príklad nasledujúce tituly: von SCHUBERT, H.: *Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter*. Tübingen : Verlag von J.C.B.Mohr, 1921; ABRAHAM, W.: *Organizacja kościoła w Polsce do połowy wieku XII*. Lwów, 1893; ŠPIRKO, J.: *Cirkevné dejiny I., II.* Turčiansky Sv. Martin : Neografia, 1943.

⁴ ALIBERT, D. et al.: *Chrétientés ...*, s. 23.

⁵ Ako príklad takto koncipovaných prác uvádzam: CHÉLINY, J.: *L'aube du Moyen Age : La naissance de la chrétienté occidentale, la vie religieuse des laïcs dans l'Europe carolingien*. Paris : Picard, 1991; CHÉLINY, J.: *Histoire religieuse de l'Occident médiéval*. Paris : Armand Colin, 1982; VAUCHEZ, A.: *La spiritualité du Moyen Age occidental : VIII-XIII siècle*. Paris : Éd. du Seuil, 1994. Z historiografie krajín stredovýchodnej Európy vyberám ako najvhodnejší príklad prácu poľskej historičky Brigidy Kürbis: KÜRBIŠ, B.: *O życiu religijnym w Polsce X-XII wieku*. In: KÜRBIŠ, B.: *Na progach historii*. Poznań : ABOS, 1994, s. 374-416. ISBN 83-85337-09-1

projekt novej, niekoľkozväzkovej edície dejín kresťanstva „Histoire du Christianisme“, vydávanej od roku 1990, ktorej redaktormi sú Jean-Pierre Mayeur, Charles a Luce Pietri, André Vauchez a Marc Venard.⁶

Nový model cirkevno-historických výskumov je rovnako ako v prípade iných historických disciplín v posledných desaťročiach veľmi silne poznačený multidisciplinárnou spolupracou s inými odborníkmi, ako aj interdisciplinárnou aplikáciou poznatkov i metodických postupov iných disciplín. Najčastejšími sú preň podnety zo sociológie, kultúrnej antropológie (etnografie), archeológie, sociálnej psychológie a teológie.⁷

V rámci diskusií o koncepcii historického výskumu stredovekého kresťanstva sa v 70. a 80. rokoch XX. storočia dostala do centra pozornosti historiografie problematika kristianizácie. Dôraz sa však kládol hlavne na kristianizáciu stredovekého Západu.⁸

Na začiatku XX. storočia zobrazovala historiografia kristianizáciu ako kontinuálnu, narastajúcu a na konci stredoveku už celkovú zmenu, dokonca aj v regiónoch obrátených neskôr ako Škandinávia. V 70. rokoch vystriedala tento obraz polemika o hĺbke a vôbec reálnom ukončení procesu kristianizácie Západu v XIV. a XV. storočí.⁹ Historici začali poukazovať na nehomogénny, pomalý a neistý charakter tejto zmeny. Obrat v náhľade na kristianizáciu podporili predovšetkým výskumy sociológov náboženstva. Podľa nich bola Európa skutočne kristianizovaná iba v polovici XIX. storočia, pričom okolnosti kristianizácie patria medzi tie faktory, ktoré účinkujú ako významné determinanty ešte aj v súčasnej náboženskej praxi.¹⁰

Uvedené výskumy odhalili stereotyp prežívajúci v historiografii, ktorý sa prejavuje v podobe nekritického preberania interpretačného modelu kristianizácie očami víťazov. Perspektíva víťaznej strany reprezentovaná historiografiou s apologetickými akcentmi, či už ide o práce kresťanských historikov V.-VI. storočia alebo stredovekých kronikárov, presadzovala myšlienku konca pohanstva a víťazstva kresťanstva (v zmysle kultúr-

⁶ Z plánovaných 14 zväzkov sú dejinám kresťanstva v stredoveku venované IV., V. a VI. zväzok. MAYEUR, J.-P. et al.: Histoire du Christianisme IV. : Évêques, moines et empereurs (610-1054). Paris : Desclée, 1993; MAYEUR, J.-P. et al.: Histoire du Christianisme V. : Apogée de la papauté et expansion de la chrétienté (1054-1274). Paris : Desclée, 1993; MAYEUR, J.-P. et al.: Histoire du Christianisme VI. : Un temps d'épreuves (1274-1449). Paris : Desclée, 1990.

⁷ KŁOCZOWSKI, J.: Historia chrześcijaństwa w obrębie nauk historycznych. In: Roczniki humanistyczne, 46, 1998, zeszyt 2, s. 245, 250.

⁸ Výberovo uvádzam niektoré zborníky z významných vedeckých konferencií: La Conversione al cristianesimo nell'Europa dell'alto medioevo : Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, XIV. Spoleto, 1967; Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo, espansione e resistenze : Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, XXVIII. Spoleto, 1982; Die Iren und Europa im früheren Mittelalter. T. I.-II. Ed. H. Löwe. Stuttgart : Klett-Cotta, 1982. ISBN 3-12-915470-1; The Mission of the Church and the Propagation of the Faith. Ed. G. J. Cuming. Cambridge, 1970. Problematiku kristianizácie krajín stredovýchodnej Európy na medzinárodných fórach prezentovali vtedy väčšinou len poľskí a maďarskí historici, a to hlavne Andrzej Gieysztor, Jerzy Kłoczowski a György Györfly.

⁹ ALIBERT, D. et al.: Chrétientés ..., s. 27.

¹⁰ MILIS, L.: La conversion en profondeur: un processus sans fin. In: Revue du Nord, 68, 1986, nr. 269, s. 488. MOSTERT, M.: New Perspectives for the Study of East Central European Christianization? In: Early Christianity in Central and East Europe. Ed. P. Urbańczyk. Warszawa : Semper, 1997, s. 178. ISBN 83-86951-33-8

no-sociálneho pokroku) ako dejinnú nevyhnutnosť.¹¹ Možným východiskom z tohto stereotypu sa stalo hľadanie nových (iných) perspektív pohľadu na kristianizáciu, aj keď obmedzované vedomím, že sami historici sú mentálnymi produktmi kresťanskej Európy.¹²

Zmenu paradigmy štúdia kristianizácie veľmi výstižne odrážajú práce „anglosaského“ historika Petra Browna a belgických historikov Luda Milisa a Marca Mosterta.¹³ Aj keď chronologický záber ich výskumov je rozdielny, od neskorkej antiky po koniec stredoveku, komparatívne výskumy potvrdzujú porovnateľnosť procesu pokresťančovania v rôznych historických obdobiach.¹⁴

P. Brown hneď v úvode svojej knihy venovanej aspektom kristianizácie v neskorkej antike varuje súčasného historika študujúceho vývoj kristianizácie vo vnútri rímskeho sveta pred reprodukováním tých zjednodušení, resp. zjednodušených obrazov, ktoré vytvorili súčasníci (kresťania i pohania) týchto udalostí.¹⁵ Navrhuje podrobiť analýze kresťanské výpovede o kristianizácii, t.j. v kresťanskom prostredí konštruované príbehy vysvetľujúce úspešnosť kristianizácie. Brown teda hovorí o potrebe skúmať naratívny diskurz súčasníkov kristianizácie a sledovať spoločenské súvislosti a mentálne zmeny, v ktorých sa tento diskurz utvára a mení.

V kresťanských kruhoch rímskeho sveta boli vytvorené dva vysvetľujúce príbehy kristianizácie. Prvý príbeh, ten dominujúci, je podľa Browna „reprezentáciou“ náboženských dejín, ktorú vytvorila generácia kresťanských historikov (takých ako Eusebius z Caesareie), polemikov a kňazov v I. desaťročiach V. storočia. Rozpráva o pomerne krátkom období vymedzenom tromi udalosťami: Konštantínova konverzia v roku 312, povýšenie kresťanstva na štátne náboženstvo Teodosiom I. a definitívny zákaz pohan-ských kultov. Pre toto krátke obdobie je charakteristický prudký zápas medzi kresťanstvom a pohanstvom, ktorý sa skončil nezvratným víťazstvom kresťanstva nad pohanstvom a nástupom „kresťanskej ríše“.¹⁶ Je zaujímavé, že pre tento naratívny diskurz nie sú uvedené udalosti príbehu dôležité samy o sebe, ale len ako vsunuté do celkovej koncepcie dejín spásy. Tým príbeh nadobudol nadprirodzenú povahu. Nie teda spolupráca cirkvi a štátu, ale príchod Krista na zem a jeho vykupiteľská cesta na kríž vopred predurčili raz a navždy koniec pohanstva a triumfálne víťazstvo kresťanstva nad starými božstvami.

Takto koncipovaný diskurz umožnil podľa Browna odložiť na neurčito problém (POZN. R.K. faktickej) kristianizácie rímskeho sveta. Pohanom tým umožňoval ešte

¹¹ Vplyv na jednostrannú perspektívu výskumu majú aj samotné pramene, ktoré väčšinou reprezentujú víťaznú stranu. URBAŇCZYK, P.: Władza i polityka we wczesnym średniowieczu. Poznań : FUNNA, 2000, s. 158-159. ISBN 83-908946-7-X

¹² URBAŇCZYK, P.: Władza i polityka ..., s. 159n.

¹³ BROWN, P.: Autorita a posvátné : Aspekty christianizace římského světa. Brno : CDK, 1999. 188 s. ISBN 80-85959-54-2; MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 487-498; MOSTERT, M.: New Perspectives for the Study ..., s. 175-186.

¹⁴ MOSTERT, M.: La christianisation en profondeur en Silésie : Quelques réflexions occidentales à propos du catalogue de superstitions de Frater Rudolfus (vers 1235-1250). In: Christianity in East Central Europe : Late Middle Ages. Ed. P. Kras, W. Polak. Lublin : IESW, 1999, s. 105, 109-110. ISBN 83-85854-35-5; KÜNZEL, R.: Paganisme, syncrétisme et culture religieuse populaire au Haut Moyen Age. In: Annales ESC, juillet-octobre 1992, nr. 4-5, s. 1063-1069. Výskumy R. Künzela poukazujú napr. na porovnateľnosť pokresťančovania západnej Európy (a odolnosti voči nemu) s vývojom kristianizácie v Peru v XVI. storočí.

¹⁵ BROWN, P.: Autorita a ..., s. 10.

¹⁶ BROWN, P.: Autorita a ..., s. 10, 16-17.

dlhší čas „ukrývať“ sa pod ochranou dominantnej viery. Takže aj keď kresťanskí autori poskytovali euforický obraz víťazstva kresťanstva, pohľad do každodenného života rímskej spoločnosti neodrážal proces jej kristianizácie. Naopak, odzrkadľoval „rozkvet takej verejnej kultúry, ktorú mohli spolu bez väčších problémov zdieľať kresťania aj nekresťania“.¹⁷

S alternatívnou verziou príbehu kristianizácie prišli na začiatku V. storočia kresťanskí teológovia. Augustín a jeho cirkevní spolupráti odmietli euforický obraz kristianizácie. Nahradili ho pesimistickou víziou úpadku cirkvi. Každodenný život rímskej spoločnosti im potvrdzoval, že pohanská minulosť nebola zničená spolu s porážkou pohanských bohov. Naďalej prežívala v praktikách prinesených do cirkvi nedávnymi konvertitami. Tvorcovia tejto „reprezentácie“ preto odmietali akýkoľvek konsenzus náboženských praktík, odmietali ďalej tolerovať pohanské prvky,¹⁸ čím znovu nastolili odložený problém kristianizácie.

Keďže víťazstvo kresťanstva ani po zákaze pohanských kultov nevykazovalo všetky pozostatky predchádzajúceho spôsobu života, boli práve tieto označené za pohanské, a preto pranierované cirkevnými hodnosťami. Kresťanskí kritici tak stotožnili pohanstvo s rímskou minulosťou.¹⁹

Podľa Browna vytvorili príslušníci Augustínovej generácie (nový) základný diskurz kristianizácie rozšírený v západných provinciách ríše, na ktorý sú najviac zvyknutí i dnešní historici. Odvolávajú sa skôr na Augustína a pod vplyvom tohto diskurzu skúmajú kristianizáciu ako dlhý a heroický boj, vopred odsúdený na neúplnosť. Paradoxom je, že v období svojho vzniku sa tento diskurz v kresťanských kruhoch príliš nepresadil.²⁰

Brownom navrhovaná analýza diskurzu súčasníkov kristianizácie nachádza svoje uplatnenie aj v aplikácii na obdobie raného stredoveku. Predmetom záujmu Marca Mosterta je preto naratívny diskurz autorov tých hagiografických legiend, ktorých hlavným hrdinom je svätec-misionár a ktoré poskytujú informácie týkajúce sa dejín konverzie germánskych a slovanských kmeňov.²¹ Hagiografické texty zobrazujú tento príbeh zhodne ako okamžité víťazstvo kresťanstva, či kresťanského Boha nad starými bohmi. Mostert to dokumentuje o.i. na hagiografickej legende „Vita sancti Bonifatii (Vita altera)“. Už pri prvom pôsobení medzi pohanskými Frízmi sa Bonifácovi predchodcovi sv. Willibrordovi podarilo jedným razom priviesť/obrátiť ich všetkých na kresťanskú vieru. Avšak nasledovné misijné pokusy sv. Bonifáca v tom istom prostredí sú už vykresľované skôr ako obnova pravej viery, než ako jej nová propagácia. Akoby úlohou sv. Bonifáca bolo svojim kázaním utvrdiť vo viere tých, ktorí boli predtým obrátení sv. Willibrordom.²²

¹⁷ BROWN, P.: *Autorita a ...*, s. 24. Uvádza konkrétne príklady hlavne z prostredia elít, u ktorých by sme najskôr predpokladali kresťanskú povahu ich kultúrneho a sociálneho života. BROWN, P.: *Autorita a ...*, s. 15, 21-28.

¹⁸ BROWN, P.: *Autorita a ...*, s. 32-36.

¹⁹ REBILLARD, É.: *La conversion de l'Empire romain selon Peter Brown*. In: *Annales HSS*, juillet-août 1999, nr. 4, s. 821.

²⁰ BROWN, P.: *Autorita a ...*, s. 39; REBILLARD, É.: *La conversion ...*, s. 822.

²¹ MOSTERT, M.: *New Perspectives for the Study ...*, s. 176-177.

²² MOSTERT, M.: *La christianisation en profondeur ...*, s. 106; MOSTERT, M.: *New Perspectives for the Study ...*, s. 177. Načrtnutý model následne rozvíja a dokumentuje aj na iných hagiografických legendách.

Ako vidíme, autori hagiografických textov neignorovali víziu dejín spásy, a preto počítačné konverzie uskutočnené svätcami zobrazovali práve v duchu dejín spásy. Do tohto naratívneho diskurzu boli podľa Mosterta vsunuté aj príbehy obrátenia keltských, germánskych a slovanských kmeňov, ktoré obývali územia na sever od romanizovaného sveta stredomorskej kultúry. Jedine neskoršie obnovy, či znovunastolenia pravej viery bývali interpretované v súlade s teologickým diskurzom.²³

Načrtnutá zmena paradigmy výskumu kristianizácie ovplyvnila aj sémantickú rovinu tradične používaných historických pojmov. Pôvodne, hlavne cirkevnou historiografiou, stotožňované pojmy „konverzia“ a „kristianizácia“ nadobudli rozdielny význam. Dátum prijatia krstu kráľom, kniežaťom, či lokálnym suverénom (a jeho najbližším okolím) je možné považovať len za jeho konverziu (obrátenie), nie však za faktickú kristianizáciu jeho „gentes“, či národa.²⁴ Úspech konverzie totiž nemohol byť zaručený iba povinným krstom obyvateľstva, deštrukciou materiálnych znakov pohanských kultov, systémom zákazov a nariadení, či vytvorením podmienok pre pôsobenie kresťanských misionárov. Nevyhnutná konfrontácia sa odohrávala na omnoho rozsiahlejšom priestore javov. Kresťanské náboženstvo prinieslo kult jediného Boha, neznámy pohanským obyvateľom, novú morálku, iný systém hodnôt a súbor nových predstáv, pojmov a slov, ktorým pohania v podstate ani nerozumeli.²⁵ Potom aj pokrstenie (konverzia) „všetkých Moravanov“ pasovským biskupom Reginharom v roku 831²⁶ sa javí len ako počiatok kristianizácie Moravanov.

V tomto duchu rozvíja svoj interpretačný model aj posledný z trojice zmieňovaných historikov kristianizácie Ludo Milis. Zdôrazňuje, že inkulturácia kresťanstva do sociálnych štruktúr a inštitúcií danej civilizácie prebiehala v dvoch rovinách: porážka a vyhubenie starých náboženstiev a uloženie vlastných hodnôt. Dôležitú úlohu pritom zohrávala myšlienka nadržanosti kresťanského náboženstva.²⁷

Prvú vlnu kristianizácie dáva Milis do súvislosti s procesom romanizácie. Spolu s rímskou kultúrou sa do provincií ríše dostávalo nové náboženstvo. Druhú vlnu kristianizácie situuje do raného stredoveku. Úpadok rímskej mestskej civilizácie spôsobil, že súdobí misionári sa obracali predovšetkým na rurálne pohanské obyvateľstvo. Úspešnosť misionárov pri konverzii bola vo veľkej miere podmienená ich spolupracou s držiteľmi reálnej politickej moci.²⁸ Od suverénov sa im dostávalo mocenskej podpory a ochrany pri zavádzaní kresťanstva. Nezanedbateľnou bola aj ich pomoc pri zabezpe-

²³ MOSTERT, M.: *La christianisation en profondeur ...*, s. 107; MOSTERT, M.: *New Perspectives for the Study ...*, s. 178.

²⁴ MOSTERT, M.: *La christianisation en profondeur ...*, s. 107; URBAŃCZYK, P.: *Władza i polityka ...*, s. 159-160.

²⁵ Napr. kresťanská predstava nesmrteľnosti, nebies a pekla, hriechu a spásy, atď. BYLINA, S.: *La peur et l'espérance eschatologique dans la première christianisation des Slaves*. In: *Le Origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina*. Ed. S. W. Swierkosz-Lenart. Roma, 1992, s. 195-196; ROUCHE, M.: *Double sens et contresens dans l'acculturation et l'inculturation du christianisme en Europe durant le Haut Moyen Age*. In: *Acculturation/inculturation du christianisme en Europe*. Ed. H. Durel. Paris, 1998, s. 37n.

²⁶ *Notae de episcopis Pataviensibus*. In: *Magnae Moraviae fontes historici IV*. Ed. L. Havlík. Brno : UJEP, 1971, s. 407.

²⁷ MILIS, L.: *La conversion en profondeur ...*, s. 487.

²⁸ MILIS, L.: *La conversion en profondeur ...*, s. 488.

čení materiálnej infraštruktúry, hlavne na zriadenie kultových miest a kláštorov.²⁹ Cenou za získanú podporu bolo spojenie konverzie s ambíciami suveréna politicky ovládnuť nové územia (franský model tzv. Reichmission). Za týchto podmienok potom kristianizácia, ktorú Milis označuje za primárnu, mala značne povrchný charakter. Dôraz sa kládol skôr na geografický rozmer konverzie (*conversion géographique*), než na jej hĺbku. Pohanovia síce prijali kresťanstvo, dali sa pokrstiť, ale naďalej praktizovali rôzne pohanské rituály.

Preto tým, čo najviac púta pozornosť Luda Milisa, je práve **konverzia do hĺbky** (*conversion en profondeur*). V jej prípade nejde o okamžitú konverziu, ale skôr o sériu individuálnych konverzií v priebehu stáročia trvajúceho procesu *kristianizácie*, ktorý sa tak stáva akoby procesom *bez konca*. Inkulturácia sa uskutočňuje pomaly a na rôznych úrovniach. Po dosť rýchlej fáze *kristianizácie verejného (sociálneho) života* nasledovala dlhšie trvajúca fáza *adaptácie vonkajšieho osobného života na normy kresťanského náboženstva* a napokon najdlhšia fáza *zvnútorňovania kresťanstva v osobnom živote*.³⁰

Fázu kristianizácie verejného (sociálneho) života ilustruje Milis na príklade rozšírenej praxe deštrukcie miest a symbolov pohanského kultu. Likvidácia pohanmi uctievaných objektov slúžila misionárom ako prostriedok presvedčania pohanov o bezmocnosti ich bohov. Misionári tým argumentovali, že pohanskí bohovia sú len prelud, príznak – *idolae* – a nemôžu sa rovnať jedinému, skutočnému Bohu kresťanov.³¹ Najčastejšie citovaný doklad tejto praxe nájdeme vo Willibaldovom Živote sv. Bonifáca. Sv. Bonifác počas svojho pôsobenia v severnom Hesensku inicioval demonštratívne sťatie prastarého dubu, považovaného za pohanské sanktuárium, a z jeho dreva dal postaviť kostol zasvätený sv. Petrovi Apoštolovi.³² Tolerantnejší prístup k miestam pohanského kultu zastával pápež Gregor Veľký. Odporúčal pretransformovať pohanské chrámy na kresťanské kostoly. Transformácia mala pohanom uľahčiť zmenu náboženstva. Pôvodné kultové miesto sa nezmenilo, zmenil sa však Boh, kvôli ktorému bolo potrebné toto miesto navštevovať.³³

Rozhodujúci význam vo svojej koncepcii pripisuje Milis zvyšným dvom fázam kristianizácie. Spája ich s dlhotrvajúcim formovaním „novej“ morálky, a teda so zavádzaním kresťanskej doktríny do systému kresťanských hodnôt. Ilustruje ich na príkladoch implantácie zachovávaní nedel'ného pokoja³⁴ a implantácie rigorózneho sexuálneho morálky najmä do manželstva.³⁵ Priebeh implantácií oboch noriem odhaľuje nasledovný mechanizmus konverzie do hĺbky.

Kresťanské normy odvodené od doktríny (Biblia, patristickí autori) a formulované v normatívnych textoch (kapituláre synod) musia byť komunikované kresťanskej verejnosti. Najpoužívanejším prostriedkom komunikácie sú kázne. Úspešnosť pastoračného procesu je potom kontrolovaná cirkevnými inštitúciami (synoda, inkvizícia, spovedník) na základe miery podobnosti normy a žitého náboženstva. V prípade zisteného rozdielu nastupuje sankcia (pri spovedi udelená spovedníkom podľa príslušného penitenciálu). Jej cieľom je potlačiť súkromné, od normy sa odlišujúce správanie, a to opätovným zaradením veriaceho do pastoračného cyklu. Pastoračný cyklus je ešte posilnený stimuláciou, a to prostredníctvom asketickej praxe (pôsty, modlitby, sexuálna abstinencia) a devocionálnych praktík (náboženské púte, stimulujúce náboženské čítanie hagiografických textov). Načrtnutý pastoračný proces, ktorého ideálnym cieľom je zvnútorňovanie kresťanských noriem v osobnom živote (na úrovni myslenia, cítenia, svedomia, kategórií dobra a zla), nadobúda podobu uzavretého kruhu, neukončeného, stále sa opakujúceho deja. Odkrýva tak priepasť mnohých storočí, ktorá existuje medzi primárnou konverziou (verejný krst) a konverziou do hĺbky.³⁶

Interpretačné modely dejín kristianizácie, tak ako ich prezentujú L. Milis, M. Mostert a P. Brown, pochopiteľne celkom nevyčerpávajú rozsiahlu problematiku kristianizácie. Žiaden z predstavených modelov si ani nerobí nároky na detailný opis náboženských dejín. Ich prínos spočíva v tom, že nám umožňujú lepšie vnímať komplexnú a nestálu realitu náboženského vývoja.

Pri pohľade do našej historiografie ľahko zistíme, že takéto podnety nenachádzajú u nás príliš živnú pôdu. Akosi sme si pri výskume cirkevných dejín zvykli prehliadať kristianizáciu ako problém. Historický výskum kristianizácie najčastejšie zužujeme na oblasť inštitucionálnej histórie, predovšetkým na problematiku počiatkov cirkevnej organizácie.³⁷ Nechcem sa však venovať lacnej kritike slovenskej historiografie. Predložený text som písal skôr ako príspevok do chýbajúcej a veľmi potrebnej diskusie o tom, ako skúmať dejiny kresťanstva. Domnievam sa, že predstavené interpretačné modely kristianizácie sa oplatí aplikovať aj na výskum dejín kresťanstva na Slovensku. Vyžaduje si to však od nás historikov otvorenejší prístup k podnetom prichádzajúcim nielen zo zahraničnej historiografie, ale aj z iných vedných disciplín.

²⁹ DE REU, M.: Missionnaires, papes et souverains. In: Bulletin de l'Institut historique belge de Rome, 59, 1989, s. 53-55.

³⁰ MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 488, 496.

³¹ MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 489-491. K problematike tejto misijnej stratégie aj staršia práca: SULLIVAN, R.: The Carolingian Missionary and the Pagan. In: Speculum, 18, 1953, s. 720-721.

³² Vita Bonifatii auctore Willibaldo. Kp. 6. In: Briefe des Bonifatius, Willibalds Leben des Bonifatius. Ed. R. Rau. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968, s. 494-495.

³³ List Gregora I. opátovi Mellitusovi z 18. júla 601. Św. Grzegorz: Listy. T. IV. Ed. J. Czuj. Warszawa: Pax, 1955, s. 121-122. Komplikovanejšia bola situácia na tých územiach, kde sa miesta a symboly kultu nachádzali pod „holým nebom“. V takomto prípade doložená napr. prax stavania krížov pri prameňoch, drevených oltárov, atď. MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 490.

³⁴ MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 494-496.

³⁵ MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 491-493.

³⁶ MILIS, L.: La conversion en profondeur ..., s. 494-496.

³⁷ MARSINA, R.: Cirkevná organizácia na Veľkej Morave. In: Velká Morava mezi Východem a Západem. Ed. L. Galuška, P. Kouřil a Z. Měřinský. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2001, s. 291-296. MARSINA, R.: Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku: Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia. In: Slovenská archivistika, 30, 1995, 2, s. 113-126. ULÍČNÝ, F.: Začiatky udomácnovania kresťanstva na Zemplíne. In: Zborník príspevkov z konferencie učiteľov dejepisu stredných škôl a metodikov dejepisu základných škôl Košického a Prešovského kraja 26. apríla 2000 v Prešove. Prešov: Metodické centrum, 2000, s. 15-23. Z tejto dominancie sa len čiastočne snaží vymaniť monografická práca Petra Sedláka. SEDLÁK, P.: Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko. Levoča: Polypress, 1999. 319 s. ISBN 80-88704-22-7. Inšpiratívnu by však mohla byť staršia práca Alexandra Isačenka, v našej historiografii často opomínaná. ISAČENKO, A.: Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1948. 109 s.

Summary

Christianisation as a problem of historical research

The paper deals with an analysis of the historical research of Christianisation. The historians led the discussions on the interpretative models of Christianisation in 70' and 80' of the XX. century. Under the impact of this discussion, the historians preferred the picture of Christianisation as a unhomogenous and not completed process. The difference between shallow (geographical) conversion and deep conversion is a consequence of the mentioned picture. The former one has a character of a slow process. The later one has been taking place throughout the centuries and in the wide area of phenomena related to the formation of a new Christian ethics.

PRÍSPEVOK K PÔVODU A DATOVANIU STRIEBORNÝCH LUNICOVÝCH PRÍVESKOV Z POKLADOV ZLOMKOVÉHO STRIEBRA V 10. AŽ 11. STOROČÍ

Hana Chorvátová

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Za východiskovú oblasť strieborných lunicových príveskov z pokladov zlomkového striebra je od vydania Niederleho Slovanových starožitností v roku 1913 tradične považované územie Kyjevskej Rusi (Niederle 1913, str. 636; Kralovszky 1959, str. 80; Kostrzewski 1962, str. 206). Diskusia okolo datovania veľkomoravského šperku (Dostál 1991, str. 81 - 87; Galuška 1996) a najnovší rozbor poľských luníc z pokladov (Kóčka - Krenz 1993), ktorý priniesol zaujímavé výsledky, odporujú uvedenému názoru a naznačujú, že pôvod týchto lunicových príveskov by sa mohol hľadať niekde inde.

Strieborné lunicové prívesky sú rozšírené v strednej Európe len na území Poľska (Kóčka - Krenz 1993) a Českej republiky (Turek 1962; Hrubý 1955; Poulík 1950). Mimo strednej Európy sú strieborné lunicové prívesky rozšírené na území pravobrevžia Dnepra a v okolí mestských centier Kyjevskej Rusi, Švédska a ojedinelý nález je zaznamenaný i z priestoru Rumunska (Teodor 1980, str. 423, obr. 5: 1, 2!). Strieborné lunicové prívesky sa vo vysokom počte objavujú v pokladoch zlomkového striebra a zriedkavo sa vyskytujú i v hroboch.

Uvedené prívesky sa na území Ruska a Ukrajiny nachádzajú v pokladoch zlomkového striebra a našli sa i v hroboch najmä bohatých žien. Nálezy tohto typu pochádzajú najčastejšie z okolia veľkých mestských centier Ruského štátu. (Uspenskaja 1967, str. 102). Konkrétne prívesky neboli bližšie hodnotené a ani publikované. Objavujú sa v pokladoch až po polovici 10. storočia a v prvých desaťročiach nasledujúceho storočia (Korzuchina 1954, str. 23). Neskôr sa už len v zlomkoch objavujú v pokladoch uložených do zeme na prelome 11. a 12. storočia (Korzuchina 1954, str. 25). V staršom období sa koncentrujú nálezy luníc do oblasti pravobrevžia Dnepra, výnimkou je lokalita Guščino. Najväčší počet exemplárov pochádza z pokladov nájdených v Gnezdne alebo v jeho najbližšom okolí (Korzuchina 1954, mapa 2). V mladšom období je výskyt luníc sústredený v Petrohradskej a Pskovskej gubernii (Korzuchina 1954, mapa 3).

Podrobne sa striebornými lunicovými príveskami, pochádzajúcimi z pokladov zlomkového striebra z územia Poľska zaoberala H. Kóčka - Krenz (1993, str. 87 - 90), ktorá rozlíšila vo výzdobe poľských exemplárov lunicových príveskov dva základné typy výzdoby. Pre prvý typ výzdoby je charakteristické umiestnenie troch dutých puklic pod závesným uškom a po jednej puklici v každom cípe lunice (vzor 1+3+1). Sporadicky sa objaví len jedna puklica pod uškom alebo päť puklic. Puklice zostávali buď hladké alebo boli ešte zdobené kružkom alebo trojuholníčkom z granulácie alebo skrúteným filigránom (Borucin). Plocha medzi puklicami bola zdobená buď kľukatkou, trojuholníkmi alebo kosoštvorcami z granulácie. Okraje príveskov a závesných ušík lemo-

vane hladkým či skrúteným filigránom. Uško bývalo často ešte zdobené kosoštvorcami z granulácie, menej trojuholníkmi a filigránom. Druhý typ výzdoby sa odlišuje v tom, že v dutých pukliciach sú vylišované ešte 3 menšie pukličky lemované granuláciou, ktorá zakrývala pripájanie. Okraj a plocha lunice je zdobená podobne ako pri prvom type (Kóčka - Krenz 1993, str. 87 - 88). Oba typy luníc sú známe z 56 pokladov v 15 celých exemplároch a 153 fragmentoch, z čoho možno poskladať ešte 5 celých luníc. Nálezy luníc v pokladoch sa najviac koncentrujú v línii Veľkopolsko - Kujawy - stredné Poľsko a Mazowsko. V najmenšom počte (6 fragmentov v 4 pokladoch) sa zatiaľ vyskytli na západ od dolného toku Odry (Kóčka - Krenz 1993, str. 89).

H. Kóčka - Krenz rozpoznala medzi uvádzanými dvoma typmi lunicových príveskov teritoriálny i časový rozdiel. Lunice prvého typu sa nachádzajú až v pokladoch datovaných na koniec 10. storočia (Obrzycko, Osnica atď.) a pokračujú do 12. storočia. Jednoduché bronzové alebo olovené lunice sa môžu objaviť i v neskoršom období v 13. storočí. Koncentrujú sa najmä v západnej časti Poľska (Kóčka - Krenz 1993, str. 87 - 90). Druhý typ príveskov sa objavuje v pokladoch datovaných už na koniec 9. a začiatok 10. storočia (Zawada Lanckoronska) a ich výskyt pokračuje približne do polovice 11. storočia. Tento typ sa sústreďuje prevažne na území východného Poľska (Czersk, Ciechanów, Ciechanów - okolica, Sejkowice, Zawada Lanckoronska) a tiež i v jeho západnej časti (Najków, Obra Nowa, Dargocice, Zalesie).

Analýza poľských luníc ukazuje, že na území Poľska sa lunice druhého typu objavujú v pokladoch v porovnaní s doterajšími ruskými nálezmi takmer o polstoročie skôr. Ruské hrobové nálezy strieborných lunicových príveskov neboli zatiaľ datované do 9. storočia, ale až po polovici 10. a do počiatkov 11. storočia (Uspenskaja 1967, str. 102). Z týchto faktov vyplýva, že pokiaľ sa nenájdu na území Ukrajiny a Ruska nálezy datovateľné do 9. storočia, je nevyhnutné hľadať pôvodné stredisko výroby tohto druhu lunicových príveskov v inej oblasti. Určité indície hovoria pre dielne pôsobiace vo veľkomoravských strediskách na južnej Morave.

Už zmieňovaná poľská archeologička H. Kóčka - Krenz dospela po štúdiu šperkov z poľských pokladov sekaného striebra k názoru, že k niektorým šperkom z pokladov na poľskom území je možné hľadať prototypy medzi veľkomoravskými ozdobami (1993, str. 151). Napr. bubienkovité náušnice (typ Swiatky) z pokladu Swiatki a Wolin (Kiernowscy 1959, tab.: XXV: 5; XXVII: 7) sú veľmi príbuzné bubienkovitým náušniciam pochádzajúcim najmä z pohrebiska v Starom Meste "Na valách" (Dostál 1966, obr. 9: 1 - 11). K lunicovitým náušniciam s hrozičkami z pokladu Obra Nowa (Slaski - Tabaczynski - Slaski 1959, tab.: XVI) možno vidieť analógie v moravských nálezoch z pohrebisiek Břeclav - Pohansko, Lanžhot a opäť v Starom Meste "Na valách" (Dostál 1966, obr. 10: 27 - 31), rovnako ako k náušniciam s obojstranným hrozičkom alebo s hroznovitým závesom (Kóčka - Krenz 1993, mapa 33 a 31, k tomu Dostál 1966, obr. 8: 10 - 12; obr.: 8 : 40). Súpis ďalších nálezov šperkov veľkomoravskej proveniencie z územia Malopoľska podáva J. Poleski (1992, str. 30 - 31).

Táto podobnosť šperkov viedla H. Kóčku - Krenz k záveru, že tvar a výzdoba šperku z 10. a 11. storočia, nachádzajúceho sa na území Poľska, vychádzali z tradícií veľkomoravského šperkárstva (1993, str. 154). Už dávnejšie sa podobne vyjadril i B. Dostál v súvislosti s kovovými korálkami v moravských nálezoch (1966, str. 53). Na ďalšie kontakty predovšetkým Malopoľska s Veľkou Moravou poukazuje analýza keramického materiálu na hradisku v Naszasowiciach (woj. Nowy Sad) (Poleski 1989, str. 157, 161). Z hradiska, okrem uvádzanej olovenej lunice, (pochádza ešte fragment strie-

bornej lunice zdobenej granuláciou), pre ktorú J. Poleski vidí analógie vo veľkomoravských ozdobách zdobených granuláciou. Lunica je datovaná do druhej polovice 9. storočia (Poleski 1992, str. 31, obr.: 9: 2).

Predpokladá sa tiež, že i lunica a náušnice z pokladu Zawady Lanckoronskej boli zdobené takou istou granuláciou, aká sa objavuje na šperkoch veľkomoravského prostredia. H. Kóčka - Krenz nevyklučuje možnosť, že tieto nálezy boli vyrobené vo veľkomoravských dielňach. Lunica je datovaná na koniec 9. a začiatok 10. storočia (Kóčka - Krenz 1993, str. 154).

Závažnými nálezmi, podporujúcimi myšlienku o pôvode strieborných luníc z prostredia Veľkej Moravy, sú predovšetkým nálezy strieborných lunicových príveskov na pohrebisku Dolné Věstonice v hroboch 74 a 321 (Poulík 1950, str. 159, 165) a z hrobu 196/51 (1381) zo Starého Města (Hrubý 1955, str. 519). Prívesok z hrobu 74 nie je zdobený. Lunica hrobu 321 je zdobená siedmymi puklicami lemovanými granulovaným venčekom. Granuláciou je zdobená časť širokého závesného uška. Lunica zo Starého Města je bohato zdobená trojuholníkmi a kosoštvorcami z granulácie a piatimi puklicami, z ktorých tri sú umiestnené priamo pod závesným uškom a dve v cípoch (vzor 1+3+1). Puklice sú opäť lemované granulovaným venčekom. Závesné uško je taktiež zdobené granuláciou. J. Poulík datoval strieborné lunice z dolnověstonického pohrebiska do druhej polovice 9. storočia (Poulík, 1950, str. 24), svoje datovanie bližšie nepodložil. Spolu s nezdobenou striebornou lunicou v hrobe 74 sa nachádzali ešte tri páry náušnic. Dva páry náušnic boli zastúpení náušnicami s dvoma guľčkami po oboch stranách. Zvyšný pár predstavovali náušnice so špirálovitým zakončením. Oba typy náušnic nemajú veľmi jasné datovanie. Náušnice s guľčkami po oboch stranách nemajú doposiaľ vymedzenú spodnú hranicu výskytu a uvažuje sa o ich nosení ešte v 10. storočí (Dostál 1966, str. 33). Náušnice so špirálovitým zakončením sú v moravskom prostredí datované podľa stratigrafie pohrebiska v Starom Meste do počiatkov 10. storočia a podľa nálezov z Mikulčíc až do jeho poslednej tretiny. Objavujú sa však i názory, že sa tieto náušnice môžu vyskytovať v 9. storočí (Dostál 1966, str. 32). Náhrdelník, na ktorom visela lunica, pozostával z desiatich korálikov, z čoho päť je olivovitých, ktorých ťažisko spadá do 9. storočia (Šolle 1959, str. 443). V hrobe sa našli ešte dva zelené sklenené gombíky. Podobné gombíky sa v moravských nálezoch nachádzajú predovšetkým v hroboch zaradených do druhej polovice 9. storočia, ale nevyklučuje sa aj ich neskoršie prežívanie (Dostál 1966, str. 65, Turčan, 2001, str. 406, 407). Rovnaké nálezy (náušnice s guľčkami po oboch stranách, olivovité korálky) a dva páry náušnic s obojstranným hrozičkom pochádzajú i z hrobu 321 z Doných Věstovnic. Z rozboru predmetov z hrobov vyplýva, že jednotlivé nálezy sú datovateľné do rôznych časových období od druhej polovice 9. storočia až do poslednej tretiny 10. storočia. Prítomnosť olivovitých korálikov v oboch hroboch a sklenených gombíkov v hrobe 74 naznačuje, že by sme mohli prikloniť k pôvodnému J. Poulíkovi datovaniu luníc a tým aj hrobov. Presnejšiu odpoveď na datovanie nám môže dať len konečná analýza celého pohrebiska.

Lunica zo Starého Města z hrobu 196/51 bola V. Hrubým datovaná do prvej polovice 10. storočia. V hrobe sa okrem lunice našiel pár zlatých náušnic s obojstranným hrozičkom a so zosilneným dolným oblúkom filigránom, štyri strieborné korálky, dva železné nože a oválne vedierko. Strieborné korálky datoval V. Hrubý zhodne ako lunicu (Hrubý 1955, str. 262). Náušnice s obojstranným hrozičkom sa na moravských pohrebiskách objavovali na konci 9. a v prvej polovici 10. storočia (Dostál 1966, str. 35). Už

niekoľkokrát zmieňovaná súčasná diskusia o datovaní veľkomoravského šperku môže ovplyvniť i datovanie daného hrobu. Avšak aj bez poznania konečných záverov diskusie možno na základe niekoľkých faktov uvažovať o jeho staršom uložení (Dostál, 1991, 81 - 87).

V prvom rade hrobová jama má pomerne značné rozmery dĺžka: 260 cm, šírka 95 cm, hĺbka 210 cm. V. Hrubý zistil, že takéto rozmery dosahovali predovšetkým hroby v najstaršom období pochovávaní na pohrebisku. Postupne sa veľkosť jám zmenšovala (1955, str. 56). Pri výskume sa v hrobe podarilo objaviť i drevené obloženie na stenách do výšky asi 70 cm. Samotná drevená komora dosahovala pôvodne rozmery 200 x 65 x 30 cm. Drevené konštrukcie sa na pohrebisku používali najmä v prvej polovici 9. storočia. V hroboch z prvej polovice 10. storočia neboli už objavené pozostatky drevených konštrukcií (Hrubý 1955, str. 68). Ďalšou závažnou skutočnosťou, ktorá hovorí pre skoršie datovanie hrobu je ten fakt, že hrob pokrývajú ďalšie dva hroby 197/51 a 198/51 (Hrubý 1955, str. 519, 520). Podľa doterajšieho celkového datovania pohrebiska, museli byť hroby uložené najneskôr v prvej polovici 10. storočia. V. Hrubý nepredpokladá, že by sa na pohrebisku pochovávalo ešte v druhej polovici daného storočia (Hrubý 1955, str. 292). Z dôvodu, že hroby 197/51 a 198/51 boli vyhlbené do uvádzaného hrobu, môžeme možno uvažovať o dlhšom časovom odstupe od pochovania mŕtvej v hrobe 196/51, kedy už pravdepodobne nebol viditeľné pôvodné označenie hrobu. Z toho vyplýva, že môžeme uvažovať o uložení hrobu 196/51 skôr a to už v druhej polovici 9. storočia.

V prípade, že by sa potvrdilo datovanie dolnověstonických lunicových príveskov do druhej polovice 9. storočia, patrili by tak spolu s príveskom zo Starého Města k najstarším lunicami svojho typu spolu s lunicou z pokladu zo Zawady Lanckoronskej a Naszacowického hradiska (Poleski 1992, str. 31, pozn. 13; Kóčka - Krenz 1993, str. 154).

Ďalším pozoruhodným nálezom, ktorý môže naznačovať, že pôvod výroby lunicových príveskov na južnej Morave, je i strieborný relikviár v podobe bohoslužobnej knihy nájdený v hrobe 505 na druhom pohrebisku mikulčického hradiska "Valy" datovaného do druhej polovice 9. storočia (Benda 1967, obr. 32; Štefanovičová 2001, 115, 117). Tento relikviár je zdobený piatimi veľkým puklicami lemovanými venčekom drobných granulovaných zrníčok a desiatimi menšími puklicami. Všetky veľké puklice sú ešte zdobené štyrmi trojuholníčkami skladajúcimi sa opäť z granulovaných zrníčok. Zdobenie puklíc má veľmi podobné analógie v pukliciach na lunicách z pokladov sekaného striebra. I celkové rozloženie puklíc vzdialene pripomína umiestnenie puklíc na veľkých strieborných lunicách.

Podľa názoru J. Dekana je výzdoba relikviára prevedená tradičnou veľkomoravskou technikou (Dekan 1985, str. 170 - 171), tým nález relikviára poukazuje na to, že motív, technika a výzdoba puklíc boli známe už remeselníkom v šperkárskych dielnach pôsobiacich vo veľkomoravských centrách.

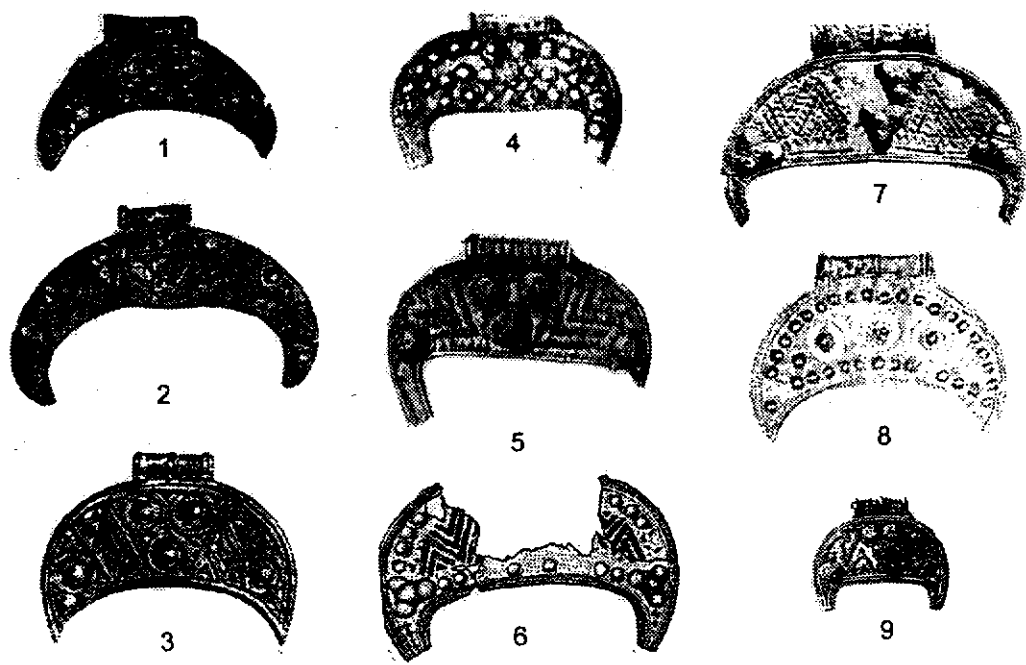
Na základe datovania striebranej lunice z hrobu 196/51 zo Starého Města a dolnověstonických lunicových príveskov do druhej polovice 9. storočia, datovania fragmentu lunice z Naszacowic tiež do druhej polovice 9. storočia, lunice zo Zawady Lanckoronskej do konca 9. storočia a nových záverov o šperku z pokladov zlomkového striebra z poľského územia H. Kóčky - Krenz je možné vysloviť domnienku, že prvotný impulz motívu strieborných granuláciou zdobených lunic vyšiel z dielni Veľkej Moravy. A tak, ako sa na počiatku 10. storočia predpokladá v stredočeskej oblasti fungovanie šperkár-

skej dielne ovplyvnenej veľkomoravskou tradíciou (Sklenář - Sláma 1976, str. 663; Smetánka 1994, str. 112), možno sa tiež nazdávať, že podobná dielňa existovala i na území Poľska v Malopoľsku (toto územie patrilo v posledných desaťročiach do sféry Veľkej Moravy). V tejto dielni sa pravdepodobne neskôr rozvinula výroba strieborných lunicových príveskov, šíriaca sa ďalej na západ poľského územia i na východ do Kyjevskej Rusi.

Použitá literatúra:

- Benda, Kl. 1967: Ornament and Jewellery. Prauge.
Dekan, J. 1985: Veľká Morava, Bratislava.
Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha.
Dostál, B. 1991: Zur Datierung des grossmährischen Schmucks. Zalai muzeum 3, str. 81 - 87.
Hrubý, V. 1955: Staré Město - velkomoravské pohřebiště "Na valách", Praha.
Galuška, L. 1996: Uherské Hradiště - Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské, Brno.
Kiersnowski, R. 1964: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polabia, Wrocław-Warszawa-Kraków.
Kóčka-Krenz, H. 1993: Bizuteria północno - zachodnio - słowiańska we wczesnym średniowieczu, Poznań.
Kostrzewski, J. 1962: O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych, Slavia antiqua 9, str. 139-211.
Korzuchina, G. F. 1954: Russkie klady IX - XIII vv, Moskva - Leningrad.
Kralovszky, A. 1959: Adatok a Kárpát - medencei X-XI. századi féltoldalakú csüngőkérdéséhez, AÉ 86, str. 76-82.
Niederle, L. 1913: Život starých Slovanů I, 2, Praha.
Poleski, J. 1989: Stratygrafia w regionie zachodniego odcinka walu głównego czlonu grodziska w Naszacowicach, woj. Nowy Sącz, Acta Archaeologica Carpathica, 28, str. 145 - 165.
Poleski, J. 1992: Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Malopolsce, Kraków.
Poulik, J. 1948-1950: Jižní Morava - země dávných Slovanů, Brno.
Poulik, J. 1950: Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic, Archeologické rozhledy II, str. 22-31.
Smetánka, Z. 1994: Příspěvek ke studiu karolinského vlivu na velkomoravský šperk v Čechách a na Moravě, in: Praehistorica XXI, str. 105 - 115, Praha.
Sklenář, K. - Sláma, J. 1976: Nález slovanských kostrových hrobů v bývalé Královské zahradě Pražského hradu v roce 1837, Archeologické rozhledy XXVII, str. 659 - 664.
Šolle, M. 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, Památky archeologické L-2, str. 353-499.
Štefanovičová, T. 2001: K otázke významu predmetu ako amuletu. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M 5, str. 113- 118.
Tabaczyński, S. - Ślaski, J. 1959: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolsi. Materiały. (Polskie badania archeologiczne, Tom I. - Polskie skarby wczesnośredniowieczne - Imwentarze - Tom I.) Warszawa - Wrocław.

Teodor, D. 1980: Tezaurul de la Raducaneni - Iasi, Studii si cercetari de istorie veche si arheologie, Tom 31, č.3, str. 403-423.
Turčan, V. 2001: Sklenené gombíky ako súčasť odevu. In: Velká Morava mezi východem a západem, 407 – 411. Brno.
Turek, R. 1962: Zlomkové stříbro z kelčského nálezu. Numismatický sborník VII, 83 113.
Uspenskaja, A.B. 1967: Nagrudnyje i pojasnye priveski, Trudy gosudarstvennogo istoričeskgo muzeja, Vypusk 43., str. 88-132.

Strieborné lunicové prívesky

1-2. Dolní Věstonice, 3. Staré Město – Na Valách, 4. Majków, 5. Borucin, 6. Zawada Lanckorońska, 7. Gnezdovo, 8. Raducaneni, 9. Birka

Summary

Contribution to the Origin and Dating of the Silver lunula pendants from hoards of silver in the 10th and 11th Century

Since the publication of Niederle's *Slavic antique* in 1913, the area of Kiev Rus has been traditionally considered as the point of origin of silver lunula pendants from silver hoards. Discussions about dating of Great Moravian jewels and the newest analysis of Polish hoards' lunulas by H. Kóčka – Krenz, which brought interesting results, are in a contradiction with widely accepted opinion and show that the origin of these lunula pendants could be searched somewhere else. There are some indications that point to the centres of Great Moravia.

KSČ A PARLAMENTNÉ VOĽBY V ROKU 1935 NA STREDNOM SLOVENSKU

Karol Fremal

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Koncom 20. rokov po V. zjazde KSČ, na ktorom sa vedenia strany zmocnili radikáli a stúpenci boľševizačného procesu na čele s Klementom Gottwaldom, komunistickú stranu zachvátila hlboká vnútrostranícka kríza. Trvala od leta 1928 prakticky až do roku 1931. Aplikácia spôsobov činnosti, formy a metódy straníckej práce ruských boľševikov, preberanie ich skúseností, stalinské spôsoby vedenia strany, vylučovanie členov a funkcionárov, ktorí nesúhlasili s procesom tzv. boľševizácie, priviedli KSČ k najväčšiemu úpadku od jej vzniku v máji 1921.

Stranícka kríza sa okrem iného prejavila najmä masovým úbytkom členskej základne, stratou prívržencov, sympatizantov i voličov. Nový boľševický (rozumej stalinský) kurz nepochopila väčšina členov a funkcionárov strany a neuznala ho za správny. Mnohí preto prestúpili do iných socialistických strán, predovšetkým do sociálnodemokratickej a národnosocialistickej strany, časť z nich do HSLS a viacerí sa vzdali aktívneho politického života a jednoducho zo strany vystúpili. Mnohých vylúčili z jej radov, pretože sa odmietli podriaadiť novému vedeniu strany. Počet členov KSČ v roku 1921 bol 350 tisíc, ešte v roku 1927 pred vypuknutím krízy v dôsledku procesu boľševizácie 90 tisíc a po V. zjazde KSČ už len 21 tisíc v celej republike, vrátane Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Na Slovensku v roku 1927 bolo ešte 16 až 17 tisíc komunistov. Na začiatku roka 1930 len 2 700.¹

V roku 1930 došlo na Slovensku k reorganizácii organizačnej štruktúry KSČ. Zo štyroch slovenských krajov bol vytvorený len jeden, celoslovenský. Príčiny boli zrejme – nedostatok skúsených funkcionárov, veľký úbytok členskej základne, nedostatok financií a pod.² Celoslovenský kraj KSČ sa delil na oblasti. Na strednom Slovensku (bývalý Stredoslovenský kraj) to boli banskobystrická a žilinská oblasť. Avšak okresy Lučenec, Rimavská Sobota, Modrý Kameň a Tornaľa patrili do rožňavskej oblasti a okres Prievidza, Ilava a Púchov do trenčianskej oblasti KSČ.³

Počet členov strany na severozápadnom Slovensku, t. j. v žilinskej oblasti KSČ na začiatku roka 1930 činil 218 členov a o niečo viac v banskobystrickej oblasti 260 členov KSČ.⁴ V priebehu celého roka 1929, ale aj nasledujúceho 1930, administratívne a policajné úrady a orgány prvej Československej republiky s veľkým zadost'učinením a uspokojením konštatovali v správach a hláseniach nadriadeným orgánom, že „násled-

¹ PLEVZA, V.: KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929-1938. Bratislava, SAV, 1965, s. 52.

MLYNÁRIK, J.: Robotnícke hnutie v Turci 1918 – 1938. Banská Bystrica : SSV, 1970, s. 152.

² MLYNÁRIK, J.: Robotnícke hnutie v Turci..., s. 152.

³ PLEVZA, V.: KSČ a revolučné hnutie na Slovensku..., s. 74

⁴ FREMAL, K., MOTOŠKA, V.: Vývoj a problémy revolučného robotníckeho a komunistického hnutia v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1938. Banská Bystrica : 1984, s. 75.

kom vnútrostraníckej krízy komunistické hnutie v Banskej Bystrici a v okolí i v celej oblasti živorí, je rozbité a rozštiepené, činnosť jednotlivých orgánov a organizácií celkom upadla a že možno očakávať ich skorý zánik“.⁵ Predpovedali KSC premenu na uzavretú sektu ultraradikálov bez vplyvu a dosahu na politický život v krajine, regióne a bez väčšej podpory obyvateľstva a prepád v obecných či parlamentných voľbách v budúcnosti. Nič podobného sa však nestalo. Hlavnú príčinu vidím v skutočnosti, že v roku 1930 v Československu začala veľká (svetová) hospodárska kríza s ťažkými hospodárskymi, materiálnymi a sociálnymi dôsledkami na obyvateľstvo, predovšetkým na Slovensku. Charakteristickým sprievodným znakom a najťažším dôsledkom pre pracujúcich ľudí bola hromadná nezamestnanosť, ktorá mala na Slovensku vzostupnú tendenciu až do začiatku roka 1934. Prudko sa zhoršilo postavenie väčšiny obyvateľstva, klesali mzdy, rástli rady nezamestnaných, zhoršila sa ich životná úroveň. Vývoj išiel silne doľava. V takejto situácii KSC svojím premysleným programom a aktívnou politikou v prospech najnižších a najbiednejších vrstiev, získavala vplyv, podporu, zvyšoval sa počet jej členov a prívržencov. Postupne sa spamätala a zbavovala dôsledkov vnútrostraníckej krízy, konsolidovala svoje rady a už v roku 1931 sa stala dôležitým faktorom a aktívnou súčasťou politického života na Slovensku. Dokazuje to nielen nárast členskej základne, prívržencov, stúpcov, ale aj voličov a výsledky volieb v rokoch 1931, 1935 a 1938. V roku 1931 počet komunistov v banskobystrickej oblasti predstavoval číslo 328 a žilinskej 470 členov. V. Plevza odhadol počet členov KSC na Slovensku na rozhraní rokov 1930/1931 na takmer 4000.⁶ Na základe výsledkov volieb do miestnych zastupiteľstiev v septembri 1931 mohlo krajské vedenie KSC na Slovensku v rezolúcii zo 17. – 18. októbra 1931 s uspokojením konštatovať: „Výsledky obecných volieb na Slovensku svedčia o vzraste vplyvu komunistickej strany na pracujúce masy Slovenska. V týchto voľbách sme totiž prekročili výsledky parlamentných volieb z roku 1929 priemerne o 21%. Zaznamenávame vzrast v dôležitých mestách. Najväčší vzrast máme v juhoslovenských maďarských okresoch: Galanta, Šaľa nad Váhom, Komárno, Dunajská Streda a potom Prievidza, Gelnica a Rožňava. Sú to okresy, v ktorých je komunistická strana najsilnejšou stranou.“⁷ Po HSLŠ a agrárnej strane KSC na Slovensku podľa výsledkov obecných volieb v roku 1931 získala najviac hlasov a mandátov v miestnych zastupiteľských orgánoch. Stala sa tak tretou najsilnejšou politickou stranou na Slovensku. Komunistické časopisy a noviny vyzdvihovali volebné úspechy strany najmä v mestách Trnava, Lučenec, Ružomberok, Banská Bystrica, Zvolen, Skalica a celý okres Brezno atď.⁸

Všetky politické strany venovali veľkú pozornosť voľbám do obecných, mestských, okresných, krajských zastupiteľstiev a do parlamentu. Výsledky volieb nielenže odrážali vplyv, dosah, popularitu, silu a váhu jednotlivých politických strán, úspechy ich činnosti a politiky, ale umožňovali účasť na riadení alebo usmerňovaní rôznych orgánov a inštitúcií ako aj ovplyvňovať politický, spoločenský, hospodársky a iný život v obci, meste, okrese, kraji či v štáte. Z uvedených dôvodov aj KSC voľbám venovala

⁵ ŠOKA Banská Bystrica, f. OÚ, ONÚ, MÚ v B. B. správy o činnosti politických strán, č. 458/29 prez.

⁶ PLEVZA, V.: KSC a revolučné hnutie na Slovensku..., s. 88.

⁷ Dokumenty k dejinám KSC na Slovensku.(1929-1938) 2. diel. Bratislava: Pravda, 1980, s. 123. Rezolúcia Krajského vedenia KSC zo 17. – 18. októbra 1931 k referátu O výsledkoch obecných volieb a ďalších úlohách úlohách KSC na Slovensku.

⁸ Slovenský denník z 3. októbra 1931.

veľkú pozornosť a starostlivo sa na každé pripravovala. Výrazom tejto pozornosti bola najmä dobre pripravená predvolebná kampaň, v priebehu ktorej sa niekoľkonásobne zvýšila jej politická, organizačná, propagačná, agitačná a iná činnosť.

Okrem toho volebné výsledky v tom-ktorom regióne priamo záviseli do značnej miery, od sociálnej, náboženskej a národnostnej štruktúry obyvateľstva. Na Slovensku, podľa môjho názoru, najviac ovplyvňovala volebné výsledky príslušnosť k rímskokatolíckemu vierovyznaniu, ktorého nositelia volili predovšetkým HSLŠ, strany s ňou spojené do volebného bloku alebo blízke. Skoro vôbec nevolili komunistickú stranu. Počas celej existencie prvej Československej republiky, ale aj po roku 1945 (voľby v roku 1946 a potom aj 1948) na to existujú viac ako presvedčivé dôkazy. Názorný príklad poskytujú okresy Čadca, Kysucké Nové Mesto a Námestovo a Trstená, teda Kysuce a horná Orava. Vo všetkých spomínaných okresoch predstavoval podiel katolíckeho obyvateľstva vyše 98%. V Čadci bol podiel katolíckeho obyvateľstva 98,65%, Kysuckom Novom Meste 99,58%, Námestove 98,85% a v Trstenej 98,20%.⁹ Výsledky volieb v rokoch 1935, 1946 a 1948 ukazuje tabuľka č. 1:

Tabuľka č. 1

Okres	1935		1946		1948
	HSLŠ	KSC	DS	KSS	proti NF
Čadca	52,33%	4,78%	69,8%	25,8%	18,2%
K. N. Mesto	55,85%	6,66%	62,0%	32,9%	31,5%
Námestovo	77,20%	1,64%	94,9%	3,7%	72,8%
Trstená	76,58%	0,84%	92,2%	5,6%	39,3%

Tabuľka č. 1 nepotrebuje podrobnejší komentár. Obdivuhodná je odvaha a rozhodnutie obyvateľov uvedených regiónov hlasovať v roku 1948 proti komunistickej totalite. Na strednom Slovensku sa proti diktatúre komunistickej strany vyslovilo vôbec najviac občanov z Kysúc a hornej Oravy, čo platí v rámci celého Slovenska.

Na potvrdenie mojich úvah o ovplyvňovaní výsledkov volieb v rokoch prvej ČSR konfesijnou príslušnosťou obyvateľstva regiónu uvediem príklad z dvoch liptovských okresov Ružomberka a Liptovského Svätého Mikuláša. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1930 v okrese Ružomberok žilo 36 449 obyvateľov, z toho 33 764 Slovákov, ale podľa vierovyznania 89,4% katolíkov, 5,8% evanjelikov a 5,8% iného vierovyznania. V okrese Liptovský Svätý Mikuláš to bolo celkovo 31 428 obyvateľov, z toho 53,8% evanjelikov, 41,3% katolíkov, 4,9% iného vierovyznania. Tabuľka č. 2 ukazuje výsledky volieb do parlamentu v roku 1929 a 1935.

⁹ MATEJKIN, S.: Základné problémy spoločensko-politického vývoja na strednom Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 3. Ročenka katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: FHV UMB, 2000, s. 28, tabuľka č. 3 Náboženstvo obyvateľstva na strednom Slovensku 1940.

	Okres Ružomberok		Okres Liptovský Sv. Mikuláš	
	1929	1935	1929	1935
HSLŠ	10 307	10 240	5 733	7 480 hlasov
Agrárna strana	1 540	1 304	7 556	8 156 hlasov
KSČ	1 220	3 352	1 731	4 780 hlasov
SNS	Nezistené	aut. blok	nezistené	aut. blok
Soc. dem. str.	Nezistené	1 397	nezistené	5 449 hlasov

V okrese Ružomberok aj vďaka katolíckym voličom všetky voľby od roku 1923 suverénnym spôsobom vyhrala HSLŠ (do roku 1925 SLS). V okrese Liptovský Mikuláš, v ktorom katolícke obyvateľstvo bolo v menšine, všetky voľby vyhrala agrárna strana. Pozoruhodný je nárast voličských hlasov KSČ v parlamentných voľbách v roku 1935 v porovnaní s rokom 1929. Aj výsledky volieb v Liptove potvrdzujú nárast vplyvu KSČ po prekonaní hlbokéj vnútrostraníckej krízy koncom 20. a začiatkom 30. rokov.

Najviac členov, prívržencov, sympatizantov i voličov KSČ bolo z radov robotníckej triedy, najmä priemyselní, stavební a poľnohospodárski robotníci a z radov ľavicovo zameranej slovenskej inteligencie a českej inteligencie žijúcej na Slovensku. Najlepšie volebné výsledky dosahovala KSČ v priemyselných centrách na strednom Slovensku, v oblastiach kompaktné obývanými národnostnými menšinami, osobitne maďarskej a čiastočne nemeckej a v oblastiach s prevahou obyvateľstva nekatolíckeho vierovyznania. V týchto regiónoch získavali nepomerne viac hlasov aj iné politické strany, predovšetkým agrárna, SNS, ale aj sociálnodemokratická a národnosocialistická strana. Nie je úlohou a ani zámerom tejto práce podrobne charakterizovať voličské základne politických strán na strednom Slovensku. Hlavným cieľom autora je ukázať a analyzovať výsledky parlamentných volieb v roku 1935 z hľadiska KSČ, ktorá v nich dosiahla nesporné veľké úspechy, najmä v porovnaní s voľbami v roku 1929.

Voľby do oboch komôr československého parlamentu, do krajinských a okresných zastupiteľstiev v máji 1935 boli poslednými demokratickými voľbami na našom území až do mája 1946. KSČ sa na tieto voľby dlho a starostlivo pripravovala. O tom svedčí množstvo predvolebného materiálu – obežníkov, plagátov, letákov, smerníc, brožúr, veľký počet predvolebných verejných schôdzí, zhromaždení a táborov ľudu ako aj články v komunistických novinách a časopisoch, ktoré podporovali predvolebnú kampaň strany a popularizovali jej program.

V parlamentných voľbách 19. mája 1935 KSČ v celoštátnom merítku získala 849 505 hlasov, čo predstavovalo o vyše 96 tisíc hlasov viac ako v roku 1929. Z toho najväčší prírastok 58 434 hlasov získala na Slovensku, kde dostala celkovo 210 765 hlasov.¹¹ V XVIII. volebnom kraji, t. j. banskobystrickom, KSČ získala 21 008 hlasov, čo predstavovalo 11,7%. V porovnaní s rokom 1929 to bol prírastok 8 900 nových hlasov.¹² KSČ získala 12,97% všetkých hlasov a po autonomistickom bloku (HSLŠ

¹⁰ KRUPA, P.: Výsledky volieb HSLŠ v Liptove v rokoch 1923 – 1938. Nepublikovaný rukopis, s. 18. Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici.

¹¹ FREMAL, K., MOTOŠKA, V.: Vývoj a problémy revolučného robotníckeho a komunistického hnutia v Banskej Bystrici..., s. 135

¹² FREMAL, K., MOTOŠKA, V.: Vývoj a problémy..., s. 135.

a SNS), agrárnej strane a Krajinskej kresťansko-sociálnej a maďarskej strane sa stala štvrtou najsilnejšou politickou stranou na Slovensku.

Zo stredoslovenských okresov najviac hlasov získala KSČ v okrese Brezno nad Hronom 31,05% všetkých hlasov, v okrese Feledince 32,62%, Tornáľa 22,31%, Revúca 21,29%, Rimavská Sobota 20,48%. Z piatich okresov nad 20% pre KSČ sú až štyri z juhu stredného Slovenska, v ktorých žila početná maďarská národnostná menšina, príslušníci ktorej okrem kandidátov KSČ odovzdali svoje hlasy predovšetkým Krajinskej kresťansko-sociálnej a maďarskej národnej strane. Napr. v okrese Feledince túto stranu volilo 44,77% voličov, v Tornale 41,60%, v Lučenci 14,59% atď.¹³ Tieto údaje potvrdzujú už vyslovený názor, že výsledky volieb v rokoch 1918 – 1938 priamo ovplyvňovala aj národnostná príslušnosť obyvateľstva na Slovensku.

Z ostatných stredoslovenských okresov, v ktorých KSČ vo voľbách do československého parlamentu v máji 1935 presiahla celoslovenský priemer 12,97% treba uviesť Ružomberok 18,06%, Lučenec 17,14%, Liptovský Svätý Mikuláš 17,12%, Banskú Bystricu 16,67% a Novú Baňu 14,81%.¹⁴ Ani slovenský priemer nedosiahli strediská robotníckeho hnutia v okresoch: Žilina 11,47% hlasov pre KSČ, Zvolen 10,83%, Martin-Vrútky 10,15%, Kremnica 7,47%, Považská Bystrica 7,05% a Banská Štiavnica 6,47%.

Okrem už spomínaných Kysúc a hornej Oravy, najmenej voličov hlasovalo za kandidátov KSČ v okrese Púchov 5,04%, Bytča 3,46% a Dolný Kubín 2,99%. Zo všetkých okresov stredného Slovenska dostala KSČ najmenej voličských hlasov v okrese Námestovo 1,64% a dokonca v okrese Trstená len 0,84%. V odbornej literatúre o dejinách robotníckeho a komunistického hnutia na Slovensku celoslovenského alebo regionálneho charakteru sa do roku 1989 tieto skutočnosti utajovali a obchádzali.

Tabuľka číslo 3 ukazuje výsledky parlamentných volieb v roku 1935 najväčších a najvplyvnejších politických strán na strednom Slovensku – agrárnej strany, sociálnodemokratickej, národne-socialistickej, autonomistického bloku HSLŠ a SNS a Krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strany - pre porovnanie s výsledkami KSČ. Poradie strán v tabuľkách je určené ich volebnými číslami.¹⁵

¹³ MATEJKIN, S.: Základné problémy spoločensko-politického vývoja na strednom Slovensku v rokoch 1945 – 1948..., s. 26.

¹⁴ MATEJKIN, S.: Základné problémy..., s. 26.

¹⁵ MATEJKIN, S.: Základné problémy..., s. 26. Tabuľka č. 2.

Tabuľka č. 3: Výsledky parlamentných volieb v máji 1935 v okresoch stredného Slovenska v percentách

Okres	Agr. strana	Soc. dem.	Nár. soc.	KSČ	Aut. blok	KKSS a maď. NS
Banská Bystrica	12,93	15,54	5,46	16,67	39,43	3,73
Banská Štiavnica	10,55	24,68	5,75	6,47	41,36	7,66
Brezno	8,35	13,37	3,26	31,05	40,62	0,58
Bytča	9,13	12,37	0,77	3,46	41,26	0,04
Čadca	10,02	11,66	2,84	4,78	52,33	0,06
Dolný Kubín	27,83	7,95	2,20	2,99	47,66	0,28
Feleďince	16,61	6,72	2,08	23,62	4,00	44,77
Ilava	11,22	15,63	1,62	10,74	22,44	0,30
Kremnica	9,05	10,12	3,42	7,47	39,56	5,40
Krupina	23,08	5,26	1,53	11,26	30,83	20,52
Kysucké N. M.	9,24	6,58	2,00	6,66	55,85	0,07
L. Sv. Mikuláš	29,21	19,52	2,50	17,12	26,77	0,43
Lučenec	17,41	14,28	4,08	17,14	27,26	14,59
Martin	25,51	13,67	3,97	10,15	29,60	1,40
Modrý Kameň	34,32	6,61	2,26	8,73	22,44	20,35
Námestovo	11,23	2,92	0,41	1,64	77,20	0,04
Pov. Bystrica	11,66	13,51	2,56	7,05	51,15	0,25
Púchov	17,55	19,43	0,86	5,04	50,31	0,19
Revúca	21,46	13,27	5,47	21,29	23,33	12,05
Rimavská Sobota	23,49	17,46	4,88	20,48	17,98	11,28
Ružomberok	7,03	7,53	3,32	18,06	55,17	0,96
Tornaľa	20,90	8,25	2,86	22,31	1,48	41,60
Trstená	10,79	5,19	0,94	0,84	76,58	0,05
Zvolen	15,92	13,30	4,08	10,83	51,15	0,89
Žilina	7,62	14,88	2,68	11,47	42,20	0,82

Nesporný volebný úspech KSČ v roku 1935 bol okrem iného podmienený starostlivo pripravenou volebnou kampaňou, zamierenou predovšetkým na zlepšenie sociálnych, materiálnych, mzdových a iných požiadaviek robotníkov, roľníkov a iných pracujúcich vrstiev a nezamestnaných. Je zaujímavé, že vedenie Celoslovenského kraja KSČ k voľbám v roku 1935 vydalo okrem iného agitačného materiálu aj leták pod názvom „Slovenským maloroľníkom a domkárom!“ a brožúru „Čo je a čo chce Hlinkova ľudová strana“?. Boli to najdôležitejšie predvolebné materiály na Slovensku, v ktorých KSČ snažila sa získať na svoju stranu voličov HSLŠ a agrárnej strany. Vzhľadom na vývoj po roku 1945, ale najmä po februári 1948, dnes až veľmi paradoxne znie začiatkové oslovenie členov, stúpcov a voličov HSLŠ „Bratia z Hlinkovej strany!“¹⁶

Podľa výsledkov volieb táto agitácia na voličov HSLŠ a agrárnej strany nemala veľký úspech, pretože obe skončili pred KSČ. Komunisti najviac volebných hlasov, získali od robotníkov, nezamestnaných, časti slovenskej a českej inteligencie (na Slovensku), ale predovšetkým v južných okresoch Slovenska. KSČ v nich vysoko preko-

¹⁶ Dokumenty k dejinám KSČ na Slovensku (1929-1938). Bratislava: Pravda, 1980, dokumenty č. 66 a 67, s. 269 - 287.

čila celoslovenský priemer, a to nielen v južných okresoch stredného Slovenska. Podľa V. Plevzu o volebnom úspechu KSČ rozhodli jej voliči južného, juhovýchodného, stredného Slovenska a Liptova.¹⁷ V oblastných sídlach KSČ v Banskej Bystrici a Žiline výsledky parlamentných volieb dokumentujú tabuľky č. 4 a 5.

Tabuľka č. 4: Výsledky volieb do čs. parlamentu 19. mája 1935 v Banskej Bystrici¹⁸

1. Agrárna strana	278
2. SDS	912
3. Národní socialisti	442
4. KSČ	683
5. Čs. strana lidová	40
6. Nemecká SDS	10
7. HSLŠ	2 045
10. Čs. živ.-obch. strana	207
11. Kraj. kresť.-soc. strana	754
12. Národné zjednotenie	186

Tabuľka č. 5: Výsledky parlamentných volieb v roku 1935 v Žiline¹⁹

Agrárna strana	198
SDS	1 398
Národní socialisti	496
KSČ	1 198
Čs. strana lidová	484
HSLŠ	2 088
Čs. živ.-obch. strana	251
Kraj. kresť.-soc. strana	284
Národné zjednotenie	120
Židovská strana	1 011
Nár. obec fašistická	237

Poradie strán v tabuľkách je podľa volebných čísel. Uvedené počty hlasov sú do poslaneckej snemovne. V máji roku 1935 sa konali aj voľby do senátu a krajinského zastupiteľstva. V podstate sa zhodovali s voľbami do poslaneckej snemovne, preto som ich osobitne neuvádzal. Výsledky volieb v oboch mestách zodpovedajú umiestneniu komunistickej strany na strednom Slovensku a celoslovenským výsledkom. V Banskej Bystrici sa KSČ počtom hlasov umiestnila na štvrtom mieste, kým v Žiline bola tretia. Za menšie prekvapenie môžeme považovať skutočnosť, že v Banskej Bystrici, ale aj v Žiline dosiahli viacej voličských hlasov sociálni demokrati, kým druhá najsilnejšia

¹⁷ PLEVZA, V.: KSČ a revolučné hnutie na Slovensku..., s. 326.

¹⁸ Pohronský hlásnik z 25. mája 1935.

¹⁹ ŠOKA Žilina, f. OÚ v Žiline, č. 348/35 prez.

strana na Slovensku – agrárna strana – v obidvoch mestách z pochopiteľných dôvodov (chýbala sociálna základňa) získala pomerne malý počet hlasov (v Banskej Bystrici šieste miesto a v Žiline až jedenáste).

Zusammenfassung

Die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei und Parlamentswahlen im Jahre 1935 in der Mittelslowakei

In den Parlamentswahlen im Mai 1935 im Vergleich mit Wahlen im Jahre 1929 erreichte die KPdTsch viel besseres Ergebnis. Es war ein Beweis für allmähliches Überwinden der tiefen innenparteilichen Krise nach dem sgn. Prozess der Bolschewisierung, während dessen die Partei neun Zehntel der Mitglieder, Funktionäre, Anhänger, Sympathisanten und Wähler verlor.

SLOBODNÝ SLOVENSKÝ VYSIELAČ – INFORMAČNÝ ZDROJ SNP

Jana Odrobiňáková

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

„Hlási sa Slobodný slovenský vysielateľ Banská Bystrica ...“

Slovenské národné povstanie. Fenomén novodobých slovenských dejín, ktorý predstavuje most na ceste slovenského národa k demokracii. Povstanie, ktoré sa so svojím myšlienkovým odkazom stalo súčasťou boja proti fašizmu i násiliu a súčasne bolo prvým verejným odmietnutím autoritatívneho režimu ľudáckej vlády vojnového Slovenského štátu.

Zo spoločensko – politického hľadiska sa Slovensko touto udalosťou jednoznačne zaradilo medzi štáty antihitlerovskej koalície. V duchu Slovenského národného povstania (ďalej SNP) bol vedený boj vyše 60 – tisícovej povstaleckej armády, ktorej boj schopnosť posilňovalo vyše 18 tisíc partizánov, za aktívnej podpory demokraticky zmýšľajúcich predstaviteľov bezpečnostného a štátneho aparátu, ako aj civilného obyvateľstva. Práve ich zásluhou mohol byť na oslobodenom území Slovenska nastolený, i keď len na dva mesiace, demokratický režim, proklamovaný v Deklarácii Slovenskej národnej rady z 1. septembra 1944. Slovenským národným povstaním Slováci vyslali jasný signál do celého sveta, aby v budúcnosti s nimi počítali ako s partnerom, ktorý si vždy ctí a ctí princípy demokracie i slobody.

Dôležitú úlohu na Slovensku počas 2. svetovej vojny a SNP bezpochyby zohrali aj masovokomunikačné prostriedky – rozhlas a tlač. Práve ich pôsobením, spolu so slovenskou inteligenciou (učitelia, evanjelickí kňazi..., hlavne na dedine), dochádzalo k ovplyvňovaniu a organizovaniu obyvateľstva.

Vieme, že každá krajina mala svoje dôležité masmédiu, napr. Veľká Británia rozhlas BBC, prostredníctvom ktorého vysielala československá exilová vláda v Londýne pod názvom Hlas slobodnej republiky; moskovský rozhlas s vysielaním slovenských komunistov pod názvom Za slovenskú slobodu; Rozhlasová skupina Čechy a Morava, Reichssender Donau a iné.¹

Úroveň jednotlivých rozhlasových vysielaní priamo korešpondovala s charakterom a účinnosťou konania strán vedúcich vojnu. Každý zainteresovaný štát sa v súboji na rozhlasových vlnách prejavoval preň príznačným spôsobom.

Postavenie dominantného masmédiu na Slovensku patrilo Slovenskému rozhlasu. Tu popri proniemecky orientovaných pracovníkoch (Balúch, Faguľa, Matulay) pôsobili i rozhlasáci udržiavajúci kontakty s občianskymi odbojovými skupinami, predovšetkým s Flórou, Justíciou a Komunistickou stranou Slovenska. Boli to hráči orchestra (Jaroslav

¹ Slovenské národné povstanie v rozhlasových dokumentoch. Archív Československého rozhlasu v Bratislave a Prahe. Bratislava 1974. str. 41-47.

Beneš, Alfréd Lang, Jozef Šimák a Viliam Kaiser), Július Horváth, Ján Bálinth, Ferdinand Čulen, Anton Hollý, Jozef Vrabc, Karol Stráňai, šéfredaktor Slovenského rozhlasu Andrej Bagar, dramaturg Gabriel Rapoš, tajomník Ján Balad'a a ďalší.² Uvedené personálne obsadenie prezentovalo aj umeleckú sféru vysielania.

Úlohou pracovníkov „zasvätených“ do odboja bolo pripraviť Slovenský rozhlas tak, aby mu mohol slúžiť po všetkých stránkach, či už technickej, programovej, personálnej, atď.

Prvýkrát sa „rebeli“ ozvali na vlnách rozhlasu už 16. marca 1941, teda hneď po výročí vyhlásenia slovenského štátu. Po napadnutí bývaleho Sovietskeho zväzu hitlerovským Nemeckom svoj nesúhlas, vychádzajúci z myšlienky všeslovenskej vzájomnosti, prezentovali rôznymi drobnými „úpravami“ živého vysielania. Spočiatku to boli len náhodné sabotáže, ako „omylné“ vymieňanie povolených platní so zakázanými, „brebty“ hlásateľov a reportérov, medzi české skladby a pochody sa „priplietli“ skladby ruské, atď.

V druhej polovici roku 1943, vplyvom priaznivej medzinárodnej situácie (víťazstvá Sovietskej armády na nemecko - sovietskom fronte, vytvorenie protihitlerovskej koalície, Teherán 1943), nastala zmena vo vnútro – politickej scéne satelitnej Slovenskej republiky, čo malo za následok aktivizáciu antifašistických síl v slovenskej spoločnosti. Mobilizácia slovenských antifašistov sa prejavila tiež v radoch pracovníkov Slovenského rozhlasu. Čoraz častejšie zaznievajú hlasy po zriadení štúdia Slovenského rozhlasu na strednom Slovensku. A tak vďaka tlaku Matice slovenskej na Slovenský rozhlas, sa z Martina začali konať pravidelné mesačné prenosy, ktorých tvorbu mali na starosti Gabriel Rapoš, Andrej Bagar a technik Jozef Vrabc. Pretože martinské štúdio svojimi priamymi vstupmi častokrát nekorešpondovalo s vtedajšou štátnou filozofiou, a nepomáhali ani rôzne napomenutia, bratislavská vláda zareagovala na nonkomfortné vysielanie z Martina rázne a nekompromisne. V apríli 1944 zastavila martinské relácie, s odôvodnením Tida J. Gašpara, že „znevazujú slovenskú štátnosť a prítomnosť“. G. Rapoš odchádza z Bratislavy a končí režimovanie v Martine.³

Zastavenie rozhlasového vysielania z Martina sa odohralo práve v čase vrcholiacich priprav ozbrojeného povstania Slovákov proti hnedej totalite. Do priprav Slovenského národného povstania prostredníctvom občianskych i komunistických odbojových skupín boli zapojení viacerí radoví pracovníci rozhlasu. Všetko sa však dialo za dodržiavania prísnych konšpiračných opatrení.

V počiatočnom období priprav SNP sa počítalo predovšetkým s pomocou protifašisticky zmýšľajúcich redaktorov Slovenského rozhlasu.

Po vyhlásení SNP sa bratislavského štúdia zmocnila slovenská vláda. Rozhlasová vládna propaganda však strácala dych podľa toho, ako dlho sa povstanie s úspechom držalo. V septembri a októbri 1944 už nemala takmer žiadny vplyv na verejnosť a svojím vystupovaním vzbudzovala všeobecnú nechúť, iróniu a sarkastické poznámky obyvateľstva.

Sekundárne postavenie v rozhlasovom vysielaní na Slovensku mal prešovský rozhlas, ktorý od začiatku svojej činnosti preberal bratislavské relácie. V jarných mesiacoch 1944 boli prípravy SNP v plnom prúde a pred jeho organizátormi sa čoraz nástoj-

² DRAXLER, VLADIMÍR: Povstalecké rozhlasové vysielanie. In: SNP v pamäti národa. NVK Internacionál. Bratislava 1994. str. 273.

³ DRAXLER, VLADIMÍR: Cit. str. 275.

čivejšie vynárala potreba mať svoje „rádio“. Prvý raz táto požiadavka odznela 20. júla 1944 na porade ilegálnej SNR a Vojenského ústredia v Čremošnom, kde sa uznieslo urýchliť prípravy na povstalecké vysielanie a diskutovalo sa aj o „zariadení vysielacej stanice v Banskej Bystrici.“⁴

V rámci priprav bolo potrebné vybudovať aspoň provizórne štúdio, personálne ho obsadiť a vojensky ochrániť. Vhodným kandidátom sa stal rozhlas v Prešove, ale v súvislosti so situáciou na východnom Slovensku (približovanie frontu) sa začalo hovoriť o jeho evakuácii. Rozhodnutie o sťahovaní rozhlasu v Prešove pripadlo nakoniec mestu Banská Bystrica. Túto informáciu oznámil svojim zamestnancom riaditeľ prešovskej pobočky Anton Prídavok. V tom období ešte netušili, že poskytnutá technika a materiály poslúžia ako základ pre začiatok vysielania povstaleckého rozhlasu.⁵

Sťahovanie prešovského štúdia sa uskutočnilo v druhej dekáde augusta 1944. Aparatúra zbalená do 5 debien spolu s nábytkom (7 kusov) a 15 kusov iného materiálu bola prevezená z Prešova v nákladnom železničnom vozni dňa 16. augusta 1944⁶. Prešovský materiál zložili v prízemných miestnostiach Evanjelického spolku pod vedením Ing. Samuela Šubu. Dovezené gramofónové platne boli spočiatku jediným zdrojom neskorších hudobných relácií povstaleckého rozhlasu.⁷ Všetky potrebné formality ohľadne umiestnenia rozhlasového zariadenia mal zabezpečiť biskup Východného dištriktu dr. Vladimír Pavel Čobrda.⁸

Privezenú techniku štúdia uložili tak, že ju stačilo iba zapojiť a po dohode s poštou a vysielateľom sa mohlo prakticky kedykoľvek začať vysielateľ. Zásľuhu na tom mal predovšetkým riaditeľ banskobystrickej priemyselnej školy Ing. Juraj Krajčovič, Ladislav Sára, Henrich Matzner, Rastislav Špaňhel, neskôr technik Slobodného slovenského vysielateľa a ďalší študenti priemyslovky. Žiaľ, osud k Ing. J. Krajčovičovi, L. Sárovi aj k H. Matznerovi bol veľmi krutý. Prví dvaja zahynuli pri prevoze do koncentračného tábora Mauthausen 19.2.1945 a posledne menovaného pohltili plamene vápenky v Nemeckej⁹. Pri montovaní rozhlasovej aparatúry pomáhal aj Ľubomír Škrovina, bývalý učiteľ na Evanjelickom spolku.

Po príchode nemeckej armády na územie Slovenska a jej ovládnutí Slovenského rozhlasu, časť rozhlasových pracovníkov (Anton Hollý, Július Horváth, Jozef Vrabc) odišla na stredné Slovensko, kde v spolupráci s Ing. Karolom Dillnbergerom, majiteľom rádionštalatárskej firmy IDEIX, a pod vedením G. Rapoša pomáhala organizovať technicky i programovo povstalecký rozhlas.¹⁰

Dňa 29. augusta 1944 bezprostredne po Čatlošovom prejave o 19.05 hod., oznamujúcom vstup nemeckých vojsk na Slovensko, pplk. J. Golian, mjr. J. Marko a mjr. Július Nosko telefonicky oznámili veliteľom posádok zapojených do Povstania, že heslo „Za-

⁴ POLÁK, MILAN: Z priprav Slovenského národného povstania. In: Demokracia v ilegalite a v povstaní. ÚS DS. Bratislava 1945. str. 40.

⁵ DRAXLER, VLADIMÍR: Prešovský rozhlas 1938-1944. In: Príspevky k dejinám rozhlasu 5. Odbor materiálneho výskumu Slovenského rozhlasu. Bratislava 2000. str. 57.

⁶ ORSZÁK, JÁN: Banskobystrický evanjelický spolok. Banská Bystrica. Evanjelické gymnázium. str. 11

⁷ LACIAK, ONDREJ: Slobodný slovenský vysielateľ. Osveta. Bratislava 1961. str. 19.

⁸ Spomienky P. Neckára. Osobný archív PhDr. D. Baranová. Múzeum SNP B. Bystrica.

⁹ Rozhovor s R. Špaňhelom dňa 5.3.2001.

¹⁰ LACIAK, ONDREJ: Cit. str. 20.

činite s vystáňovaním“ platí od 20.00 hod. večer. G. Rapoš bol prostredníctvom vojenskej spojky o situácii informovaný a oboznámený s rozkazom Veliteľstva 1. československej armády na Slovensku, aby sa okamžite pripravil na vysielanie.

Banskobystrický vysielateľ, ktorý na modulačných linkách musel vysielateľ to, čo z Bratislavy alebo občas z Prešova dostával, naberá novú funkčnú úlohu. G. Rapoš spolu s K. Dillnbergerom zohrávali dôležitú úlohu pri príprave prvého vysielania z Banskej Bystrice za účinnej pomoci Ladislava Sáru, Andreja Sarvaša, Ctibora Kováča, Júliusa Chovana a technikov A. Guldana a R. Špaňhela.

Kút javiska v budove Evanjelického spolku slúžil ako provizórna hlásateľňa, ktorá bola veľmi skromne zariadená stolikom s valcovým stojatým mikrofónom a niekoľkými stoličkami. Priestor hlásateľne kvôli dobrej akustike bol v rámci možností izolovaný. Veľkú sálu zaplnili stoly a stoličky redaktorov. Vedľa javiska sa nachádzala miestnosť technikov s aparátúrou.¹¹

Už počas posledných príprav rozhlasového vysielania z B. Bystrice skoncipoval Július Chovan prvú výzvu, ktorá bola čítaná niekoľkokrát za sebou v časovom rozpätí medzi 8.00-10.00 hodinou dopoludnia.

Prvá výzva znela: „Tu vysielateľ B. Bystrica. Oznamujeme obyvateľom Slovenska, že v krátkom čase budeme vysielateľ dôležité správy. Sústreďte sa okolo dlhovlnného vysielateľa B. Bystrica. Upozorníte známych a príbuzných, aby počúvali vysielateľ B. Bystrica. Slováci, Slovenky, v krátkom čase Vám oznámime z vysielateľa B. Bystrica veľmi dôležité správy. Počúvajte dlhovlnný vysielateľ B. Bystrica.“¹²

Druhá výzva, značne preštylizovaná, sa z éteru rozhlasového štúdia ozvala presne o 11.00 hod. „Haló, haló! Tu vysielateľ B. Bystrica. Odpojujeme sa od vysielania Bratislavy a Prešova...“¹³ Ďalej sa vo výzve uvádza, že vysielateľ bude samostatne vysielateľ dôležité správy a končí tým, aby obyvatelia počúvali dlhovlnný vysielateľ B. Bystricu a nie stanicu Bratislava.

30. august a 11.00 hodina dopoludnia predstavuje teda oficiálny začiatok vysielania Slobodného slovenského vysielateľa Banská Bystrica. Namiesto pôvodného bratislavského programu, ktorý mal vysielateľ hudbu a o 11.05 hod. prednáškou na tému „Žena a domácnosť“, ozval sa z éteru SSV text už spomínanej preštylizovanej výzvy.

Po tomto úvode odznela Proklamácia vojenského revolučného vedenia, ktorú prečítal pplk. Mirko Vesel. Po jej odvysielaní nasledovala Proklamácia predsedníctva Ústredného národného výboru prečítaná Ing. Jozefom Stykom. Obidve proklamácie boli skoncipované na Donovaloch, za pomoci Dr. Vavra Šrobára, ktorý sa tu ukrýval pred gardistami.¹⁴

Slovenská historiografia najmä v 50. rokoch obe vyhlásenia považovala za negatívne, v súvislosti s orgánom, ktorý ich skoncipoval. Všeobecne sa vie, že hlavným štátnym orgánom bola ilegálna SNR. Proklamácie však zostavili členovia Ústredného národného výboru, ktorý bol neskôr obvinený zo snahy získať vedúcu moc do svojich rúk. Potom, ako nemecké jednotky začali obsadzovať Slovensko, bolo potrebné dať národu signál. Ján Ursíny, informovaný o situácii tak ako aj ďalší predstavitelia SNR,

¹¹ Spomienky J. Chovana. Archív Múzea SNP Banská Bystrica. Fond XII, príř.č. S 175/92, str. 16.

¹² Archív Múzea SNP B. Bystrica. Fond I, príř.č. A 30/92.

¹³ Archív Múzea SNP B. Bystrica. Fond I, príř.č. A 30/92.

¹⁴ DRAXLER, VLADIMÍR: Povstalecké rozhlasové vysielanie..., str. 277.

však v tomto smere nevydali žiadne pokyny. Z tohto dôvodu sa iniciatívy ujali už spomenutí členovia národného výboru.

Ako je nám známe, samotný orgán SNR sa zviditeľnil až 1. septembra 1944, kedy odznela Deklarácia SNR. Deklaráciou si SNR upevnila svoje vedúce štátoprávne postavenie na Slovensku.

Rôzne výzvy ako aj obidve proklamácie sa opakovane prečítali o 12.30 hod., v tom istom personálnom zastúpení. Toto druhé vysielanie zachytili technici prešovského rozhlasu na želatínovú platňu. Pri mikrofóne sa striedali Július Chovan a stredoškolský profesor Ladislav Sára, ktorého osobne Gabriel Rapoš požiadala o spoluprácu.

O 13.hod. sa vysielateľ Banská Bystrica nakrátko odmlčal. Na porade, ktorá nasledovala, sa hlavní protagonisti dohodli, že pomenovanie rozhlasovej stanice bude „Slobodný slovenský vysielateľ“ a hlavným mottom povstaleckého rozhlasu sa stane známe štvorveršie Chalupkovej básne Mor ho!¹⁵ Týmto refrénovým štvorverším sa potom začínalo a končilo každodenné vysielanie SSV.

30. augusta 1944 asi o 14.30 hod. z éteru SSV zaznelo ďalšie vyhlásenie: „Revolučný národný výbor pracuje pre všetkých Slovákov. Vojenské vedenie Národného výboru háji všetky práva a záujmy každého Slováka... v tomto vyhlásení zdôrazňuje sa náš vojenský odpor proti nemeckej armáde... Republika Československá je obnovená, teraz je na nás, aby sme si ju chránili.“¹⁶

Z uvedeného dokumentu je zrejmé, že išlo o jednoznačné proklamovanie vernosti obnovenej Československej republike, ale ako vieme, na iných národných a sociálnych základoch, ktoré vytváral nový politický život na oslobodenom území. Medzi priamymi vstupmi a opakovaním jednotlivých programových zložiek z éteru rozhlasu zaznievala hudba a rôzne pochody.

Vysielanie 31. augusta 1944 (na druhý deň) sa začalo okolo 9.00 hodiny dopoludnia. Po nepriateľskom nálete bolo nutné prispôbiť sa momentálnej situácii, preto prvé dni vysielania mali charakter technickej a personálnej improvizácie. Vysielanie bolo koncipované tak, aby upokojovalo obyvateľov, tlmilo paniku a zároveň vysvetľovalo dôvody, kvôli ktorým „občas prerušujeme vysielanie“.¹⁷

Ďalší dôležitý deň vo vysielaní SSV predstavuje 1. september 1944, kedy došlo k prečítaniu najdôležitejších vyhlásení, akými boli: Deklarácia SNR (po nej zaznela čs. štátna hymna), mobilizačná vyhláska a Manifest Slovenského národného výboru v Martine.

Dva dni po vyhlásení povstania, technický pracovník Jozef Vrabec odišiel s vojenským autom do Martina, odkiaľ z Matice slovenskej doviezol nové zariadenie rozhlasového štúdia.¹⁸ Po privezení rozhlasovej aparatury 15.septembra 1944 pracovníci SSV presťahovali štúdio z Evanjelického spolku do rímskokatolíckej ľudovej školy (dnes ŽŠ SSV).

Novovytvorené štúdio malo profesionálnejšie vybavenie a priestory sa vyznačovali dobrou akustikou. Vysielacie miestnosti, umiestnené v školských triedach, utlmili rozhlasoví pracovníci divadelnými závesmi z javiska Národného domu. Niektoré zariadenie prevzali aj zo štúdia v Evanjelickom spolku. Okrem toho získali nástenné mapy zo

¹⁵ Spomienky J. Chovana. Archív Múzea SNP B. Bystrica..., str. 21.

¹⁶ Archív Múzea SNP B. Bystrica. Fond I, príř.č. A 194/61.

¹⁷ Archív Múzea SNP B. Bystrica. Fond I, príř.č. A 194/61.

¹⁸ Spomienky P. Ertla. Archív Múzea SNP B. Bystrica. Fond XII, príř.č. S 36/2.

Štátneho chlapčenského gymnázia, na ktorých redaktori sledovali situáciu na frontoch, 4 písacie stroje z Matice slovenskej, 3 rádioprijímače zo žandárskej stanice a gramofónové platne z podnikov a od ochotníkov.¹⁹

Nové priestory blahodárne vplývali i na prípravu programu. Nemalú zásluhu na tom mali: Peter Karvaš, Ctibor Štítnický, Ivan Teren, Andrej Sarvaš a hudobnú produkciu zabezpečoval Tibor Andrašovan.

Zmena provizórneho štúdia na štúdio technicky a materiálne vyspelejšie sa odzrkadlila tiež v samotnej programovej štruktúre. Z denného 60 minútového vysielania sa stalo 600 minút a od 21. septembra 1944 SSV začal celodenné vysielanie s menšími prestávkami.²⁰

K hlavným zložkám programu SSV patrilo spravodajstvo. V počiatočnom období to bolo predovšetkým zahraničné spravodajstvo, získané odpočúvaním londýnskeho a moskovského rozhlasu. Neskôr prvenstvo v získavaní a sprostredkovaní informácií mali Spravodajská agentúra Slovenska (SAS, vedená redaktorom Jánom Trachtom a sídliaca v budove samotného rozhlasu), Tlačové oddelenie spravodajského odboru predsedníctva SNR (informujúce verejnosť o úradných nariadeniach, novovytvorených zákonoch SNR, atď.) a Veliteľstvo 1.ČSA na Slovensku (oboznamujúce obyvateľstvo so situáciou na jednotlivých bojových povstaleckých úsekoch i na frontoch v zahraničí), ktoré od 5. septembra 1944 vydávalo časopis Bojovník a niekoľko letákov. Bojovník denne informoval o dianí na domácom i zahraničnom fronte prostredníctvom stálych rubriek pod názvom Situačné správy a Zahraničný prehľad. Časopis zároveň obsahoval pokyny pre civilné obyvateľstvo. Situačné správy sa týkali domáceho frontu a mali dátum s presnou hodinou prijatia a spracovania. V takejto podobe ich SSV potom prenášal do éteru). Spravodajské relácie mali presne určený svoj vysielací čas. V prvých dňoch pôsobenia SSV ich vysielali štyrikrát denne, o 7.00 hod., 12.30 hod., 19.00 hod. a 22.00 hod. Od 2. septembra sa spravodajská programová štruktúra rozšírila o 10.00 hod., 16.30 hod. a 17.45 hod.

Čítanie správ malo trvať 15 minút, no pre množstvo dôležitých informácií sa častokrát predĺžilo až na polhodinu. Počas trvania relácie sa pri mikrofóne striedali dvaja spikri. Z éteru sa najčastejšie ozývali Dušan Brucháč, Milan Dudáš, Štefan Sliuka, Dalibor Kulíšek, ale aj redaktori Anton Holly, Ctibor Kováč, Ctibor Štítnický a ďalší.

Spravodajské relácie pripravovali Vladimír Húska, Ctibor Štítnický, Ivan Ďurička, Milan Dudáš a iní.²¹ Od 16. septembra 1944 súčasťou spravodajstva bol pravidelný denný prehľad zahraničnej i domácej tlače. Ťažisko spravodajských relácií tvorili politické komentáre (autori Peter Karvaš, Ctibor Kováč, Gabriel Rapoš a Ján Balad'a), krátke rozhlasové relácie, ako napr. prednášky, alebo fejtóny (autori Alexander Matuška, Peter Karvaš, Ctibor Štítnický, Ivan Teren, Pavol Fábry, Ján Trachta, Ivan Hradecký, Róbert Lipka, Ondrej Sarvaš, Karol Čapek a iní). SSV bol predovšetkým v službách povstaleckej armády, a preto vysielal takmer každý deň šifrované správy a heslá Veliteľstva 1.ČSA na Slovensku pre vojakov a partizánov vzdialených od B. Bystrice. Medzi obidvomi skupinami sa tak vytvorila komunikačná a dorozumievacia väzba.

¹⁹ LACIAK,ONDREJ : Slobodný slovenský vysielateľ ..., str. 33.

²⁰ MOTOŠKA,VLADIMÍR: Politickovýchovná a kultúro-osvetová činnosť na povstaleckom území. In: Vyvrcholenie národnooslobodzovacieho boja proti fašizmu na strednom Slovensku v rokoch 1944-1945. Osveta. Martin 1989. str. 111.

²¹ LACIAK,ONDREJ: Slobodný slovenský vysielateľ..., str. 57-58.

Spravodajské vysielanie, oznamy, výzvy, upozornenia, komentáre a fejtóny dopĺňali pravidelné relácie pre vojakov a partizánov pripravované vojenským oddelením a armádnymi redaktormi (Vladimírom Palovičom, prof. Jánom Miklešom, npor. Jánom Štefánikom, slob. Jánom Boorom, atď.).

Špecifickú kapitolu vo vysielaní SSV tvoril umelecký program. Popri strohom spravodajskom a faktografickom texte hovorené slovo podfarbovali relácie literárne, hudobné a hudobno – slovné. Ich počiatočná nižšia vysielacia frekvencia sa koncom septembra zmenila na každodenné celovečerné literárne a dramatické pásma, dramatické, literárne – hudobné pásma, satirické montáže a kabarety. K najplodnejším autorom literárnych relácií patrili : Peter Karvaš, Ivan Teren, Ctibor Štítnický, Dušan Brucháč, Andrej Sarvaš a iní.²²

Sobota, 2. septembra 1944, predstavovala osudný deň vo vysielaní SSV. Nálet nepriateľských lietadiel vysielateľ veľmi vážne poškodil a vyradil centrálny chladič destilovanej vody, slúžiaci na chladenie vysielacích koncových elektróniek. Rozhlas nebol schopný ďalšej prevádzky. O danej nepriaznivej situácii ihneď informoval Ing. Karol Dillnberger mjr. Jozefa Marka. Spoločne sa odviezli na Sliach, kde v hospodárskej budove, v byte dr. Juraja Henzela, sa uskutočnila porada o tom, ako čo najrýchlejšie umožniť ďalšie vysielanie.²³ Do úvahy pripadal 1,5 kW vysielateľ zabezpečovacej služby z letiska Tri Duby, určený pre letecké dorozumievanie. Bol v dobrom stave a po úprave mohol nahradiť predchádzajúci vysielateľ v Laskomeri. Za týmto účelom sa Ing. Karol Dillnberger spojil so svojim priateľom Ing. Miloslavom Švejnom z oceliarní v Podbrezovej, ktorý začínal ako opravár vojenských delostreleckých rádiostanic. Spolu s podbrezovskými robotníkmi urobili potrebné úpravy na vojenskom leteckom vysielateľi, aby mohol fungovať pre rozhlasovú prácu. Zároveň bolo nutné vysielateľ spevniť a preladiť na frekvenciu Banskej Bystrice, pretože rekonštrukcia laskomerského vysielateľa mala byť ukončená do dvoch mesiacov.

Na druhý deň, 3. septembra 1944, bol nový vysielateľ, s aparátúrou namontovanou na nákladnom aute a výkonom 1,5 kW počutelný v okruhu okolo 60 km, elektricky aj mechanicky pripravený na vysielanie. Vznikom prenosného, pojazdného vysielateľa sa malo predísť jeho opätovnému zničeniu nepriateľským letectvom. Obsluhu zabezpečoval Ing.Imrich Ikrényi.²⁴ Technický personál pojazdného SSV okrem neho tvorili Jozef Vrábel, technik Ľubomír Škrovina a mechanik Ondrej Bulla.²⁵

Premiestniť a pripraviť pojazdný vysielateľ na vysielanie znamenalo veľa starostí a práce. Zariadenie záviselo od elektrickej energie, čo predstavovalo zosilnenie elektrického vedenia, zaradenie výkonnejších poističiek, a to na celej sieťovej linke až po transformátor, stavenie vždy nových prenosových liniek, vztyčovanie vysokých antén.²⁶ Pri každom desaťdňovom premiestnení, z dôvodu ochrany pred útokmi nepriateľa, sa vyzbudovala modulačná a dorozumievacia prípojka poštových liniek za pomoci poštových zamestnancov. Všetky tieto veci sa robili predovšetkým v nočných hodinách, pre potrebu utajenia, ochrany a dobrého zamaskovania vysielateľa.

²² LACIAK,ONDREJ: Slobodný slovenský vysielateľ..., str. 96.

²³ KOVÁČIK,JÁN: Povstanie v éteri. Fond Slovenského rozhlasu, štúdio B. Bystrica. Fond S-3/2, sig. B.B.-4394.

²⁴ KOVÁČIK, JÁN: Povstanie v éteri..., Fond S-3/2, sign. B.B.-4394.

²⁵ Spomienky J. Kavca..., Fond XII, príř. č. S 36/4, str. 3.

²⁶ JIROUŠEK,ERNO: Prvé Mor ho! v éteri. Technické noviny. roč. 12. 1964. č. 17. str. 4.

V októbrových dňoch roku 1944 situácia na povstaleckom fronte ovplyvnila ďalšiu existenciu SSV. Postup nemeckých elitných SS divízií na strednom Slovensku malo za následok, že Veliteľstvo 1. ČSA vydalo dňa 25.10.1944 pracovníkom rozhlasu rozkaz evakuovať SSV a pokračovať vo vysielaní v horách. Rozhlas mal predstavovať ozbrojenú vojenskú skupinu vysielajúcu dôležité informácie pod koordinovaným velením J. Vrabca (z bojovej stránky) a J. Balad'u (organizačná a zásobovacia časť).

V raňajších hodinách nasledujúceho dňa sa uskutočnila evakuácia SSV. Rozhlasáci sa rozdelili do dvoch skupín. Jedna skupina (I. Teren, C. Kováč, O. Sarvaš, V. Túblová, R. Špaňhel) vedená J. Balad'om zostala na Starých Horách, kým druhá skupina, tvorená G. Rapošom, A. Hollým, J. Vrabcom, M. Dudášom, P. Karvašom a L. Škrovinom, pokračovala spolu s pojazdným vysielateľom smerom na Donovaly, odkiaľ sa ešte vysielalo.²⁷

Vzhľadom na to, že ústup nebol presne zorganizovaný, sprevádzalo ho veľa zmatkov a nedorozumení. Nakoniec sa však podarilo vo večerných hodinách obnoviť vysielanie zo stanovišťa pred vtedajším Športhotelom na Donovaloch. Anténu vysielateľa pracovníci umiestnili medzi vežou kostolíka a strechou hotela. V jednej z hotelových miestností nainštalovali mikrofón so zosilňovačom a o 19.00 hodine baterkovým signálom vydali pokyn na zapojenie a začatie spravodajského vysielania.²⁸

Dňa 27. októbra 1944 v ranných hodinách SSV odvysielal poslednú vetu spojenú s výzvou gen. R. Viesta: „*Prestávame vysielat' situačné správy, budeme bojovať do víťazného konca...*“²⁹ Apel prečítal A. Hollý, pred ním a po ňom Milan Dudáš zarcitoval báseň Mor ho!

Popoludní sa už povstalecké rádio definitívne odmlčalo. Pracovníci dostali rozkaz ustúpiť do hôr. Koncom októbra 1944 takmer všetci rozhlasáci vstúpili do partizánskych jednotiek. Po ťažkom prechode Prašivou a Chabencom, sa donovalska skupina rozdelila na dve časti. Skupina pod velením J. Vrabca, sa presunula do Hornej Lehoty, kde pôsobila medzi miestnymi obyvateľmi (ťažké bombardovanie Starých Hôr spôsobilo, že pracovníci vysielajúci z Donovalov sa už viac nestretli so skupinou vedenou J. Balad'om). Skupina s G. Rapošom prešla do Liptova. Tu sa pridali ku 4. čs. partizánskej brigáde pod velením pplk. Antona Cypricha.

Ján Balad'a so svojou skupinou pôsobiaca na Starých Horách, sa po porade s kpt. Pavlom Gajdošom presunul smerom na Richtárovú a Jelenec, kde vytvorili partizánsky tábor a začali vydávať časopis Mor ho!. V decembri 1944 boli pričlenení ako 5. partizánsky oddiel k partizánskej brigáde „Pomstiteľ“ pod velením mjr. Semiona Georgieviča Morozovova.

Čo sa týka pôvodného vysielateľa v Banskej Bystrici, po ústupe povstaleckej armády a potlačení povstania bol opravený a vysielal až do konca decembra 1944 program bratislavskej vlády. Jeho opätovná prevádzka však bola spojená so značnými ťažkosťami, a preto začiatkom januára 1945 bol laskomerský vysielateľ definitívne vyradený z prevádzky. Na príkaz nemeckej armády nastala demontáž technického zariadenia vysielateľa bývalého banskobystrického rozhlasu a likvidácia obidvoch oceľových anténnych stožiarov o výške 225 m a 220 m.

²⁷ BALAD'A, JÁN: Keď sa odmlčal SSV. Práca. 26.10.1969. str. 7.

²⁸ FLAŠKA, EMIL: Tu vysielateľ B. Bystrica!... Bojovník. č. 18. 22.8.1996. str. 7.

¹²³ KOVÁČ, CTIBOR: Rozhlas v povstaní. Kultúry život. roč. 9. 1954. č. 35. str. 3.

Po skončení vojny nastalo neodkladné vyhľadávanie rozkradnutého a rozmontovaného banskobystrického pôvodného 30 kW dlhovlnného rozhlasového vysielateľa a zamestnanci vysielateľa pod vedením Ing. Ikrényiho začali pracovať na jeho obnove.

Zusammenfassung

Der Freiheitliche slowakische Sender – die Informationsquelle des Slowakische Nationalaufstandes

Der Charakter des Rundfunkstudios in Banska Bystrica kontrastierte wesentlich mit der Sendung des Slowakischen Rundfunks, der durch die Propaganda der Bratislavaer Puppenregierung kontrolliert wurde. Slowakischer Freier Sender (Slovenský Slobodný Vysielač) bemühte sich vom Beginn seiner Existenz das Vertrauen des Volkes auch damit zu gewinnen, dass er in den ersten Tagen des Aufstandes als der einzige Informator mit breiter Reichweite, als Organisator aller Unternehmen und als Dolmetscher zwischen den Führungsorganen des Aufstandes und der Bevölkerung wirkte. Es ist möglich, dass zu diesem Vertrauen außer dem Programm auch die Benennung SFS beitrug, wobei der Schwerpunkt auf seine Attribute und ihre Symbolik gelegt wurde.

POLITICKÉ AKCIE FERDINANDA ĎURČANSKÉHO ZA OBNOVU SLOVENSKEJ ŠTÁTNOŠTI DO ROKU 1948

Vladimír Varinský

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Predmetom nášho pojednania je prispieť k rekonštrukcii historického obrazu o politickej činnosti F. Ďurčanského a jeho odbojovej organizácie v období jeho pôsobenia v exile, a to na základe porovnávania nám dostupnej historickej produkcie¹ s prameňmi pochádzajúcimi predovšetkým z archívov štátnej bezpečnosti (ŠtB)². Značná časť historickej produkcie v tomto smere, pochádzajúcej prevažne z pera priamych aktérov exilu má tendenciu, až na vzácne výnimky, byť skôr citovým rozpomínaním ako úsilím o objektívnu rekonštrukciu činnosti exilu.³ Jej význam pre heuristiku výskumu nepopierame. Máme však za to, že z produkcie tohto druhu sa dozvedáme len to čo si autori o činnosti exilu mysleli, resp. čo by chceli aby sme si o exile mysleli. Nutný je preto i pohľad „z druhej strany“, cez pramene pochádzajúce z domácej proveniencie.

Je nám známe, že i pohľad ŠtB má tendenciu byť jednostranným. ŠtB musela mať na pamäti záujmy režimu ktorému slúžila. Jednostrannosť sa tu prezentuje v úsilí podávať informácie o činnosti exilu viac menej v negatívnych súvislostiach. Na druhej strane ŠtB, potom čo si totalitný režim zlikvidoval občiansku spoločnosť, bola jediným nástrojom ktorý režimu umožňoval realizovať „spätnú väzbu“, t. j. získavať informácie o tom ako sa veci skutočne majú. Z tohto dôvodu správy ŠtB, ako prísne tajné, nie vždy podliehali korekciám ideologickej cenzúry, vďaka čomu majú pre historický výskum značnú výpovednú hodnotu.

Napriek značnej rozmanitosti až kontroverznosti hodnotení Ďurčanského odbojovej činnosti v dostupných prameňoch a literatúre zhodujú sa tieto v tom, že Ďurčanský bol najaktívnejším a najhúževnatejším predstaviteľom slovenského politického exilu (SPE). Zároveň i stúpencom tých najradikálnejších, vo svojich konzekvenciách, až absurdných metód smerujúcich k obnove slovenskej štátnosti.

Jeho politický boj za obnovu Slovenského štátu bol striktnie namierený proti Čechom, obnovenej Československej republike (ČSR), ktorej vznik chápal ako dôsledok rozpínavosti českého imperializmu. Benešovský režim (ľudovo-demokratický režim,

resp. režim národného frontu – poznámka V. V.) stotožňoval s komunistickým režimom, v dôsledku čoho mu boj proti komunizmu splyval s bojom proti českému imperializmu, resp. ako hovorieval „proti dočasnej českej okupácii“. Tak vo Všeobecných smerniciach pre domácu činnosť z roku 1946,⁴ ako i neskôr v roku 1954 vydanéj Bielej knihe, varoval pred rozdelením boja na dva fronty keďže, ako zdôrazňoval, český a sovietsky imperializmus sú nerozlučne spojené a musia byť spolu zničené. Český imperializmus mal byť predovšetkým slovenskou záležitosťou, sovietsky vecou celého civilizovaného sveta.⁵ Zdá sa však, že otázka boja proti komunizmu, pokiaľ nemala len zastierací či konjunkturálny charakter, určite nepatrila medzi priority Ďurčanského politickej koncepcie, keďže otázka politického usporiadania Slovenského štátu nikdy nebola Ďurčanským teoreticky rozpracovaná a prezentovaná. Podľa protokolárnych výpovedí J. Vicena z rokov 1957-1958 bola táto otázka Ďurčanskému ľahostajná.⁶ Naopak, podľa toho čo napísal J. Kirschbaum išlo o zámerný nezaujem, keďže Slovákom išlo predovšetkým o štátnu samostatnosť.⁷ Uvedená jednostrannosť v Ďurčanského politickej koncepcii, zdieľaná väčšinou ľudáckeho exilu, stavala separatistickú emigráciu do úplného politického rozporu so spojencami, u ktorých hľadali osobnú oporu, právnú ochranu a politický terén pre svoju činnosť.⁸

Akcii Ďurčanského za rozbitie Československej republiky mali svoju hlbšiu minulosť. Siahali až do rokov 1938-1939, kedy Ďurčanský zohral jednu z najvýznamnejších úloh v zákulisí príprav vyhlásenia 1. Slovenskej republiky. On sprostredkoval a čiastočne i sám viedol rokovania s ríšsko-nemeckými úradnými kruhmi.⁹ Nemci mu v tom čase dôverovali, a tak mu bolo povolené, aby z Viedne viedol propagandu za vyhlásenie Slovenského štátu. Túžba Ďurčanského vytvoriť nezávislý Slovenský štát mu neskôr, vo funkcii ministra zahraničných vecí, spôsobila stratu dôvery Nemcov, takže po Salzburgských rokovaníach musel z „veľkej“ politiky odísť. Čiastočne sa stal i obeťou rivality medzi slovenskými politikmi a bol odtisnutý skupinou, ktorá bola ochotná nekriticky prebrať nemecké nacistické vzory.

Po odchode z „veľkej“ politiky zostali Ďurčanskému len stranické a parlamentné funkcie. Okrem toho mal advokátsku kanceláriu a prednášal na univerzite medzinárodné právo. Pre svoj jednoznačne protičeský postoj stal sa Ďurčanský veľmi obľúbený v kruhoch mladej slovenskej inteligencie nacionalistického zamerania. Na rozdiel od väčšiny separatistických politikov, ktorí svoj obdiv k Slovenskej štátnosti motivovali viacmenej citovo, Ďurčanský obhajoval otázku slovenskej štátnosti racionálne, na základe znalosti medzinárodného práva. Tak vytváral dojem, že on je schopný obhájiť slovenskú otázku na medzinárodnom fóre, čo mu pomáhalo získavať mnoho prívržencov z radov študentov.

¹ Vážnym handicapom pri rekonštrukcii historického obrazu F. Ďurčanského je strata jeho osobného archívu. Napriek tomu existuje dostatok literatúry pojednávajúcej o živote a politickej činnosti F. Ďurčanského, pochádzajúcej i z pera českých autorov. Napr. JIRÁSEK, Z.: *Československá poúnorová emigrácia a počátky exilu*. 1. vyd. Brno: Prius, 1999. 88 s.; JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948-1956*. 1. vyd. Olomouc: Centrum pro Československá exilová studia, 1996. 112 s. ISBN 80-900965-3-0

² Na absenciu výskumu tohto druhu upozorňuje ŠPETKO, J.: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Praha: Danobius, 1994. s. 2. ISBN 80-901768-2-8

³ Pozri napr.: *Slovenský povojnový exil*. Editor J. Chovan-Rehák, G. Gracová, P. Maruniak. Martin: Matica slovenská, 1998. 555 s. ISBN 80-7090-453-4

⁴ ŠPETKO, Cit. 2, s. 183.

⁵ ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha I.-IV.* Trenčín: Vydavateľstvo Ivan Štelcer, 1991-1992. s. 892. ISBN 80-900537-2-6

⁶ Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Levoči (AMV v Levoči), fond 590-6. Politická činnosť slovenskej emigrácie.

⁷ KIRSCHBAUM, J.: Zmysel a cieľ našej zahraničnej činnosti. In: *Kalendár slovenského kultúrneho spolku*. Buenos Aires 1977, s. 42-45. Podľa: ŠPETKO, Cit. 2, s. 169.

⁸ STAŠKO, J.: Zmenené úlohy emigrácie. In: *Slovák v Amerike, seriál na pokračovanie od 28. 2. 1968*. Podľa: ŠPETKO, Cit. 2, s. 166.

⁹ ĎURČANSKÝ, Cit. 5, úvod IV. dielu.

Do verejného politického života sa Ďurčanský vrátil na jeseň 1944, a to opäť v súvislosti s ohrozením slovenskej štátnosti, keďže práve vypuknuté Slovenské národné povstanie (SNP) usilovalo o obnovu ČSR. To bol i hlavný dôvod jeho rozhodného odporu voči SNP.

V snahe odvrátiť účasť obyvateľstva na povstaní, aby sa dokázalo, že obyvateľstvo nepodporuje povstalecké akcie za obnovu ČSR, navrhol psychologickú akciu ktorá mala obyvateľstvo „presvedčiť“, že moc v krajine je v rukách slovenskej vlády. Po dohode s Dr. Jozefom Mikulom zvolali všetkých dosažitelných vysokoškolákov, ktorým Ďurčanský predložil návrh ako vykonať psychologicko-zastrašujúcu akciu medzi obyvateľstvom. Mal požiadať Ministerstvo národnej obrany (MNO) o poskytnutie asi 50 nákladných aut a výzbroje pre asi 500 ľudí. Tieto ozbrojené skupiny sa mali rozísť po Slovensku a tak demonštrovať medzi obyvateľstvom že ozbrojená moc existuje. Akcia sa nakoniec neuskutočnila pre nesúhlas MNO (nebola k dispozícii potrebná výzbroj a výstroj), avšak poenta zostala, len sa pretransformovala do polohy, ktorá zodpovedala situácii v akej sa vládna moc nachádzala. Namiesto demonštrácie sily sa pristúpilo k vytvoreniu quasi spravodajskej organizácie z radov absolventov Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (HM), ktorá sa približne v novembri 1944 pretransformovala na tzv. „Hlásky“.¹⁰

Ďurčanský na rozdiel od povstalcov, nespájal rozchod s Nemcami so „záchranou“ Slovenska v obnovenom Československu. Bol toho názoru, že Slovensko lacnejšie obide, keď zaplatí reparácie ako porazený štát, ako keď sa včlení do Československa ako víťaz. Počítal s okupáciou Slovenska, chcel však aby sa Slovensko počas okupácie udržalo ako samostatný štátny celok. Keď už bolo zrejme, že Slovensko bude okupované sovietskymi prišiel na myšlienku, že Sovietsky zväz (ZSSR) by pravdepodobne bol ochotný postaviť sa proti Benešovej koncepcii znovuoobnovenia ČSR, ak by sa Slovensko pridalo ako samostatná republika do štátneho zväzku ZSSR. Bol toho názoru, že toto riešenie by bolo len dočasné, lebo predpokladal, že v krátkom čase vypukne vojna medzi západnými štátmi a ZSSR, a že v tejto vojne Západ vyhrá. Účasť Slovenska na štátnom zväzku ZSSR by bola teda iba „dočasnou obeťou“ pomocou ktorej sa mala vykúpiť „kontinuita slovenskej štátnosti“, resp. nezávislosti od Čiech. Ďurčanský bol ochotný prijať i tie najťažšie podmienky, len aby zabránil obnoveniu ČSR. Uvedomoval si, že ak sa ČSR obnoví, stane sa boj o slovenskú štátnosť príliš komplikovaný. Okrem toho bol presvedčený, že „Benešovo zúrenie“ na Slovensku bude omnoho nepríjemnejšie a bude stáť viac obetí, ako by stáli prípadné sovietske čistky. Podľa J. Vicena, ktorý v tomto období patril k mladým obdivovateľom Ďurčanského, údajne začal Ďurčanský v tomto smere vyjednávať s niekoľkými sovietskymi činiteľmi, ktorých poznal z doby keď bol ministrom zahraničia. Spojenie na soviетov Ďurčanskému zabezpečoval istý Dr. Púčík.¹¹ Zrejme v snahe nájsť širšiu podporu pre svoje diplomatické jednania, vykonal Ďurčanský krátko pred obsadením Bratislavy prednášky pre vysokoškolákov, u ktorých predpokladal že boli účastníkmi SNP a majú blízko ku komunistickému zmysľaniu. Utvrdzoval ich v tom, aby sa dožadovali zriadenia Slovenskej sovietskej republi-

¹⁰ „Hláskami“ sa nazývali informátori, ktorí z rôznych miest Slovenska kde sa nachádzali partizáni, podávali správy veliteľstvu HM. Tie boli ďalej podávané Mjr. Matušovi (veliteľovi spravodajského oddelenia MNO) a Nemcom. AMV SR v Levoči, fond 509-1-5. *Protokol o výpovedi J. Vicena z 12. augusta 1957.*

¹¹ AMV SR v Levoči, fond 509-2-4. *Ďurčanského aféra v r. 1947.*

ky a aby nedovolili rozmachu českej moci na Slovensku. Údajne nachádzal medzi nimi aj podporu.¹²

Svoje zámery zachovať slovenský štát za každú cenu, Ďurčanský úzko koordinoval s aktivitami tzv. „mladej ľudáckej generácie“. Táto svoj nekompromisný postoj k otázke zachovania Slovenského štátu prezentovala najprv v memorande z 20. septembra 1944 a neskôr v manifeste z piešťanského zjazdu 14. 1. 1945. Išlo o mladých vysokoškolsky vzdelaných ľudí, ktorí po vzniku 1. Slovenskej republiky vytvorili akademickú Hlinkovu gardu a v novom štátnom aparáte zaujali pomerne významné funkcie. Slovenská samostatnosť bola pre nich veľkou príležitosťou, takže plne podporovali všetky akcie slovenskej vlády. Zmena nastala potom, keď sa ukazovalo stále zreteľnejšie, že Nemci vojnu prehrajú, čo mohlo byť v dôsledku bezvýhradného spojenectva s Nemcom osudné i pre slovenskú samostatnosť. Zrejme práve obava zo straty sľubne naštartovanej kariéry bola príčinou tlaku na vládu, aby zaistila existenciu slovenskej samostatnosti i v prípade nemeckej porážky. Aj keď sa Ďurčanský nechcel oficiálne angažovať v akciách „mladej generácie“, bezprostredne vplýval na jej myšlienkové vyzrievanie. Potvrdzujú to viaceré stretnutia s predstaviteľmi „mladej generácie“, na ktorých sa prejednávali otázky ako zachrániť slovenskú štátnosť v nových geopolitických pomeroch, ako využiť sľubovaný demokratický priestor v obnovennej ČSR pre oživovanie slovenskej otázky a ako tieto aktivity koordinovať so zahraničným odbojom.¹³ Treba si uvedomiť, že Ďurčanský v tom čase požíval značnú dôveru medzi mladou slovenskou inteligenciou. Vzhľadom na jeho nedávnu politickú činnosť vznikal dojem, že ním presadzovaná politická koncepcia by určite nevedla k situácii v ktorej sa Slovensko nachádzalo ku koncu vojny. Niektorí zo súputníkov Ďurčanského odbojovej činnosti kvalifikujú spoluprácu Ďurčanského s „mladou generáciou“, ktorá vyvrcholila na zjazde v Piešťanoch, za obdobie zrodu myšlienky založiť Slovenský akčný výbor (SAV).¹⁴ I keď sa domnievame, že ide len o ničím nepodložený pokus posunúť počiatky odbojovej činnosti Ďurčanského do skoršieho obdobia, nesporne si už v tomto období Ďurčanský vytvoril na Slovensku tak povediac „piatu kolónu“, ktorú neskôr využil (resp. zneužil) pre svoje politické ciele.

Zaujímavé vysvetlenie v tomto smere podáva citovaná protokolárna výpoveď J. Vicena. Podľa tejto výpovede väčšina príslušníkov „mladej generácie“ nemala dôvod k emigrácii. Do obnovennej Československej republiky neprešli ako organizácia, vystupovali však ako skupina zhodného politického myslenia. V roku 1945 nepomýšľali aby pracovali za odtrhnutie Slovenska od Čiech. Skôr bolo ich záujmom vytvoriť politickú stranu, ktorá by sa stala bázou pre ich uplatnenie a ktorá by zodpovedala mentalite slovenských katolíkov.¹⁵ Zmena v ich zmysľaní nastala údajne potom keď vedenie Demokratickej strany (skôr časť vedenia – poznámka V. V.) nebolo ochotné splniť všetky očakávania predstaviteľov slovenských katolíkov, ktoré vyplývali z „Aprílovej doho-

¹² AMV SR v Levoči, Cit. 6. Isté náznamy o potrebe realizovať dialóg z „Východom“ v záujme zachovania slovenskej štátnosti vidíme i v rozhovoroch Ďurčanského a Kosorína z marca 1945. AMV SR v Levoči, fond A 2/1, *Zápisky dr. Jozefa Kosorína o príčinách, význame a priebehu zjazdu mladej generácie v Piešťanoch dňa 14. 1. 1945.*

¹³ AMV SR v Levoči, fond A 2/1, Cit. 12.

¹⁴ *Slovenský povojnový exil*, Cit. 3, s. 158.

¹⁵ R. Letz uvádza, že rešpektovali Česko-Slovensko a zasadzovali sa za jeho federatívne usporiadanie. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945-48. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie v Bratislave, 1994. s. 30. ISBN 80-85293-03-X

dy“.¹⁶ Preto sa niektorí činitelia „mladej generácie“ vzdali myšlienky pokračovať v pokusoch o uplatňovanie politických požiadaviek legálnou cestou. A práve v tejto situácii politického rozčarovania došli na Slovensko Ďurčanského inštrukcie požadujúce zahájenie ilegálneho politického boja, s cieľom obnoviť slovenskú štátnosť. Ďurčanský dokazoval, že v dohľadnom čase vypukne vojna medzi Západom a Východom, v ktorej bude ČSR ako spojenec Východu porazená. V tejto súvislosti požadoval vybudovať na Slovensku organizáciu SAV, ktorá v príhodnej chvíli prevezme vládnú moc na Slovensku.

Podľa J. Vicena, Ďurčanského výzva našla na Slovensku značný počet prívržencov prevažne z radov „mladej generácie“ aj preto, že sa s mnohými osobne poznal. Títo nepochybovali, že Ďurčanského informácie o pripravovanej vojne pochádzali z dôverných zdrojov a prechod k ilegálnemu boju považovali za aktuálny. Nemohli však tušiť aké dramatické dôsledky bude toto „Ďurčanského dobrodružstvo“ pre nich znamenať.

Vráťme sa však späť, do obdobia vzniku Slovenského akčného výboru. Do emigrácie odišiel Ďurčanský so svojou ženou a dvomi deťmi koncom marca 1945.¹⁷ Odobral sa do Kremsmünsteru v Rakúsku, evakuačného strediska slovenskej vlády. Keď bol Kremsmünster obsadený Američanmi a začalo sa zatýkanie kolaborantov s Nemcami, Ďurčanskému sa podarilo utiecť. Po neúspešnom pokuse získať politický azyl vo Švajčiarsku, odišiel do Ríma v Taliansku.

Po príchode do Ríma začal okolo seba zhromažďovať emigrantov odhodlaných viesť politický boj za obnovu Slovenského štátu. Napriek výhradám voči K. Sidorovi, pochádzajúcich z roku 1939, keď Sidor odmietol spôsob vyhlásenia Slovenského štátu diktovaný A. Hitlerom,¹⁸ Ďurčanský počítal s jeho zapojením do politickej činnosti. Dokonca údajne na nátlak J. Kirchhauma prijal aj myšlienku, že K. Sidor bude vedúcou silou odboja. K spolupráci zaväzoval aj odkaz od dr. J. Tisa, ktorý v apríli 1946 do emigrácie priniesol K. Murín.¹⁹ Ďurčanský však u Sidora nepochodil. K. Sidor nechcel porušiť záväzok o nevykonávaní politickej činnosti vyplývajúci z politického azylu, ktorý dostal od Vatikánu. Navyiac politický odboj voči ČSR nekonvenoval jeho ambíciám vrátiť sa na Slovensko, kde mal svoju rodinu. Preto výzvy slovenských emigrantov ale i predstaviteľov slovenských katolíkov o zahájenie politickej činnosti až do r. 1948 vytrvale odmietal. Konflikt medzi Ďurčanským a Sidorom, ktorý nakoniec na dlhšiu dobu rozdelil slovenskú povojnovú emigráciu na dva proti sebe stojace tábory, mal však hlbšie príčiny, a spočíval v osobnom konflikte. Začal sa tak, že Sidor striktné odmietol žiadosť Ďurčanského aby pre neho od Vatikánu vyžiadal ochranu a azyl. Od tejto chvíle začalo medzi nimi ostré nepriateľstvo, ktoré sa neobišlo bez vzájomného osočovania.²⁰

¹⁶ Aprílová dohoda sa nepresadila pri obsadzovaní miest v hospodárskom živote a vo verejnej správe. LETZ, Cit. 15, s. 37.

¹⁷ Do emigrácie si údajne viezol cennosti, valuty a niekoľko kilogramov čistého morfia. Morfium pochádzalo z chemickej továrne na spracovanie makovic, ktorú založil a financoval počas vojny v Hlohovci. AMV SR v Levoči, fond 509-6. Cit. 6.

¹⁸ VNUK, F.: Karol Sidor. Letný pohľad na jeho život a dielo. In: *Karol Sidor 1901-1953*. Editor Peter Maruniak, Zborník zo seminára o Karolovi Sidorovi v Ružomberku 16. 10. 1998. Martin : Kabinet výskumu dejín slovenského exilu Matice Slovenskej a mesto Žilina, 2001. s. 20.

¹⁹ ŠPETKO, Cit. 2, s. 180.

²⁰ AMV SR v Levoči, Cit. 6.

Ďurčanskému sa nakoniec podarilo získať úkryt v jednom rímskom kláštore. Ukryval sa pod falošným menom za pomoci R. Dilonga. Od jesene 1945 (po príchode jeho rodiny) až do jeho odchodu do Argentíny v júni 1947, žil v privátnom byte.

Konflikt so Sidorom Ďurčanského nijako neodradil od politickej činnosti. V decembri 1945 založil v Ríme Slovenský akčný výbor (SAV). Základom jeho politickej koncepcie bola myšlienka, že Slovenský štát nezanikol lebo sa tak stalo v rozpore s ustanoveniami medzinárodného práva a proti vôli celého národa. Svojrúznou interpretáciou paragrafu 37, odstavec 2. Ústavy Slovenskej republiky prezentoval SAV ako právoplatnú slovenskú vládu v emigrácii. Aby sa SAV mohol ustanoviť ako exilová vláda bolo treba nadviazať spojenie so všetkými významnejšími činiteľmi Slovenského štátu, ktorí sa nachádzali v emigrácii. Hľadali sa najmä bývalí ministri a poslanci. Ďurčanského predstava však nebola prijímaná s nadšením. Ľudia, ktorým Ďurčanský dokazoval že sú právoplatnou vládou, nezdíľali jeho názor, ba niektorí sa mu aj vysmiali aby si z tak vážnej veci nerobil vtipy.²¹

Keď Ďurčanský videl, že zo strany poslancov a bývalých ministrov nedostane vážnejšej podpory,²² prehlásil ich za zradcov a zbabelcov a začal SAV organizovať na dobrovoľníkoch. Pritom naďalej hájil stanovisko, že SAV je slovenskou vládou v emigrácii, v ktorej chcel Ďurčanský zastávať funkciu predsedu vlády. Zakladajúcimi členmi SAV boli: Dr. Š. Polakovič, Dr. Stanislav Mečiar, Dr. Henrich Bartek, Dr. Okál, Rudolf Dilong a Koloman Murgaš. Generálnym tajomníkom SAV sa stal Dr. Štefan Polakovič, ktorý vystupoval pod menom Dr. Ján Drobný. Na jar 1946 začal Ďurčanský rozposielať dekréty, v ktorých menoval do vysokých funkcií (napr. poslanec SAV) rôznych emigrantov žijúcich po celej Európe. Tak napr. dostal menovací dekrét aj Dr. Jozef Mikula, hoci sa do SAV nikdy neprihlásil a ani neskôr s Ďurčanským nikdy nespôľučil. ~~Ďurčanský~~ skreovaním „emigrantskej vlády“ Ďurčanský rozbehol rozsiahlu politickú činnosť sledujúcu zviditeľnenie SAV a slovenskej otázky v zahraničí. Pod egidou SAV rozposielať Ďurčanský rozličné memorandá a protesty západným politickým činiteľom (H. Trumanovi, C. R. Attleemu, W. Churchillovi), na ministerstvá zahraničia najrozličnejších štátov a na Organizáciu spojených národov (OSN). Počas rokovania na Mierovej konferencii v Paríži Ďurčanský osobne (pod cudzím menom) doručil diplomatickým misiám tri memorandá. V nich sa dožadoval podpísania mierovej zmluvy s 1. Slovenskou republikou, uskutočnenia plebiscitu na Slovensku, a v treťom memorande spochybňoval právnu existenciu ČSR.²³ Všetky memorandá a protesty boli prekladané do francúzštiny, angličtiny, španielčiny a boli zverejňované v tlači. Aby Ďurčanský dal svojim memorandám väčšiu vážnosť, začal ich vydávať aj v mene Slovenskej ligy v Amerike (SLvA). Ďurčanský si uvedomoval, že k takémuto jednaniu nemá oprávnenie, preto na adresu SLvA písomne ohlásil, že memorandá vydáva i v mene SLvA a že SAV ako jediná reprezentácia Slovákov v zahraničí, a ako právoplatná exilová vláda

²¹ AMV SR v Levoči, Cit. 6.

²² Zrejme v tomto období Ďurčanský zneužil podpisovú akciu medzi internovanými členmi Slovenskej vlády a poslancami Slovenského snemu, pôvodne určenú na záchranu J. Tisu. Podpisy ktoré získal na čistý list papiera údajne využil na zviditeľnenie SAV u západných veľmocí. Vojenský historický archív (VHA), fond PKM 1947, a. j. 12362. Podľa: VONDRÁŠEK, V.: *Ľudácka emigrácia a kontrarevolučné podzemie na Slovensku v rokoch 1945-1947*. In: Historický časopis, roč. 30, 1982/6, s. 830.

²³ POLAKOVIČ, Š.: Vznik, život a zánik exilu. In: *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945*. Editor J. Chovan-Rehák, G. Gracová, P. Maruniak. Martin : Matica Slovenská, 1998, s. 247.

považuje za samozrejme, že SLvA s týmto krokom súhlasí. Dôležité bolo, že na vyjadrenie protestu proti takémuto jednaníu dal Ďurčanský SLvA len 10 dní. Ak by totiž SLvA nepodala protest do desiatich dní, mal to SAV považovať za formálny súhlas.²⁴ Do tak krátkeho času sa SLvA nemohla vyjadriť a tobôž nie súhlasiť. Ďurčanský preto rozposielal memorandá po celom svete aj pod hlavičkou amerických Slovákov. Neskoršie z toho bolo veľa nedorozumení medzi SAV a SLvA a aj preto SLvA v ďalšom období uprednostňovala Sidora pred Ďurčanským.

Paralelne s akciami v zahraničí Ďurčanský rozbehol aj svoju prvú akciu na Slovensku. Súvisela s prípravou parlamentných volieb v máji 1946. Zmyslom Ďurčanského akcií na Slovensku v tomto období bolo demonštrovať svetu nezaujím Slovákov participovať na kreovaní povojnovej ČSR a jej režimu, a tým zvýšiť význam SAV v zahraničí. Preto chcel aby Slováci vo voľbách hlasovali bielymi lístkami. Inštrukcie v tomto smere mal na Slovensko kolportovať Dr. L. Jankovičom založený Slovenský revolučný odboj (SRO). Akcia nakoniec bola prevedená, na Slovensko boli vyslaní viacerí agenti, ale efekt sa nedostavil.²⁵ Problém bol v tom že Jankovič zďaleka nedisponoval takou spravodajskou sieťou na Slovensku s akou sa prezentoval Ďurčanskému, keďže kartotéka členov Slovenskej tajnej ochrany sa počas presunu do emigrácie stratila. Druhý oveľa dôležitejší dôvod spočíval v tom, že predstavitelia slovenských katolíkov, aj pod vplyvom názorov K. Sidora,²⁶ nemali záujem deštruovať ČSR, ale hľadali politickú platformu pre vlastnú sebarealizáciu v rámci Demokratickej strany. Z tohoto dôvodu vyzývali katolíkov na Slovensku aby sa volieb zúčastnili a volili Demokratickú stranu.²⁷

Niet pochýb o tom, že prvé akcie Ďurčanského a SAV skončili neúspešne. I keď stúpenci SAV i po značnom odstupe času kvalifikujú „memorandové obdobie“ veľmi optimisticky,²⁸ neprineslo nič pozitívne. Jednotlivé prípisy potvrdzujúce prijatie memoranda len sľubovali riešenie požadovanej otázky, ale v skutočnosti sa slovenská otázka nestala predmetom rokovania veľmocí.

Neúspech akcie s „bielymi lístkami“ na Slovensku primel Ďurčanského k rozhodnutiu prerušiť spoluprácu s SRO a v budúcnosti organizovať aj akcie na Slovensku len pod menom SAV. Neprestal však využívať spravodajské kontakty SRO smerom na Slovensko.

V tomto období Ďurčanský ešte intenzívnejšie prežíval myšlienku o nevyhnutnosti vojnového konfliktu medzi Západom a Východom. Neistý bol len termín vypuknutia konfliktu, ale bol presvedčený, že sa tak stane ešte do konca roku 1946. V tejto dramatickej situácii Ďurčanský potreboval výrazné zviditeľnenie SAV v diplomatických kruhoch Západu, aby po vypuknutí vojny západné štáty automaticky prizvali SAV k rokovaniu o novej organizácii územia „zbaveného komunistickéj moci“. Jednou z ciest

²⁴ AMV SR v Levoči, Cit. 6.

²⁵ Pozri VARINSKÝ, V.: Činnosť slovenskej politickej emigrácie po r. 1945 – Slovenský revolučný odboj. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii, sekcia spoločenskovedná*, roč. III. Editor K. Fremal, Banská Bystrica: FHV UMB, 1999, s. 226-236.

²⁶ LETZ, R.: Slovenská politická emigrácia z roku 1945 a ohlas na jej činnosť doma. In: *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945*, editor J. Gh. Reháč, G. Grácová, P. Maruniak. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 116-117. ISBN 80-7090-453-4

²⁷ AMV SR v Levoči, fond A 2/1, a.j. 14. Sekretariát FMV Praha. *Vyhlasenie katolíckeho biskupského zboru k voľbám*.

²⁸ POLAKOVIČ, Cit. 23.

k naplneniu tejto vízie mali byť dôkazy o odboji na Slovensku vedenom pod egidou SAV. Dňa 24. júna 1946 vydal Ďurčanský v Paríži „Všeobecné smernice pre domácu činnosť“, v ktorých okrem všeobecnej charakteristiky medzinárodnej situácie, podrobne inštruoval o najbližších úlohách ktoré treba v záujme obnovy Slovenského štátu vykonať. Ďurčanský nevyzýval k násilnému uchopeniu moci, ktoré by bolo nezávislé na vývoji medzinárodnej situácie. Chcel iba využiť príležitosť ktorá sa vytvorí po vytlačení sovietskych západnými armádami z územia Slovenska, na vyhlásenie samostatného Slovenského štátu. Prvoradou úlohou v tomto smere bolo pripraviť na tento zvrät myslenie ľudí na Slovensku. „Smernice“ požadovali informovať širokú verejnosť o činnosti exilovej vlády Slovenskej republiky – SAV, o skorom vojnovom konflikte medzi Východom a Západom a uplatňovať čo najširšiu škálu prostriedkov na ovplyvňovanie ale i zastrasovanie obyvateľstva a funkcionárov režimu. Spomínalo sa používanie „šepkanej propagandy“ (napr. v otázke skorého vypuknutia vojny), vydávanie ilegálnych tlačív až po uplatňovanie násilia voči odporcom slovenskej štátnosti, ktoré mali vykonať oddiely tzv. „slovenských križiakov“.²⁹ Od tejto chvíle štátbezpečnostné zložky v ČSR považovali každú odhalenú protištátnu skupinu na Slovensku za skupinu riadenú Ďurčanským, hoci podľa našich predbežných zistení vo väčšine prípadov išlo o akcie mimo Ďurčanského.³⁰ Napomáhala tomu i skutočnosť, že Ďurčanský sa k týmto akciám v záujme dosiahnutia svojich vyššie spomenutých zámerov dobrovoľne hlásil.

Nesporne Ďurčanského myšlienkou bolo vytvorenie SAV na Slovensku. Ďurčanský chcel dosiahnuť, aby ešte pred príchodom vojny boli na Slovensku menovaní funkcionári SAV, ktorí mali preberať moc do svojich rúk. Vypracoval preto systém menovacích dekrétov pre členov dočasného slovenského parlamentu, pre župných a okresných funkcionárov až po miestnych funkcionárov. Všetky dekréty sa dovoľávali paragrafov Slovenskej ústavy, podľa ktorej SAV prevzal na seba vládnú moc až do doby, kým bude slobodnými voľbami ustanovená nová vláda a parlament. Dekréty neboli vystavené na konkrétne mená. Ďurčanskému nezáležalo kto dekrét dostane. Dôležité bolo aby to bol človek, ktorý v príhodnej chvíli bude ochotný vystúpiť v zmysle svojej funkcie. Počítal s tým, že mnohí takto „menovaní“ nebudú hodní svojej funkcie a neskôr ich bude potrebné vymeniť. Hlavne išlo o to aby vôbec niekto vystupoval v mene SAV a v jeho mene pomohol vyhlásiť Slovenský štát.³¹

Ďalším problémom ktorý musel Ďurčanský vyriešiť, bola otázka ako dekréty doručiť na Slovensko. Po neúspešnej akcii s „bielymi lístkami“ so spoluprácou s Dr. L. Jankovičom a jeho SRO už neuvažoval. Vhodným kandidátom na doručenie dekrétov na Slovensko bol v danej chvíli Jozef Vicen, o ktorom Ďurčanský vedel že je vedúcou osobnosťou STO na Slovensku.

J. Vicen prišiel do Ríma v júni 1946 po svojej druhej emigrácii v máji 1946. Prostredníctvom Karola Strmeňa sa dostal aj do kontaktu s F. Ďurčanským. Pre Ďurčanského bol Vicen veľmi dôležitý zdroj informácií o situácii na Slovensku, keďže Vicen bol prvým emigrantom čo emigroval až po prechode frontu. Zaujímali ho pomery na Slovensku ale i podrobnosti o živote rozličných verejných činiteľov. Je zaujímavé, že ešte

²⁹ VONDRÁŠEK, Cit. 23, s. 830-832.

³⁰ Máme na mysli v júli 1945 odhalenú skupinu „VESNA 1“ (Veliteľstvo slovenských nacionalistov), Chalmovského skupinu, ktorá vydávala ilegálny časopis „Slovák“, organizáciu „Bačkor a spol.“, resp. skupinu „VESNA 2“ odhalenú na východnom Slovensku. AMV SR v Levoči, Cit. 28.

³¹ AMV SR v Levoči, Cit. 11.

v tomto čase Ďurčanský sondoval či by nebolo vhodnejšie usilovať o zriadenie „Slovenskej sovietskej republiky“ a pod týmto titulom sa odtrhnúť od Čiech. Až keď mu Vicen vysvetlil, že takéto riešenie by slovenská verejnosť neprijala, Ďurčanský od tejto myšlienky upustil a viac sa k nej vo svojich programoch nevracal. Treba však dodať, že Ďurčanského klasická politická oportunita s typickým sústavným variováním politickej koncepcie, sledujúca odtrhnutie Slovenska od Čiech za každú cenu, zostala trvalým atribútom Ďurčanského aktivít. Ešte v auguste 1969 uvažoval o možnosti vytvorenia Slovenského štátu na základe dohody so slovenskými komunistami.³²

J. Vicen dostal od Ďurčanského dekréty na drobných fotografiách spolu s negatívami jednotlivých dekrétov, aby mohol urobiť čo najviac kópií. Dekréty mal rozdať osobám podľa vlastného uváženia; od Ďurčanského nedostal odporúčanie na žiadne konkrétne meno. Túto improvizáciu Ďurčanský odôvodňoval rýchlo sa blížiacim konfliktom medzi Východom a Západom, čo potvrdzovalo zostrelenie amerického lietadla nad Juhosláviou.

Počas svojho pobytu v Ríme Vicen konzultoval aj s K. Sidorom. Ten, opierajúci sa o názor Vatikánu, víziu Ďurčanského o skorom vypuknutí vojnového konfliktu odmietol. Vicena to prinútilo zvažovať do akej miery je akcia na ktorú sa podujal, vôbec reálna. Z Ríma odcestoval do Rakúska kde sa stretol s Dr. Jozefom Mikulom a prostredníctvom neho aj s Američanmi z vojenskej spravodajskej služby CIC (Counter Intelligence Corps). Z rozhovorov pochopil, že k žiadnemu vojnovému konfliktu v dohľadnom čase nedôjde. Tým mal potvrdené to čo tvrdil Sidor, ktorý sa veľmi staval proti organizovaniu SAV na Slovensku. Po tejto skúsenosti sa Vicen rozhodol dekréty na Slovensko neposlať, lebo sa mu javili ako neaktuálne. Po niekoľkých mesiacoch obdržal Vicen od Ďurčanského dopis v ktorom mu vytykal nespĺnenie sľubu a žiadal ho o vrátenie dekrétov, lebo si našiel inú cestu spojenia so Slovenskom.³³

Prípád s „dekrétmi“ mal ešte svoju dohru. V Rakúsku Vicen zistil, že medzi bývalými funkcionármi HG existuje časť „zlatého pokladu“ Slovenskej republiky.³⁴ V nádeji že sa mu toto zlato podarí získať pre odbojovú prácu, použil jeden z dekrétov od Ďurčanského aby sa legitimoval ako zástupca SAV. Pokus však nevyšiel. Niektorý z kontaktovaných bývalých dôstojníkov HG si overoval u Ďurčanského či zlato vydávajú do oprávnených rúk. Samozrejme že Ďurčanský odpovedal negatívne. V dopise Vicenovi vytykal, že vystavené potvrdenie bolo určené pre iný účel a že ho Vicen zneužil.³⁵ Nasledovala písomná odpoveď Vicena Ďurčanskému, ktorá spoluprácu Vicena so SAV definitívne ukončila.

Akým spôsobom sa nakoniec Ďurčanského „dekréty“ na Slovensko dostali je z dokumentov, ktoré máme k dispozícii, ťažko zistiteľné. Zdá sa, že po tomto neúspechu s Vicenom bol Ďurčanský nútený hľadať cestu na Slovensko opäť prostredníctvom SRO, no predovšetkým prostredníctvom mjr. Matúša, ktorý bol vedúcim spravodajského oddelenia SRO. Mjr. Matúš ako bývalý vedúci spravodajského oddelenia MNO 1. Slovenskej republiky pracoval po vojne pre francúzsku rozvedku, no snažil sa dobre

³² AMV SR v Levoči, fond P1, i. j. 362. *Správa o niektorých poznatkoch získaných v poslednej dobe k slovenskej separatistickej emigrácii v zahraničí.*

³³ AMV SR v Levoči, Cit. 11.

³⁴ Išlo o 60 kg zlata ktoré na sklonku vojny z iniciatívy A. Malého vyviezlo za hranice 12 dôstojníkov HG. AMV SR v Levoči, fond 509-2-1. *Protokolárna výpoveď J. Vicena zo 14. 10. 1957.*

³⁵ AMV SR v Levoči, Cit. 6.

vychádzať so všetkými emigrantskými politickými skupinami. Kryl si tak svoj chrbát pre prípad, že jedna z týchto skupín vyhrá. O spoluprácu mal však záujem i zo spravodajských dôvodov, keďže Francúzi chceli vedieť čo ktorá skupina podniká. Vďaka spolupráce s Francúzmi mal mjr. Matúš v emigrácii povest' spoľahlivého kuriéra, schopného zaistiť prevoz materiálov na Slovensko a späť. Emigranti sa preto na neho často obracali. Tak sa mohlo stať, že Matúšove služby využil aj Ďurčanský. Existuje niekoľko nepriamych dôkazov o tomto spojení.

Na jar 1947 zaslal dr. Š. Blažo, v tom čase úradník Osídľovacieho úradu na Slovensku, materiál týkajúci sa procesu s Dr. J. Tisom na adresu mjr. Matúša. Keďže nebol k dispozícii žiadny z Matúšových agentov, materiál prevzal František Paňko ktorý bol využívaný ako kuriér aj dr. Jozefom Mikulom a J. Vicenom. Z materiálu ktorý Vicen od Paňka obdržal vyplývalo, že dr. Š. Blažo sa dostal do spojenia s mjr. Matúšom už začiatkom jari 1947, keď počas svojej návštevy Slovenska (február - marec 1947) organizoval spravodajskú sieť pre seba pod titulom organizácie SRO.³⁶ Onedlho na to, podľa názoru ŠtB, začiatkom mája 1947, došlo na Slovensku k zjednoteniu po Slovensku roztrúsených skupín SAV pod vedením Ústredia SAV na Slovensku, ktorého členmi boli viacerí predstavitelia katolíckeho krídla DS, medzi inými i spomínaný dr. Š. Blažo.³⁷ O spojení tejto organizácie s Ďurčanským nebolo pochýb.³⁸

Z naznačeného vyplýva, i keď priame dôkazy chýbajú, že mjr. Matúš, resp. jeho agenti zabezpečovali aj spojenie Ďurčanského so Slovenskom. Osudovú úlohu tu zohral Rudolf Komandera.

R. Komandera aj keď evanjelik, patril k tým členom bývalých „hlások“, ktorí pred príchodom frontu emigrovali a spolu s dr. L. Jankovičom založili SRO. V roku 1946 vzhľadom na to, že SRO nemal dostatok dobrovoľníkov ochotných konať kuriérne cesty na Slovensko, prijal Komandera úlohu kuriéra. Prvú cestu vykonal v roku 1946 podľa inštrukcií dr. L. Jankoviča za účelom zhodnotenia politickej situácie a možnosti započatia odbojovej práce. Podľa J. Vicena ktorý v tom čase spolupracoval s SRO, Komandera naisto navštívil niekoľko politických činiteľov DS, medzi inými i dr. J. Kempného a dr. J. Lettricha.³⁹ Po návrate z tejto cesty údajne vyzdvihoval politickú koncepciu dr. J. Lettricha a, možno i s jeho doporučením, navrhoval upustiť od politickej činnosti a uspokojiť sa so stavom aký je. To vyvolalo veľkú vlnu nevôle medzi emigrantami. J. Vicen sa však domnieva, že Komandera hral dvojitú hru. Jedno hovoril oficiálne a iné svojmu dôverníkovi dr. L. Jankovičovi a mjr. Matúšovi, pod ktorého od jari 1947 priamo podliehal. Žiaľ, nie je nám možné preukázať, do akej miery Komandera

³⁶ AMV SR v Levoči, Cit. 11.

³⁷ VONDRAŠEK, Cit. 23.

³⁸ Koncom roku 1947, resp. začiatkom roku 1948 emigroval do Rakúska i priamy účastník tejto organizácie Michal Antala-Bačov. Vo Viedni sa kontaktoval na Joachyma Jánoša, ktorý poslal Antala-Báčova do Braunau k dr. Jozefovi Mikulovi a J. Vicenovi. Z jeho rozprávania jednoznačne vyplývalo, že organizácia SAV na Slovensku pripravovala prevrat podľa inštrukcií Ďurčanského. Rovnako vypovedali i ďalší dvaja emigranti, a to dr. Ján Mikula a dr. Imrich Kružliak, ktorí emigrovali v roku 1949. AMV SR v Levoči, Cit. 11.

³⁹ J. Jablonický sa v tejto súvislosti domnieval, že výpoveď Ing. E. Šrámku (28. 9. 1946) o kontakte Komanderu s dr. J. Kempným, bola na Šrámkovi vyšetrovateľmi vynútená. Porovnaj: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilitia*. Bratislava : Kaligram, 2000. s. 50; AMV SR v Levoči, Cit. 11.

vykonával svoje cesty na Slovensko⁴⁰ i v súlade s Ďurčanského inštrukciami. Ako sme už vyššie uviedli, možné to bolo. Ved' záujem o obnovenie spolupráce s Ďurčanským v roku 1947 prejavoval i dr. L. Jankovič. Ďalej, zaujímavé je, že zrejme i dr. L. Jankovič podozrieval Komanderu z „rôznych úmyslov“, keďže súhlasil so zaslaním varovného listu dr. J. Kempnému, v ktorom mu bolo doporučované nekontaktovať sa s nebezpečným Komanderom. Išlo o dopis, ktorý napísal dr. J. Mikula a na Slovensko odniesol F. Paňko.⁴¹ Je však možné, že Komandera ani nevedel že cesty vykonáva i podľa inštrukcií Ďurčanského. Tak sa mohlo stať, že sa nakontakoval na osoby, ktoré mali spojenie na Ďurčanského aj inými kanálmi. Konkrétne cez O. Obucha na R. Dilonga v Ríme, resp. prijímali inštrukcie prostredníctvom vysielača „Rádio Barcelóna“.⁴² Kontakty s Komanderom sa im však stali osudnými. Po jeho zatknutí v auguste 1947 sa i ďalšie spojenia na Ďurčanského odhalili, čo uvoľnilo priechod rozsiahlemu zatýkaniu. Údajne sa celý proces dramaticky urýchlil aj tým, že niektorí členovia organizácie sa v kritickej chvíli nechovali podľa dohodnutých inštrukcií. Michal Antala –Bačov, potom ako emigroval, v tejto súvislosti J. Vicenovi povedal, že vyššie spomínaný dr. Š. Blažo sa sám prihlásil na bezpečnosti keď sa dozvedel, že je na neho vydaný zatykač. Podľa dohodnutého plánu mal emigrovať do Viedne a hlásiť sa v byte u J. Jánoša.⁴³

Ani táto akcia Ďurčanskému nevyšla. Namiesto rešpektovania SAV ako emigrantskej vlády a riešenia slovenskej otázky veľmocami dosiahol sa opačný proces. Najhoršie bolo, že celú aféru zneužili komunisti v politickom zápase na diskreditáciu DS a urýchlenie totalitarizácie režimu na Slovensku. Nezodpovednosť s akou sa Ďurčanský púšťal do akcií a bezohľadnosť s akou pristupoval k možným obetiam, urýchlili proces izolácie Ďurčanského a SAV v emigrácii. S pocitom sklamaní z Ďurčanského prichádzali do emigrácie i „obete“ Ďurčanského aféry. Nikto z tých, ktorým sa po udalostiach podarilo emigrovať, sa nepripojil k Ďurčanskému. Výnimku tvoril len spomínaný M. Antala-Bačov, a aj to len asi do roku 1954, keď sa pridal k Matúšovi Černákovi, t. j. k mníchovskej pobočke Slovenskej rady v zahraničí (SNRvZ).⁴⁴

Niekedy v júni 1947 z bezpečnostných ale i existenčných dôvodov dr. F. Ďurčanský spolu s rodinou odišiel z Ríma do Argentíny a usadil sa v Buenos Aires. Spolu s ním odcestovali dr. Š. Polakovič, dr. Stanislav Mečiar, A. Macek, R. Dilong a ďalší. Odchodom do zámoria sa však politická činnosť Ďurčanského a SAV zďaleka neskončila.

⁴⁰ J. Jablonický, rešpektujúc výpoveď Komanderu, uvádza dve cesty Komanderu na Slovensko. JABLONICKÝ, Cit. 40, s. 56; naproti tomu J. Vicen uvádza vo svojich protokolárnych výpovediach, že Komandera vykonal viac ciest (presný počet neuvádza). AMV SR v Levoči, Cit. 11.

⁴¹ AMV SR v Levoči, fond 509-6.3. Rekonštrukcia quasi obžaloby...

⁴² Vysielač zahájil činnosť na jar 1947, počas procesu s dr. J. Tisom. Vysielal asi dva mesiace zo Salizane (110 km od Ríma) pod vedením R. Dilonga.

⁴³ AMV SR v Levoči, Cit. 11.

⁴⁴ AMV SR v Levoči, Cit. 11.

Zusammenfassung

Politische Aktionen von Ferdinand Ďurčanský für die Erneuerung der slowakischen Staatlichkeit bis 1948

Die Studie handelt von der Tätigkeit des Doktors F. Ďurčanský von 1944 bis 1948, resp. bis Juni 1947, wann Ďurčanský zusammen mit seiner Familie und engem Freundeskreis aus Rom nach Buenos Aires umzog. Sie stellt einen Versuch der Rekonstruktion der Ďurčanskýs politischen Konzeption der Erneuerung des Slowakischen Staats durch die von ihm gegründeten Organisation *Slowakisches Aktionskomitee*, das er als slowakische Regierung in Ausland präsentierte dar. Sie zeichnet auch einen direkten Zusammenhang von politischer Konzeption von Ďurčanský mit einer aufgedeckten Verschwörung in der Slowakei im Jahr 1947.

HOSPODÁRSKE PROBLÉMY AKO PREDMET POLITICKÝCH KONFLIKTOV V ROKOCH 1945 – 1948 NA STREDNOM SLOVENSKU

Stanislav Matejkin

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Súčasťou politického zápasu v rokoch 1945-1948 boli aj hospodárske otázky, najmä pozemková reforma a znárodnenie. Komunistická a Demokratická strana sa v názoroch na ich riešenie značne rozchádzali.

Hospodárske problémy po oslobodení boli veľmi vážne, a od ich riešenia záviselo ako rýchlo krajina prekoná následky druhej svetovej vojny.

Pre Slovensko, krajinu kde roľníci tvorili prevažnú časť obyvateľstva, malo riešenie agrárnej otázky mimoriadny význam. Pozemková reforma budila veľký záujem dediny a prirodzene patrila k najviac sledovaným problémom politických strán.

Zásady pozemkovej reformy boli obsiahnuté v nariadení Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4 už vo februári 1945. Podľa tohto dokumentu mala byť pôda, pôdohospodársky majetok vrátane hospodárskych budov nemeckých a maďarských veľkostkárov skonfiškovaný bez náhrady. Do konfiškácie spadala zároveň aj pôda pod 50 hektárov v prípade majiteľov maďarských, ktorí neboli k 1. novembru 1938 československými štátnymi príslušníkmi. Poslednou kategóriou ktorú zahrňovala konfiškácia pôdy, boli českí a slovenskí statkári, ktorí kolaborovali s predchádzajúcim režimom.

Dekrét prezidenta republiky z 21. apríla 1945 rozširuje nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady. Na jeho základe boli vyňaté z konfiškácie len tie osoby maďarskej národnosti, ktoré sa aktívne zapájali do boja za zachovanie alebo oslobodenie Československej republiky.

Ako maximálna výška prídely bolo určených 10 hektárov ornej alebo 13 hektárov poľnohospodárskej pôdy. Lesy sa mali stať vlastníctvom štátu. Dekrét prezidenta určoval, že pôda mala byť prednostne pridelovaná účastníkom národnooslobodzovacieho zápasu, vojakom a partizánom, ich rodinným príslušníkom prípadne pozostalým, alebo roľníkom ktorých majetky boli postihnuté vojnovými udalosťami. Cena pridelenej pôdy bola veľmi výhodná a bolo ju možné splácať 15 rokov. Poplatok bolo možné dokonca odpustiť. Tieto zásady obsahoval aj Košický vládny program. Hoci zásady pozemkovej reformy platili rovnako pre celé územie republiky, možnosti realizácie v Čechách a na Slovensku boli odlišné. Pokiaľ v Čechách a na Morave konfiškovaná pôda najmä v dôsledku odsunu Nemcov zo Sudet predstavovala až 28 % pôdneho fondu, na Slovensku predstavovalo len 8,8 %. Uspokojiť všetkých záujemcov bolo prakticky nemožné. A tento problém bolo možné sociálnou demagógiou politicky veľmi dobre využívať.

Pozemková reforma, ako nakoniec všetky závažné otázky tej doby, sa stala v prvom rade politickým problémom a pri jej uskutočňovaní prevažovalo hlavne politické hľadisko nad odborným a hospodárskym.

Vedenie komunistickej strany muselo neraz brzdiť svoje často príliš radikálne členstvo a aspoň dočasne rešpektovať skutočnosť, že na základe všeobecne prijatého princípu má pozemková reforma nacionálny charakter.

Ešte sa pozemková reforma len rozbiehala, ale na oblastnej konferencii KSS v Žiline 30. júna 1945, prijatá rezolúcia obsahovala požiadavku okamžitého uskutočňovania druhej časti pozemkovej reformy a rozparcelovanie všetkých veľkostatkov, najmä však cirkevných.¹

Na zasadnutí Pléna Ústredného výboru KSS v Bratislave minister poľnohospodárstva Július Ďuriš vysvetľoval, že presadzovať novú etapu pozemkovej reformy by bolo politicky nesprávne, pretože taký krok by sa nemusel stretnúť s porozumením medzi strednými roľníkmi. Vedenie strany si uvedomovalo veľký vplyv tejto početnej vrstvy. Ďuriš vyslovil obavy z postoja českých roľníkov, pretože situáciu v Čechách nepovažoval za priaznivú pre radikalizáciu pozemkovej reformy.²

Pretože nastoľovanie radikalizácie pozemkovej reformy v tej dobe bolo pre KSS politicky neúnosné, zamerala svoju kritiku predovšetkým na spôsob a tempo realizácie využívajúc pritom skutočnosť, že Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy viedol príslušník Demokratickej strany (DS) Martin Kvetko. Cez rezort bolo možné kritizovať DS a obviňovať ju z brzdzenia, prípadne marenia pozemkovej reformy.

Demokratická strana obhajovala svoj postup a argumentovala nevyhnutnosťou rešpektovať národnohospodárske záujmy. Drobenie konfiškovanej pôdy na dvoj, trojjurtové prídely považovala za znehodnocovanie základného zmyslu pozemkovej reformy.³

Presadzovala vytváranie a podporu hospodárstiev, ktorých výmera pôdy by sa pohybovala v rozpätí 10-50 ha. Tam bol podľa DS reálny predpoklad že budú životaschopné a ich hospodárenie rentabilné. Komunistická strana odpovedala obviňovaním DS, že jej politika nerešpektuje záujmy sociálne najslabších vrstiev slovenskej dediny – drobných roľníkov, bezzemkov a nádenníkov.

Vyskytli sa pokusy uskutočňovať pozemkovú reformu živelne. Podnecovali ju aj nezodpovedné vyhlásenia niektorých členov KSS. Jej poslanec v Slovenskej národnej rade J. Podhorany vyzýval: „...choďte domov, berte reťaze a parcelujte. Nech sa bývalý vlastník domáha svojich práv. Ale vy nečakajte. Demokrati sú proti parcelárii.“⁴

Na Slovensku bolo do konca roka 1945 skonfiškovaných 57 000 hektárov pôdy. Stovky rodín z hornatých okresov stredného Slovenska žiadalo pridelenie pôdy v rámci vnútornej kolonizácie. Tak bolo presídlených 11 rodín z Pliešoviec (okr. Zvolen) do Horných Semeroviec (okr. Krupina). Bola im pridelená pôda o výmere 99 ha, z Polomky (okr. Brezno) bolo 57 rodinám pridelených 550 katastrálnych jutár v Ondrejkovciach v okrese Želiezovce. Dvomi rodinám z Novej Bane pridelili v Novej Pake (okr. Šamorín) 42 katastrálnych jutár, z Badína (okr. Banská Bystrica) bolo presídlených 10 rodín do Horných Trnkoviec na pôdu o výmere 100 ha a pod.⁵ Množstvo záujemcov o prídely pôdy však uspokojených nebolo. V polovici roka 1945 bolo evidovaných 23 038 žiadostí, vyriešených bolo 6 403 prípadov.⁶

¹ Slovenský národný archív Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 8.

² SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 1.

³ Demokratická strana a problémy dneška. Vydal ÚS DS, 1945, s. 25-26.

⁴ Čas, 5. decembra 1945.

⁵ SNA Bratislava, f. PV III/2, 1945, kr. 597-601.

⁶ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV č. 125 75/adm.

V prvom rade hlavným dôvodom množstva nevyriešených prípadov bol nedostatok pôdy spadajúcej pod konfiškáciu. Povereník Martin Kvetko poukazoval aj na niekedy chaotický prístup miestnych orgánov, ktoré :

1. Nezvládli administratívnu stránku pozemkovej reformy, lebo berú za základ pozemnoknižný stav nehnuteľností, ktoré navrhujú na konfiškáciu, v iných prípadoch naopak, zasa berú za základ skutočnosť kto pôdu užíva a sú aj také prípady, že boli podané návrhy na majetok vlastníkov národne zaslúžilých...
2. Národné výbory – roľnícke komisie porušovali predpisy o prídeloch, lebo hospodársky neúčelne drobili pôdu len preto, aby bol uspokojený najväčší počet záujemcov.
3. V niektorých prípadoch sú zase roľnícke komisie príliš horlivé, nevyčkávajú na uznesenie Predsedníctva SNR o konfiškácii, prikračujú k rozdeleniu pôdy a odovzdávajú ju novým majiteľom bez vedomia a súhlasu Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.
4. Ľudové orgány nepracovali v úzkej spolupráci s orgánmi vyslanými Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.⁷

O nedostatkoch v práci miestnych orgánov svedčí aj správa z okresu Ružomberok, v ktorej sa uvádza, že prídelové plány vypracované miestnymi národnými výbormi a roľníckymi komisiami nie sú vždy vypracované podľa smernice SNR, hoci boli o nich včas a presne informované. Zároveň sa uvádza, že o prídel pôdy sa uchádzajú aj ľudia ktorí nespĺňajú podmienky uvedených smerníc a problémy sa riešia veľmi ťažko.⁸

Realizácii pozemkovej reformy však rozhodne neprospeievala napätá politická situácia pri riešení problémov a spomínané spolitizovanie otázky.

Do tohto kontextu zapadala aj snaha komunistickej strany zrušiť Roľnícku komoru a vytvoriť novú organizáciu – Jednotný zväz slovenských roľníkov. Demokratická strana reagovala oveľa operatívnejšie ako v prípade odborov a snažila sa presadiť svoj vplyv v tvoriacom sa zväze, ktorý sa mal podieľať na realizácii pozemkovej reformy. V prísne dôvernom obežníku č. 3/1945 z 28. júla 1945 Ústredný sekretariát DS v Bratislave zdôrazňuje nutnosť venovať veľkú pozornosť voľbe delegátov na okresné zjazdy. Mali sa presadiť „... príslušníci našej strany, po prípade bezpartajní, ktorí zmýšľaním sú našej strane blízki. Pri voľbe delegátov na okresný zjazd nie je stanovené, že politické strany musia tu mať paritné členstvo delegátov a je celkom prípustné, aby títo delegáti na okresný zjazd boli len našimi straníkmi, alebo s nami sympatizujúcimi.“⁹

Prípravné výbory Jednotného zväzu slovenských roľníkov vznikali v priebehu augusta – novembra 1945, napr. 10. septembra v Banskej Bystrici, v Kremnici 18. novembra 1945.¹⁰

V prípade Roľníckeho zväzu bola Demokratická strana nesporne úspešnejšia pri presadzovaní svojho vplyvu ako pri iných organizáciách.

Ďalším zo závažných problémov v hospodárskej oblasti v roku 1945 bolo pripravované a od jeseni realizované znárodnenie. Nešlo o neočakávané opatrenie, pretože vo všeobecnosti túto zásadu obsahoval vládny program z Košíc, v ktorom sa konštatovalo

že bude potrebné postaviť peňažný, úverový systém, kľúčové priemyselné podniky, poisťovne a banky, prírodné a energetické zdroje pod všeobecné štátne vedenie.¹¹

Princíp znárodnenia nespochybňovala ani jedna politická strana. Rozdielne názory boli na rozsah a tempo jeho realizácie.

Na rozdiel od komunistickej strany, ktorá presadzovala urýchlené prijatie dekrétov a na ich podporu organizovala viaceré manifestácie, ako napr. v Modrom Kameni, Rimavskej Sobote, kde bola vznesená požiadavka znárodniť aj cukrovary, liehovary, veľkomlyny a vlastne celý potravinársky priemysel,¹² Demokratická strana vyzývala k uvážlivosti.

Pri hodnotení znárodňovacích dekrétov Nové prúdy dospeli k záveru, že idú nad rámec Košického vládneho programu. Vyslovili obavu že takto pripravené znárodnenie zabíja zdravú súkromnú iniciatívu a podnikavosť. Nádej na zisk a rozmach je črta v povahe ľudskej, ktorú nemožno podceňovať, práve naopak, skúsenosť učí, že toto bolo vždy hlavnou organizačnou spružinou, ktorá hýbala rozvojom a pokrokom priemyslu a vôbec ľudskeho podnikania. Podľa autora každý si rozmyslí investovať energiu, prácu a kapitál do diela o ktorom vie, že pri dosiahnutí určitej hranice prestane byť pánom pre seba.¹³

Ďalej autor článku navrhuje realizovať znárodnenie, resp. socializáciu, iným zdravším spôsobom – združstevňovaním. Navrhuje zvýšiť zainteresovanosť zamestnancov tak aby pri menšom plate mali podiel na čistom zisku.

Družstevný sektor v predstavách Demokratickej strany hral stále väčšiu úlohu, najmä keď videla mimoriadne limitované možnosti súkromného podnikania po schválení dekrétov o znárodnení.

K opatrnosti pri znárodnení vyzývajú aj Katolícke noviny a poukazujú na postup labouristickej vlády v Anglicku, ktorý považujú za uvážlivý.¹⁴

Stanovisko Demokratickej strany sformuloval Jozef Lettrich nasledovne:

1. Poštátniť v prvom rade podniky Maďarov, Nemcov a zradcov.
2. Poštátniť len bane, hutí, energetické zdroje, zbrojný a kľúčový priemysel.
3. Pripustiť u niektorého významného druhu kolektívizáciu vo forme združstevňovania, prípadne zabezpečenia majority pre štát. V nijakom prípade nepošťatňovať drobné a stredné podniky.
4. Ponechať i naďalej súkromné podnikanie a dať možnosť otvárať nové podniky.
5. Podniky ktoré nebudú v súčasnosti poštátnené lebo nespĺňajú objektívne podmienky, ponechať súkromnému podnikaniu aj vtedy, keď tieto podmienky v budúcnosti budú spĺňať.
6. Za rozhodný dátum pre rozsah výroby a hodnotu podnikov brať deň 29. september 1938 a nie neskorší dátum.
7. Podrobne upraviť otázku náhrady za poštátnené podniky.
8. Poštátnené podniky má riadiť kolektívny orgán, ktorému bude podriadený riaditeľ podniku a nie riaditeľ s poradným zborom.

⁷ CAMBEL, S.: Slovenská agrárna otázka 1944-1948. Bratislava: Pravda 1971, s. 164.

⁸ SNA Bratislava, f. PV 1945 I 1/2, okr. Ružomberok.

⁹ ŠOBA Košice, f. DS č. 62/45, dôverné.

¹⁰ SNA Bratislava, f. SNF 1946, č. 137/46

¹¹ Košický vládny program. Bratislava: 1955, s. 18.

¹² Pravda, 19. októbra 1945.

¹³ Nové prúdy, 28. októbra 1945.

¹⁴ Katolícke noviny, 14. októbra 1945.

9. Právomoc vlády a Ministerstva priemyslu v prípade poštátnených priemyselných podnikov na Slovensku previesť na Zbor povereníkov a na Povereníctvo pre priemysel a obchod.¹⁵

V podobnom duchu sa vyjadril J. Lettrich na ošeračkovej slávnosti v Modre.¹⁶

Aj keď dosah znárodnenia na Slovensku bol podstatne menší ako v Čechách, DS videla že jeho vplyv bude mať ďalekosiahle dôsledky a v žiadnom prípade nebude možné hovoriť o rovnocennom postavení súkromného sektora vo vzťahu k štátnemu. Preto sa dopad znárodnenia snažila aspoň čiastočne kompenzovať presadzovaním družstevnej formy vlastníctva a podnikania.

Komunistická strana považovala znárodnenie za jeden z kľúčových problémov v politickom zápase a jeho realizáciu za významný krok na ceste politickej moci, a vďaka priaznivej konštelácii síl v Čechách, nemala väčšie problémy znárodnenie v duchu svojich predstáv presadiť.

Uspokojenie politickej situácie nenastalo ani po voľbách do Ústavodarného národného zhromaždenia 26. mája 1946. Komunistická strana sa stala najsilnejšou politickou stranou Československa. Na Slovensku sa jej nádeje na víťazstvo nespĺnili. Demokratická strana získala 62 % hlasov. Preto hneď po voľbách začala KSS s ostrými útokmi proti DS. Snažila sa ju zdiskreditovať a vnútorne rozložiť.

Rastúce politické napätie sa významnou mierou prenášalo do veľmi citlivej hospodárskej sféry. Napriek tomu že sa strany na pôde Národného frontu Čechov a Slovákov v marci 1947 dohodli, že v súlade s vládnym programom nebudú počas dvojročnice predkladať Ústavodarnému národnému zhromaždeniu žiadne návrhy na ďalšie znárodňovanie,¹⁷ bolo jasné, že komunisti považovali dekréty z októbra 1945 len za prvý krok. Podobne to bolo aj s chápaním pozemkovej reformy.

Naopak, Demokratická strana považovala vzhľadom na objektívne národnohospodárske záujmy Slovenska „... za potrebné, aby sa obdobie revolučných zásahov v hospodárstve skončilo. Vidíme ich splnené podľa Košického vládného programu a každý iný krok pokladám za rušivý zásah do hospodárstva“...¹⁸

Aj keď s istými výhradami DS so znárodnením súhlasila, dívala sa na znárodnenie a jeho funkčnosť veľmi skepticky. Približne rok a pol po znárodňovacích dekrétach Matej Josko v parlamente konštatoval, že „...z čisto finančného hľadiska národné podniky predstavujú neusporiadaný substrát majetkový a záväzkovo vyúsťujúci z celkovým platobným záväzkom do prevádzky a zaťažujúci prevádzkovú výnosnosť“...¹⁹

Podľa názoru DS by bolo z hospodárskeho hľadiska výhodné, aby malé skonfiškované podniky boli dané súkromným podnikateľom a v prípade stredných podnikov by malo mať súkromné podnikanie rovnaké práva ako znárodnený priemysel.²⁰

Demokratická strana vo svojom Dôverníku uviedla svoje predstavy o základných hospodárskych otázkach: „Nesúhlasíme s liberalizmom a jeho historickým prejavom v hospodárstve, kapitalizmom, lebo jeho hlásanie o voľnosti jednotlivca ani v zásade,

ani vo svojich praktických dôsledkoch vôbec neuznáva mravné hľadiská, je preto zhubný a znamená ohrozenie ľudskej dôstojnosti.

Rovnako nesúhlasíme s marxizmom, pretože svojim materialistickým zameraním vedome upiera človeku také životné podmienky, aké sú nevyhnutné pre naplnenie zmyslu ľudskeho bytia.

Následkom uvedeného je prirodzené, že sa musíme vystríhať aj pred sústavou, ktorá by pod pláštikom socializácie budovala štátny kapitalizmus. Sústreďenie výrobných prostriedkov v rukách štátu by malo za následok takú závislosť občana od štátnej moci, ktorá by mohla občianske slobody vážne ohroziť.

V obnovenom štáte rozhodli sme sa pre sústavu usmerneného hospodárstva. Plánovanie má byť prostriedkom na uskutočňovanie tejto sústavy... Nemali by sme súhlasiť s takým plánovaním, v ktorom by sa človek degradoval na bezduchý prvok“.²¹

Demokratická strana zdôrazňovala, že pre rozvoj hospodárstva je potrebné zachovať zdravú súťaživosť medzi znárodneným a súkromným priemyslom. Je proti preferovaniu jedného z nich. Obidve formy vlastníctva musia dokázať svoju životaschopnosť za rovnakých podmienok. Nie je možné, aby znárodnený priemysel využíval mocenskú pozíciu a on zúžitkoval iniciatívy súkromného priemyslu.

Hospodársky program DS bol dobre prepracovaný a pri jeho tvorbe sa jej podarilo sústrediť kvalitných národnohospodárov, ekonómov, finančníkov, obchodníkov, z ktorých väčšina po februári 1948 sa nemohla podieľať na riadení hospodárstva.²²

Stále sa výrazne rozchádzali predstavy DS a KSS na riešenie agrárnej otázky. Demokratická strana nepovažovala za správne ísť ďalej v pozemkovej reforme, rozbehnutej v roku 1945 a nikdy nesúhlasila s drobením pôdy, ktoré presadzovali komunisti. Stále zdôrazňovala výhodnosť budovania a podpory najmä stredných, životaschopných roľníckych hospodárstiev.

V čase, kedy stále ešte pretrvávali problémy s pozemkovou reformou, situáciu v agrárnej a následne aj v politickej oblasti vyhrotil návrh komunistického ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša, pretože návrh zákonov ktoré predložil parlamentu, išiel ďaleko za rámec dohodnutých zásad pozemkovej reformy.

V podstate dosť prekvapujúco Poľnohospodársky výbor Ústavodarného národného zhromaždenia zamietol jeho návrh. Komunistická strana použila znova svoju už klasickú metódu – organizovala množstvo rezolúcií a nátlakových akcií.

Do 15. júna 1947 prišlo podľa Rudého práva až 4 500 rezolúcií požadujúcich schválenie tzv. Ďurišových zákonov.²³

Jedna zo skupín z okolia Prahy sa domáhala vstupu do priestorov poľnohospodárskeho výboru, čo Demokratická strana charakterizovala ako znásilňovanie parlamentu.²⁴ Mnoho rezolúcií, podporujúcich Ďurišov návrh, KSS zorganizovala aj na strednom Slovensku.

Z okresov Banská Bystrica, Brezno, Banská Štiavnica, Modrý Kameň, Kremnica a Nová Baňa bolo odoslaných 50 rezolúcií²⁵, v okresoch Považská Bystrica, Čadca, Žili-

¹⁵ Čas, 21. septembra 1945.

¹⁶ Čas, 25. septembra 1945.

¹⁷ Čas, 20. marca 1947.

¹⁸ ŠUTAJ, Š.: Občianske politické strany na Slovensku 1944-1948. Bratislava: SAV, 1999, s. 179.

¹⁹ Čas, 7. marca 1947.

²⁰ Dôverník DS č. 1. Dňa 15. januára 1947.

²¹ Dôverník DS č. 2. Dňa 31. mája 1947.

²² ŠUTAJ, Š.: Občianske politické strany..., s. 188.

²³ CAMBEL, S.: Slovenská agrárna otázka..., s. 329.

²⁴ ŠOBA Košice, f. DS č. 54/47.

²⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 9.

na, Kysucké Nové Mesto, Martin a Bytča spísali 27 rezolúcií, podporujúcich návrh KSČ.²⁶ Všetky boli formulované tak, že vyjadrujú názory slovenských roľníkov.

Ústredný sekretariát Demokratickej strany v obežníku zo 16. januára 1947 pre oblastné a okresné sekretariáty charakterizoval postup ministra Ďuriša ako protiústavný a nedemokratický a jeho návrh zákonov má jasný cieľ – kolektivizáciu a má získať politický kapitál pre KSČ.²⁷

V podstate bol rovnaký aj priebeh diskusie o návrhu KSČ na zavedenie tzv. miliónárskej dane v roku 1947, ktorá mala pomôcť roľníkom pri prekonávaní vážnych problémov, ktoré boli spôsobené katastrofálnym suchom a následnou neúrodou a pretrvávajúcou disparitou cien priemyselných a poľnohospodárskych výrobkov.

Demokratická strana hodnotila komunistický návrh ako hospodársky nefunkčný, nesprávny, a jednoznačne motivovaný politicky.

Vo svojom vystúpení v Lučenci Jozef Lettrich vysvetľoval kto sa údajne stáva miliónárom. Poukázal na skutočnosť, že náklady na výstavbu 3-izbového rodinného domu podľa úradných prepočtov dosahujú približne 1 milión korún. Hodnota domu by stabilizáciou hospodárskych pomerov klesla na 1/3, prípadne na 1/4. Riešenie situácie roľníkov videl Lettrich v:

- zlacnení tovarov širokých potrieb poľnohospodárskeho obyvateľstva,
- odstránení cenovej disparity medzi priemyslom a poľnohospodárstvom,
- uvoľnení viazaných vkladov roľníkov.²⁸

Aj v prípade miliónárskej dane bolo odoslaných mnoho rezolúcií. Z púchovského a ilavského okresu ich bolo poslaných 19,²⁹ prichádzali aj z Kysúc, z okresov Zvolen, Nová Baňa a pod.³⁰

Za týchto okolností nebolo prekvapujúce, že KSČ nakoniec schválenie svojich návrhov presadila. Zásady roľníckej politiky a spätosť s roľníkmi chcela Demokratická strana prezentovať počas roľníckych dní, ktoré podľa ústredného sekretariátu mali prebehnúť v auguste a v septembri 1947. Roľnícke dni mali manifestovať duchovnú a majetkovú slobodu, mali vyjadrovať protest proti sproletarizovaniu roľníckeho stavu a zdôrazniť kresťanské tradície slovenského roľníckeho ľudu. Ústredným heslom malo byť heslo: „Za slobodu roľníka“. Ústredný sekretariát Demokratickej strany upozorňoval, aby roľnícke dni boli organizované výlučne ako akcia strany. Oblastné a okresné sekretariáty DS sa nemohli spájať s inými organizáciami, s komunistami, JSSR a nemali sa konať ani v rámci NF. Slávnostných rečníkov delegoval US Demokratickej strany.³¹

Ako rečníci vystupovali Jozef Lettrich v Lučenci, Martin Kvetko v Dudinciach, Rudolf Frašťacký v Martine a pod.

Roľnícke dni sa konali v čase stále sa stupňujúceho politického napätia a situáciu nemohli nijako ovplyvniť. Slovensko spelo k najvážnejšej politickej kríze od oslobodenia, ktorá výraznou mierou poznačila všetky sféry života. Bola zároveň predzvesťou

²⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 13.

²⁷ ŠOBA Košice, f. DS č. 54/47.

²⁸ Čas, 16. septembra 1947.

²⁹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 12.

³⁰ CAMEL, S.: Slovenská agrárna otázka... s. 369.

³¹ SNA Bratislava, f. DS č. 403 94.

februárových udalostí v roku 1948, ktoré otvorili komunistickej strane cestu k budovaniu totalitného systému.

Zusammenfassung

Wirtschaftliche Probleme als Gegenstand der politischen Konflikte in Jahren 1945 – 1948 in der Mittelslowakei

Die Zeitperiode von 1945 bis 1948 gehört in unserer Geschichte zu den wichtigsten. Sie zeichnete sich von außerordentlicher Dynamik des politischen Kampfes aus, von dem alle Sphären beeinflusst wurden.

Das Wirtschaftsleben stellte keine Ausnahme dar. Weil auch dieser Bereich ein Gegenstand der politischen Konflikte war, wurden die Wirtschaftsprobleme von den politischen Parteien, vor allem der kommunistischen Partei aus der politischen Hinsicht gelöst. Sie sollte ihren politischen Ambitionen dienen – die Macht zu ergreifen. Der fachliche Aspekt ist zurückgetreten.

ÚVOD DO PROBLEMATIKY STEREOTYPOV, PREDSUDKOV A MÝTOV V SLOVENSKO – POĽSKÝCH VZŤAHOCH V 20. STOROČÍ

Lucia Rusnáková

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Problematike stereotypov, predsudkov a mýtov v slovensko - poľských vzťahoch v slovenskej historickej literatúre nebola doteraz venovaná dostatočná pozornosť. Existuje niekoľko výskumov týkajúcich sa vzťahov francúzsko - nemeckých prípadne nemecko - poľských, ale spomínaná problematika v slovensko - poľských vzťahoch v 20. storočí zatiaľ zostáva neprebádaná.

Na prvý pohľad môže vzniknúť dojem, že pojmy stereotyp, predsudok a mýtus nemajú v historickom výskume miesto. Sú to pojmy, ktorým venujú pozornosť vedy ako psychológia a sociológia. Avšak stereotypy, predsudky a mýty, ktoré vznikajú vo vedomí jedného národa vo vzťahu k inému národu sú významnými faktormi ovplyvňujúcimi históriu. Aj preto sa stali predmetom historického výskumu zameraného; na rozdiel od psychológie a sociológie, ktoré skúmajú predovšetkým typológiu a mechanizmy vytvárania stereotypov, predsudkov a mýtov; priamo na obsahové a formálne premeny predmetných pojmov, pokúša sa hľadať odpovede na otázky, aké situácie ich vyvolávajú, podporujú ich šírenie, akým spôsobom a z akých dôvodov sa menia a pod.¹

Terminológia

Samotnému skúmaniu konkrétnych stereotypov, predsudkov a mýtov predchádza fáza, v ktorej si musí historik ujasniť pojmy. V danom prípade je to úloha pomerne náročná. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime aspoň čiastočne vymedziť tieto tri pojmy. Pri vymedzovaní pojmov stereotyp, predsudok a mýtus využijeme v prvom rade interpretácie z odboru psychológia a sociológia. Všetky tri javy majú totiž spoločenský charakter, a vznikajú v dôsledku života v ľudských skupinách.²

Pod pojmom stereotyp sa všeobecne rozumie pevný, ustálený, nemenný stav, návyk, spôsob konania, reagovania, alebo ako sa uvádza v Pedagogickej encyklopédii Slovenska, pravidelná sústava podnetov, postupov alebo prejavov, jednotvárne opakovanie tých istých aktov.³

Sú to určité ustrnulé predstavy vo vedomí ľudí, ktoré sú obvykle, i keď nie výhradne preberané z iných zdrojov, než je vlastná sociálna skúsenosť.⁴

V sociálnej psychológii je tak stereotyp vysvetľovaný ako mienka o skupinách alebo objektoch, ktorá je daná vopred ako šablonovité spôsoby vnímania a posudzovania toho, k čomu sa vzťahujú.⁵ Nie sú produktom priamej skúsenosti jednotlivca, ale sú preberané a udržiavané tradíciou. V sociológii sa tento pojem používa väčšinou na označenie ustrnulého vzťahu k sociálnym, rasovým, národnostným skupinám a pod.⁶

Významným faktorom vytvárania stereotypov je zovšeobecňovanie. Zmieneny pojem znamená, že súd o jedincovi, o jednej vlastnosti sa rozšíri na celú kategóriu.⁷

Pôvodne však stereotypy (rovnako ako predsudky) vznikajú ako reakcia na rozdiely, na niečo iné a cudzie v pozorovanej skupine, alebo u jednotlivca. Reakcie môžu byť odmietavé alebo prijímajúce. Podľa toho aj stereotypy môžu byť negatívne i pozitívne.

Rozlišujeme tzv. autostereotypy - komplex predstáv, ktoré majú príslušníci určitých skupín o sebe samých a heterostereotypy, ktoré tvorí súbor predstáv o príslušníkoch iných skupín. V prvom prípade prevládajú pozitívne, v druhom negatívne stereotypy.⁸

Slovom stereotyp sa teda označuje hodnotiaci súd, ktorý je vždy spojený s určitým emocionálnym nábojom. Stereotyp je dlhotrvajúci a odoláva zmenám, čo sa spája s nezávislosťou stereotypu na skúsenosti a s jeho emocionálnym nábojom.

Význam stereotypov spočíva následne v tvorbe adaptačných mechanizmov, hodnotiacich súdov i určujúcich názorov o určitých skupinách ľudí, slúžia k ekonomizácii nášho úsilia, k vytváraniu pocitu bezpečia, v rámci procesu komunikácie, v prípadoch určitých presvedčovacích (v zmysle demagogických) konaní.⁹

Špeciálnu kategóriu stereotypov tvoria etnické alebo národné stereotypy. Ide o zovšeobecnené predstavy o príslušníkoch iného národa. Sú to zjednodušené a skreslené obrazy o iných národoch. Vyplývajú z povrchnej znalosti častokrát ojedinelých, zato však výrazných javov. Sú zovšeobecnením správania sa niektorého z príslušníkov iného národa. Obraz, ktorý si vytvárame o iných národoch respektíve o vlastnom národe, sa môže týkať rôznych aspektov. Z uvedených dôvodov rozlišujeme stereotypy kultúrne, ekonomické, politické a pod.

Dalo by sa predpokladať, že tento druh stereotypov sa začal rozširovať až v 19. storočí a súvisel neodlučiteľne so vznikom národných štátov. V skutočnosti však stereotypné vnímanie vzniká oveľa skôr. Začína v momente prvého stretnutia, a poukazuje najprv na vzájomné nedorozumenie, pričom často ide doslova o skutočne jazykové nedorozumenie si. Dokumentujú to napríklad názvy niektorých národov, ako Nemci – čiže tí, ktorých nerozumieme.¹⁰ Vznikajú z potreby odlíšiť „vlastné“ od „cudzieho“ alebo „my“ od „oni“.¹¹ Nejde však len o jednosmerný vzťah. „Tí druhí“ nie sú len objektom, ale sami reagujú a vytvárajú vlastné predstavy o pozorovanom národe.

Národný stereotyp sa vytvára dlhú dobu. Aj tu platí, že hoci spočiatku boli ich základom prvotné skúsenosti jednotlivcov, časom skúsenosť hrala stále menšiu úlohu.

⁵ KOUKOLA, Stereotypy a predsudky z pohľadu sociálnej psychológie. s.116.

⁶ MAŘÍKOVÁ, Veľký sociologický slovník. s. 1230

⁷ GRACOVÁ, Cit. 1, s. 23.

⁸ GRACOVÁ, Cit 1, s.23.

⁹ KOUKOLA, Cit 2, s.125.

¹⁰ HEIL, J.: Stereotypen und Vorurteile – Herkommen und Funktion. In: Colloquium Olpole. Polacy-Niemci-Czesi., sasiedztwo na przelomie wiekow. 1.vyd. Opole: Institut Slasaky, 2001. s. 140-151.

¹¹ GRACOVÁ, Cit 1, s.24.

¹ GRACOVÁ, B.: Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže. 1. vyd. Ostrava: 1998. s. 23.

² KOUKOLA, B.: Stereotypy a predsudky z pohľadu sociálnej psychológie. In: Colloquium Opole. Polacy-Nemci – Czesi., Sasiedztwo na przelome wiekow. 1.vyd. Opole: Institut Slasaky, 2001. s. 125.

³ PAVLÍK, O. et al.: Pedagogická encyklopédia Slovenska. 1. vyd. Bratislava : SAV, 1985. 313.

⁴ MAŘÍKOVÁ, H. et al.: Veľký sociologický slovník. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1996. s. 1230.

Stereotypy sú takmer vždy späté s prítomnosťou. Pre ospravedlnenie alebo vysvetlenie však ich nositelia využívajú odkazy na minulosť. Ako píše Gracová, stereotyp chce poukázať na určitú historickú kontinuitu a predložiť historickú pravdu.¹² Možno teda tvrdiť, že stereotypy majú svoje historické korene.

S pojmom stereotyp sa čiastočne významovo prekrýva i pojem predsudok. Niekedy býva predsudok so stereotypom dokonca stotožňovaný. Napriek tomu existuje vo význame týchto pojmov rozdiel. Predsudok je obyčajne chápaný ako citovo zdôraznený, kriticky nezhodnotený, často racionálne nezdôvodnený úsudok a z neho plynúci postoj, názor, prijatý jedincem alebo skupinou.¹³ Slovník spoločenských vied ho interpretuje ako predpojatosť, negatívny postoj k predmetu, človeku alebo skupine, ktorý je výrazne emocionálne zafarbený, a ktorý opačná informácia len ťažko vyvráti. Je to rozumovo nezdôvodnené presvedčenie, ktoré sa stáva východiskom praktického uvažovania a formatívnou časťou niektorých názorov na svet.¹⁴

V sociálnej psychológii je predsudok chápaný ako fixovaný, nepriateľský, hostilný, dopredu sformovaný postoj voči určitým etnickým, náboženským a iným skupinám – ako postoj, ktorý má iracionálny pôvod a jadro.¹⁵

Zatiaľ čo stereotyp je relatívne reálny, predsudok je väčšinou mylný úsudok o ľuďoch dejinách, kultúrnych inštitúciách atď. Predsudky slúžia obvykle na ospravedlňovanie alebo zdôvodňovanie patologického nepriateľstva, kultúrne neprijateľných potrieb, na ochraňovanie proti ohrozeniu sebaucty, k získaniu bohatstva, prípadne k potvrdzovaniu iných predsudkov.

Aj predsudky, podobne ako stereotypy sa objavujú najčastejšie tam, kde vznikajú rozdiely. Tieto sa môžu týkať jazyka, kultúry, religiozity a pod.¹⁶

Johannes Heil upozorňuje na prítomnosť predsudkov v historických prameňoch. Výpovede historických prameňov o iných skupinách a etnikách sú subjektívne správy. Podľa jeho názoru je všetko poznanie o inom, nachádzajúce sa v historických prameňoch predsudok, alebo je aspoň v zajatí predsudku.¹⁷

Ďalším pojmom, ktorý treba vysvetliť je mýtus. V širšom význame je mýtus vysvetľovaný ako sociálny model, ktorý funguje v opozícii – často zobrazuje opak reality. Mýty prezentujú určité duchovné, sakrálne významy, ktoré nie sú historickými faktami. Možno povedať, že mýtus je opakom vedeckej pravdy.¹⁸ Mýtus označuje viac menej iracionálnu a silne citovo zafarbenú predstavu, pričom často má hanlivý význam.

Ako pojem hlbinej psychológie je mýtus zobrazením sociálnych vzťahov v rodine a kmeňovom spoločenstve. Ako mýtus sa ďalej označuje každý jav, inštitúcia alebo predmet, ktorý je ojedinelý alebo nepravdepodobný, napr. spravodlivosť sa v diktatúre javí ako mýtus.

Je to teda podobne, ako sme už spomínali aj pri predchádzajúcich pojmoch kolektívna predstava o spôsobe chovania pripisovanom určitým spoločenským skupinám.

¹² GRACOVÁ, Cit 1, s. 25.

¹³ HARTL, P.: Psychologický slovník. 2. vyd. Praha: Budka, 1994.

¹⁴ KOŠČ, M. et al.: Slovník společenských věd. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1997. s. 208.

¹⁵ KOUKOLA, Cit 2, s. 116.

¹⁶ HEIL, Cit 10, s. 145.

¹⁷ HEIL, Cit 10, s. 141.

¹⁸ Ottův slovník naučný. 2. vyd. Praha 2001. s. 947.

Ako príklad uvádzame mýtus kovboja v klasickej westerne.¹⁹ Ďalším charakteristickým znakom mýtu je fakt, že usporadúva svet pomocou obrazných predstáv.

Mýty spájajú súčasnosť s minulosťou, ktorá je chápaná ako zmysluplná alebo predkladajú nedostatočnej alebo nedokonalejšej súčasnosti obraz príkladnej, veľkolepejšej minulosti. Mýtus nemožno oddeliť od histórie.

Zaujímavé je, že k vytváraniu mýtov častokrát prispievajú samotní historici prípadne i učitelia. V snahe zjednodušiť výklad historických faktov sa dopúšťajú skresľovania historických faktov a tým vytvárajú podklad pre vznik mýtov.

Ako vidieť z predchádzajúcich definícií, pojmy stereotyp, predsudok a mýtus majú mnoho spoločného. Preto je veľmi ťažké ich od seba odlišiť a je častým javom, že isté predstavy možno zaradiť do všetkých troch kategórií. Úlohou historika však podľa nášho názoru nie je určité predstavy jedného národa o inom správne zaradiť do kategórie. Dôležitejšie je zistiť, nakoľko má daná predstava reálny základ, prípadne či sa vôbec jedná o predsudok, stereotyp alebo mýtus. Cieľom historikovej práce je teda odhaliť pôvod, príčiny, prípadne i opodstatnenosť predstáv existujúcich vo vedomí toho ktorého národa.

Slovensko-poľské vzťahy

V slovenskej tlači máme občas možnosť stretnúť sa s výrokmami typu: „Poľsko a Slovensko – ako sa zdá – sú susedia obrátení k sebe chrbtom.“²⁰ V dvojtyždenníku Kultúra z 5. januára 2000 vyšiel článok týkajúci sa tiež slovensko – poľských vzťahov, avšak pod názvom „Podvyživené vzťahy?“. Podobných príkladov existuje veľa. Poukazuje na fakt, že vzťahy medzi Poľskom a Slovenskom nie sú vždy len priateľské.

Pri hľadaní príčiny tohto javu musíme zísť až do obdobia stredoveku. Slovensko – poľské vzťahy majú totiž svoje historické korene, ktoré siahajú práve až do obdobia skorého stredoveku.

Už niekoľko storočí žijú tieto dva národy v tesnom susedstve. Od začiatku medzi nimi existovali čulé kontakty na úrovni politickej, hospodárskej, kultúrnej a pod. Cez územie Slovenska napríklad prechádzala dôležitá komunikácia, ktorá viedla z Malopoľska údolím riek Torusy a Hornádu smerom na juh. Kontakty, ktoré v tomto období vznikali, sa významne podieľali na vzniku predstáv jedného národa o tom druhom. Tie sa stali podkladom pre vznik mýtov, predsudkov a stereotypov, z ktorých sa veľa zachovalo až do dnešných čias.

Vzťahy Uhorska s Poľskom neboli vždy priateľské. Ako príklad uvedieme dobu Žigmundovej vlády, ktorá bola od začiatku poznačená konfliktmi s Poľskom. Poľsko už vtedy prejavilo záujem o územie severného Slovenska, ktoré bolo významným strategickým bodom. Preto poľský kráľ len privítal záloh zo strany Žigmunda Luxemburského. Pod správou Poľska sa v roku 1412 dostalo okrem Starej Ľubovne, Podolínce a Hniezdneho i 13 spišských miest. Tieto zostali pod poľskou správou až do roku 1770.²¹

Poľsko si však aj potom robilo nároky na toto územie a z toho vyplynuli aj neskoršie nedorozumenia, ktoré pretrvali až do 20. storočia.

¹⁹ DURZOI, G. – ROUSSEL, A.: Filozofický slovník. 1. vyd. Praha: Ewa, 1994. s. 190.

²⁰ LUKÁČ, P.: Poľsko a Slovensko. (susedia obrátení k sebe chrbtom?) In: Os. č. 2, 1998. s. 21

²¹ CAMBEL, S.: Dejiny Slovenska I. 1. vyd. Bratislava: SAV, 1986. s. 389.

Počas prvej svetovej vojny dochádza k častejším kontaktom medzi Poliakmi na jednej strane a Slovákmi a Čechmi na druhej strane. Ich spoločným cieľom bolo obhájiť právo na svoju samostatnú existenciu. Známe sú spoločné návštevy na pôde parlamentu, návštevy poľských politikov v Prahe a pod.²² Pred vojnou neboli vzájomné kontakty nijak výrazné. Intenzitu vzťahov pred vojny výstižne charakterizuje výrok Vladimíra Hurbana (diplomat Československej republiky): „Do vojny poznali poľskí bratia Slovensko len z rýchlika Krakov – Budapešť.“²³

Po vojne, v dobe konštituovania nových štátov sa objavili sporné body týkajúce sa stanovenia spoločných hraníc. Išlo o Tešínsko, Spiš a Oravu. Tieto spory poznačili zahraničnú politiku a vzájomné vzťahy na dlhé obdobie, a stali sa živnou pôdou pre vznik mýtov, stereotypov a predsudkov.

Parížska mierová konferencia nevyriešila spor k spokojnosti oboch krajín. O hraniciach medzi Československom a Poľskom sa rozhodlo na konferencii vedúcich štátnikov dohody v Spa v júli 1920. Na základe rozhodnutia spomínanej konferencie Československo stratilo v prospech Poľska 12 obcí na Orave a 14 obcí na Spiši. Počet obyvateľov tohto územia sa odhadoval na 25 000, pričom väčšina z nich bola pravdepodobne slovenskej národnosti. Tešínsko bolo rozdelené medzi oba štáty. Až do roku 1924 zostal nevyriešený spor o Javorinu. Vtedy bol problém vyriešený v prospech Česko - Slovenska.²⁴ S takýmto vývojom neboli Poliáci spokojní a svojich pôvodných nárokov na Slovensko sa nevzdávali.

Vzájomné vzťahy v medzivojnovom období boli poznačené aj obavami z poľsko - maďarskej spolupráce a úvahy o spoločnej poľsko - maďarskej hranici. Bola to jedna z možností, ako získať nárokované územia. V súvislosti s týmto problémom sa v neskoršom období môžeme stretnúť s prirovnaním o „ruke, ktorú chcel podať Poliak Maďarovi nad hrobom slovenského štátu.“²⁵

K ďalším územným zmenám na slovensko - poľských hraniciach došlo na jeseň 1938. Poľsko si pripojilo územie o rozlohe približne 221 km² s 9914 obyvateľmi.²⁶ No krátko po začiatku druhej svetovej vojny bolo donútené vzdať sa novozískaných území. Boli prinavrátené Slovensku ako odmena za účasť vo vojne proti Poľsku.

Poľsko aj po druhej svetovej vojne prejavilo záujem o územie Spiša a Oravy. Spory definitívne vyriešili až povojnové a bilaterálne zmluvy.

Vďaka dlhodobému susedstvu a bohatým kontaktom sa vo vedomí oboch národov vytvoril bohatý arzenál stereotypov, predsudkov a mýtov o sebe navzájom. Nejde však len o hostilné postoje,²⁷ ako by sa mohlo zdať. U časti obyvateľstva na oboch stranách pretrvával napriek nepriaznivým okolnostiam priateľský vzťah. Svedčí o tom množstvo rozličných kultúrnych, vedeckých a iných združení, podporujúcich vzájomnú spoluprácu a priateľské vzťahy. V našom doterajšom štúdiu sme sa však stretávali častejšie práve s nepriateľskými postojmi. Možno je to dôsledok toho, že sme sa zameriavali na

²² BARTLOVÁ, A.: Slovensko - poľské vzťahy v rokoch 1919 - 1938. In: Historický časopis. 1. vyd. Bratislava: SAV, 1972. č. 3, s. 364.

²³ LUKÁČ, Cit 21, s. 21.

²⁴ DEÁK, L.: Hra o Slovensko. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1991. s. 24.

²⁵ Slovenská pravda. 9.9.1939, s.2.

²⁶ NIŽŇANSKÝ, E.: Slovenská účasť proti Poľsku 1939. In: Studia Historica Nitriensia VI. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 1997. s.17.

²⁷ Stereotypy, predsudky a mýty možno v psychológii zaradiť do kategórie postojov. Pozn. aut.

problematické obdobia spoločných dejín. Je totiž známe, že v obdobiach napätých vzťahov medzi jednotlivými národmi, štátmi, v čase ohrozenia ap. sa zvyšuje intenzita a frekvencia nepriateľských, niekedy až šovinistických postojov.

Na ilustráciu uvádzame niekoľko predmetných vyhlásení, ktoré sa objavili v slovenskej tlači v období rokov 1938-1939, teda z doby, ktorá bola poznačená prípravami na 2.svetovú vojnu a následne účasťou Slovenska na nemeckom ťažení proti Poľsku.

Za spomínaných okolností sa v slovenskej tlači a vo vyhláseniach niektorých verejných činiteľov objavuje množstvo negatívnych heterostereotypov, predsudkov a mýtov vzťahujúcich sa na Poľsko a Poliakov a pozitívnych autostereotypov vzťahujúcich sa na Slovensko.

Stretávame sa napríklad s predstavami o orabovanom Slovensku. V denníku Slováč z 27.8.1938 sa Karol Murgaš člen HSES vyjadruje nasledovne: „Na jednej strane stojí malý spokojne a tvrdým chcením budovaný Slovenský štát a na druhej strane Poľsko, čo už dva razy driapalo z nášho tela od Čadce po Štiavnik rýdzo slovenské kraje.“²⁸

V jednom z vystúpení Alexandra Macha je spojenectvo s nacistickým Nemeckom zdôvodňované „poľskou pažravosťou“: „...A táto pažravosť upevnila naše zväzky s nemeckým národom a postavila nás najužšie po bok nemeckej armády.“²⁹

Z vyššie uvedených faktov vyplýva, že podobné postoje Slovákov boli historicky podložené. Mali historický základ. Zaujímavé však je, že tieto fakty a negatívne predstavy, ktoré sa vytvorili vo vedomí slovenského národa o jeho severnom susedovi boli využité vedúcimi predstaviteľmi ľudáckych kruhov na presvedčovanie obyvateľov o správnosti svojho postupu, teda na účasti vo vojne po boku Nemecka proti nášmu „slovenskému bratovi“.

Poľsko v podobných vyhláseniach často figurovalo ako útočník, ktorý sa chystal zaútočiť na svojho malého suseda. Toto tvrdenie sa pravdepodobne nezakladalo na pravde. Tým sa potvrdzuje konštatovanie Heila, že predsudky a stereotypy okrem ospravedlňovania nepriateľských postojov slúžia i k potvrdzovaniu iných predsudkov.³⁰

Časť slovenského národa sama seba vníma ako holubičí národ, ktorý neútočí, ale je stavaný do obrannej pozície. Dokumentuje to napríklad vyhlásenie slovenského ministra hospodárstva G. Medrického: „Sme národ pokojamilovný, keď sa však dnes chytáme zbrani, robíme to len pre víťazstvo spravodlivosti a za to, aby sme získali späť (sic!) to, čo nám právom patrí.“³¹

Podobných predstáv by sme našli nespočetné množstvo. A to nielen v uvedenom období, ale aj v období predchádzajúcom, či nasledujúcom. Keby sme sledovali dlhšie časové obdobie, zistili by sme, že mnohé predstavy sa v zmenenej, či nezmenenej podobe objavujú pravidelne.

Záver

Cieľom tohto článku bolo uviesť čitateľa do problematiky slovensko - poľských vzťahov v 20. storočí so zreteľom na stereotypy, predsudky a mýty, ktoré tieto vzťahy

²⁸ Slováč, 27.8.1938, s.1.

²⁹ NIŽŇANSKÝ, Cit 27, s. 173.

³⁰ HEIL, Cit 10, s. 147.

³¹ NIŽŇANSKÝ, Cit 28, s.173.

nepochybne výrazne poznačili. Zároveň sme chceli aspoň čiastočne naznačiť možnosti skúmania tejto problematiky a poukázať na miesto stereotypov, mýtov a predsudkov v historickom výskume.

Ako sme už vyššie uviedli, úlohou historika je sledovať vývoj stereotypov, predsudkov a mýtov, a pátrať po príčinách ich vzniku. V závere výskumu tak bude možné na základe historických faktov a ich výkladu sledované postoje buď potvrdiť, alebo naopak vyvrátiť. Aby sme zdôraznili úlohu historického výskumu a výkladu na tomto poli, využijeme citát Miroslava Hrocha: „Predpokladom každého riešenia problému je jeho výklad, pre liečenie každej „choroby“ je jej diagnóza, môžeme konštatovať, že bez historického výkladu sa každý pokus o riešenie dostane do polohy moralizujúceho kázania.“³² Za problém v našom prípade považujeme existenciu negatívnych postojov v slovensko-poľských vzťahoch. Riešením zas rozumieme ich prekonávanie. Správnym výkladom môže teda historik v danom prípade prispieť k zlepšeniu a oživeniu slovensko – poľských vzťahov.

Zusammenfassung

Einführung in die Problematik der Stereotypen, Vorurteile und Mythen in den slowakisch-ponischen Beziehungen im 20. Jahrhundert

Wenn zwei Nationen längere Zeit neben einander existieren, so bildet sich eine Vielzahl von Mythen, Vorurteilen und Stereotypen heraus. Das war auch der Fall bei den Slowaken und Polen. Ihre gemeinsame Geschichte reicht nämlich bis in das Mittelalter und so ist es verständlich, dass sie bestimmte Vorstellungen von einander entwickelten. Diese waren jedoch nicht nur positiv.

Die historische Forschung der Mythen, Vorurteile und Stereotypen zwischen zwei Nationen sollte, nach der Meinung der Autorin, vor allem die Ursachen ihrer Entstehung suchen und den Weg zur Überwindung der Mythen, Vorurteile und Stereotypen vorbereiten.

³² HROCH, M.: „Nový nacionalismus“ ve střední a východní Evropě aneb: Můžeme srovnávat stará a nová národní hnutí? In: Studia Historica Nitriensia VII. Nitra 1998. s.134.

K OTÁZKE VÝSKUMU MÝTOV, PREDSDUDKOV A STEREOTYPOV VO VZŤAHU ČECHOV A SLOVÁKOV V 20. STOROČÍ (teoretické východiská)

Mária Sučanská

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

„...Je vždy možnosť spojiť množstvo ľudí vo vzájomnej láske, len keď zostanú pre uplatnenie agresivity iní. Zaoberal som sa kedysi javom, že práve susediace a tiež inak blízke spoločenstvá sa vzájomne potierajú a stíhajú posmechom, napríklad Španieli a Portugalci,... Angličania a Škóti atď....Nazval som to "narcizmom malých diferencií..."¹ Tieto slová kedysi napísal Freud. Má pravdu? Skutočne sa dokázu kultúrne, geograficky alebo inak seba blízke národy vzájomne zosmiešňovať, vytvárať o sebe navzájom mylné predstavy? Úlohou historikov nie je skúmať psychologické faktory vzniku možného zosmiešňovania, vytvárania mýtov, predsudkov a stereotypov, nemôžeme polemizovať s Freudom o akomsi "narcizme malých diferencií" – to je úlohou prinajmenšom psychológov. Úlohou historickej vedy je predovšetkým odhaľovať a skúmať, či tie predstavy, ktoré jednotlivé národy majú o sebe navzájom /v tomto prípade Česi a Slováci/ podliehajú mytologizácii – stávajú sa z nich mýty, existujú na poli predsudkov a dostávajú sa až na úroveň stereotypného /neustále sa opakujúceho/ vnímania.

Je viac ako isté, že aj v dejinách česko-slovenského spoluzitia /v tomto príspevku je časovo ohraničené 20. storočím/ sa objavili viaceré, nazvime ich zatiaľ, predstavy jedného národa o druhom, ktoré hraničili a často prekračovali pravdivú skutočnosť, reálne fakty. Takéto predstavy dostávali podobu "balansovania na tenkej čiare", keď v znamení akýchsi "vyšších cieľov" /často veľmi subjektívnych/ znehodnocovali históriu a využívali ju na potvrdzovanie "prítomných právd". Z predstáv sa postupne vytransformovali mýty, predsudky a stereotypy, ktorých odhaľovanie a možno i prekonávanie je jednou z hlavných úloh historickej práce. K perspektívam odhaľovania mýtov, predsudkov a stereotypov a možnostiam ich prekonávania sa vrátíme neskôr. Teraz je potrebné priblížiť, čo to vlastne mýty, predsudky a stereotypy vo vzťahoch národov sú /alebo čím by mohli byť, ak sa nechceme stavať do pozície absolutizovaných právd/.

Špecifikovanie alebo definovanie istých výrokov ako mýtov, predsudkov či stereotypov je veľmi komplikované a náročné. Hranice medzi tým, čo je mýtus, čo je predsudok a čo stereotyp nie sú presne určené a často sa stáva, že istý výrok chápeme aj ako mýtus, aj ako predsudok a môžu tak, v istom zmysle, vystupovať ako synonymá. Názory jednotlivých vedných disciplín na rozlíšenie obsahovej náplne týchto troch pojmov sa často rozchádzajú. A tento problém ešte nie je teoreticky dostatočne prepracovaný. Mýtus sa teda môže stať predsudkom a predsudok stereotypom. Otázkou je, či výrok definovaný ako mýtus /predsudok, stereotyp/ je skutočne mýtom /predsudkom, stereo-

¹ FREUD, Sigmund: Nespokojenosť v kultúre. I: vyd. Praha: Hynek, 1998. s. 109

typom/. Preto je dôležité zistiť, či daný výrok skutočne spĺňa predpoklady mýtu, predsudku, či stereotypu. A zároveň, čo ovplyvnilo vznik daného mýtu, predsudku alebo stereotypu, a aký dôsledok mala jeho existencia na život a vývoj spoločnosti /národa/.

Mýtus možno charakterizovať ako predstavu silne citovo a iracionálne ladenú, ktorá môže /ale aj nemusí/ vychádzať z historických faktov /tzv. historický mýtus/. Je často produktom ideologického tlaku na určitú skupinu ľudí alebo spoločnosť, väčšinou s cieľom dosiahnuť výraznejšie postavenie určitého etnika a jeho odlišenie od iných etníc alebo sociálnych skupín. V takýchto prípadoch vzniká zväčša zámerne, teda nie bezpríčinne a šíri sa spontánne. Tiež je ním označovaný veľmi ojedinelý jav, ktorý pre posudzovanú spoločenskú skupinu nie je typický – napríklad sociálna rovnosť v liberálnej, pravicovo orientovanej spoločnosti alebo demokracia v totalitnej spoločnosti. Zároveň to môže byť predstava aj o spoločenskom živote, spôsobe chovania sa inej sociálnej skupiny – napríklad lakomstvo Škótov...

Veľmi tenká hraničná čiara je medzi mýtom a predsudkom. Pokiaľ však mýtus nemusí mať negatívny význam, predsudok je vždy negatívne podfarbený. Okrem toho sa vyznačuje /tak ako mýtus/ iracionalitou, emocionálnosťou, ale zároveň predpojatnosťou, zovšeobecňovaním a silnou mierou rezistencie voči iným názorom /bez ohľadu na ich reálny a racionálny význam/. Väčšinou sa stretáme s predsudkami zameranými voči iným etnickým, sociálnym, kultúrnym alebo politickým skupinám, pričom v týchto prípadoch má existencia predsudku svoju špecifickú gradáciu. Postupuje cez štádiá očierňovania, izolácie, diskriminácie, telesného napádania až k vyhľadovaniu.²

Zároveň je predsudok veľmi úzko spätý so stereotypom. Avšak toto spojenie je v istom zmysle veľmi špecifické. O spojení predsudku so stereotypom možno hovoriť v spojení s negatívnym stereotypom. Stereotypy totiž rozdeľujeme na pozitívne – väčšinou sú to autostereotypy, v ktorých prevládajú pozitívne predstavy určitej sociálnej skupiny o sebe samej a negatívne stereotypy, ktoré sú zväčša negatívnymi emócie ladenými predstavami sociálnej skupiny o inej sociálnej skupine. K základným špecifikám stereotypu ako takého patrí emocionálnosť, iracionálnosť, opakujúce sa tendencie vnímania "toho druhého", zovšeobecňovanie.³

Veľmi jasne vystihol podstatu stereotypu Koukala, podľa ktorého je stereotypizácia "...klasifikácia členov spoločenskej skupiny, ako keby boli všetci rovnakí, a jednanie s príslušníkmi jednej skupiny, akoby sa nevyznačovali žiadnymi inými než skupinovými charakteristikami."⁴

V odbornej literatúre sa pri skúmaní vzťahov Čechov a Slovákov v 20. storočí najčastejšie z týchto troch pojmov stretáme s pojmom stereotyp. Zároveň je tento pojem chápaný obsahovo veľmi široko a môžeme nájsť také druhy stereotypov ako etnický stereotyp, stereotyp národnej povahy, historický stereotyp, ekonomický stereotyp, kultúrny stereotyp, či spoločenský stereotyp. Ich súčasťou sú potom aj jednotlivé mýty a predsudky. Najschodnejším delením stereotypov je delenie na 1. spoločensko – kultúrno – politické stereotypy a 2. ekonomické stereotypy. Skôr, ako si ich

² KOUKALA, Bohumil: Stereotypy a predsudky z pohľadu sociálnej psychológie. In: Colloquium Opole. Polaci-Nemci-Czesi. Sasiedztwo na przelome wiekow. Lesiuk, Wieslaw – Trzcielenska-Polus, Alexandra /ed./, 1. vyd. Opole, 2001. s. 120

³ GRACOVÁ, Božena: Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže. In: Scripta Facultatis Philosophicae universitatis Ostraviensis. 115/1998. s. 125

⁴ KOUKALA, Bohumil: Stereotypy a predsudky z pohľadu sociálnej psychológie, 2001. s. 125

priblížime, zastavíme sa pri špecifickom stereotypy, ktorý sa síce v spoločnosti objavuje počas celého 20. storočia, avšak jeho vypuklé formy sa dostávajú na povrch až po roku 1989. Ide o stereotypy vnímania národnej povahy alebo často nazývané aj národné stereotypy. Sú to stereotypy vychádzajúce z „...nutnosti odlišit "vlastní" a "cizí", "my" a oni". Svůj původ mají v náboženských a jazykových odlišnostech... jsou spojeny s hodnocením a emocionálním vztahem ke skutečnosti, svázany s přirozeným jazykem a osvojovány ve výchovném procesu..."⁵

Sú to stereotypy, ktoré vychádzajú zo snahy odlišiť vlastný národ – obraz o vlastnom národe od iných národov – obrazov o týchto národoch. Sú to však len formy myslenia, emotívne podfarbené, síce v niektorých prípadoch vychádzajúce z reálnych faktov, ale nabaľujúce sa iracionálnymi vplyvmi a predstavami o sebe alebo iných a svojou strnulosťou, nemennosťou klamné.

Súčasťou národných stereotypov /niekedy sú stotožňované s etnickými stereotypmi⁶ sú aj tzv. obrazy národa o sebe samom alebo o iných národoch. Vžitie "používanie" určitých obrazov sa stáva stereotypom. Je však obraz národa aj skutočným národným charakterom, národnou povahou? A je vôbec národný charakter, povaha, nemenný, stály? Obraz národa /ako píše Rákos/ sa môže vzťahovať aj na také atribúty, ktoré nepatria do národnej povahy – napríklad obraz krajiny, ktorú národ obýva, obraz minulosti národa, jeho predkov, obraz zmyslu dejín a poslania národa, obraz jazyka národa. Tieto obrazy nie sú národnou povahou, ale obraz o vlastnostiach národa môže stereotyp národnej povahy podnietiť a do značnej miery ovplyvniť.

Avšak „...národní povaha je coby představa psychickým faktem, o její reálné, objektivní existenci však vyslovili vážné pochybnosti...badatelé, kteří se jí zabývají. Jakákoli diferenciace národní povahy /např. podle regionů, typů/ už sama o sobě její existenci zpochybňuje a odhaluje, že národní povaha /aj stereotyp národnej povahy – poz. autora/ je vždy abstraktní... Představu "národní povahy" vytvořily zpravidla u všech národů v určitém historickém období sebeuvědomění národa tradicionalistické vrstvy. Pozdější generace ji formovaly doplňováním nebo skeptickým odmítáním. Představa národní povahy /naši i těch druhých/ se tudíž mění a může být měněna v čase.../“⁷

Národná povaha, charakter národa teda nie je nič nemenné, stále. Je to súhrn nášeho vnímania daného národa. Ak sa však takáto predstava vžije do myslenia väčšej skupiny ľudí a stane sa rezistentná voči zmenám, stane sa z nej stereotyp, veľmi ťažko prekonateľný /ak vôbec/.

Takýto stereotyp potrebuje pre svoj vznik a udržateľnosť vo vedomí spoločnosti, národa istú mieru legitimizácie. Čo viac môže "potvrdiť pravdu" stereotypu, ako odvolávanie sa na historický fakt? „...historie bývá využívána jako obrovský rezervoár k ospravedlnění autostereotypů a heterostereotypů /o nich sme sa zmienili vyššie – pozn. autora/. Stereotyp chce poukázat na určitou historickou kontinuitu a předložit historickou pravdu...Pevné obrazy dějin, kdy každý věří v jejich konečnou platnost se stávají stereotypy..."⁸

⁵ GRACOVÁ, B. : Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže, 1998. s. 24

⁶ RÁKOS, Peter : Národní povaha naše a těch druhých. Bratislava : Kalligram, 2001. s. 131

⁷ RÁKOŠ, Peter : Národní povaha naše a těch druhých, 2001. s. 132

⁸ GRACOVÁ, Božena: Obraz čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže, 1998. s.26

Stereotypné vnímanie jedného druhým často vychádza z konkrétnych epizód každodenného života. Udalosti, ktoré vnímame /správanie toho druhého, jeho reakcie, názory.../. Z konkrétnych faktov sa môžu, nabaľovaním subjektívnych postojov vnímateľa vytvoriť mýty a predsudky o vnímanom, z ktorých sa postupne vyprofilujú stereotypy vo vnímaní "toho druhého" /podotýkame, že nejde o stereotypné vnímanie jednotlivca, ale kolektívu, pričom kolektív môžeme začať hodnotiť aj na základe konania jednotlivca, hlavne ak je tento popredným predstaviteľom kolektívu/. Takto sa mohli vyprofilovať aj stereotypné vnímania Slovákov Čechmi /hlavne po roku 1989/ - napríklad, že Slováci sú výbojní a nacionalisti⁹, nakoľko výbojnosť a nacionalizmus svojimi výroky potvrdzovali, i keď zväčša išlo len o účelové a tendenčné tvrdenia, aj politici a novinári. Napríklad V. Mečiar v rozhovore pre Der Standart, parafrázovanom v denníku Smena 16. 11. 1991 „...nevylučil krvavé obeť v prípade, že sa samostatnosť Slovenska nedosiahne demokratickými prostriedkami“, známe sú i jeho hrozby o zastavení prítoku ropy do Čiech, ktorá tečie cez slovenské územie.

Na šírenie mýtov, predsudkov a stereotypov, či už národných, kultúrnych alebo ekonomických mali značný vplyv aj médiá, špeciálne po roku 1989. Často sme sa mohli stretnúť so zobrazovaním Česko-Slovenska len ako územia zopnutého špendlíkmi alebo otvoreným zipsom - napríklad článok v Lidových novinách z 15. 10. 1991, kde boli v podobnom štýle vykreslené mapky z rokov 1914, 1918, 1939 a 1991.

Niektoré zo stereotypov vznikali ako výsledok nacionalistických tlakov, ideológie, niektoré však práve tieto nacionalistické až šovinistické tlaky vyvolávali a boli ich zdrojom. Stereotypy /a s nimi aj mýty a predsudky/ vo vnímaní iných národov i seba samých sú často nástrojom ideologického tlaku na spoločnosť, sú zneužívané s cieľom potvrdenia "vyšších ideologických právd" danej spoločnosti, či národa. Stávajú sa tak nebezpečnou zbraňou vyvolávajúcou nepokoje, nenávisť i vojny. Takýchto prípadov nájdeme v histórii nesmierne množstvo a nájdeme ich aj vo vzťahu Čechov a Slovákov. V tomto prípade však oba národy dokázali odolať najtvrdším prejavom nacionalizmu a šovinizmu, i keď sa predsa len objavili tendencie mytologizácie oboch národov navzájom, vytvárania predsudkov o národných povahách, kultúre, ekonomike i stereotypizácia týchto názorov.

Historické stereotypy - to sú jednoducho povedané tie, ktoré sa vžili do "vedomia spoločnosti", ako udalosti súvisiace so spoločnou minulosťou /históriou/ Čechov a Slovákov. Ide opäť o stereotypy, ktorých najvypuklejšie formy môžeme objaviť po roku 1989. Dozvedáme sa o nich z rôznych sociologických štúdií¹⁰ alebo sú cez mýty, predsudky predstavované v médiách, či literatúre. Historické stereotypy sú špecifické tým, že sa počas celého 20. storočia objavovali ako spoločensko - kultúrno - politické i ekonomické stereotypy, ale po roku 1989 získali hodnotu pohľadu na históriu, často ideologicky zneužívaného.

Teraz pristúpime k priblíženiu si jednotlivých mýtov a predsudkov v rámci určených stereotypov a pokúsime sa zaradiť jednotlivé výroky alebo javy pod konkrétne stereotypy. Musíme však upozorniť, že zatiaľ sa neuskutočnil výskum, či jednotlivé

⁹ Výsledky štúdií Centra pre výskum spoločenských problémov z roku 1990. In: GÁL, Fedor et al.: Dnešní krize česko-slovenských vztahů. 1. vyd. Praha : Studie, 1992. s. 79

¹⁰ vid'. výskumy Centra pre výskum spoločenských problémov od roku 1990 alebo výskumy nadácie Milana Šimečku...

výroky alebo spoločenské javy sú skutočne mýtmi a predsudkami, a či ich môžeme klasifikovať ako pravdivé alebo nie.¹¹

Asi najschodnejšou cestou pri komplexnejšom predstavovaní existujúcich mýtov a predsudkov je ich sledovanie v časovej línii jednotlivých etáp existencie česko - slovenského spoluzitia. Avšak ani ich rozdelenie alebo zadelenie do určitého časového obdobia neznamená, že sa s týmito konkrétnymi mýtmi a predsudkami nestretne aj v iných, následných obdobiach. Pre mýty, predsudky i stereotypy /vo všeobecnosti/ platí, že pretrvávajú vo viac - menej nezmenenej podobe, prípadne sa modifikujú podľa súčasného stavu "nálad" v spoločnosti.

Obdobie 1. ČSR:

Spoločensko - kultúrno - politické stereotypy:

1. - existencia jedného československého národa

- modifikácia tejto idey, ktorá nesie znaky mýtu u jednotlivých predstaviteľov spoločensko-politického života v 1.ČSR. Beneš vo svojej úvahe "Reč k Slovákom o našej národnej minulosti a budúcnosti" píše: "...Česi ako časť národa bližšia západnej kultúre, preniknutá mestskou, priemyselnou a technickou civilizáciou moderného sveta, musia byť obrodzovaní prílívom novej národnej sily. Túto národnú silu...budú môcť...dať len Slováci, ako mladšia vetva národného kmeňa...ľudovou silou...veľmi bohatá... Slováci majú veľký úkol národný a veľký úkol slovanský..."¹²

Masaryk: "...Slováci jsou Čechy, přesto, že užívají svého nářečí, jakožto spisovného jazyka. Slováci rovněž usilují o samostatnost a přijímají program sjednocení s Čechmi..."¹³

- rozšírenie dvoch mýtov, z ktorých minimálne jeden transformoval do stereotypu. Ide o:

A: 1. ČSR ako národný štát, s prednostným postavením "štátneho národa", pričom príslušníci ostatných národností boli v právnom zmysle príslušníkmi menších a neboli úplne "rovní" príslušníkom českého a slovenského národa

B: Československý národ ako politický národ, ku ktorému sa mohol prihlásiť každý občan republiky.

2. - nezrovnalosti v používaní pojmov "národnosť" a "národ"

- hlavne predstava /mýtus?/, že používanie pojmu "národnosť" je pokusom uprieť subjektu kvalitu národa.

- zamieňanie významu týchto pojmov v Československom právnom poriadku, z čoho plynuli nezrovnalosti a negatívna mytologizácia vzťahu Čechov /ako nadradeného národa/ a Slovákov /ako subsumovaného národa/.

3. - Stereotyp znázorňovania vzťahu Čechov a Slovákov na príklade "rodinných vzťahov"

- znázorňovanie českého národa ako staršieho a skúsenejšieho brata

¹¹ Otázka pravdy je v historickej vede rovnako závažným problémom ako vo filozofii - teda, nakoľko historický výskum umožňuje dosiahnutie alebo priblíženie sa k objektívnej pravde. Zároveň tu vyvstáva problém vzťahu mýtus - pravda, či skutočne môžeme a priori tvrdiť, že mýtus o spoločenských javoch, vznikajúci v spoločnosti stojí v opozite k pravde. Tejto problematike sa však v tejto štúdií venovať nemôžeme, vyžaduje si to hlbší výskum a väčší priestor.

¹² Sociologický časopis. roč. 28. č. 2. 1992. s. 284

¹³ Memorandum pre britské ministerstvo zahraničných vecí z roku 1915

- vzťah Čechov a Slovákov ako manželov, kde manžel /český národ/ sa bude starať o svoju manželku, zničenú a zanedbávanú z jej prvého manželstva /tisícročné manželstvo s Maďarmi/. Tento problém je typický aj pre obdobie po roku 1989. "...Slováci nepociťujú voči Čechom nenávisť, neustále však pociťujú, že sú "dvojka" – mladší a chudší brat a Česi si v hĺbke duše myslia, že to tak je..."¹⁴

Ekonomické stereotypy:

1. - Stereotyp českej nadradenosti a slovenskej inferiority /prejavuje sa aj v spoločenských stereotypoch/

- príchod českého obyvateľstva na Slovensko a vnímanie tohto faktu ako "snahy o kolonizáciu Slovenska", rozšírenie mýtu o "koloniálnych príplatkoch"

- Slováci ako lacná pracovná sila

Obdobie rokov 1939 – 1945:

Spoločensko – kultúrno – politické stereotypy:

- účelová mytologizácia a vytváranie predsudkov pri vzniku Slovenského štátu. "...Pred nami leží nedohľadná slovenská budúcnosť. Čistá, nepopísaná strana slovenskej histórie, ktorá začína dňom 14. 3. 1939. Večný slovenský národ sa ústami svojich zástupcov, rozhodol zavrieť knihu starú ...toto právo chtiac – nechtiac mu museli uznať i tí, s ktorými sme celých dvadsať rokov žili v spoločnej domácnosti. A bude pre nich samotných lepšie, keď sme sa podobrom rozišli – veď to dvadsaťročné "manželstvo", v ktorom jedna polovička musela čušať a druhá len rozkazovala, ozaj nerobilo dobrotu. A tak sa teda lúčime s Česko-slovenskou republikou, my Slováci, ktorí sme začali dýchať svieže, ozdravujúce a optimizmu plné ovzdušie samostatného Slovenského štátu. Želáme to najlepšie i bratom Čechom, nech sa dobre majú vo svojom novom Českom štáte, a hlavne želáme im, aby sa politicky poučili zo 14. marca, keď sa zo 6. októbra poučiť nedali..."¹⁵

- "kudla do zad", zrada slovenského národa. Stereotyp zrady slovenského národa sa "zachoval" aj do obdobia po roku 1989, kde ho môžeme definovať aj ako historický stereotyp. "...Pamatuji si válku, kedy se Slováci odtrhly a byly s Němcama, měly Slovenskej stát...My jsme byly okupovaná země a oni byly svobodný stát, táhly s nima. Potom udělaly... povstání...ale v tom jejich povstání asi těžko něčemu věřit, když povstaly, když už byl konec války, když už bylo všechno jasný. Za celou tu válku...kdy Hitler šel dopředu a kdy vítězil, tak to nepovstaly. To šli s ním..."¹⁶

Obdobie rokov 1945 – 1989:

Spoločensko – kultúrno - politické stereotypy:

- asymetrické usporiadanie štátnej správy – fakt alebo mýtus?

- vnímanie Slovenska ako koridor na východ. "...Zkušenosti s nacistickým Němcem...u českých politiků a především Beneše ještě zesílily představu, existující již od doby 1. světové války, že totiž Slovensko je pro Čechy nutným koridorem na vý-

¹⁴ názory Milana Šimečku. In: 22 Listy. č. 3. 1992. s. 47 - 48

¹⁵ Slovák 15. 3. 1939. Text bol uverejnený aj v novinách Slovenský národ 15. 3. 1991

¹⁶ RADIČOVÁ, Iveta : Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. November 1989 a súčasnosť. 1. vyd. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1995. s. 103. Odpoveď respondentky /žena, České Budějovice, 60 rokov/ na otázky z výskumu o česko-slovenských vzťahoch.

chod...Slovenská predstava jakési volné federace byla s českými potřebami neslučitelná...na české straně... převládaly obavy /možno povedať mýty – pozn. autora/, že Slovensko chce jen..."stát na výpověď" a že najlepším řešením, jak tomu předejít, je omezení pravomoci slovenských orgánů..."¹⁷

- "buržoázy nacionalismus" /a nacionalismus vo všeobecnosti/ ako výsledok imperialistickej politiky západu v snahe poprieť internacionálnu spoluprácu bratských národov. V rámci kampane proti tzv. "Buržoáznym nacionalistom" sa stertneme aj s mýtmi, napríklad, že "...Clementis so svojimi nacionalistickými spoločníkmi L. Novomeským, G. Husákom a inými zosnoval nový slovenský separatistický program a kul s nimi pikle k odtrhnutiu Slovenska od ČSR...", toto sú slová Václava Kopeckého, popredného ideológa kampane proti buržoáznym nacionalistom, ktorý zároveň označoval "londynéra" Clementisa za Benešovho buržoázneho pomáhača, čo je dost' v protiklade k predchádzajúcemu tvrdeniu.¹⁸ Tiež sú zaujímavé slová Širokého: "...Aký bol postoj Husáka a Novomeského za povstania?...obidvaja, ktorí povstanie nepripravovali a neorganizovali, šli do povstania preto, aby zabezpečili líniu a záujmy slovenskej buržoázie, ktorá...dúfala, že... sa im podarí zachovať fašistický slovenský štát..."¹⁹

Ekonomické stereotypy:

1. - industrializácia Slovenska v 1. ČSR ako systematické odbúravanie priemyslu v záujme českej buržoázie. Ekonomické stereotypy po roku 1945 obsahujú hlavne mýty a predsudky o období 1. ČSR.

- sociálny útlak slovenského ľudu v čase 1. ČSR

- snaha českej buržoázie v čase 1. ČSR konzervovať Slovensko na úrovni zaostalej agrárnej krajiny

2. – vnímanie tzv. "slovenskej otázky" len ako súčasť socialistickej industrializácie Slovenska bratskou pomocou českého národa. "Slovenská otázka" – problém existencie Slovenska v Česko-slovensku sa v tomto období zväčša chápal ako súčasť ekonomických problémov

Obdobie po roku 1989:

Pre toto obdobie je typické oživovanie a prehlbovanie intenzity vnímania doteraz existujúcich mýtov, predsudkov a stereotypov. Všetky, s ktorými sa v tomto období stretneme, pramenia z minulosti a nabaľujú sa emocionálnejšími vplyvmi pretrvávajúcimi v spoločnosti. Sú často prostriedkom manipulácie verejnej mienky a majú pomôcť k dosiahnutiu spoločensko-politicko-ekonomických cieľov viac ako kedykoľvek predtým. K tomu slúži predovšetkým tlač, špeciálne regionálna a nacionalisticky orientovaná.

Spoločensko – kultúrno - politické stereotypy:

1. - mýty a predsudky o význame začlenenia "pomlčky" do názvu štátu. /v Čechách vnímanej ako "rozdeľovník", na Slovensku ako "spojovník"/.

¹⁷ RYCHLÍK, Jan : Možnosti řešení česko-slovenských vztahů 1945-1948. In: Od diktatury k diktaturě. Barnovský, Michal /ed./, Bratislava : Veda, 1995. s. 21, 23

¹⁸ UHER, Ján : Zo zákulisia rehabilitácií. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 2001. s. 75

¹⁹ UHER, Ján : Zo zákulisia rehabilitácií, 2001. s. 77

- rozdielne vnímanie tohto problému v oboch národoch - tu máte Slováci tú svoju smiešnu pomlčku....²⁰ Prirovnávanie tejto slovenskej požiadavky k pomníčkovskej situácii.

“... Striktní požadavek Slovenska na rozdělovací čárku v názve republiky pociťujeme v Čechách jako netaktnost a surovost. Netaktnost proto, že naposled se rozdělovací čárka objevila v tragických pomníčkovských dnech a navždy je s nimi spojená. Surovost proto, že nám otrockuje – proč a jakým práve? – neexistující název Čech: Česko nebo česko, jeden čert, vždycky se z toho vyklube to ponižující “tschechei”...²¹

2. – prirovnávanie spôsobu vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 k spôsobu vzniku Slovenského štátu v roku 1939 s hľadáním podobností – na Slovensku pozitívnych, v Čechách negatívnych podobností

3. – mýtus o snahe Čechov “čechizovať” Slovensko po roku 1989 v súvislosti s prijímaním zákona o štátnom jazyku. “...jazyk kodifikovaný ako štátny / nielen ako úradný / je súčasťou suverenity. Možno aj preto sa česká strana neponáhľala kodifikovať češtinu ako štátny jazyk. Stále zrejme dúfa, že ju bude môcť kodifikovať ako štátny jazyk pre celé teritórium federácie...”²²

4. – mýty o nefunkčnom manželskom vzťahu. “...Česko-slovenské manželstvo...nebolo veľmi šťastné. Slovenka chcela mať v manželstve väčšiu voľnosť. I menšia nevera by bola príjemná. Začala si zahrávať s Poliakom, Nemcom a dokonca koke-tovala i s Maďarom. Manžel Čech však bol príliš žiarlivý, strážil si manželku a centralisticky si ju k sebe pripútal, ale súčasne tým aj odpuzoval...”²³

Stereotypy vnímania národnej povahy oboch národov medzi sebou:

1 - prirovnanie rieky Moravy k hranici, rozdeľujúcej dva svety: svet východného emocionizmu a svet západnej racionality

2 - vnímania Slovenskej a Českej povahy

Historické stereotypy- stereotypné vnímanie spoločnej minulosti Čechov a Slovákov

- ukážky výskumu Centra pre výskum spoločenských problémov z roku 1990²⁴:

1. ČSR: Česká interpretácia – 70 % občanov si myslelo, že 1.ČSR bola vzorom demokracie, jej vznik bol dôležitý pre zachovanie národnej identity Slovákov a 62% vyjadrilo názor, že len vďaka 1.ČSR Slováci vôbec prežili ako národ. Slovenská interpretácia: podľa 37% občanov SR bola 1. ČSR demokratickou republikou a 33% tvrdilo, že nie. Len 41% respondentov si myslelo, že 1.ČSR mala význam pre zachovanie národnej identity. 53% považovalo 1. ČSR za nástroj národného útlaku.

Slovenský štát: Česká interpretácia: Podľa 66% bol fašistický a až 79% považovalo vytvorenie Slovenského štátu za zradu Slovákov. Slovenská interpretácia: Podľa 47% sa v Slovensko štáte naplnili túžby po samostatnosti.

²⁰ KRAUSOVÁ, N. : Semióza názvu republiky alebo čím sú v živote národa symboly a znaky. In: Literárny týždenník. 11. 5. 1990

²¹ HANÁK, J. : Nespravodlivé a tedy nepřijatelné. In : Lidové noviny. 28. 3. 1990

²² slová JUDr. Jána Cupera – vid’ – GÁL, Fedor et al. : Dnešní krize česko-slovenských vztahů, 1992. s. 52

²³ JANČI, Štefan: Nie je sobáš ako sobáš! In: Lidové noviny. 7. 11. 1990

²⁴ Sociologické výskumy Centra pre výskum spoločenských problémov z roku 1990, uverejnené aj In: GÁL, Fedor et al.: Dnešní krize česko-slovenských vztahů, 1992. s. 75, 79

SNP: Česká interpretácia: 67% považovalo SNP za gesto odporu a 48 % si myslelo, že sa jeho význam zbytočne zveličuje. Slovenská interpretácia: SNP ako odpor proti fašizmu – 80%, 48% považovalo SNP za kľúčovú udalosť našich národných dejín.

Slováci v roku 1968: Česká interpretácia: Slováci sa v tom čase starali len o svoj národný program a nepodporili obrodný proces – 34%. Slovenská interpretácia: 63% vyjadrilo názor, že Slováci nesledovali len vlastné národné ciele.

Slováci po roku 1968: Česká interpretácia: Slováci sa viac prispôsobili komunistickému režimu a nevytvorili opozíciu – 58 %. Česi doplatili na normalizáciu viac ako Slováci – 60%. Slovenská interpretácia: 21 % priznáva, že normalizáciu mali na svedomí hlavne slovenskí politici, podľa 48% sme sa viac prispôsobili režimu a 63% tvrdilo, že sme boli normalizáciou postihnutí rovnako ako Česi.

Ekonomické stereotypy:

- mýtus o doplácení – v roku 1990 si 57 % Slovákov myslelo, že doplaca na Čechov a 51 % Čechov si myslelo to isté o doplácení na Slovákov /výskum CVSP z nov. 1990/

- mýtus pupočnej šnúry – prirovnanie ekonomického vzťahu Čechov /vyživovací organizmus/ a Slovákov /vyživovaný organizmus/

Mýty, predsudky a stereotypy, ktoré sme sa snažili uviesť v tomto príspevku tvoria len časť z ich existujúceho nezmerného množstva. Už sme spomínali, že zatiaľ nebol uskutočnený komplexnejší výskum, ktorý by sa problematikou ich existencie, vzniku, vplyvu a prekonávania venoval. Možným dôvodom je aj zložitost' výskumu, prameniaca z neprehľadnosti daných mýtov, predsudkov a stereotypov, či zložitost' ich vyhľadávania. Ak si aj uvedomujeme ich existenciu, ktorú môžeme potvrdiť nájdenou dokumentáciou / z tlače, odbornej literatúry, archívov / nevyhneme sa otázke, akú úlohu má historik pri ich objavovaní. Má zostať len v rovine ich odkryvania? Alebo sa má pokúsiť aj o hľadanie ciest ich prekonávania – a je to vôbec možné? S akými vednými odborníkmi je najlepšie pri výskume spolupracovať?

Existuje niekoľko ciest, ako postupovať pri výskume. Prvou by mohol byť napríklad sociologický výskum súčasných mýtov, predsudkov a stereotypov prevládajúcich v spoločnosti v otázke vzťahov Čechov a Slovákov, sledovanie minulých, v histórii uskutočnených sociologických výskumov a porovnávanie zmien stavu. Tu sa však odkryva problém, nakoľko je historik kompetentný takýto výskum uskutočňovať, prípadne vystupuje potreba spolupráce s odbornými sociologickými inštitúciami. Ďalším spôsobom by mohla byť cesta odkryvania mýtov, predsudkov a stereotypov cez ich vyhľadávanie buď v tlači, regionálnych denníkoch, odbornej literatúre alebo archívnych materiáloch /voľba možného zdroja je na historikovi/. Avšak, podľa nás, najprínosnejšou, ale zároveň aj najzložitejšou cestou historikovej práce pri skúmaní problému existencie mýtov, predsudkov a stereotypov bude odhaľovanie príčin ich vzniku, funkcie a významu ich existencie pre spoločensko-politicko-kultúrne dianie v i medzi národmi a dôsledky ich existencie na spoločenské dianie.

V každom prípade je zjavné, že historik na isté mýty, predsudky, či stereotypy “narazí”. Má teda na ne len upozorniť alebo aj hľadať spôsoby ich prekonania v spoločnosti? Samozrejme, je vecou každého, aký postup zvolí. Môže však historik svojou prácou prekonať mýty, predsudky či stereotypy? Zdá sa, že okrem možnosti ich nájdenia a zhodnotenia ich významu, funkcie a dôsledkov, môže historik najviac ak navrhnúť možnosti ich prekonávania. Bez spolupráce s ďalšími spoločenskovednými odborníkmi nemôže nič urobiť. Istú úlohu pri ich prekonávaní z pozície histórie zohráva didaktika

dejepisu, avšak opäť do procesu prekonávania mýtov, predsudkov a stereotypov vstupujú ďalšie faktory – spoločenská situácia, podanie učiva učiteľom ...- bez ktorých nie je možné prekonanie daných problémov. Z toho jasne vyplýva, že ak chceme nájsť cesty prekonania mýtov, predsudkov a stereotypov, musíme ako historici nutne spolupracovať s ďalšími, problému adekvátnymi vednými odborníkmi. Prvý krok k ich prekonaniu však máme možnosť urobiť my – ich hľadaním, odkryvaním a, pri hlbšom a dôslednejšom výskume, aj potvrdzovaním, či neakceptovaním ich domnelej pravdivostnej hodnoty.

Summary

Question of Myths, Prejudices and Stereotypes in the Czech and Slovak Relations in the 20th Century

Relations between Czech and Slovak nations are very complicated, signed by the common history and also by the life in one state. However these relations weren't just positive and friendly. They were influenced by nationalistic moods or ideology of communism, which appeared in the political, cultural and economical life. But these relations were signed especially by myths, prejudices and stereotypes. They were between people, in politics and everyday life.

Getting over such myths, prejudices and stereotypes is very complicated. First of all there's a need to identify them, look for their cause, find out how they influenced the life of both nations, understand them. Only then we can look for ways of getting over them, but only in cooperation with other sciences.

ZHODNOTENIE ZVOLENSKEJ REGIONÁLNEJ HISTORICKEJ SPISBY A JEJ VÝZNAM PRI VÝCHOVE OBČANOV A ŽIAKOV

Štefan Ferianc

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

„V historickom nazeraní je región územie, ktoré sa po určitú dobu svojrázne rozvíjalo politicky, hospodársky a kultúrne v závislosti na prírodných podmienkach a na úrovni rozvoja ľudskej spoločnosti daného územia.“ (Ambroz, Z. et al., 1981, s. 11)

„Regionálna história je špeciálna história, determinovaná obecnými t.j. národnými, štátnymi a danosťami toho, ktorého regiónu, resp. pojednávaného objektu. Aj ju podmieňujú možnosti a úroveň bádania, spoločenské potreby, kultúrno-politické záujmy.“ (Alberty, J., 1995, s. 34). K hlavným úlohám regionálnej histórie patrí vedecké štúdium a interpretácia miestnych dejín.

Základným predpokladom (nie však jediným) pre efektívnu a úspešnú prácu aj u historika regionálnych dejín je dokumentácia. Ide predovšetkým o zhromažďovanie pramennej základne, ďalej širokú škálu hmotnej dokumentácie (múzea, galérie, architektúra, práca múzejných a ostatných vlastivedných pracovníkov), ako aj oblasť tzv. potenciálnej dokumentácie, do ktorej patrí všetko, z čoho historik môže čerpať informácie o minulosti, ale čo je však momentálne neprístupné, čo existuje len potenciálne, alebo čo je nenávratne zničené.

Historik, archivár, múzejný a vôbec vlastivedný pracovník, každý z nich osobitne ale aj všetci spoločne, naplňujú určité špecifické úlohy a ciele na úseku dokumentácie a prezentácie regionálnej histórie (Korim, V., 1995, s. 52).

O najstaršej histórii Zvolena sa zachovalo veľa dokladov a správ, najmä v archíve mesta Zvolena, ktorý je v súčasnosti uložený v Štátnom okresnom archíve a potom v Maďarskom krajinskom archíve (oi sú tu aj fotokópie všetkých stredovekých listín Zvolenského mestského archívu). Napriek tomu, v porovnaní s inými významnejšími mestami na Slovensku, sa skúmaniu a spracovaniu staršej a najstaršej historickej minulosti Zvolena venovalo pomerne málo úsilia a pozornosti. (Marsina, R., 1993, s. 39). Pritom Gejza Balaša v zozname literatúry o Zvolene uvádza spolu 177 titulov a vedeckých štúdií (Balaša, G., 1956, s. 64). Pravda, väčšinou to boli maďarskí autori píšuci pred rokom 1918. Zvolenský notár Juraj Bánik uverejnil roku 1867 v Národnom kalendári stručný náčrt dejín Zvolena. Tento stručný náčrt neskôr rozšíril a vydal v roku 1891 ako samostatnú knihu s podnadpisom Opis – historicko-topografický. Upozornený touto knihou zaujímal sa o históriu Zvolena Franko Víťazoslav Sasinek, vtedajší najvýznamnejší slovenský historik. Prvý, čo sa usiloval systematicky a komplexne preskú-

AMBROZ, Z. et al.: Regionálne prvky ... 1981

ALBERTY, J.: Niekoľko zamyslení ... 1995

KORIM, V.: Regionálna história ... 1993

MARSINA, R.: História do ... 1993

BALAŠA, G.: Príspevok ... 1956

mať všetky najstaršie písomnosti zvolenského mestského archívu bol Alexander Zrebený. Jeho prácu vysoko hodnotí Richard Marsina, jeden z najvýznamnejších súčasných slovenských historikov. (Marsina, R., 1993, s. 39). On bol vlastne pokračovateľom A. Zrebeného. Venoval sa najmä obdobiu do začiatku 14. storočia.

Najstaršie hodnoverné zachované priame historické písomné správy o Zvolene sú z prvej tretiny 13. storočia. Dovolím si teraz trochu odbočiť, aby som vzápätí nadviazal na toto konštatovanie. História (a to platí aj pre Zvolen) sa nezačala prvými písomnými dokladmi.

Vďaka mnohým profesionálnym archeológom (G. Balaša, M. Mácelová, R. Malček), ale aj nadšencom – fanatikom, akým bol G. Lehocký vieme pomerne veľa o pravekom osídlení Zvolena a jeho okolia. „Výhodná geografická poloha, priaznivé klimatické a pôdne podmienky boli determinujúcimi činiteľmi osídľovacieho procesu Zvolena, ktorý sa začal v paleolite.“ Práve z tohoto obdobia nám donedávna chýbali doklady. Prvé paleolitické jadrá a silicovité úštepky pochádzajú z prieskumu Juraja Bárta, uskutočneného v roku 1977 v polohe Bakova jama a na Hrádku v Lieskovci (Mácelová, M., 1993, s. 31). Sú to veľmi cenné informácie uvádzané vo vedeckej štúdii Marty Mácelovej: Praveké a včasnohistorické osídlenie Zvolena v monografii Zvolen, vydané k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Týmto hodnovernými dokladmi sa stopy po najstaršom osídlení Zvolena posúvajú veľmi dozadu. Mnohí autori predtým uvádzali, že najstaršie osídlenie Zvolena siaha do eneolitu. Gejza Balaša hovorí o nepretržitom osídlení týchto končín zvolenského lesa od 3000 rokov pred n. l. až dodnes. (Balaša, G., 1956, s. 3). Podľa Alexandra Zrebeného najstaršie osídlenie Zvolena siaha do eneolitu (2400 – 1900 r. pred n. l.). (Zrebený, A., 1986, s. 59). Eneolit máme bohato doložený pramenným materiálom (Mácelová, M., 1993, s. 31,32; Malček, R., 1996, s. 128, 1997, s. 107, 1999, s. 143, ...).

„Problematika pravekého osídlenia zvolenského mikroregiónu je zložitá a stále otvorená novým objavom. V každom časovom úseku je veľa nedoriešených otázok, čo zapríčinilo nedocenenie potreby systematického archeologického výskumu, bez ktorého sa nezaobíde objasnenie najstarších dejín.“ (Mácelová, M., 1993, s. 35).

Významnú úlohu zohralo územie stredného Slovenska v dobe bronzovej (1900 – 700 pred n. l.). Boli tu bohaté zdroje medi. Najmä mladšia a neskorá doba bronzová je charakteristická vysokou koncentráciou obyvateľstva, čo dokazujú početné sídliská a pohrebiská. Zvolen jednoznačne môžeme považovať za obchodné, príp. i výrobné centrum mladšej a neskorej doby bronzovej (Mácelová, M., 1993, s. 33-34). Nálezy z tejto doby významom presahujú severokarpatskú i stredodunajskú kultúrnu oblasť. V mojom príspevku niet priestoru na hlbší pohľad do dejín praveku. Ak uvádzam tieto skutočnosti, tak predovšetkým preto, aby sme si uvedomili, akú silu majú tieto vedecky doložené informácie. Mám na mysli predovšetkým laickú verejnosť. Čoraz viac ľudí

MARSINA, R.: História do ... 1993
MÁCELOVÁ, M.: Praveké a ... 1993
BALAŠA, G.: Príspevok ... 1956
ZREBENÝ, A.: Zvolen ... 1986
MALČEK, R.: Praveké nálezy ... 1996
MALČEK, R.: Výskum výšinného ... 1997
Malček, R.: Tretia sezóna ... 1999
MALČEK, R.: Otázky neolitu ... 1999

siaha po takejto literatúre. Pôsobí na ich vedomie, učí ich nielen úcte k histórii, ale aj vážiť si kultúrne dedičstvo. Svedčí o tom postoj mnohých ľudí pri ich záchrane, ako sme toho svedkami aj teraz, keď ide o záchranu lokality na Borovej hore.

Pri formovaní historického vedomia obyvateľov nášho mesta a regiónu sa ukazuje obdobie praveku ako veľmi dôležité. Závety archeológov dokladajú rozvinuté ľudské spoločnosti, ich obchodné a kultúrne kontakty s blízkymi i vzdialenými oblasťami. Tak isto možno hovoriť neskôr o kontaktoch s rímskymi provinciami, či Byzanciou. To je dôkaz, že toto územie bolo vlastne v kontakte s najvyspelejšími civilizáciami tej doby. Toto hľadanie kontinuity s ostatným svetom, systémový prístup u M. Mácelovej je pozoruhodné.

Nadväzujem teraz na už skôr spomínané priame historické správy o Zvolene. Obdobiu stredoveku v dejinách Zvolena sa venovalo viacero autorov.

Najstaršie zachované formy názvu Zvolena v starých listinách z 13. storočia sú: Zolim, Zolium, ...všetky sú odvodeniami základného názvu Zvolen, ktorý je slovenského (slovanského) pôvodu. (Marsina, 1993, s. 40).

Aj ďalší autori dokladujú slovanský pôvod mesta. Citujem: „Majetkový stav miest Zvolenskej župy sám osebe by nebol mimoriadnym úkazom, keby ho nerobili mimoriadne dôležitým okolnosťami ich zvrátenia. Majetkové celky mali napospol slovenské pôvodné mená. “Je to jasné už z textov výsadných listín (Mišík, M., 1968, s. 34). Aj podľa Alexandra Zrebeného (1986, s. 76) pôvodné obyvateľstvo tu bolo slovanské. A možno sa o tom dočítať aj v diele Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historiko-topografický (Bánik, J., 1891, s. 34), keď sa autor pokúša výkladom mien, zvykov, obyčaji, povestí zvýrazniť svoj pôvod: „Dost' na tom, že veru v tých nastienených názvoch nachodí sa mnohá pravdepodobnosť, mnohé bájeslovie, mnohé šedé dejiny z predhistorickej epochy, mnohá čistá, zrejma dômyselnosť a neodškriepna istota o drevných Slovenoch Zvolena a jeho okolia v tej miere, že materiál ten postačuje na celú zaujímavú, hodnú knihu.“

Väčšina historikov spája najstaršiu históriu mesta s dejinami Pustého hradu.

Podľa Juraja Bánika „Zvolen je prastarý, a zdá sa, dľa mojej mienky, už za času narodenia Krista Pána stál on tam na terajšom „Pustom Hrade“. (Bánik, J., 1891, s. 3).

„V zásade treba súhlasiť, že zvolenský hrad bol už koncom 12. storočia starým kamenným opevnením a nielen centrom verejnej správy, výroby a obchodu, ale aj centrom náboženského života celého hradskeho obvodu (Mišík, M., 1968, s. 14).“

„Na základe mnohých hodnoverných písomných dokladov môžeme jednoznačne konštatovať, že v druhej polovici vlády Ondreja II. a začiatkom vlády Belu IV. nepochybne jestvovala osada, obec, hrad a aj kráľovská župa Zvolen, ktorých vznik bol oveľa starší, hoci sa priame písomné doklady o tom nezachovali.“ (Marsina, R., 1993, s. 43).

MÁCELOVÁ, M.: Praveké a ... 1993
MARSINA, R.: História do ... 1993
MIŠÍK, M.: K otázkam ... 1968
ZREBENÝ, A.: Zvolen do ... 1986
BÁNIK, J.: Slobodné ... 1891
MIŠÍK, M.: Kotázkam ... 1968
MARSINA, R.: História do ... 1993
HANULIAK, V.: Pustý hrad ... 1998

V tomto smere je zaujímavé študovať staršie zistenia historikov a ich vyslovené hypotézy (napr. aj k histórii Pustého hradu), ktoré svedčia o ich vysokej erudovanosti. Tak koncom šesťdesiatych rokov Mikuláš Mišík (1968, s. 18) píše: „Nedá sa predstaviť, že Ján Jiskra mal vojenské centrum v neopevnenom paláci, keď vieme, že nepriateľ bol v bezprostrednom susedstve. Prejav moci aj účinnú obranu mohol viesť Jiskra iba z pevnosti a tá aj v jeho čase mohla byť len Pustým hradom.“ Túto jeho hypotézu potvrdil archeologický výskum vedený Václavom Hanuliakom (Hanuliak, V., 1998, s.).

Každé významné mesto na Slovensku má svoju historickú dominantu, o ktorú sa zväčša opiera pri svojich počiatkoch. Takou jednoznačnou sa javí pre Zvolen Pustý hrad. Pustý hrad bol do r. 1992 skúmaný len okrajovo. Od tohoto roku sa jeho výskumu systematicky venuje Václav Hanuliak (viď Zoznam bibliografických odkazov). Výsledky publikoval v celom rade štúdií v zborníkoch, odborných a vlastivedných časopisoch. Čo je mimoriadne cenné, Pustý hrad sa v posledných rokoch stáva miestom vychádzok čoraz väčšieho počtu Zvolenčanov, žiackych kolektívov, ale aj zahraničných návštevníkov. Výsledky archeologického výskumu spolu s poznatkami ochrancov prírody sú tu prezentované vo forme vkusne vytvoreného informačného systému. Tento spôsob plní nesmiernu úlohu pri výchove žiakov i verejnosti.

Keby som chcel podrobnejšie zhodnotiť regionálnu historickú spisbu obdobia stredoveku, zabralo by to veľa priestoru. Bolo a je šťastím pre naše mesto, že sa jej venovali a spracúvali ju takí historici ako Gejza Balaša, Mikuláš Mišík, Alexander Zrebený, Richard Marsina, Michal Matunák. Za veľa vďačíme aj Jurajovi Bánikovi.

Gejza Balaša v Príspevku k dejinám Zvolena podáva v chronologickom poriadku časť historických faktov a dokumentov od najstarších čias až po začiatok 19. storočia. Bol nesmierne pracovitý človek s dokonalou znalosťou jazykov (nemecký jazyk, maď. jazyk, lat jazyk). Aj preto výskum je u neho doložený pramenným materiálom, ku každej dôležitej udalosti cituje viacerých autorov a viacero prameňov. Cituje najmä maďarských a rakúskych historikov (Endlicher, Karacsónyi, prof. Környöki, Homán Bálint ai). Nemožno mu uprieť objektívny pohľad. Vynikajúcim spôsobom spracoval aj kolonizáciu Zvolena a okolia. Dôležitosť Zvolena dokladá častou návštevou kráľov (Belo IV, Karol Róbert, Ľudovít Veľký – uvádza dokonca dni ich návštev), ale aj snahou Matúša Čáka zmocniť sa ho, pretože bol kľúčom k ďalším územiám, ležiacim na sever. Jeho zásluhou sa môžeme dopátrať aj o vedychtivých mladíkoch, ktorí študovali v Prahe či na Jagellonskej univerzite v Krakove. Spísal literatúru o Zvolene (uvádza 177 titulov a vedeckých štúdií), ako aj archívny materiál mesta Zvolena, čo uľahčuje prácu historikom.

Mikuláš Mišík dokazuje prítomnosť Slovanov vo Zvolene a okolí v 8. stor. (Mišík, 1968, s. 5). Venuje pozornosť pripojeniu Zvolena k Uhorsku, veľa priestoru venuje Zvolenskému hradu (Pustý hrad), vývoju župného zriadenia – stavu v 11.-13. stor. pred ustálením zemianskej župy. Vysvetlenie je dokonalé. To, čo nemôže doložiť prameňmi, snaží sa dokázať intuitívne. Robí to s prehľadom, jeho myslenie je pozoruhodné. Napriek neúplnosti archívneho materiálu, skvele spracoval cirkevnú organizáciu. Hypotézy dokladá dôkazmi, ktoré sú. Skvelý je metodologický postup riešenia otázok v časti Vlastníctvo pôdy a jej pôvodné slovanské osídlenie. Richard Marsina dôkladne analyzuje zachované písomnosti do 14. stor., pričom sa zaoberá najmä otázkami, ktoré

z hľadiska doterajšieho výskumu boli problematické alebo nedorišené. Podľa neho zvolenská výsadná listina je v našich pomeroch jedinečná v tom, že sa v nej po prvý raz píše o tom, komu sa výsady udeľujú, používa sa pomenovanie „ľud, ľudia (populi)“ a nie ako dovtedy v mestských privilegovaných listinách bolo zvyčajné „hostia (hospitas)“. Je pravdepodobné, že väčšinu obyvateľstva tvorili domáci obyvatelia (Marsina, 1993, s. 44).

Z názvov, polohy, prírodného bohatstva dedukuje možný vývoj, porovnáva na základe napr. pápežských desiatkov hosp. silu Zvolena a Banskej Bystrice. Podľa výšky zaplatenej dane predkladá rozvrstvenie obyvateľov Zvolena podľa majetku atď. Sú to veľmi cenné zovšeobecnenia – aj návody pre prácu začínajúcich historikov. Jeho „videnie“ histórie je bezkonkurenčné. Vyplýva z obrovského prehľadu, vedomostí a jazykových znalostí.

Alexander Zrebený bol majstrom v práci s archívami. Na základe ich dôkladného štúdia analyzuje politickú, hospodársku, sociálnu, národnostnú a kultúrnu štruktúru Zvolena do r. 1523. Rozoberá privilégia a ich dopad na rozvoj mesta. Podáva množstvo dôkazov z archívnych listín, ako sa mnohí feudáli snažili porušovať kráľovské privilégia, ktoré chránili mesto. Mestské hospodárstvo – príjmy a výdavky mesta stali sa pre neho dôležitým poznatkom pre poznanie jeho ekonomickej štruktúry v sledovanom období. Zistil, že Slováci prenikli do mestskej správy už v 14. storočí (Zrebený, 1986, s. 77). Podľa neho Zvolen sa vyvinul v sledovanom období na mesto s vlastnou samosprávou, hosp. a kult. životom, čím sa zaraďuje medzi najstaršie a významné stredoveké mestá na Slovensku.

Históriu Zvolena v rokoch 1526 – 1918 spracoval o Jozef Beňovský. Venuje pozornosť predovšetkým nosným historickým udalostiam (protiturecký boj, protihabsburské povstania, doba nár. obrodzenia a voľba Ľudovíta Štúra na uhorský snem, meruósm roky, hosp., polit. a kult. život v 2. pol. 19. stor. a na zač. 20. stor. až po vznik SNR vo Zvolene 31. októbra 1918, pričom zvýrazňuje úlohu významných osobností. (Beňovský, 1993, s. 57-81).

Mnohé z týchto historických udalostí boli určujúce z hľadiska celonárodného vývoja. Vyžadovali by si viac pozornosti zo strany historikov, vydali by aj na samostatné monografie.

Obdobie Československej republiky a II. svetovej vojny spracoval Milan Gajdoš (1993, s. 86-99). Je to napísané s prehľadom, nemožno mu uprieť objektívny pohľad. Žiada sa podrobne spracovať najmä roky 1918-1920, aj obdobie po vzniku novej štátnej správy. Možno len súhlasiť s jeho vyjadrením: „Obdobie Československej republiky bolo v nedávnych časoch interpretované značne zjednodušené, tzv. marxistickou historiografiou často tendenčne a stranícky. Ťažisko dejín spočívalo len v dejoch súvisiacich s robotníckym hnutím a predovšetkým však s činnosťou KSČ a inými jej zložkami. Ani tu sa však ešte nepovedalo všetko.“ (Gajdoš, 1993, s. 86). Je treba prehodnotiť mnohé veci. Chce to veľa práce a veľa času.

Ešte viac platí toto konštatovanie pre povojnové obdobie. Štefan Suja spracoval politicko – spoločenský vývoj v rokoch 1945-1948 (1993, s. 99-108). Po jednostrannej

MARSINA, R.: História do ... 1993
ZREBENÝ, A.: Zvolen ... 1986
BEŇOVSKÝ, J.: Z histórie ... 1993
GAJDOŠ, M.: Obdobie ... 1993

interpretácii týchto dejinných udalostí to nebolo jednoduché. Citované pramene a literatúra svedčia o zodpovednom prístupe podať ich neskreslene. Žiada sa ale dôkladne spracovať toto obdobie viacerými autormi.

Správne sa vyhol hodnoteniu vývoja po roku 1948. Konštatuje len, že „aj v týchto podmienkach spoločnosť zaznamenávala pohyb, zabezpečila prácu pre milióny občanov. Je úlohou historikov, ekonómov, politikov a iných spracovať toto obdobie z každej stránky. Predpokladá to dlhoročný výskum a spracovanie, ktoré v súčasnosti chýba, ale aj určitý časový odstup“.

Viem, že môj pohľad na regionálnu spisbu Zvolena nie je ani úplný, ani vyčerpávajúci. Žiadalo by sa ešte spomenúť historikov Matunáka, Menclovú, Kuku, ale aj ďalších.

Naša národná minulosť, regionálna história je predovšetkým naším kapitálom. Je potrebné využiť ju pri výchove našich občanov a našich žiakov. Obrovskou prednosťou regionálnej histórie je jej konkrétnosť (bezprostredné vnímanie artefaktov). Pre svoju konkrétnosť je výpovedná hodnota regionálnej histórie ďaleko jednoznačnejšou, obmedzuje možnosti rôznej interpretácie, proste nie je takou klzkou a manipulovateľnou plochou pre vyučovanie ako všeobecne hodnotiace súdy.

Učiteľ dejepisu okrem iného, musí totiž využívať terén, vodiť žiakov do múzeí, galérií, archívov, k sakrálnym a iným pamiatkam, archeologickým nálezom, využívať poznatky a fakty z regionálnej histórie, poznať život ľudí a osobností minulosti a množstvo iných vecí. Regionálna výchova hrá dôležitú úlohu pri formovaní historického vedomia a vlastenectva. Nesmierna je jej pedagogická hodnota; konkretizuje a dokladá historický vývoj, historické fakty, umožňuje vnímanie vývoja a historických faktov vizuálne. Znamená pozorovanie a vnímanie historických pamiatok v ich charakteristickom prostredí. Doplnené živým slovom učiteľa zvyšuje jeho hĺbku. V školách by sme nemali zabúdať na aplikáciu národných dejín, začleňovať ich do vyučovania (viď Ferienc, Š.: Regionálna história – jeden z fenoménov vyučovania dejepisu. In: Acta universitatis Matthiae Belii. Zborník. Banská Bystrica, UMB FHV, sekcia spoločenskovedná, 1998, s. 213-219). Spoznávaním histórie mesta a regiónu, to je prostredia, ktoré je deťom najbližšie a cez emocionálne väzby môžeme dosiahnuť vyšší stupeň vedomostí, ale aj pozitívny vzťah k svojmu rodnému kraju, k svojej vlasti. Učitelia na školách by sa špeciálne mali venovať regionálnej histórii, regionálny materiál zosummarizovať, didakticky spracovať a využívať v zhode s učebnými osnovami na vyučovacích hodinách i mimoškolskej práci.

Nezastupiteľnú úlohu má regionálna história v oblasti ochrany kultúrnych pamiatok, s ktorými sa kontaktujú mladí i starší obyvatelia regiónu, avšak ich vedomosti sú často torzovité a vzťah k pamiatkam laxný. Preto je potrebná spolupráca školy s múzeom, archívom, galériou, aby každé z uvedených pracovísk sebe vlastnými postupmi a špecifickými prostriedkami dosahovali jeden cieľ – kultúrne a hist. pamiatky odborne a pútavo predstaviť, zaujať mládež a nenásilne primäť k ich ochrane tak, aby sa zachovali ďalším generáciám. V tomto smere vypracovať ucelený systém spolupráce. V tejto súvislosti by stálo za to uvažovať vo Zvolene o zriadení Inštitútu k regionálnej histórii, v ktorom by mali zastúpenie historici, učitelia dejepisu a pracovníci už spomínaných inštitúcií s cieľom sledovať túto oblasť, preberať nové veci, hľadať cesty, ako ich sprístupňovať v školách a na verejnosti.

Teší nás, že vo Zvolenskom okrese je jedna z prvých škôl na Slovensku s rozšíreným vyučovaním regionálnej výchovy a ľud. kultúry Podpoľania. Je to ZŠ v Očovej. Práve v tejto obci sa narodil Matej Bel, veľká ozdoba Uhorska, vynikajúci organizátor vlastivednej práce, historiograf Uhorska nemajúci obdobu, ako sa o ňom vyjadril zvolenský rodák J. Tomka-Sásky. „Neusiloval sa ani o politickú prestíž, ani o finančný prospech, ale sa prezentoval uvážlivým vedeckým dielom.“ Jeho dielo je impulzom pre súčasné i budúce generácie historikov. „Je len na slovenských historikoch, aby ovládali reč prameňov a svetové jazyky, ako nimi disponoval práve Matej Bel, aby neboli odkázaní na druhotné zdroje informácií. Pre Slovensko totiž niet v súčasnosti inej alternatívy, ako zachovať a zveľaďovať si identitu, ktorej súčasťou je historické poznanie a povedomie. To platí nielen o celku, ale aj o jednotlivých regiónoch, ktoré majú ešte navyše svoj prírodný reliéf, geopolitické postavenie, vlastné tradície hmotnej a duchovnej kultúry.“ (Alberty, 1995, s.33).

Zoznam bibliografických odkazov.

1. ABERTY, J.: Niekoľko zamyslení nad regionálnou históriou. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu. Zborník. Banská Bystrica: UMB FHV, katedra histórie a etnológie, 1995, s. 31-36.
2. AMBROZ, Z. et al.: Regionálne prvky v pedagogickom procese. B. Bystrica: KPÚ, 1981, 58 s.
3. BALAŠA, G.: Príspevok k dejinám Zvolena. Zvolen: Dom osvety, 1956, s.
4. BÁNIK, J.: Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický. Turč. Sv. Martin: Tlačou knihtačiarско-účastinárskeho spolku, 1891.
5. HANULIAK, V.: Premeny mesta. In: Pustý hrad. Obrazová publikácia. Martin: Gradus, 1998, s.
6. HANULIAK, V.: Pamiatky, múzeá 1/98. In: Pustý hrad
7. HANULIAK, V.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992. In: Predstihový výskum Pustého hradu pri Zvolene. Zborník. Nitra: AÚ SAV, 1996, s. 78-79.
8. HANULIAK, V.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995. In: Záchranný a predstihový výskum Pustého hradu vo Zvolene. Zborník. Nitra: AÚ SAV, 1997, s. 76-77.
9. KORIM, V.: Regionálna história a vyučovanie vlastivedy. In: Regionálna história vo výučbe dejepisu. Zborník. Ban. Bystrica: UMB FHV, katedra histórie a etnológie, 1995, s. 52-54.
10. KUKA, P.: Pustý hrad. Zvolen: Vlastivedné múzeum, 1964, 38s.
11. MATUNÁK, M.: Vígľašský zámok. Zvolen 1960 (Preklad G. Balaša).
12. MALČEK, R.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994. In: Praveké nálezy zo Zvolena. Zborník. Nitra: AÚ SAV 1996, s. 128.
13. MALČEK, R.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995. In: Výskum výšinného sídliska v Lieskovci. Zborník. Nitra: AÚ SAV, 1997, s. 133-134.

14. MALČEK, R.: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997. In: Tretia sezóna výskumu výšinného sídliska Lieskovec – Hrádok. Zborník. Nitra: AÚ, 1999, s. 107-108.
15. MALČEK, R.: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín. In: Doterajšie poznatky archeolog. výskumu na lieskovskom Hrádku. Zborník. Nitra
16. MIŠÍK, M.: Historický zborník kraja IV. In: K otázkam osídlenia Zvolena. Ban. Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 5-53.
17. SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu. Ban. Štiavnica: Tlačou a nákladom vdovy a syna Augusta Joergesa, 1921, 881s.
18. VANÍKOVÁ, V., zost.: Zvolen. In: BEŇOVSKÝ, J.: Z histórie 1526-1918. Martin: Vydavateľstvo Gradus, 1993, s. 57-81.
19. VANÍKOVÁ, V., zost.: Zvolen. In: GAJDOŠ, M.: Obdobie Československej republiky a druhej svetovej vojny. Martin: Vydavateľstvo Gradus, 1993, s. 86-99.
20. VANÍKOVÁ, V., zost.: Zvolen. In: SUJA, Š.: Politicko-spoločenský vývoj v rokoch 1945-1948. Martin: Vydavateľstvo Gradus, 1993, s. 99-108.
21. VANÍKOVÁ, V., zost.: Zvolen. In: MARSINA, R.: História do začiatku 16. stor. Martin: Vydavateľstvo Gradus, 1993, s. 39-56.
22. VANÍKOVÁ, V., zost.: Zvolen. In: MÁCELOVÁ, M.: Praveké a včasnohistorické osídlenie. Martin: Vydavateľstvo Gradus, 1993, s. 31-39.
23. ZREBENÝ, A.: Stredné Slovensko 5. In: Zvolen do roku 1526. Zborník Stredoslov. múzea Banská Bystrica. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1986, s.

Summary

The regional historiography about the town Zvolen and the possibilities of their use by the education of citizens and pupils

Author attends in his article to the important of archeologist and professional historians about the town Zvolen from its oldest times to the year 1948. He lays accent on the main historical events and their interpretation or also on the possibilities of their use by the education of citizens and pupils.

VÝVOJ HRANÍC CHOTÁRA MESTA BANSKÁ BYSTRICA OD 13. DO 19. STOROČIA

Oto Tomeček

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Uhorský panovník Belo IV. udelil v roku 1255 Banskej Bystrici výsady, na základe ktorých sa mesto zaradilo do kategórie slobodných kráľovských miest. V súvislosti s udelením týchto výsad získalo mesto do svojho užívania aj vlastné mestské teritórium - chotár mesta. V samotnej privilegijálnej listine¹ bolo toto územie aj vymedzené. Jeho hranice vytýčil kráľov verný magister Baas (kráľovský taverník a trenčiansky župan) nasledovne: „*prima meta incipit a fluvio Goron in loco, ubi fluvius Vdurna intrat in fluvium Gron et ascendit in ipso fluvio Vdurna usque ad viam, que ducit in Turch; et in ipsa via tendit versus septemtrionem; inde venit sub latere magni montis usque in fluvium, qui vocatur Chelnice, in quo descendit usque in fluvium Gron antedictum; et transit eundem fluvium per quandam insulam et ascendit altum montem et inde revertitur in vertice montis ad priorem metam, ubi fluvius Vdurna cadit in fluvium Gron et ibi terminantur.*“²

Uvedená metácia nám ohraničuje územie banskobystrického chotára len veľmi všeobecne a nejasne. Pre určenie hraníc a vymedzenie rozsahu tohto územia je potrebné miestne názvy z metácie správne dešifrovať a lokalizovať.

Východiskom pre nás je rieka Hron, ktorá sa v metácii spomína trikrát. Táto rieka samotné hranice netvorila, nakoľko chotárom mesta len pretekala. Bola však dôležitým orientačným prvkom na danom území. To bol dôvod, prečo rieku Hron využili ako pomôcku pri vytýčení samotných hraníc chotára. Na mieste kde sa hranice začínali (vtok Vdurny do Hrona) rieka Hron obtekala vrch Urpín. Touto prirodzenou prírodnou bariérou bola rieka limitovaná zo svojej ľavej strany. Opačný nárazový breh rieky bol zrejme vplyvom bočnej erózie posunutý v týchto miestach ďalej od vrchu Urpín ako je tomu v súčasnosti. Dnes neznáma je pre nás „rieka“ (skôr potok) v listine pomenovaná ako Vdurna. Tento potok musíme hľadať na južnej hranici mestského chotára, nakoľko sa ako hraničný spomína aj v donáciách susedného radvanského územia z rokov 1287 a 1291.³ Podľa Šmilauera sa jedná o Tajovský potok.⁴ Tento sa však v minulosti označoval ako Štiavnica, či Štiavnička. Jeho názor môžeme s určitosťou vylúčiť, nakoľko

¹ Úplný text privilegijálnej listiny publikoval MARSINA, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Bratislava, 1987, s. 340-341, č. 491.

² Metáciu možno preložiť nasledovne: „prvá hranica sa začína od rieky Hron na mieste, kde rieka Vdurna vteká do Hrona a postupuje po tejto rieke Vdurna až k ceste, ktorá ide do Turca; a po tejto ceste sa hranica ťahne severným smerom; odtiaľ prechádza úpäť veľkého vrchu až k potoku, ktorý sa volá Chelnice, po ktorej zostupuje až k rieke Hron spomínanej predtým, a prechádza túto rieku cez akýsi ostrov a vystupuje na vysoký vrch a odtiaľ sa obracia na vrchole vrchu k prvej hranici, a tam kde sa rieka Vdurna vlieva do rieky Hron sa hranica končí.“

³ Prvá listina je inzert, druhá je overený odpis z roku 1855. MATULAY, C. (ed.): Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností I. (1020) 1255-1536. Bratislava, 1980, s. 19, č. 15 a 16.

⁴ ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha; Bratislava, 1932, s. 351.

v oboch vyššie spomenutých donačných listinách sa popri potoku Vdurna spomínajú okrem iných aj Malachovský potok (Mylho, Malaho) a Tajovský potok (Sevnice, Chevnichey). V tejto oblasti zostáva už len jeden potok - Radvanský, ktorý možno sto-tožniť s hľadanou Vdurnou. Že je tomu naozaj tak, potvrdzujú aj najstaršie zachované chotárne mapy mesta, ktoré však pochádzajú z podstatne neskoršieho obdobia.

Ďalej pokračovala hranica banskobystrického chotára po toku Vdurny (Radvanský potok) k ceste vedúcej do Turca (Turch). Táto cesta viedla z Banskej Bystrice dolinou Tajovského potoka. Celkom jasne to potvrdzuje spomínaný odpis donačnej listiny Radvane (terra Radvana) z roku 1291, kde sa vyslovene spomína hneď po Tajovskom potoku (Chevnichey) cesta magna via do Turca deliaca Radvaň od Banskej Bystrice. Možnosť kadiaľ táto cesta prechádzala do Turca je viacero. Ak cesta išla ďalej dolinou Tajovského potoka, prechádzala cez hrebeň Kremnických vrchov buď Bystrickým, alebo Kráľickým sedlom. Medzi oboma sedlami sa nachádza lokalita Mýtny vrch, ktorého názov nám dokladá existenciu nejakej starej cesty v týchto miestach. Druhou možnosťou je, že cesta prechádzala viac severnejšie a hrebeň Kremnických vrchov prekonávala v sedle Tunel. Existenciu cesty cez toto sedlo máme doloženú z obdobia novoveku. Nič však nebráni predpokladu, že fungovala už skôr. Poslednou možnosťou je, že od sútoku Tajovského a Kordického potoka viedla cesta práve dolinou posledne menovaného potoka. Táto trasa obchádzala hlavný hrebeň Kremnických vrchov a ústila do doliny Harmaneckého potoka.⁵ Vzhľadom na údaj v metácii, že hranica sa tiahne na sever, je táto posledná možnosť najviac pravdepodobná. Situáciu, keď sa hranica obracia na sever, však môžeme chápať aj tak, že hranica dosiahla hlavný hrebeň Kremnických vrchov prebiehajúci v smere sever - juh, a postupuje ďalej v smere spomínanej svetovej strany.

Ďalší priebeh hranice je v metácii zaznamenaný len veľmi zjednodušene a nepresne. Svedčí o tom, že tieto oblasti boli prebádané len veľmi málo a z veľkej časti boli stále neznáme. Dozvedáme sa len, že hranica prechádza úpäť veľkého vrchu k potoku Chelnice. Aký to bol vrch nevieme. Môžeme len predpokladať, že sa jednalo o výrazný hraničný vrch Krížna dobre viditeľný aj zo samotného mesta. No vylúčené nie je ani to, že išlo o Jelenskú skalú, pod ktorou pramení hľadaný potok Chelnice. Možné je uvažovať aj o v bezprostrednej blízkosti ležiacom vrchu Panský diel. Vo všetkých troch prípadoch sa jedná o výrazné reliéfne útvary presahujúce nadmorskú výšku 1 100 m n. m.

Posledným miestnym názvom, ktorý sa objavuje v privilegálnej listine mesta Banská Bystrica pri vytýčení jeho hraníc je už vyššie zmienený potok Chelnice. Tu niet ani najmenších pochyb, že sa jedná o Selčiansky potok (minimálne v jeho dolnom toku) na východnej hranici mesta. Je to zrejme najmä z donačnej listiny kráľa Bela IV. z roku 1263, ktorou daruje zem a les medzi Banskou Bystricou a Slovenskou Ľupčou banskobystrickému richtárovi Ondrejovi. Hranice tohto územia, ktoré susedilo s banskobystrickým chotárom viedli od vtoku Selčianskeho potoka (Chelnice) do Hrona, hore proti prúdu až k prameňu tohto potoka a veľkú skalú pri baniach (s najväčšou pravdepodobnosťou Jelenská skala).⁶ Túto líniu môžeme považovať zároveň aj za východnú hranicu

⁵ Viac o cestách pozri - KLEIN, B.: Príspevok k historicko geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In: Vlastivedný zborník Považia XV. Martin, 1985, s. 87-132. ; TOMEČEK, O.: Rekonštrukcia cestnej siete Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia. In: Acta Historica Neosoliensia. Tomus 3. Banská Bystrica, 2000, s. 40-46.

⁶ Odtiaľ viedli hranice donačného územia banskobystrického richtára Ondreja k rybníku Jazerná (Gezerna) a prameňu Ľupčice (Lypche), ďalej cez skalú Turschan a kopec Mons Pyrosus do doliny Priboj (Priboj),

banskobystrického chotára. Donáciu tohto územia potvrdil aj panovník Štefan V. v roku 1272.⁷ Počínajúc rokom 1263, niekoľko rokov susedilo mesto Banská Bystrica s týmto územím banskobystrického richtára. Neskôr však došlo k včleneniu celého tohto územia do Ľupčianskeho panstva, ktoré sa tak stalo novým východným susedom Banskej Bystrice. K tomuto včleneniu došlo niekedy medzi rokmi 1272-1340. V roku 1340 totiž získala mestské výsady Slovenská Ľupča. V metácii jej chotára⁸ sa píše, že hranica začína na druhej strane potoka (asi z pohľadu samotného mestečka) na mieste Škradno (Scraduo), pri vode Hrona na via magna,⁹ a odtiaľ pokračuje na sever k hranici sídla Selce (possessionis Scelce). Táto metácia potvrdzuje, že do chotára Ľupče už bolo zahrnuté aj niekdajšie donačné územie banskobystrického richtára Ondreja. Lokalita Škradno, ako aj zem na ktorom v roku 1340 už existovala dedina Selce, sa nachádzali práve na tomto donačnom území. Z pohľadu výsadnej listiny Banskej Bystrice a donačnej listiny pre richtára Ondreja však nemožno určiť, či bol Selčiansky potok chápaný tak ako ho poznáme dnes, a či tvoril hranicu po celej svojej dĺžke. Do Selčianskeho potoka sa totiž vlieva Nemčiansky potok, ktorý máme ako hranicu po celej svojej dĺžke doložený na chotárných mapách z podstatne mladšieho obdobia 18. a 19. storočia. Na základe týchto máp vieme presne určiť, že v novoveku tvoril hranicu banskobystrického chotára Nemčiansky potok až po sútok so Selčianskym potokom. Ďalej pokračovala hranica po Selčianskom potoku až po jeho sútok s Hronom.¹⁰ Totožná situácia mohla byť už v období stredoveku od roku 1255. Je potrebné však predpokladať aj možnosť neskoršieho ustálenia hranice, ktorá pôvodne mohla byť tvorená Selčianskym potokom po celej svojej dĺžke tak, ako sa to píše v donačnej listine richtára Ondreja, a až neskôr v dolnej časti Selčianskym potokom a Nemčianskym potokom po celej svojej dĺžke. K tomuto neskoršiemu ustáleniu chotárne hranice mohlo dôjsť v súvislosti so zánikom výsadného územia banskobystrického richtára Ondreja, a posunom hraníc Ľupčianskeho panstva na jeho úkor smerom na západ. Vylúčiť však nemožno ani neskorší posun hranice v súvislosti s bližšie neznámou reambuláciou hraníc medzi dedinami Nemce (na území Banskej Bystrice) a Selce (na území Ľupčianskeho panstva) vykonanou 16. 6. 1527.¹¹

Od sútoku Selčianskeho potoka a Hrona pokračovala hranica banskobystrického chotára cez nejaký ostrov na druhú stranu rieky Hron. Odtiaľ vystupovala na nejaký vrch (zrejme Stará kopa) a odtiaľ sa vracala na vrcholec vrchu prvej hranice, čo môže byť jedine vrch Urpín. Práve pod ním sa vlieva Radvanský potok do rieky Hron. Táto posledná časť metácie zachytáva južnú a juhovýchodnú hranicu chotára Banskej Bystrice prebiehajúcu cez Bystrickú vrchovinu.

cez rieku Hron k „Hlbokému potoku“ (rivulus, qui dicitur Profundus fluvius) až po jeho prameň, napokon k Mólčanskému potoku (Mulscha), k ostrovu na Hrone a naspäť k Selčianskemu potoku. MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 16, č. 8.

⁷ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 17, č. 11.

⁸ Pozri JUCK, L. (ed.): Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238-1350) I. Bratislava, 1984, s. 131, č. 159.

⁹ V súčasnosti je ako Škradno označované miesto kde pramení navýrazný potôčik rovnakého názvu ústiaci do rieky Hron.

¹⁰ Štátny okresný archív Banská Bystrica (ďalej ŠOKA BB) - mapy: Ev. č. 2361, MBB /kpr.-proc./ 574 komora; Ev. č. 2629, MBB/kpr. p. - varia /K32/; Ev. č. 2632, MBB /Kpr. p.-rôzne /K35/; Ev. č. 2671, MBB/Mp-22; Ev. č. 2672, MBB/Mp-23; Ev. č. 2788, MBB/Mp 64-65.

¹¹ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 261, č. 774.

Priebeh hraníc mesta Banská Bystrica v 13. storočí môžeme, vychádzajúc z privilegiálnej listiny mesta, zrekonštruovať nasledovne. Hranica sa začínala pod vrchom Urpín na sútoku Radvanského potoka a rieky Hron. Ďalej hranicu tvoril Radvanský potok, od ktorého hraničná línia prechádzala na bližšie neurčenom mieste do doliny Tajovského potoka. Tento potok potom tvoril hranicu až po svoj prameň pod hrebeňom Kremnických vrchov. Táto časť hranice bola spoločná s hranicou chotára Radvane.¹² Na západe hranica pokračovala po hrebeni Kremnických vrchov. Severnú hranicu nebolo možné podľa dostupných údajov zrekonštruovať. Poznáme až zvyšný úsek hranice, ktorý sa začínal niekde pri prameni Lupčice, prechádzal cez Jelenskú skalu a ďalej pokračoval buď Nemčianskym potokom po sútok so Selčianskym, alebo po celej dĺžke Selčianskeho potoka až po jeho ústie do Hrona. Tu hranica prechádzala na ľavý breh rieky Hron, vystupovala na vrch Stará kopa a cez kopce Bystrickej vrchoviny sa vracala naspäť na vrch Urpín.

Od roku 1255 disponovalo mesto Banská Bystrica svojim vlastným donačným územím. Odhliadnuc od severnej hranice, bolo jeho územie vytýčené dôkladne. Jeho hranice boli stabilné, a v priebehu ďalších období pretrvali bez výraznejších zmien. Boli nakoniec tvorené prirodzenými prírodnými bariérami. Z veľkej časti išlo o vodné toky - Radvanský, Tajovský, Selčiansky, resp. aj Nemčiansky potok. Ostatné časti hranice tvorila reliéfná bariéra Bystrickej vrchoviny, hrebeň Kremnických vrchov, ako aj výrazný geomorfologický útvar Jelenská skala. Nepresné vytýčenie, resp. nevytýčenie severnej hranice svedčí o tom, že tieto oblasti boli ešte neznáme a neprebádané. Aj proces osídľovania a zakladania sídel v severnej časti chotára bol podstatne pomalší ako v ostatných častiach mestského chotára.

V priebehu ďalšieho vývoja sa ukázala byť problematická južná hranica chotára, kde mesto Banská Bystrica susedilo s územím Radvanských. Títo niekoľkokrát južnú hranicu mesta spochybnili a žiadali jej zmenu. Prvý známy spor medzi mestom a Radvanskými siaha do roku 1404.¹³ Do sporu bol zainteresovaný aj kráľ Žigmund, ktorého vyslanci vykonali obhliadku priamo v teréne za účelom určenia hranice. Tieto následne potvrdil aj samotný kráľ. Zdá sa, že oproti predošlému stavu sa hranica nijako výrazne nezmenila. Aby sa predišlo podobným sporom v budúcnosti, pribudli k starým hraničným navrhnutiam nové, ktoré boli vytýčené na najproblematickejších miestach hranice. Z hľadiska neskoršieho stavu vyznieva veľmi zaujímavá tá časť metácie potvrdzovanej kráľom Žigmundom, ktorá hovorí o radvanskovskej dedine Podlavice. Tá by však vzhľadom na svoju polohu na banskobystrickej strane Tajovského potoka mala patriť do chotára tohto mesta. Neskôr, v rokoch 1470 a 1473,¹⁴ sa už Podlavice vyslovne spomínajú na území mesta Banská Bystrica, a ani potom sa tento stav nezmenil. Ako sa zdá, vysvetlenie tohto stavu je veľmi prozaické. Dedina ležiaca na území mesta pripadla do majetkového vlastníctva Radvanských. V ich držbe boli Podlavice už v roku 1368 a ešte aj v spomínanom roku 1404. Krátko potom, niekedy v prvej polovici 15. storočia ju získal banskobystrický mešťan Oliver, od ktorého mena je odvodený ne-

¹² V donácii radvanského územia z roku 1291 je táto časť hranice vymedzená nasledovne: vrch Urpín - Hron - Vdurna - cesta magna via do Turca, deliaca Radvaň od územia Banskej Bystrice - potok Štiavnička (Chevnichey) - úpätie vrchu pri prechode do Turca (Turuch).

¹³ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 61, č. 185; Jurkovich naproti tomu tento spor datoval do roku 1406 - JURKOVICH, E.: Besztercebánya sz. kir. város Monographiája. Budapest, 1922, list 37. (Rukopis uložený v ŠOKA BB)

¹⁴ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 85, č. 261 a s. 87, č. 269.

mecký názov pre Podlavice Oliversdorf (Olersdorf).¹⁵ V prípade Podlavíc teda nedošlo k zmenám územným, ale vlastnícko-majetkovým. Južná hranica mesta bola spochybnovaná aj v nasledujúcich storočiach. Hranica s Radvanskými sa opäť prešetrovala v rokoch 1574 a 1584. K menším územným sporom došlo aj v rokoch 1704 a 1711.¹⁶ Ani v jednom z týchto sporov Radvanskí neuspeli.

Na konci stredoveku mala Banská Bystrica svoje teritórium územne skonsolidované. Naďalej neustálené boli len niektoré úseky severnej hranice. Banskobystrické mestské územie ležalo v severozápadnom cípe Zvolenskej stolice. Severný úsek chotárnej hranice bol zároveň stoličnou hranicou medzi Zvolenom a Liptovom. Severozápadný úsek bol zas hranicou medzi Zvolenom a Turcom. Hranice týchto troch stolíc sa stretali na vrchu Križna, ktorého názov, písomne doložený už v prvej polovici 16. storočia,¹⁷ dokumentuje jeho dôležitú hraničnú polohu. Najmenší úsek medzi sedlom Tunel a lokalitou Skalka na juhozápade dlhý len okolo 1 km predstavovala hranica s Tekovom. Mesto malo v tomto období viacerých susedov. Susedilo s tromi hradnými panstvami. Najdlhšiu, východnú hranicu, malo mesto spoločnú s Lupčianskym hradným panstvom. Na severe susedilo s Likavským hradným panstvom v Liptove, a na severozápade s Blatnickým hradným panstvom v Turci. Na západe susedilo mesto Banská Bystrica so slobodným kráľovským banským mestom Kremnica. Na juhu bol chotár mesta obklopený zemianskou pôdou Radvanských a Mičinských. Na samotnom území mesta vznikali nové sídla, takže na konci stredoveku tu už ležalo viacero dedín a osád, ktoré boli v poddanskom vzťahu voči mestu. V Matulayovom katalógu¹⁸ sú vyslovne uvedené, ako ležiace na území mesta tieto: Jakub, Kostiviarska, Kynceľová, Majer, Nemce, Podlavice, Riečka, Rudlová, Sásová a Uľanka. Na území mesta však celkom iste boli aj ďalšie sídla, keďže v tom čase už existovali a územne nemohli patriť nikam inam. Ide o: Harmanec (Dolný), Jeleneč (Dolný), Piesky, Richtárová, Staré Hory, Špania Dolina a Tajov. Vznikom týchto nových dedín na donačnom území mesta došlo k vnútornému rozdrobeniu tohto teritória, nakoľko viaceré z týchto dedín užívali svoj vlastný chotár. Navonok aj naďalej dediny s vlastným chotárom vystupovali ako poddanské dediny ležiace na teritóriu mesta. Vlastnícky však mnohé z nich prešli do súkromných rúk predovšetkým významných banskobystrických mešťanov.

Ani v nasledujúcich obdobiach sa mesto Banská Bystrica nevyhlo rôznym sporom o svoje teritórium. V nepokojnom období 40. rokov 16. storočia vznikol zaujímavý dokument,¹⁹ ktorý mal pánom Lupčianskeho hradu poslúžiť ako podklad pre rozšírenie hraníc ich panstva. Bolo to v období, kedy sa pôvodní majitelia hradu Lupča Dócioci dožadovali vrátenia svojho panstva, ktoré po smrti Damiána Dóciho zabrala, a k svojmu vennému majetku pričlenila kráľovná - vdova Mária. Autorom dokumentu bol pravdepodobne kastelán Lupčianskeho hradu Erazmus Gutt, ktorý na základe výpovedí rôznych svedkov (všetko poddaných Lupčianskeho panstva) spisoval hranice tohto panstva.²⁰ Výsledný dokument bol tendenčný, a rozsah Lupčianskeho hradného panstva

¹⁵ RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis, 49, 2001, č. 1, s. 51.

¹⁶ JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 38.

¹⁷ Pozri našu poznámku č. 21.

¹⁸ MATULAY, Mesto Banská Bystrica.

¹⁹ Maďarský krajinský archív (MOL) Budapešť, Kgy 24359, pag. 1-6.

²⁰ SKLADANÝ, M. - TOMEČEK, O.: Hranice Lupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia. Tomus 3. Banská Bystrica, 2000, s. 56.

značne preháňal. Donačné územie mesta Banská Bystrica v ňom nebolo absolútne rešpektované. Podľa tohto dokumentu siahali hranice panstva na západ až po hrebeň Kremnických vrchov (hinauff nach des Radwanskes wasser bis zum Geschaidt), a na severe až po Veľkú Fatru (Khunigs prunn, Khrischnij holij, Stvrtze, ...).²¹ Takto ďaleko samozrejme hranice Lupčianskeho panstva nemohli v tomto období siahať, a ani nesiahali. Nejaké zmeny hraníc v súvislosti s uvedeným dokumentom boli preto nemysliteľné.

Prešlo len niekoľko rokov, a nový majiteľ Lupčianskeho hradu Pavol Rubigall opäť vzniesol územné požiadavky voči mestu Banská Bystrica. Tentoraz sa jednalo o požiadavku na prešetrenie lúk na hranici medzi Šalkovou a mestom.²² Spor sa riešil v roku 1568 súdnou cestou. Mesto, ktoré sa obhajovalo svojou donačnou listinou vyšlo aj teraz zo sporu bez ujmy na svojom území. Pristaviť sa je potrebné pri roku konania súdneho pojednania.²³ Štiavnický mešťan Pavol Rubigall bol totiž doposiaľ známy ako pán Lupčianskeho hradu a jeho panstva až od roku 1570. V tomto roku získal hrad s celým panstvom do prenájmu a jeho vlastníkom sa stal dokonca až v roku 1572.²⁴ Je preto nepochopiteľné, že vystupoval ako pán Lupčianskeho hradu už v roku 1568. Neusporiadané vlastnícke pomery na Lupčianskom hrade v rokoch 1567-1570, ako aj fakt, že Rubigall bol práve od roku 1567 veriteľom samotného cisára Maximiliána naznačujú riešenie a umožňujú predpoklad, že vystupoval ako pán hradu už skôr ako bolo doposiaľ známe.

Podobným územným sporom sa pravdepodobne mesto nevyhlo ani v nasledujúcich rokoch. Možno tak usudzovať na základe sťažností banskobystrického mešťanstva z roku 1644, v dôsledku ktorých bola mestská rada povinná aspoň každý tretí rok uskutočňovať úradnú kontrolu chotára.²⁵ Z uvedeného vyplýva, že kontrola umelých hraníc (prírodné hranice boli relatívne stabilné a nespochybniteľné), reprezentovaných hraničnými navršeniami, patrila medzi prvoradé povinnosti mestskej rady. Občania mesta mali pritom eminentný záujem na stabilných hraničiach, a sami mnohokrát prejavovali vôľu prerokovať otázku stavu hraníc v mestskej rade.

Od obdobia 18. storočia môžeme sledovať priebeh chotárných hraníc už aj na základe kartografického pramenného materiálu. Pre tento účel bolo možné využiť predovšetkým chotárne mapy uložené v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici a v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Od druhej polovice 19. storočia bolo možné využiť pri štúdiu danej problematiky už aj katastrálne mapy, ktoré do značnej miery rešpektovali historické chotárne hranice. Pri rekonštrukcii historického chotára preto poslúžil aj tento kartografický materiál. Štúdiom uvedených materiálov bolo zistené, že hranice sa ani v období novoveku príliš nezmenili a pretrvávali bez výraznejších zmien od obdobia vzniku výsadného územia Banskej Bystrice.

Jediným problematickým úsekom bola severovýchodná hranica mestského chotára, ktorá ako sa zdá, bola spornou už od najstarších čias. Tento hraničný úsek tvoril zároveň aj hranicu Zvolenskej stolice s Liptovom. Spornými stranami boli mesto Banská Bystrica a Likavské hradné panstvo. Neskôr do hry vstúpila so svojimi záujmami aj Banskobystrická banská komora. V období po potlačení povstania Františka II. Rákoci-

ho, keď Likavské hradné panstvo definitívne pripadlo kráľovskej komore, sa zdalo, že spory by sa mohli urovnať. Opak bol však pravdou, a spor o daný hraničný úsek pokračoval aj naďalej. Na území, ktoré bolo predmetom záujmu sporom znepriateľených strán ležali aj dve osady - Mistríky a Mišúty. Obe vznikli ako drevorubačské a uhliarske osady a táto hospodárska činnosť bola aj hlavným zdrojom obživy tu žijúceho obyvateľstva. V 1. polovici 19. storočia v doline Medokýša vznikli ešte kúpele Korytnica. Na viacerých mapách zo sledovaného obdobia 18. a 19. storočia je spomínaný hraničný úsek zakreslený ako sporný. Vyskytli sa pritom všetky tri varianty zakreslenia sporného územia. Podľa prvého variantu je územie na východ od línie vrch Zvolen - osada Donovaly - osada Bully až po líniu Malý Zvolen - Fedorka - masív Prašivej, zakreslené ako sporné, bez jeho zaradenia na liptovskú či zvolenskú stranu.²⁶ Podľa druhého variantu sa osady Mistríky a Mišúty nachádzajú už na liptovskej strane.²⁷ Tretí variant zakresľuje obe osady na banskobystrickej strane, teda vo Zvolenskej stolici.²⁸ Ako sporná, je táto časť hraníc uvádzaná aj v historickej literatúre. V roku 1753 Banskobystrická komora odtrhla z Liptovskej stolice územie po líniu Malý Zvolen - Fedorka - masív Prašivej a na tejto línii si stanovila svoju prvú demarkačnú hranicu.²⁹ Mistríky a Mišúty už v tomto období (pred rokom 1753) ležali na území mesta Banská Bystrica. Čoskoro po stanovení tejto demarkačnej línie sa totiž objavili snahy znovu pripojiť toto odtrhnuté územie k Liptovu, avšak už aj s osadami Mistríky a Mišúty.³⁰ Predstavitelia Liptovskej stolice tvrdili, že obe sporné osady patria dedine Osada (Liptovská Osada), ktorá ich získala od Likavského hradného panstva do večného prenájmu. Proti týmto tvrdeniam sa bránila Banská Bystrica s odôvodnením, že obe osady platili dane mestu Banská Bystrica už pred rokom 1752. Ako sa zdá, tvrdenia oboch strán boli nepravdivé. Banská komora rozširovala svoje územia preto, aby si zabezpečila pre svoju prevádzku oblasti bohaté na drevo. Keďže okolie už dávno existujúcich komorských osád Mistríky a Mišúty bolo už vyťažené, musela postupovať ďalej, do susedného Liptova. Keby ležali obe drevorubačské osady na území Liptova, určite by boli aj tieto lesy už vyťažené, a nie nedotknuté. Tvrdenia mesta Banská Bystrica boli zdá sa pravdivé v tom zmysle, že obe osady ležali na jeho historickom území. Určite však neboli pravdivé v otázke zdaňovania osád mestom. Komorské osady boli totiž od daňovej povinnosti oslobodené. Výsledok sporu, ktorého riešením boli poverení Pavol Szápáry a Jozef Majláth, naše úvahy plne potvrdzuje. Spor sa skončil rozhodnutím, že Mistríky a Mišúty patria k Banskej Bystrici a ustanovením starej hranice. Tá sa tiahla od vrchu Zvolen, po celom toku potoka Žarnovka, až po jeho ústie do potoka Korytnica. Tu sa hranica otočila a tiahla sa hore prúdom Korytnice až po ústie potoka Barborina do Korytnice. Ďalej pokračovala hranica práve dolinou potoka Barborina až pod masív Prašivej.³¹ Táto línia bola zároveň druhou demarkačnou hranicou Banskobystrickej banskej komory z roku 1807. Neskoršia katastrálna hranica už nebola tvorená tokom Barborinej, ale od vtoku

²⁶ ŠOKA BB, Ev. č. 2629, MBB/ Kpr. p. - varia / K 32/; Ev. č. 2631, MBB/ Kpr. p. / K 34/; Ev. č. 2672, MBB/ Mp - 23.

²⁷ Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica (ďalej ŠÚBA BŠ), HKG V., Ev. č. 13016; KORABINSKY, I. M.: Atlas Regni Hungariae. Vindobonae, 1804. Mapa Zvolenskej stolice.

²⁸ ŠOKA BB, Ev. č. 2636 - 2646, Kpr. p., mapy 1 - 11; Ev. č. 2684, MBB/ Mp - 34; Ev. č. 2794, MBB/ Mp - 73, 1 - 13.

²⁹ JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 38.

³⁰ JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 38.

³¹ Pozri ŠOKA BB, Ev. č. 2629, MBB/ Kpr. p. - varia / K 32/; JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 39.

²¹ SKLADANÝ - TOMEČEK, Hranice Lupčianskeho hradného panstva, s. 57-58 a mapa na s. 64.

²² JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 38.

²³ Rok 1568 uvádza Emil Jurkovich - JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 38.

²⁴ ORAVSKÝ, H.: Slovenská Ľupča. Martin, 1990, s. 176.

²⁵ JURKOVICH, Besztercebánya sz. kir. város, list 40-41.

tohto potoka do Korytnice smerovala na juh k vrchu Kečka. Či takto vedená hranica mala historický pôvod, alebo išlo o úplne novovytvorenú umelú líniu, nemožno na základe nami študovaného archívneho materiálu overiť.

Po ujasnení situácie na spornom úseku hraníc môžeme pristúpiť k rekonštrukcii novovekých hraníc chotára Banskej Bystrice, ktoré v nezmenenej podobe pretrvali až do druhej polovice 19. storočia, kedy chotár mesta stráca svoje opodstatnenie a prestáva existovať. Hranica sa začínala na sútoku Radvanského potoka (zapisovaný už v tvare Udurna) do Hrona. Odtiaľ asi v dĺžke 800 metrov bola hranica tvorená Radvanským potokom. Na mieste kde sa tento potok zatačal, sa hranica odpájala a smerovala do doliny Tajovského potoka. Táto časť hranice bola z polovice umelo vytvorená. Druhá časť tohto hraničného úseku viedla po miernej terénnej vyvýšenine nad Tajovským potokom, ktorej priebeh bol súbežný s uvedeným tokom. Tesne pred dedinou Skubín hranica schádzala do doliny Tajovského potoka, a ďalej pokračovala po jeho vodách až k prameňu. Na hrebeň Kremnických vrchov sa hranica dostávala na Skalke (Schranzenstein, Schariancowa). Tu sa hranica stáčala na sever a po hrebeni Kremnických vrchov viedla cez sedlo Tunel, kadiaľ prechádzala stará cesta z Banskej Bystrice do Kremnice, Vyhátová, Tablu až na sedlo Malý Šturec. Odtiaľ hranica pokračovala ďalej na sever až na vrch Smrekov (Smrekovitza, Szmrekowica) v pohorí Veľká Fatra. Na tomto krátkom úseku sa hranica líšila od neskôr vytvorených katastrálnych hraníc, ktoré Smrekov obchádzali a cez Košarisko smerovali na Kráľovu studňu.³² Na vrchu Smrekov sa hranica obracala a smerovala popod vrchol Kráľovej studne na východ ku Krížnej (Alpes Neosolienses). Ďalej hranica postupovala po hrebeni Veľkej Fatry cez Veterný vrch, sedlo Veľký Šturec až na vrch Zvolen v masíve Zvolena (Alpe Zwolen). Z tohto vrchu viedla hranica dolinou potoka Žarnovka (Zsarnowka) až po vtok do Korytnice. Na krátkom úseku pokračovala hranica hore dolinou Korytnice (Koritnicza, Koretnicza, Korisnicza) až na miesto, kde do tohto potoka vteká potok Barborina. Odtiaľto hranica pokračovala buď dolinou tohto potoka pod masív Prašivej (Alpe Prassiwa), alebo priamo na vrch Kečka. Ďalej smerovala hranica cez Baraniu hlavu (Barana hlawa), Hrubý vrch, Krčahy (na Krcsahe) na Jelenskú skalú. Tu sa hranica obracala na juh a ďalej pokračovala cez sedlo Horný Šturec do lokality Šachtička (na Schachtischku, Sachticska). Práve v týchto miestach pramení Nemčiansky potok, dolinou ktorého (Vallis Nemezcensis, Thal Nemezen) sa hranica tiahla až po jeho sútok so Selčianskym potokom. Po vodách Selčianskeho potoka (Rivus Chelnicze) sa hranica dostala k rieke Hron. Ďalej pokračovala na krátkom úseku proti prúdu Hrona k miestu, kde sa vlieva Môlčanský potok. Z tohto miesta hranica vystupovala na najvyšší vrch Bystrickej vrchoviny Stará kopa, odkiaľ smerovala na západ a schádzala do Hlbokej doliny (Thal Hlboka, Vallis Hlboka), ktorou prechádzala cesta z Banskej Bystrice do Hornej Mičinej. Tu sa hranica prudko obracala na juh a po krátkom úseku hore Hlbokou dolinou vystupovala smerom na vrch Kozlinec. Ešte pred dosiahnutím kóty Kozlinec sa hranica stáčala takmer o 360 stupňov, a cez Vartovku (Wartha, Wartthurm) a Urpín (Urpín) sa vracala tam, odkiaľ vychádzala.

Napriek tomu, že mesto Banská Bystrica disponovalo vlastným územím, nie vždy mu bolo umožnené nakladať na tomto teritóriu podľa vlastného uváženia. Bránili mu

³² Na mape banskobystrických lesov z roku 1810 je južne od vrchu Smrekovitza zaznačená lokalita Kossiariska - ŠUBA BŠ, HKG V., Ev. č. 13018. Toto dokazuje, že Smrekovitzu možno stotožniť s vrchom Smrekov, nakoľko južne od neho je lokalita Košarisko.

v tom vlastnícke záujmy popredných mešťanov a ťažiarov, neskôr záujmy banskej komory. Roku 1540 založil erár v Banskej Bystrici komoru, ktorá v roku 1546 prevzala od Fuggerovcov správu baní, hút a lesov v okolí Banskej Bystrice.³³ Lesy v okolí Banskej Bystrice boli v tomto období značne zdevastované, a z veľkej miery vyťažené. Banský podnik boriaci sa s nedostatkom dreva začal, na návrh štajerského lesmajstra Wolfa Hohenwartera, splavovať drevo po rieke Hron z oblasti Horehronia. Navyše cisár Maximilián svojim patentom z roku 1573 rezervoval na banícke účely lesy v okolí banských miest.³⁴ Komora na základe tohto patentu zaberala lesy Banskej Bystrice, Brezna a Ľubietovej, a tie sa od tohto momentu začali označovať ako „rezervované lesy“. Mesto Banská Bystrica sa tak dostalo do veľmi nepriaznivej situácie. Napriek tomu, že od čias Bela IV. užívalo mesto svoj rozsiahly a na lesy bohatý chotár, muselo žiadať komoru o povolenie ťažiť drevo pre svoje vlastné potreby. Týmto sa de facto začal takmer 300 rokov trvajúci spor medzi komorou a mestom o lesy v chotári Banskej Bystrice. Jeho vyvrcholením bolo 35 rokov trvajúce súdne konanie započaté v roku 1834, a ukončené kompromisným rozsudkom v rokoch 1863 (prvý rozsudok) a 1869 (opätovné potvrdenie rozsudku súdom). Výsledok bol taký, že chotár sa rozdelil na dve časti. Majetkom mesta sa stal súvislý pás územia o rozlohe 7404 ha (okolo 74 km²) s lesmi v Harmaneckej doline, s lesmi Bystrickej vrchoviny a s lesmi na okolí Podlavíc a Riečky. Majetkom komory zostalo menšie územie na okolí Tajova a Kordík, a rozľahlé územie siahajúce od dediny Majer smerom na sever cez Starohorskú dolinu až po hrebeň Veľkej Fatry.³⁵ Paradoxom zostáva, že v čase vynesenia rozsudku vlastne komora ako taká už dožívala. V roku 1851 bola Banská komora v Banskej Bystrici zrušená, a všetky jej podniky prešli pod správu Riaditeľstva baní, lesov a majetkov v Banskej Štiavnici, ktoré vzniklo v tom istom roku z Hlavného komornogrófskeho úradu. Vznikom Riaditeľstva štátnych lesov a majetkov v roku 1871 napokon došlo k úplnému odčleneniu lesníctva od baníctva. Roku 1881 sa napokon lesníctvo odčlenilo aj od poľnohospodárstva, a spadalo pod Uhorské kráľovské lesné riaditeľstvo.

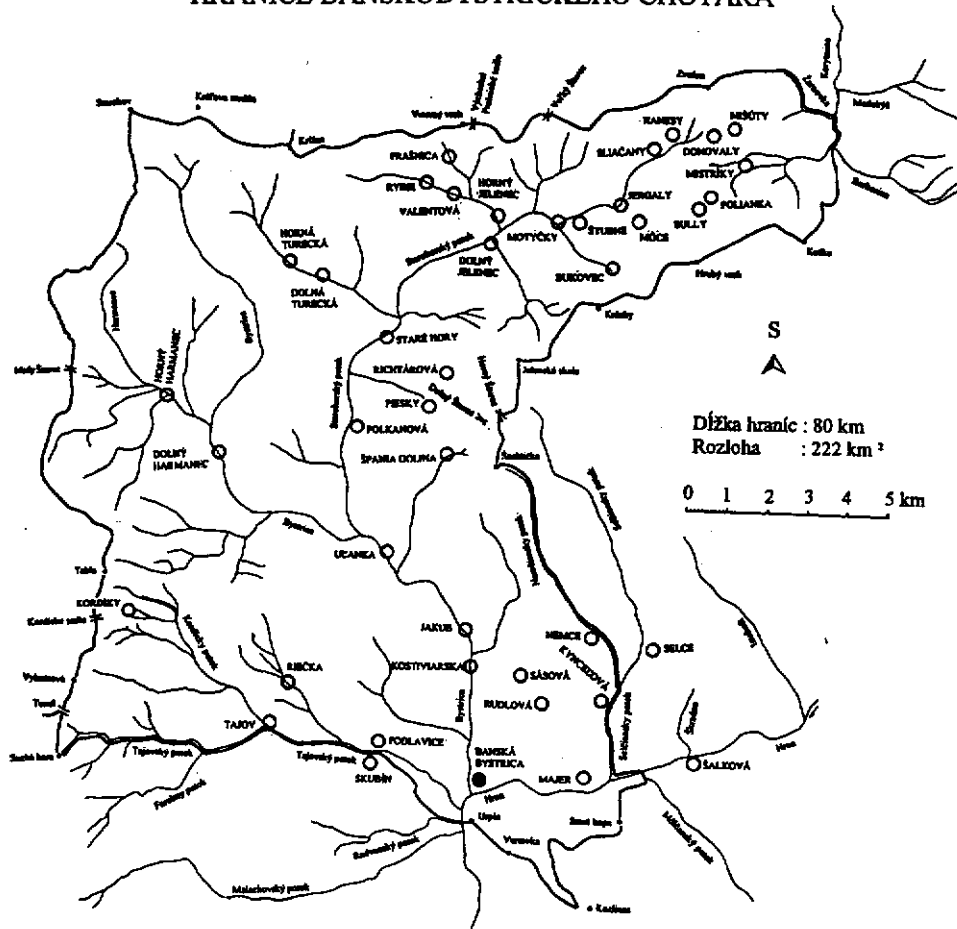
Na úplný záver treba ešte spomenúť okolnosti súvisiace s definitívnym zánikom historického chotára mesta Banská Bystrica. Význam tohto územia poklesol v súvislosti so zánikom feudálnych vzťahov v roku 1848. V období Bachovho absolutizmu sa začali utvárať obce. Vznikom tejto novej administratívnej jednotky stratil chotár mesta svoje opodstatnenie. Vydaním Októbrového diplomu (1860) sa síce nakrátko všetko vrátilo do pôvodného stavu, a Bachovský systém správy sa zrušil. Príchod nových zmien v tejto oblasti však bol už neodvratný. Zákonným článkom XVIII/1871 vstúpil do platnosti nový obecný zákon, ktorý ustanovoval obce ako najnižšie správne jednotky. Zákonným článkom V/1876 bol tento zákon novelizovaný. Právne postavenie obcí napokon upravil zákonný článok 22/1886. Historický chotár Banskej Bystrice sa tak rozdelil medzi jednotlivé obce a ich katastrálne územia. V súčasnosti sa na území bývalého historického chotára mesta Banská Bystrica nachádza časť katastra obce Banská Bystrica a celé katastrálne územia obcí Dolný Harmanec, Donovaly, Harmanec, Kordíky, Kynceľová, Motyčky, Nemce, Riečka, Staré Hory, Špania Dolina, Tajov a Turecká.

³³ PISOŇ, Š. (ed.): Slovník obcí Banskobystrického okresu. Banská Bystrica, 1968, s. 129.

³⁴ BINDER, R.: Osadníci na Horehroní. Banská Bystrica, 1962, s. 130.

³⁵ ŠOKA BB, Ev. č. 2636 - 2646, Kpr. p., mapy 1 - 11; Ev. č. 2768, MBB/Mp - 61a, 6f.

HRANICE BANSKOBYSTRICKÉHO CHOTÁRA

HISTORIK AKO GEOGRAF, PORTRÉTISTA ALEBO KRAJINKÁR?

Juraj Šuch

Katedra filozofických vied, FHV UMB, Banská Bystrica

V posledných desaťročiach 20. storočia, spájaných so začiatkom „postmodernej doby“ najmä vo vyspelých (informačných) spoločnostiach, sa v komunite historikov vyformovali dva názorové prúdy, odlišujúce sa na základe predstavy o možnosti historikov zobrazit' v texte historickú realitu. Jeden prúd predstavuje rekonštruktivizmus, jeho stúpenci sú niekedy označovaní ako realisti alebo „praví“ historici. Predstavitelia druhého prúdu - konštruktivismu - sú ovplyvnení lingvistickým obratom v dejinách filozofie, pričom svojím relativizmom oživujú myšlienky prezentivizmu, s ktorým bol spätý najmä vývoj americkej historiografie v 30. rokoch minulého storočia. Prevažná väčšina historikov aj na začiatku tretieho milénia stále inklinuje k názorovému prúdu rekonštruktivistov, ktorý v diskusiách s „opozičným“ táborom konštruktivistov reprezentujú C. Behan McCullagh, Geoffrey Elton, Michael Stanford, Richard Evans a Gertrude Himmelfarb. Vzhľadom na teoretickú zložitosť, vyplývajúcu z reflexie výsledkov výskumov v oblasti filozofie jazyka a teórie literatúry, len veľmi malú časť historikov doteraz oslovili názory konštruktivistov (Franklina Ankersmita, Haydena Whita, Dominica LaCapru). Rozdielne predstavy o možnostiach historika objektívne poznať a zobrazit' historickú realitu sa dvoch názorových prúdoch premietli aj do prirovnávania práce historika k práci geografa alebo maliara.

Analógiu medzi prácou historika a geografa uvádza anglický historik Michael Stanford v svojej knihe *Úvod do filozofie dejín*. Podľa neho „objektívna práca historika by bola v mnohom podobná mape nejakej krajinnej plochy“ ([5], 58). Historik do obsahu svojich viet zhrňa aj zložitú prepojenosť rôznych udalostí. Tak ako mapa nie je dokonalou kópiou krajiny, tak aj pri priblížení historického deja musí nastať redukcia detailov vzhľadom na „mierku“ zobrazenia, čo znamená, že s väčšou mierkou musí byť vynechaných čoraz viac detailov. Pre charakter histórie je problém „selektie esenciálny“ ([5], 58). Vynechávanie alebo selekcia určitých dát a aspektov historického deja nie je podľa Stanforda ľubovoľná, ale deje sa na základe kritéria signifikantnosti skúmaného predmetu. Signifikantnosť historických udalostí má byť podľa neho „meraná prostredníctvom veľkosti ich efektu“ ([5], 59). Zároveň zdôrazňuje, že v histórii, podobne ako aj pri tvorbe máp, redukcia mala byť uskutočňovaná bez straty proporcií, pričom „rovnováha má byť udržiavaná a tvar zachovávaný“ ([5], 58). Už na prvý pohľad je zrejmé, že Stanfurdove prirovnanie práce historika k práci geografa prináša so sebou niekoľko vážnych otázok a námietok. Jednou z najvážnejších je skutočnosť, že historik na rozdiel od geografa zobrazujúceho pohoria a rieky na mape nemá možnosť niekedy v budúcnosti porovnať si svoj opis s originálom. Minulosť sa neopakuje, a tak jediné, s čím historik môže porovnávať svoj popis historických udalostí, je pramenný materiál „vypovedajúci“ o minulosti, ktorý zároveň o nej poskytuje vybrané informácie. Na mapách rovnakej mierky (pri nespochybniteľnej objektívnej presnosti zobrazenia) musia byť vzdialenosti medzi jednotlivými objektmi totožné aj v prípade, ak by boli

vypracované rôznymi tímami geografov. Je veľmi pravdepodobné, že už pri „laickom“ čítaní rôznych historických narácií čitateľ nadobudne dojem, že významy jednotlivých udalostí pre dejinný vývoj sú odlišné v týchto v prácach. So Stanfordovým prirovnaním historickej práce (narácie) k mape súvisí aj predpoklad, že dostupné pramenné materiály vždy poskytujú len jednu možnú perspektívu, resp. jedno „správne“ zobrazenie minulosti, ktoré novšie historické výskumy alebo práce dopĺňajú a spresňujú, pričom ho tak zásadným spôsobom nemôžu meniť. Rôznorodosť historických prác pri zobrazovaní mnohých historických (najmä kontroverzných) udalostí sa môže zdôvodňovať len „neprofesionálnym“ prístupom historika súvisiacim s jeho ideovo-politickou alebo teoretickou orientáciou.

Do istej miery by Stanfordove prirovnanie historika približujúceho minulosť ku geografovi kresliacemu mapu by mohlo byť považované za adekvátne (aj z pohľadu stupňa konštruktivismu), ak sme mali na mysli prácu stredovekých geografov, ktorí vytvárali mapy predovšetkým na základe ústnych alebo písomných správ z ciest kupcov a moreplavcov.

Spolu s Stanfordom kritizuje konštruktivistický pohľad na historické narácie aj McCullagh. Na rozdiel od neho prirovnáva tvorbu historickej narácie k maľbe portrétu. Je presvedčený o tom, že maliar „verí, že jeho objekt je taký, ako ho vníma, napríklad, že oči sú šedé a vlasy sú čierne, napriek tomu je možné, že pri zmene svetla jeho presvedčenie o týchto farbách môže byť trochu pozmenené“ ([4], 34). To však zároveň podľa neho neznamena, že veriť v pravdivosť určitej podoby portrétu alebo historickej narácie je nesprávne alebo iracionálne, vzhľadom na istú možnosť zmeny viery v iné, mierne pozmenené zobrazenie. McCullagh predkladá, že narácie alebo portréty, ktoré „poskytujú skreslený obraz o ich predmete, nereprezentujú ho primerane, a tak ho vlastne falzifikujú“ ([4], 34).

Na primeranú reprezentáciu predmetu portrétu vymedzuje tieto tri kritériá:

1. obsahovať všetky charakteristické rysy predmetu;
2. nevynechať žiadnu črtu, ktorej vynechanie by implikovalo niečo nepravdivé v opísanom predmete;
3. zobraziť predmet s primerane jednotnou mierou pre detail“ ([4], 35).

V prípade historických narácií si McCullagh si uvedomuje, že dobové predstavy o charakteristických vlastnostiach a vzťahoch predmetu sa menia a historici majú odlišné predstavy o povahe opísaného deja. Pri jeho chápaní primeranej (fair) reprezentácie musia byť opísané hlavné zmeny vo vlastnostiach a vzťahoch predmetu, ktorý je historikom chápaný na „všetkých opísaných úrovňach všeobecnosti.“ ([4], 36). V prípade aplikácie druhého kritéria na historickú naráciu nesmie primeraná reprezentácia predmetu „implikovať žiadne fakty o predmete, ktoré sú nepravdivé“ ([4], 37). McCullagh si je vedomý problematikosti komunikačného rozmeru historického diela, ktoré by okrem zrozumiteľného priblíženia minulosti pre súčasného čitateľa malo zároveň predstaviť vnímanie dobového významu prebiehajúcich historických udalostí samotnými historickými osobnosťami. Tretia podmienka vyžaduje primeranú (fair) jednotnú mieru pre zobrazovanie detailov v historickej narácii, čo zahŕňa „dve rôzne črty historického písania: mieru všeobecnosti a mieru jednoduchosti“ ([4], 38). To znamená, že dané obdobie má byť opísané na zvolenej miere všeobecnosti, pričom sa nevylučuje aj možnosť detailnejšieho alebo všeobecnejšieho opisu určitých udalostí. V prípade, že predmet je opísaný na jednej úrovni všeobecnosti s rovnakou mierou zobrazujúcou detaily jeho hlavných zmien, historik sa zabezpečuje pred absenciou chýbajúcich „opi-

sov a vynechaní, ktoré by podávali skresľujúci obraz tohto predmetu - potom je narácia skutočne pravdivá ako celok predmetu, ktorý opisuje“ ([4], 39). McCullagh pripúšťa, že filozofi by mohli mať námietky voči jeho tvrdeniu označovať historické narácie spĺňajúce tri zvolené kritériá za pravdivé, a preto neodmieta možnosť nahradiť slovo „pravdivý“ slovom „hodnoverný“ a „dôveryhodný“.

Prirovnávanie práce historika ku geografovi alebo portrétistovi predpokladá reálnu možnosť rekonštrukcie minulosti a jej objektívne zobrazenie v texte takým spôsobom, aby sa naplnil ideál skutočne „pravdivého“ historického opisu, spomínaného už v 19. storočí Leopoldom von Rankom, podľa ktorého „skutočný“ historik píše o tom, *wie es eigentlich gewesen* – ako to skutočne bolo. V minulom storočí v rozpracovaní tejto tézy v anglosaských krajinách pokračoval jeden z významných anglických historikov Geoffry Elton, ktorý vymedzuje pre historikov len veľmi ťažko naplniteľnú požiadavku, aby pri hľadaní pravdy študovali „minulosť z perspektívy záujmu samotnej histórie, sprevádzanej jej vlastnými ideami a praxou“ ([3], 65). Gertrude Himmelfarbová spolu s G. Eltonom a Perezom Zagorinom kritizovali konštruktivistický prístup k histórii, ktorý podľa nich vedie k deštrukcii samotného povolania historika, pričom sa zameriavajú na kritiku prác spájaných najmä s menami Haydena Whita a Franklina Ankersmita.

Hayden White sa do širšieho povedomia historikov zapísal najmä knihou *Metahistória* (1973), v ktorej na analýze významných filozofov (Hegela, Marxa, Nietzscheho a Croceho) a historikov (Micheleta, Rankeho, Tosquevilla, Burckhardta) predstavil svoje chápanie historických narácií ako verbálnych štruktúr „vo forme naratívneho prozaického diskurzu, ktoré chcú byť modelom alebo odrazom minulých štruktúr a procesov, pričom pri ich podaní by ich zároveň aj vysvetľovali“ ([6], 2). Počas 70. a 80. rokov vo svojich statiach poukazoval na bezforemnosť historických udalostí, ktorým udeľuje historik formu a významy v procese konštrukcie narácie. Historické narácie sa podľa neho stávajú verbálnymi fikciami; ich funkciou je oboznamovať čitateľa s určitým historickým dejom (podobne ako literárne diela), pričom ich obsahy sú rovnako „vymyslené ako nájdené (doložené) a ich formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre ako s náprotivkami v prírodných vedách“ ([7], 82). Tieto názory vyústili do relativistického postoja, ktorý pripúšťal možnosť manipulácie s faktmi za účelom vyvolania estetického efektu narácie. Vo svojom článku *Historický pluralizmus* konštatuje, že naratívne práce o „reálnych historických udalostiach pripúšťajú toľko rovnako plauzibilných verzii ich reprezentácie, koľko je zápletkových štruktúr dostupných v danej kultúre na obdarovanie príbehov, fiktívnych alebo reálnych, významami“ ([8], 489). Whitove zdôrazňovanie metaforickej povahy historických narácií a konštruktívnych momentov pri ich tvorbe nemohlo mať, podobne ako aj Ankersmitovo radikálnejšie konštruktivistické chápanie narácií pozitívnu odozvu u historikov pevne presvedčených o nespochybniteľnej pravdivosti nimi podávaného obrazu minulosti.

Holandský teoretik histórie Franklin Ankersmit inšpirovaný Rolandom Barthesom je presvedčený, že ak nemáme k dispozícii presne určené transformačné kódy a pravidlá na „premietanie“ minulosti do textu, tak „nemusíme premýšľať o textuálnych pravidlách, ktorým by historický text musel vyhovieť – aby skúmal danú historickú realitu, ale aby *spôsobil effect de réel*, čo je konštituovanie historickej reality“ ([1], 22). Zároveň však pripomína kritikmi častokrát prehliadaný fakt, že neodmieta všeobecne dodržiavané pravidlá historického výskumu, ktoré vychádzajú z rešpektovania overených a nespochybniteľných historických faktov. Historikom zvolené pravidlá a kódy pri zodpovedaní určitej otázky „predpokladajú špecifický druh otázky, a tak nevedome a ne-

zámerne konštrukciu historického objektu a reality minulosti... *Historická realita* nie je fakt, ale *konvencia* vytvorená efektom reality“ ([1], 22). Tento názor je v ostrom protiklade s realistickým postojom McCullagha a Stanforda, ktorí sú presvedčení o približovaní sa k realite minulosti a odmietajú pripustiť akékoľvek „vytváranie“ historickej reality historikom. Ankersmit vychádzajúc z prác Nelsona Goodmana *Jazyk umenia a Spôsoby svetotvorby* tvrdí, že písanie o minulosti nemá žiaden statický referenčný rámec, ktorý by bol základom všetkých historických reprezentácií a ku ktorému by sme sa novšími interpretáciami približovali. Pokusy o jeho hľadanie vyústili do vzniku špekulatívnych systémov, ich predstaviteľmi sú napr. systémy Hegela, Marxa, Spenglera alebo Toynbeeho. Každý historický text je situovaný do určitého rámca, pričom za pomoci tohto textu historik vytvára efekt reality, ktorý „nie je niečo statické; efekt sa stáva viditeľným len v dynamike expandujúceho rámca“ ([1], 27). Obsahy historických narácií prirovnáva ku krajinomalbe (landscape), ktorú Ankersmit uvádza ako metaforou pre evolúciu historického písania. Evolúcia historického písania podľa neho nie je „hlbším prienikom do daného historického objektu (ako by to bolo asi v prípade prírodných vied), ale kontinuálnym procesom, v ktorom formujúce centrum významov odhaľuje, čo sa zdalo byť bezvýznamné a irelevantné pod predchádzajúcim vedením, rozdeľujúcim významy“ ([1], 29). Prácu historika by sme mohli podľa Ankersmita prirovnať k maliarovi krajiny, ktorý sa vo svojom obraze snaží priblížiť skutočnosť tak, aby zanechala čo najhlbší dojem na recipienta. Vzhľadom na konštruktivistické poňatie histórie je Ankersmit na rozdiel od väčšiny historikov priaznivo naklonený „provokujúcim“ knihám Simona Schamu (*Mŕtve určitosť*, 1992; *Krajinný obzor a pamäť*, 1995), vnímajúc ich ako experimenty „pohrávajúce“ sa s hranicami fikcie a reality minulosti, ktoré sú „skutočne zaujímavé“ ([2], 192).

Prirovnanie práce historika k práci geografa alebo portrétistu nepriamo predpokladá pohľad nezávislého, objektívneho „Božieho oka“, podľa ktorého by sa posudzovalo, do akej miery je daný historik popis blízky skutočnej minulosti. V prípade dosiahnutia takéhoto pohľadu by zostávali v budúcnosti významy a hodnotenia všetkých momentov a udalostí v histórii principiálne nemenné. Stúpenci tohto názoru, často označovaného konštruktivistami ako „naivný realizmus“, spájajú zaujatie objektívneho pohľadu s historikovým profesionálnym prístupom, ktorý mu umožní dopracovať sa prostredníctvom pramenného materiálu a hlbokého poznania historických súvislostí k „pravému“ objektívnemu obrazu minulej reality. Takto chápaný „profesionálny“ prístup by mal podľa rekonštruktivistov vylúčiť historikov záujem o hermeneutiku, psychoanalýzu, dekonštrukciu a literárnu vedu, ktoré podľa Eltona spôsobujú to, že „všetky formy objektívneho štúdia sa stávajú neuskutočniteľnými, a preto neumožňujú historikovi dosiahnutie toho, čo bolo po dlhý čas doteraz konštatované ako jeho ambícia“ ([3], 26).

Príčiny rôznorodosti historických prác sú rekonštruktivistami vysvetľované neprofesionálnym prístupom, nerešpektujúcim „správnu“ prácu s dostupným pramenným materiálom, a vplyvom „módnych teórií“, podieľajúcich sa na nekorektnom domýšľaní detailov v skúmanej minulosti. Na iluzórnosť presvedčenia o reálnosti historika zaujať jeden „objektívny“ pohľad zobrazujúci minulosť poukázal už Ankersmit, opierajúc sa o argumenty vyplývajúce z analýz N. Goodmana o možnosti ľudí objektívne zobrazit vonkajšiu realitu v práci *Efekt reality a písanie o minulosti*.

Pre Ankersmita a stúpencov konštruktivistického chápania povahy histórie je charakteristické najmä principiálne zdôrazňovanie plurality a rovnocennosti rôznych dôverhodne prameňmi podložených historických narácií. Mnohými opodstatnenými argu-

mentmi spochybnili reálnu možnosť objektívnej (pravdivej) rekonštrukcie minulosti a len jedného „pravdivého“ obrazu dejín, vzhľadom na dominujúcu úlohu historikovej predstavivosti pri výskume a figuratívnu povahu historických textov. Týmto svojím prístupom konštruktivisti posúvajú prácu historika, prirovnávanú u rekonštruktivistov skôr k vedcovi v exaktných (prírodných) vedách, smerom k umelcovi, ktorého práca je určitým spôsobom determinovaná zobrazovaným predmetom „neurčitej“ povahy, ktorý poskytuje značný priestor na jeho individuálnu tvorbu. Je zrejmé, že úvahy smerujúce k spochybnovaniu tradičného vnímania historika ako vedca pracujúceho len jedným exaktne vymedzeným spôsobom a zdôrazňujúce jeho dobovú, a najmä ideovú ovplyvniteľnosť, pričom jeho práca je s takto chápanou povahou bližšia skôr k umelcovi (v dnešných časoch komerčne úspešnému spisovateľovi, ktorého diela skôr zobrazujú svoj predmet ako krajinomalby než mapy alebo portréty), sa spájajú s mnohými nespochybniteľnými námietkami a prinášajú aj závažné problémy a otázky, na ktoré doteraz neexistujú uspokojivé odpovede. Zdá sa, že Ankersmitov prístup vychádzajúci najmä zo skúmania historikovoho textu „reprezentuje ďalší krok v pokuse o estetizáciu histórie a jej oddelenie od predchádzajúceho akceptovaného zakotvenia na predpokladoch pravdy a reality“ ([9], 299). Estetickým rozmerom historických narácií, ktorý vedie k ich pluralite, sa zaoberal v 70. a 80. rokoch predovšetkým Hayden White, ktorý začiatkom 90. rokov rozšíril svoju pôvodnú koncepciu (alebo podľa niektorých autorov skôr znegoval) o Barthesovu myšlienku intranzitívneho písania. Tento spôsob písania o minulosti by sa mal uplatňovať najmä pri písaní o tragických udalostiach v 20. storočí (1. a 2. svetová vojna, Hirošima, holokaust atď.). Symbolické použitie figuratívneho jazyka by viedlo ku skresľovaniu samotnej udalosti. Intranzitívne písanie by „približovalo“ text a historickú realitu, zároveň by sa jeho aplikáciou malo vyhnúť neprimeranému (možnému) skresleniu zobrazovaného objektu, s ktorým sa objavujú závažné etické otázky. Jednou z nich je napríklad historikova možnosť rôzneho („atraktívneho“) priblíženia života vojnového zajatca v koncentračnom tábore počas druhej svetovej vojny čitateľovi žijúcemu už v treťom tisícročí a autora zodpovednosť voči tragike osudu zobrazovanej osoby. Stále otvorenou otázkou zostáva pre väčšinu historikov problém presnejšieho „návodu“, za pomoci ktorého by sa pokúsili o takéto opisy, zvlášť v jazykoch, ktoré na rozdiel od starogréckeho jazyka poznajú len aktívny a pasívny slovesný rod. Na základe myšlienkového vývoja H. Whita je možné predpokladať, že aj u F. Ankersmita môže dôjsť v budúcnosti k určitému názorovému revidovaniu (alebo upresneniu), ktoré by ho viac priblížilo k viac „realistickým a tradičným“ názorom väčšiny historikov. Napriek tomu, že súčasná postmoderná doba zaplavuje čitateľa množstvom rôznych interpretácií minulosti, sa zdá, že mnohým historickým naráciám sú spoločné určité realistické črty, na základe ktorých ich je možné odlišiť od literárnych textov, ktoré len využívajú inšpirujúce historické námety.

V dielach historikov by sme sa mnohokrát mohli stretnúť s takým zobrazením historického deja, ktorý by sa dal prirovnať raz k portrétu, inokedy ku krajinomalbe alebo k mape. Pravdepodobne samotné priblíženie minulosti v texte, ktoré by sme klasifikovali podľa spomínaných modelov, je do určitej miery závislé od témy spracovania. V prípade opisu zložitého deja prostredníctvom predstavenia konania skupiny osôb v zložitom deji, ktorý sa dotýka desiatok, prípadne stoviek udalostí (napríklad SNP), bude obsah narácie (v rozsahu niekoľkostránkovej odbornej štúdie alebo syntetizujúcej publikácie) pripomínať skôr Ankersmitovu „krajinomalbu“ ako „mapu“ samotnej historickej reality. Podrobný opis rozhodovania jednej alebo dvoch historických postáv na

základe dostatočného množstva informácií z pramenného materiálu (napríklad bratov Kennedyovcov v čase karibskej krízy) by sme mohli pripustiť ako opis približujúci sa kritériám Stanfordovej „mapy“ alebo McCullaghovmu „portrétu“. Je prirodzené, že v súčasnosti nie je možné prikloniť sa bezvýhradne k relativizujúcemu táboru konštruktivistov, alebo k zdanlivo oveľa viac problematickému táboru rekonštruktivistov.

Najbližšia budúcnosť ukáže, do akej miery ovplyvnia skúmania na poli teórie histórie súčasné spôsoby písania o minulosti. Zároveň dostaneme odpoveď, či knihy Simona Schamu zostanú len náhodnými literárnymi experimentmi vzniknutými v priebehu historicky prechodného obdobia nazývaného postmoderna, alebo či predstavujú nové vzory písania o minulosti pre tretie tisícročie, v ktorých historik bude aj širokou verejnosťou považovaný za umelca pracujúceho osobitným spôsobom.

Literatúra

- [1]. ANKERSMIT, F.: *The Reality Effect in the Writing of History*. Amsterdam : Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 1989. 40 s. ISBN 0-4448-570-44
- [2]. ANKERSMIT, F.: *Hayden White's appeal to the historians* In: *History and Theory*, 1998, č.2, s.182-193.
- [3]. ELTON, E.: *Return to essentials*. New York : Cambridge University Press, 1991. 130 s. ISBN 0-521-41098-3
- [4]. McCULLAGH, C.B.: *The Truth of Historical Narratives*. In: *History and Theory*, 1987, č.3, s. 30-46.
- [5]. STANFORD, M.: *An Introduction to the Philosophy of History*. Oxford : Blackwell Publishers Inc., 1998. 300 s. ISBN 0-631-19941-1
- [6]. WHITE, H.: *Metahistory*. London: The Johns Hopkins University Press Ltd., 1973. 450 s. ISBN 0-8018-1761-7
- [7]. WHITE, H.: *Tropics of Discourse*. London: The Johns Hopkins University Press Ltd., 1978. 290 s. ISBN 0-8018-2741-8
- [8]. WHITE, H.: *Historical Pluralism*. In: *Critical Inquiry*, č. 3, 1985, s. 480-493.
- [9]. ZAGORIN, P.: *History and Postmodernism: Reconsideration*. In: *The Postmodern History Reader*. Ed. K. JENKINS. London : Routledge, 1997, s. 298-312. ISBN 0-415-13903-1

Summary

Historian as a Geographer, a Portrait Painter or a Landscape Painter?

The author of the article deals with the problems involved in drawing an analogy between the work of a historian and the work of a geographer, a portrait painter and a landscape painter. According to Michael Stanford the work of a historian is comparable to a map made by a geographer. The next reconstructivist theoretician Behan McCullagh assumes that objective description of the past has to contain the substantial features. One of the leading figures of the constructivist movement in philosophy of history F. Ankersmit is convinced that a historian is like a landscape painter who only gives on "impression" to a reader. The author supposes that contents of historical narratives could be sometimes assessed like landscapes but another time as a portrait or map. The comparison to these analogies mostly depends on the themes which are depicted in the narratives.

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Ročenka katedry histórie FHV UMB Banská Bystrica
IV/2000

Zostavovatelia:

Doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

Doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Jazyková úprava:

Zodpovedajú autori príspevkov

Technická úprava:

Mgr. Imrich Nagy

Rozsah: 182 strán

Formát: B5

Náklad: 180 výtlačkov

Vydanie: prvé

Vydavateľ: Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici

Tlač: TRIAN, s.r.o., Banská Bystrica

ISBN 80-8055-568-0